

ત્રેગુણ્યવિપયા ચેવા, નિસ્ત્રેગુણ્યો ભયાન્નૃન ॥

નિર્દેશો નિત્યસત્યસ્યો, નિર્ચંગદેશમ આત્મવાન્ ॥ ૪૨ ॥

(ગીતા અ. ૨)

લૌકિક સુખ તો શું, પણ સ્વર્ગાદિ સુખો માટે, 'શાસ્ત્રોની વાણી સાંભળીને, મનુષ્યોના ચિત્ત ભોગ અને ઐશ્વર્ય તરફ ખેંચાઈને, તેમાં આસક્ત રહે છે. તેથી પરમાત્માની પ્રાપ્તિ માટે, જે સમાધિ-જે શાંતિ-જોઈએ; તે શાંતિમાં જીવિ પ્રવેશ કરી શકતી નથી. (૪૪) વેદોમાં અધિકારીઓની યોગ્યતા પ્રમાણે, ત્રણે ગુણનો મદિમા છે. પણ તારે ત્રણે ગુણોથી પર થવું. સુખદુઃખથી પર રહેવું; હમેશાં ચિત્તને સાત્ત્વિક રાખવું; યોગક્ષેમની [એટલે પ્રાપ્ત કરવું, અને તેનું રક્ષણ કરવું-તેની] તારે ચિંતા રાખવી નહીં; અને એક પરમાત્માના ટ્રેમવાણું અને કામનાવાણું ચલું. (૪૫)

પશ્ચરપ્રાપ્તિના સંબંધમાં, સાધન-સંપન્ન થવું જોઈએ; એમ સૌ કોઈ કહે છે. સાધન કેટલાં?—તો ચાર—(૧) વિવેક (૨) વૈરાગ્ય (૩) શમાદિ છ સંપત્તિ અને (૪) મુમુક્ષુપણ. આ ચાર સાધનમાં, વિવેક પ્રથમ પદ ભોગવે છે. 'વિવેક' એટલે નિત્ય અને અનિત્ય વસ્તુનું જ્ઞાન. આટલું જ્ઞાન થયા પછી-વૈરાગ્ય. 'વૈરાગ્ય' એટલે આ સંસારના તથા સ્વર્ગના ભોગવિલાસોમાં આસક્તિથી રહિતપણું. શમાદિ છ સંપત્તિ કઈ?—શમ, + દમ, ઉપરમ, તિતિક્ષા, શ્રદ્ધા અને સમાધાન. આટલી વાત જાણ્યા પછી-મુમુક્ષુપણું. 'મુમુક્ષુ' એટલે મોક્ષની ઇચ્છાવાળો. મોક્ષની ઇચ્છાવાળાને જ 'હું કોણ? ક્યાંથી આવ્યો? આ જગત શું? તેનો નિર્ધાર શું?' વિગેરે બાબતો જાણવા માટે સંતમાં તથા શાસ્ત્રોના અવલુમાં પ્રીતિ થાય. યજ્ઞપાઠાદિ કરવાજ જોઈએ; તિર્થયાત્રામાં જવુંજ જોઈએ; વ્રતાદિ કરવાજ જોઈએ; પણ તેમાં રહેતી કામનાઓને, મુમુક્ષુઓએ વૈરાગ્યના જળથી કાપતા રહેવું જોઈએ.

કેટલાંએક કહે છે કે—વૈરાગ્ય એટલે મનુષ્યને વિના કારણ કનડવાની વાત. પણ એમ નથી. મનુષ્ય કમોના બંધનોથી સદા બંધાયેલો રહે છે. તે બધા તોડવા માટે, માનવદેહ ઉત્તમ ગણાયો છે. કર્મોનુંબંધ ધણાજ ટકણુ છે; તોપણ અનેક કામી-કોપી-ભોળી પુરુષો, અમુક પ્રકારના વર્તનથી, પ્રભુશરણે પહોંચ્યા છે; એમ દરેક ધર્મ કહ્યું કરે છે. આ વર્તનનું પ્રથમ પગથીયું વૈરાગ્ય. ઘૃથસીકૃતમાં— (મોક્ષવાણી પાનું ૬૮)

ગોપાલ—ઈદં તતુકરં ક્ષણ વિષય ન જ્ઞાઈ, સ્વર્ગકું સ્વરૂપ ચિંત દુઃખદાઈ;
નરતતુ પાઈ વિષય મન દેહી, પતંગી સુધા તે ચક્ર વિષ ભેદી.

આ માનવદેહનો હેતુ વિષયસુખ નથી. એટલે માનવજીવનમાં વિષયસુખ ગીજી છે; અને આત્મસુખ પ્રાધાન્ય છે. સ્વર્ગના સુખ મળે; તોપણ—તે તં મુક્તવા સ્વર્ગલોક; વિશાલં, ક્ષીર્ણે પુણ્યે મર્થલોકો વિશંતિ ॥ (ગીતા અ. ૬-૨૧) સ્વર્ગના સુખ કર્મોનુસાર

+શમ-મનને રોકીને પરમાત્માના સ્થિર કરવું તે-મનનો નિયંત્ર. દમ-ઈંદ્રિયોનો નિયંત્ર. ઉપરમ-ઉપરતિ-પોતાના આત્મધર્મ પ્રમાણે વર્તન. તિતિક્ષા-ટાક, તડકો, સુખ, દુઃખ, વિગેરે રાજપુરીથી સહન કરી લેવા તે શ્રદ્ધા-ગુરુના અને શાસ્ત્રોના વાક્યોમાં વિશ્વાસ. સમાધાન-ચિત્તની એકમતા.

ભોગવીને, પુણ્ય ક્ષીણ થતાં, પુનર્જન્મ લેવા પાછું અહીં આવવું પડે છે. નહુય ઈદ્ર બન્યો; ને પાછો કામડો બન્યો. ઉપર ચોપાધની બીજી લીટીમાં કહ્યું કે—મનુષ્યદેહ પ્રાપ્ત થયા પછી, જે ધુણ દેહનો હેતુ ન સમજે; તે જીવનમાંથી અમૃતને ઢોળી નાંખે છે; અને જીવનમાં ઝરને લરી લે છે. યાદ રાખવું કે—ભાવિને ઉચ્ચતાની નાંખવાનું બળ વૈરાગ્યમાં છે; કારણકે વૈરાગ્યમાં તપ મૂખ્ય સાધન છે. અહિંસા, સાત્ય, અસ્તેય, બ્રહ્મચર્ય અને અપરિમદ—પંચમહાવ્રતો—વૈરાગ્યનાં મૂખ્ય અંગ છે.

વિધવાઓએ અને વિધુરોએ, વૈરાગ્યના સુખ ભોગવવાની તક, જરાએ ખોવી નહીં. એટલે—જીવનમાંથી અમૃતને ઢોળી નાખી, જીવનમાં ઝર લરવું નહીં.

રાગમાં ત્યાગ અને ત્યાગમાં રાગ—જેમને શ્રીહરિમાં રાગ હોય; તેમને જગત્માં ત્યાગ હોય; અને જેમને શ્રીહરિમાં ત્યાગ હોય; તેમને જગત્માં રાગ હોય.

લૌકિક વ્યવહારમાં પણ, અને પતિમાં રાગ હોય; તો સંસારનાં અનેક સુખનો તેણી ત્યાગ કરે. માતા પિતાને પુત્રાદિમાં રાગ છે; તેથી બીનામાં પોતે સુવે; અને બાળકને કારામાં સુવાડે. માતાપિતામાં બાળકને રાગ હોય; તે તે પોતાના સુખનો ત્યાગ કરે; અને તેમની સેવા કરે. દરેક બાળકમાં સામાને રાજ કરવા માટે, પોતાના સુખ તજવા જોઈએ. જેમ જળનો સ્વભાવ નીચાણમાં ઢોડવાનો છે; તેમ ઇંદ્રિયોના સ્વભાવ, લૌકિક પારલૌકિક સુખ તરફ ઢોડવાનો છે. ખસવાજે હાથે ચેળ બહુ આવે; ખજવાળના લાગે મીઠું; પણ પાછળથી બળતરા બહુ થાય. તે પ્રમાણેજ આ લૌકિક પારલૌકિક (સ્વર્ગના) સુખો, ભોગવતા મીઠા; પણ અંતે ભોગવનારની ફજેતી. ત્યારે લૌકિકસુખ ભોગવવા નહીં?—મનુ આદિ વડીલોએ, મર્યાદાઓ બાધી આપી છે; તે પ્રમાણે સુખ ભોગવવા. સુખ ભોગવવાની બાબતના હિંડાણમાં નજર કરશો; તો જણાશે કે—

દોહરો—કુતા કાતિક માસમે, તજે શૂખ અર પ્યાસ;

તુલસી વાકી કયા ગતિ, જેને બારે કાતિક માસ.

કુતરો કાર્તિક માસમાંજ; સિંહ વરસમાં એકજવાર; અને મનુષ્ય દિવસમાં બાર વાર. તાતપર્થ—વિષય સુખની બાબતમાં મનુષ્યો, પશુ કરતા પણ આગળ વધી ગયા છે. અંકુશ વિના હાથી ન શોભે; મર્યાદા વિના મનુષ્ય ન શોભે. યાદ રાખવું કે—જેને મર્યાદા નથી—વિષય સુખ ભોગવવાનો વિવેક નથી; તે પશુ કરતા હીણ છે. એટલીજ ખોટ નથી પણ—માનવજીવનનો હેતુ—જે આત્મકલ્યાણ—તે આત્મકલ્યાણથી, વિષયી માણસ તદ્દન વિમુખ્ત રહે છે. એવો કોઈપણ ધર્મ નથી; કે જે ધર્મમાં વિષયી મનુષ્યોને આત્મજ્ઞાન થાય—જેમાં વિષયી મનુષ્યોનું કલ્યાણ થાય.

વૈરાગ્યના રાજમાર્ગ—વૈરાગ્યના મૂખ્ય બે માર્ગ છે. ૧ ધરબાર નીજને ભગવા પહેરી, લૌકિક સુખથી ન્યારા રહેવું તે. ૨ ધરમાં રહેવું પણ લૌકિક સુખ ભોગવવાં નહીં; અને ભોગવવા પડે; તો અનાસક્ત—તેજ પાણી જેવી વૃત્તિથી—ભોગવવા તે. આ બેઉ મતો પ્રાચીન અને હિતમ છે. પ્રથમ માર્ગ—શ્રીશુકદેવજી, ગૌતમ શુદ્ધ, મહાવીર સ્વામી, શ્રીમદ્ આલ્લશંકરાચાર્ય; સ્વામીશ્રી મધુસૂદનસરસ્વતી, તુલસીદાસજી, નાનક અને નિશ્ચળદાસજી, શ્રી રામસ્વામી, શ્રી સ્વામીનારાયણ, સુક્રાન્નંદ, નિષ્કુળાન્નંદ, વિગેરે અનેક આત્મા.

બીજે ભાગે—જનક, યાગવલ્કય, શ્રીરામ, અગ્નિ, વસિષ્ઠ, અમરીશ, શ્રીકૃષ્ણ, ઉદય, અર્જુન, શુસમ કાષ્ઠ, મદમદ પેત્રવર, નરસી મહેતો, મીરાજાઈ, તુકારામ, શ્રીમદ રામા નુભાયાઈ, શ્રીમદ વલ્લભાચાર્ય વિગેરે અનેક આત્મા. બેઉ રસ્તે ‘અદ્ભુતમનો ત્યાગ’ એજ ત્યાગ એટલે—બેઉ રસ્તે જેમણે અદ્ભુતમનો ત્યાગ કર્યો, તેમનોજ મદિમા વધ્યો. જ્ઞાન વૈરાગ્યની વાતો કરીને, જેઓ અદ્ભુતમની પાછળ દોડ્યા, તેઓ માવાને કીરતે બટકાઈને મંદારમા પાછા પડ્યા.

ત્યાગીઓએ યાદ રાખવું જોઈએ કે—ત્યાગ એટલે માત્ર ધરત્યાગ અથવા વસ્ત્ર ત્યાગ—એટલું જ નહીં, પણ તેથી આગળ ત્યાગાશ્રમમા પેશ પછી, શ્રી કાકીરજી માટે મીઠકતો બેળી કરવી, અથવા મંદારપો માટે લટી મરવું, તે પણ ઉઘા ચડીને નીચા ઉતરવા જેવું છે.

‘તીવ્રત્યાગ યથા વિના, ધરત્યાર તજવું નહીં’, એવો શાસ્ત્રોત્તરો સખત કાયદો છે, છતાં જેઓ તેનો અનાદર કરે છે, તેઓ વગોવાપ છે. તીવ્રત્યાગ યથા પહેલા ધરમા રહેવું, ધધો કરી લેવો, અને જે કાંઈ પાસે હોય, તેનો વિવેકથી ત્યાગ કરવો, એ ઉત્તમ વૈરાગ્ય છે. ગીતામા (અ ૬) ગોવિંદ બોલ્યા છે કે—

અનાશ્રિત કર્મફલ, કાર્યં યર્મ કરોતિ ચ ॥

સ સંન્યાસી ચ યોગી ચ, ન નિરગ્નિર્ન ચાક્રિય ॥૧॥

અર્થ—કર્મફલની ઇચ્છા રહિત, જે પુરૂષ કરવા યોગ્ય કર્મ કર્યા કરે, તેજ સંન્યાસી અને તેજ યોગી માત્ર અગ્નિહોત્રાદિ તજીને, જે સંન્યાસી બન્યા હોય તે સંન્યાસી નથી, અને કર્મ માત્રનો ત્યાગ કરીને જે યોગી (પરમદસ) બન્યા હોય, તે યોગી (પરમદસ) નથી [૧]

જય સ નિત્યમન્યાસી, યો ન ક્ષેદિ ન વાશતિ ॥

નિર્મલો હિ મહાવાહો, મુઘ્ન ઘઘાત્ પ્રમુચ્યતે ॥૩॥ [અ ૫]

જે પુરૂષ કાંઈનો દ્રેષ કરતો નથી, નેમ કરાની ઇચ્છા પણ રાખતો નથી, તેને તું સદા સંન્યાસી બનજી કારણ કે—હે અર્જુન ! નિર્દોષ પુરૂષ સહેલાઈથી કર્મના બંધનોથી મુક્ત થાય છે [૫]

કામ્યાના કર્મણા ન્યાસ, સંન્યાસ કષયો યિદુ ॥

સર્વકર્મફલત્યાગ, પ્રાહુસ્ત્યાગી વિવક્ષણાઃ ॥ ૨ ॥ (અ ૧૮)

એમ અનેક પ્રકારના ત્યાગની વાત કરીને—

પતાન્યપિ તુ કર્માણિ, સર્ગં ત્યક્ત્વા ફલાનિ ચ ॥

વર્તવ્યાનીતિ મે પાર્થ, નિશ્ચિત મતમુત્તમમ્ ॥ ૬ ॥ (અ ૧૮)

શ્રીકૃષ્ણ કહે છે કે—તે બાળતમા મારો નિશ્ચિત મત એવો છે કે—‘હે પાર્થ ! કરવા યોગ્ય કર્યો અવશ્ય કરવા, પણ તે ફલની ઇચ્છા રહિત, તથા (અહતા મમતા રૂપી) સગને તજીને કરવા જોઈએ”

A ધરમા વસો, કે વનમા વસો, પણ જળકમળવત્ રહો, એ ભાવ છે. યાદ રાખવું કે—માતાપિતાને રજળતા મૂકી ભગવા પહેરવા, અથવા સ્ત્રીને રજળાની મૂકીને, સંન્યાસ લેવો, દેવું થઈ જવાથી સંન્યાસ લેવો, અથવા કે કાંસને લીધે સંન્યાસ લેવો, એ અધમ સંન્યાસ

છે. આ બાબતમાં ગૌતમશુદ્ધ અને શંકરાચાર્યનાં દર્શાંત આપે; તે તે દર્શાવે જરા પણ વ્યાજબી નથી—યોગ્ય નથી.

B સૌની સંમતિથી સંન્યાસ લેવો, હોય—તો તે પણ, તીવ્ર ત્યાગ થયા વિના, સંન્યાસ (ભગવાં) લેવાય નહીં. હમેદવારી કર્યા વિના, અમલદારી મળે નહીં; તેમ વાનપ્રસ્થાશ્રમ પાકે કર્યા વિના, સંન્યાસની દિક્ષા લેવાય નહીં. વિદ્યાનાં અને વૈરાગ્યનાં સુખ વંદાલાં લાગે, તે પુરુષોજ, વાનપ્રસ્થાશ્રમ તથા સંન્યાસાશ્રમ માટે યોગ્ય ગણાય. વૈરાગ્ય વિના જ્ઞાન નથી; અને જ્ઞાન વિના ભક્તિ નથી. ભક્તિ પણ વૈરાગ્ય વિના નથી; તે બાબતમાં ભક્તિ માર્ગના મૂખ્ય આચાર્યો પુરાવા રૂપ છે.

યોગચિત્તવૃત્તિનિરોધઃ—(પાતંજલયોગદર્શન સમાધિપાદ) ચિત્તની વૃત્તિઓનો નિરોધ કરવો, તે યોગ; એમ કહીને પરવૈરાગ્ય; અપરવૈરાગ્ય, અને એવી બીજી કેટલીએક વૈરાગ્ય સંબંધી વાતો તે મંથમાં કરી છે. આ બધી વાતો, આપણે જરૂર જણાશે ત્યાં, શ્લોકોની નીચે, વિવેચનમાં કરીશું.

ભર્તૃહરિ—વૈરાગ્યશતકનો કર્તા ઉત્તમજનનો રાજા ભર્તૃહરિ છે. તે વીરવિક્રમ અથવા વિક્રમાદિત્યનો મોટો ભાઈ થાય. તેની બહેનનું નામ મૈનાવતી; જેણીને પેટે ગોપીચંદનો જન્મ થયો. આ રાજા મદાન્ ત્યાગી હતો. (પદ્માક્ષી પિંગળા) નામની વાર્ત્તહરિને ખ્યારી સ્ત્રી હતી. તેણીનો વ્યભિચાર દેખીને, તેને વૈરાગ્ય પ્રાપ્ત થયો. તેણે નીતિચત્રક અને શૃંગારશતક પણ રચેલાં છે. (શતક એટલે ૧૦૦ શ્લોકોનું પુસ્તક) તેણે પત્ન્યભિ મદાભાષ્ય ઉપર કારિકા તથા વાક્યપ્રદીપ લખેલાં કહેવાય છે. ભટ્ટિકાવ્ય તથા રાહતકાવ્યનો કર્તા તે છે. વિદ્યાનશતક તેણે રચ્યું છે; કે કોઈ બીજાએ; તે બાબત શંકાસ્પદ છે. તમામ શ્રેણીમાં શતકોનો માત્ર બહુ ખમ્બો. પરદેશના વિદ્વાનો પણ શતકો વાંચીને રાજ થયા.

આ શતકોમાં વૈરાગ્યશતકં મુમુક્ષુઓને બહુ ઉપયોગી છે. શ્લોકોની નીચે પદ્મછેદ છે; માટે પદ્મછેદની મદદથી, શ્લોકો વાંચતાં અવશ્ય શીખજો. ભૂપચૂક ક્ષમા કરવી ધરે.

અમદાવાદ મોક્ષમંદિર
ગુરુપૂર્ણિમા સં. ૧૯૮૮ }

લી. રામશંકર મોનશી ભટ્ટ.

શ્રીવૈરાગ્યશતક

ભર્તૃહરિકૃત.

મંગળાચરણ.

અનુભૂત—

દિકાલાયનચ્છિન્ના-નન્તચિન્માનમૂર્તયે ।

સ્વાનુભૂત્યેકસારાય, નમઃ શાન્તાય તેજસે ॥ ૧ ॥

અર્થ—જેની મૂર્તિ દિશા તથા કાળ વિગેરેના બંધનમાં નથી, એટલે દિશા અને કાળથી જે પર છે, તથા જે અનંત અને ચૈતન્યરૂપ છે, વળી જે એક આત્મજ્ઞાનનાજ સારરૂપ છે, તથા જે શાંત અને પ્રકાશરૂપ છે, તે પર-બ્રહ્માને હું પ્રણામ કરું છું. [૧]

૧ વિવેચન—

મંગળાચરણ સૂચવે છે કે—આ માત્ર સૌને ખપે એવા છે. રામ કહો, રેમાન કહો, કૃષ્ણ કહો, કાન્નિકા કહો, શિવ કહો, મયુષ્ણને બળે અથવા નિમુષ્ણને બળે, ગમે તે પથના અંતર ધર્મના હો, તો પણ આવો, આપણે વૈરાગી વાત કરીએ-એ બાવ છે. બીજી જગણવા જેની વાત એ છે કે—નામ રૂપ પડે, ત્યાં સંસાર પરમાત્માના પણ નામ રૂપ થયા, એટલે ઝવડા ઊંઘા થયા પરમાત્માના નામરૂપને ઓધે રહીને, જે પુરૂષો ધર્મના ઝંખકા કરે, તે ધર્મીધ-અથવા પાકા અગાની પુરૂષો અગાનીઓ કદિ એવા ઝવડા કરે, પણ જહોએ-વૈરાગીય અનુભવી પુરૂષોએ, અંદર અંદર ઝખડા કદિ કરવા નહીં. દરેક ધર્મ પ્રત્યે વિશાળ દૃષ્ટિથી જોવું-એ વૈરાગ્યનું મંગળાચરણ સમજવું સમાન દૃષ્ટિવાળા સંત કહે છે કે—(પક્વ સત્ત્વ વિપ્રા बहुधा वर्द्धति (૪૩૭૬)

સાદુર્લભિ.

યં શૈવા સમુપાસતે શિષ્ય इति, ब्रह्मेति चेदति ।

ચૌહા છુદ્ધ હનિ પ્રમાણપટલ, કર્તેતિ નૈવાયિકા ॥

અર્હન્નિત્યથ જિનશાસ્ત્રનરતા, કમેતિ મીમાસકા ।

સોડય નો વિદધાતુ ઘાછિતફલં, વૈલોક્યનાયો હરિઃ ॥

(જે એકજ છે, છતાં સધિઓ તેને ધણ પ્રકારે વર્ણવે છે (૪૩૭૬) એટલે—

૧ ૫૬૭૬—દિષ્ ચ કાલશ દિકાલૌ દિકાલૌ આદિ યેવામ્ તે દિકાલા દય તૈ અનૂચ્છિન્ના દિકાલાદ્યનચ્છિન્ના-જેની મૂર્તિ દિશા, કાળ વિગેરેથી અવ્યાપ્ત છે-એટલે દિશા તથા કાળના બંધનમાં જે નથી તે મૂર્તિ વાળા અનંતચિન્માશ્રા મૂર્તિ યસ્ય સ અનંતચિન્માશ્રમૂર્તિ તસ્મૈ-જેની મૂર્તિ અનંત અને ચૈતન્ય રૂપ છે તેને. સ્વસ્ય અનુભૂતિ સ્યાન્નિમૂતિ (આત્મજ્ઞાન) તસ્યા એકસાર તસ્મૈ સ્વાનુભૂત્યેક-સારાય-જે આત્મજ્ઞાનના સાર રૂપ છે તેમને. શાન્તાય-જે શાંત છે તેમને. તેજસે-જે તેજરૂપ છે તેમને. નમ-પ્રણામ કરું-પ્રણામ કરું છું.

શિવના ઉપાસકો જેને 'શિવ' કહીને પૂજે છે; વેદાંતિઓ જેને 'બ્રહ્મ' કહીને બળે છે; બૌદ્ધો જેને 'બુદ્ધ' કહે છે; પ્રમાણ આપવામાં કુશળ એવા નૈયાયિકો જે ધર્મને 'કર્તા' એવા નામથી બળે છે; જૈનભાષ્યો જેને 'અર્હન્ટ' કહે છે; મીમાંસકો જેને કર્મ કહે છે; તે આ સચરાચરમાં વ્યાપીને રહેલા પરમાત્મા, અમારી વૈરાગ્યરૂપી કામના સફળ કરો.

વૈરાગ્ય વિના જ્ઞાનનો અધિકારી કોઈ નહિ; ત્યારે જન્મ મરણનાં બંધન છાપે, એવી હિતમ જ્ઞાનચર્ચાઓ, અમારે ક્યાં કરવી ? એમ ભર્તૃહરિ કહે છે—

અનુદુભવૃત્ત—

વૌદ્ધારો મત્સરગ્રસ્તાઃ, પ્રમદઃ સ્મયદૂષિતાઃ ।

અવોધોપહતાશ્ચાન્યે, જીર્ણમજ્ઞે સુમાપિતમ્ ॥ ૨ ॥

અર્થ—પંડિતો મત્સરથી ઘેરાયેલા છે; વૈભવમાં રમનારા રાજાઓ અગર ધનવાનો અગર અમલદારો, અભિમાનમાં તણાતા બંધ છે. જાડી રહ્યા અજ્ઞાનીઓ—પામર મનુષ્યો. એટલે જ્ઞાનની સારી સારી વાતો બાણનારના મનમાં જ પડી પડી જીર્ણ થઈ બંધ છે. [૨]

૨ વિવેચન—

સુમાપિત—યા વિષ્ણુ સ્તા વિમુક્તયે—અનેક પ્રકારની વિદ્યા; પણ જે વિદ્યા મુક્તિનાં દાર બોલી આપે; તે વિદ્યા. મીઠાં મધુરાં વચનો તો ઘણાં—પણ જે વચનો મુક્તિદાતા ન હોય; તે વચનો મિથ્યા બકવાદ; અગર લાડમાં ભેળવેલા ઝેર જેવાં.

પંડિતો મત્સરથી ઘેરાયા—આ પોકાર પ્રાચીન છે; નવીન—અર્વાચીન નથી. અડસકં તિર્થમાં તુબડી બોળો; તોપણ તેની કડવાશ મર્ધ નહીં; તેમ ૨૪ વરસ કાશીમાં રહ્યા; ચાર વેદ, છ શાસ્ત્ર, વ્યાકરણ આદિ અનેક ગ્રન્થ બણી ગયા—સંભાને કુળને એવા પંડિત થયા; પણ જે મત્સર ન ગયો; તો તે પંડિત ઠેરનો ઠેર સમજવો. ધાણીનો બળદ બહુ આસ્થો; પણ ધાણીમાં જ રહ્યો. કડ્ડી શાકની દરેક તપેલીઓમાં બહુ ફરી; પણ તેને શાકના સ્વાદની ખબર પડી નહીં. કહેવાનો ભાવ એ છે કે—પંડિતોએ મત્સર તજીને, આત્મકલ્યાણની વાતો, બાળક પાસેથી પણ સાંભળવી જોઈએ.

મત્સર અગર ધર્મ કરીને, કોષનાથી સારા થવા, નિર્મળ પ્રયત્ન કરવો; પણ તેને તોડી પાડવા, મલીન પ્રયત્ન કદિ કરવો નહીં. કોલસાના વેપારીના હાથ કાળા; તેમ મલીન પ્રયત્ન કરનારના વિચારો મલીન—જીવન મલીન. આ સંસારમાં કોઈ પંડિત, કદિ મત્સર કરીને કાળ્યા; તો ૨૫, ૩૦, અગર ૪૦ વરસ. પછી ? પછી કાંઈ નહીં. પછી રમશાન ભેળા.

ધનવાનો અભિમાને ઘેરાયા—મુસાફરખાનામાં હિતરનારા મુસાફરો માટે, કાપડા ધડેલા હોય છે. તે કાપડા પ્રમાણે મુસાફરોએ વર્તવું પડે છે. તેમ આ સંસારરૂપી મુસાફરખાનામાં હિતરનારા રાજાઓએ અગર ધનવાનોએ, સંસારના કાપડા પ્રમાણે વર્તવું જોઈએ. એટલે હું

૨ પદ્મજેદ—વૌદ્ધારઃ—જ્ઞાનીઓ, બાણેલા, વિદ્વાનો. મત્સરેણ ગ્રસ્તાઃ—ધર્મથી ઘેરાયેલા છે. પ્રમદઃ—રાગઓ, ગૃહસ્થો, ધનવાનો, મોટા અમલદારો. સ્મયેણ દૂષિતાઃ—મર્ધથી બગડેલા છે. અન્યે અવોધેન ઉપહતાઃ—જાડીના અજ્ઞાનથી હણાયેલાં છે—પામર છે. સુમાપિતમ્—જે કાંઈ સાઈ સાઈ કહેવા યોગ્ય છે તે. અંગે જીર્ણ—મનમાં જીર્ણ થઈ ગયું છે.

‘બધુ જાણું છઉં,’ ‘મારા જેવો કોઈ નથી’; એ બધી વાતો પરી મેલીને, દીનબાવથી સંતોનો સત્કાર કરવો; અને આત્મકલ્યાણની વાત, જરાએ જતી કરવી નહીં. ધનવાનને ઘેર કયા વાતો થાય છે; પણ તે કોઈને માટે, ધનવાનને માટે નહીં. મેડને ઘેર પારાયણ થાય; ત્યારે શેઠ બાપડો, માથે ધમાધું નાખીને, ચોટે રજજતો હોય. શેઠાણી કયામા આવનારી બીજી બાઈએ પાસે, પોતાની બડાઈની વાતો કરતી હોય; અગર દીકરાના દીકરાને કયામા બેઠી બેઠી રમાડતી હોય. ‘આજણ બાપડો દરજીએ લોભે, કોઈને કાંઈ કહી શકે નહીં. આ બધી વિપરીત વાત છે. આધર્મી દો, અને કુતરા માટે; એવી આ વાતો છે, જરા વિચાર તો કરો; તમારી પાસે એવું શું છે કે—તમે ભગવાનને અને ભગવાનના ભક્તોને બૂલી જાઓ છો ! કષ્ટ આદ્યાહો સત્તત ઉપરથી ઉઠી ગયા; કષ્ટ ધનવાનો જોતજોતામા પાપમાલ થઈ ગયા; અને કષ્ટ જરીબો ધનવાન બની ગયા. માટે—

પદ.

“ સદાય તે છત કેની જાણું તે દેખી શું થઈએ રાજી ! (૨)

આતશબાજ આશા, લાંબી આણુમારે—ભુકું”

ગગને જાઓ વાદળ ગોટો, પાણીમા પ્રગટયો પરપોટો;

એમ એવ બધો આ ખોટો, ગુરખા માણુમારે—ભુકું”

ધનવાન—ગરીબ—ગમે તે—એમ દેહના પોષણ માટે, જમ્યા વિના રહી શકતા નથી; તેમ મનના પોષણ માટે, સુભાષિત—આત્મકલ્યાણની વાતો—અવશ્ય દીનબાવથી તેઓએ સાબળવી જોઈએ.

અરાનથી ઘેરાએલા બીજા—જે મનુષ્યો આત્મ અનાતમનો વિચાર કરવાનું, અગર સાબળવાનું સમજતા નથી, આત્મકલ્યાણ માટેજ મનુષ્યઅવનાર છે, એમ જાણના પણ નથી, તેઓ મનુષ્ય નથી, પણ ઉંચા પ્રધારના પશુ છે. રાતદહાડો કામ કરનારા લોકો, મનુષ્ય નથી; પણ—ઉંચા પ્રકારના લોહાના મરીન છે.

પૂજ્યસમાજ સેવકો—બ્રાહ્મણ, સાધુ, ભાટ, ચારણ વિગેરે તમામ પૂજ્ય વર્ણોએ, અરાનીએને, સ-માર્ગે દોરવા પ્રયત્ન કરવો જોઈએ. યુગધર્મ પ્રમાણે બ્રાહ્મણાદિમાથી શ્રદ્ધા યોજી થઈ. બ્રાહ્મણાદિ પોતાનું જ્ઞાનક્ષેત્ર મૂળીને, બીજા ક્ષેત્રોમા નાહા. ત્યાં તેઓ નિર્વાહ મેળવી શક્યા; પણ તેઓએ પવિત્રતા અને સ્વર્નત્રના ખોઈ નાખી સમાજને પણ, થોડામા સમજનારા, પવિત્ર સમાજસેવકોની ખાંધ પડી. આ ખાંધ સમાજ સમજતો નથી; એટલુંજ નહીં; પણ મજા રાજ્યો અને આચાર્યો પણ, આ ખાંધને સમજી શકતા નથી. કેટલાએક લેખાણુ યાત્રીઓ કહે છે કે—‘જેમ ખેતરમા પોષેલા પાકો; તેમ બ્રાહ્મણો પકવી દઈ,’ ‘જેમ સુનાર લાકડાના થોડા ઘડી આપે, તેમ હું તમને ગમે તે વળું માથી, બ્રાહ્મણ ઘડી આપુ; અબદુદ્દાનું નામ પાડો અંગારા કરે, અને મદમદનું નામ પાડો મુજશકર. હો આવા બ્રાહ્મણ સમાજને કેટલા જીએ છે ?’ વિગેરે વિગેરે. સરકારના રાજમા દેડ મારે ધકકે. સરકાર આ વાત સમજે નહીં, પણ સમાજ, અને રાજ્યોએ તથા ધનવાનોએ, સારા સુપાત્ર બ્રાહ્મણાદિનો સત્કાર કરી, તેમને વેમના ક્ષેત્રમાં રહેવા જોડયો ઉત્સાહ આપવો જોઈએ. બ્રાહ્મણોએ પણ અંદર અંદર કશેશ કરીને, પાપમાલ થવા કરતા, સુપાત્ર બ્રાહ્મણોનો સત્કાર કરવો જોઈએ. તેમને અવાર નવાર પોતાના ગામમાં તેડાવી, સમાજને સત્સંગના લાભ આપવો જોઈએ. વિચાર કરી જોએ.

સકામ પુણ્યો પશુ દુઃખકારી છે; એમ હવે કહે છે—
શિસરિણીવૃત્ત—

ન સંસારોત્પન્નં, ચરિતમનુપદયામિ કુશલં ।

વિપાકઃ પુણ્યાનાં, જનયતિ ભયં મે વિમૃશતઃ ॥

મહદ્ગ્નિઃ પુણ્યૌઘેશ્-ચિરપરિગૃહીતાથ વિપયાઃ ।

મહાન્તો જાયન્તે, વ્યસનમિવ દાતું વિપયિણામ્ ॥ ૩ ॥

અર્થ—સંસારમાં ઉત્પન્ન થએલા કોઈ પણ કાર્યને, હું સુખકર દેખતો નથી. હું કે જે વિચાર કરનાર છઉં-કાંઈક સમજું છઉં-તેને તો-પુણ્યનું પરિણામ પણ, ભય ઉત્પન્ન કરે છે. કારણ કે મહા પુણ્યના ઓઘે કરીને પ્રાપ્ત થએલા, અને લાંબા વખતથી ભોગવાતા વિપયો પણ, વિષય ભોગવનાર પુરુષોને, મહા દુઃખના કારણરૂપ થઈ પડે છે. (૩).

૩ વિવેચન—

પુણ્ય ભોગવવા માટે પણ, જન્મ લેવો પડે. જન્મ થાય; ત્યાં જન્મ, મરણ, જરા અને વ્યાધિના દુઃખ સામા આવીને ઉભાં રહે. તે સિવાય કુટુંબ પરિવારની આશ્રિતો. સ્વર્ગનાં સુખ મળે; તો પણ-ક્ષીણે પુણ્યે મર્ત્યલોક વિશંતિ-પુણ્યનો નાશ થતાં મનુષ્યાદિ દેહ મળે. ગીતાના બીજા અધ્યાયમાં-ચામિમાં પુષ્પિતાં વાચં, પ્રવદંત્યવિપશ્ચિતઃ ॥૪૨॥ વિગેરે શબ્દોથી સકામ કર્મનો તિરસ્કાર કરી, નિષ્કામ કર્મમાં ભોગવા અર્જુનને કહ્યું. માટે રાખજો કે-આ વાત મુમુક્ષુ-મોક્ષાર્થી-માટે છે. વિપયો પુરુષોને વિષયને રસતે ચકાવવા તે કીક નથી; તો પણ જન્મને અજ્ઞાન ધણું છે; જેઓ ભગવાનની સાથે પણ, દાવ ખેલવા તૈયાર છે; એટલે જન્મને મોક્ષની દરકાર નથી; તેમને પ્રથમ સકામ કર્મ કરવા દેવા. એવા અજ્ઞાનીઓનું કલ્યાણ ચાહતા હો; તો તેમને જ્ઞાનદ્વારા સકામ નિષ્કામનો ભેદ બતાવતાં કહેવું.

હવે લક્ષ્મીની તૃણાના અનર્થનું વર્ણન કરે છે—

શાર્દૂલવિક્રોદિતવૃત્ત—

उत्सर्वात् निधिश्चकया क्षितितलं, ध्माता गिरेर्धातवः ।

निस्तीर्णः सरितां पतिर्नृपतयो, यत्नेन संतोषिताः ॥

मन्त्राराधनतत्પરેण મનસા, નીતાઃ સ્મજ્ઞાને નિશાઃ ।

પ્રાપ્તઃ કાળવરાટકોડપિ ન મયા, તૃણેઽધુના મુંચ જામ ॥ ૪ ॥

૩ પદ્મ-૩૬—સંસારોત્પન્નં ચરિતં-સંસારમાં ઉત્પન્ન થએલા (કાંઈપણ) કાર્યને. કુશલં ન અનુપદયામિ-હું સુખકર નોતો નથી. વિમૃશતઃ-હિતિ મે-હું કે જે વિચાર કરું છઉં તેને તો-એમ જણાય છે કે. પુણ્યાનાં વિપાકઃ-પુણ્યોનું ફળ. (પણ) ભયં જન-યતિ-ભય-દુઃખ-પેદા કરે છે. મહદ્ગ્નિઃ પુણ્યાનામ્ ઓઘે-મોટા પુણ્યના સમુદોથી (પ્રાપ્ત કરેલા-વિષયો) ચિરપરિગૃહીતાઃ મહાન્તઃ વિપયાઃ-લાંબા કાળથી ભોગવતા મોટા વિષયો. વિપયિણામ્ વ્યસનમ્ (દુઃખ) દાતું જાયન્તે-હવે-જાણે વિપયો પુરુષોને દુઃખ દેવાને ઉત્પન્ન થયા ન હોય!

૪ પદ્મ-૩૬—નિધેઃ શંકયા-ધનની શંકાથી એટલે ધનની આશાથી-એટલે ધન પ્રાપ્ત

શારૂલપિકીઢિતવૃત્ત—

ધ્રાન્તં દેશમનેકદુર્ગવિપમં, પ્રાપ્તં ન કિંચિત્ફલં ।

ત્યક્ત્વા જાતિકુલાભિમાનમુચિતં, સેવા કૃતા નિષ્ફલા ॥

મુક્તં માનવિવર્જિતં પરગૃહે-પ્રાણંકયા કાકવત્ ।

તૃષ્ણે જૃંભસિ પાપકર્મનિરતે, નાચાપિ સંતુષ્યસિ ॥ ૫ ॥

અર્થ—ધનની શંકાથી-ધનના લોભથી-પૃથ્વીને ખોદી નાંખી; પર્વતની ધાતુઓને ગાળી નાંખી; નદિયોના પતિ સમુદ્રને ખેડયો-એટલે ધન માટે સમુદ્ર ઉતરીને પેલેપાર-આફ્રિકા અમેરિકા સુધી-પહોંચ્યો; ખોદી તકલીફ વેઠીને રાજાઓને શાશ્વત રાખ્યા; મંત્ર સાધવા માટે રમયાનમાં રાત્રિઓ ઠહાડી; તેથી મને કુટી બદામ પણ મળી નહીં. માટે હે તૃષ્ણા ! હવે તું મને છોડ. (૪). જ્યાં ઘણું દુઃખો અને મુશ્કેલીઓ વેઠવી પડે, એવા દેશોમાં હું કેમ; તોપણ કાંઈ લાભ થયો નહીં. જાતિઅભિમાન અને કુલાભિમાન જે સાચવવાં જેવાં છે; તેને તજીને, કંઈક સેવા નિષ્ફળ ગઈ. પારકે ઘેર માનરહિત, અને રખે મને કોઈ મહેલું મારશે, એવી શંકાથી કાગડાની માફક શંકાશીલ રહીને, મેં ઘેટ લઈું; તોપણ પાપ કર્મમાં પ્રીતિવાળી-પાપકર્મમાં દોરનારી-એવી હે તૃષ્ણા ! તું સંતોષ પામતી નથી; પણ ઉલટી વૃદ્ધિ પામતી જાય છે. (૫).

કરવાના હેતુથી. ક્ષિત્તિતલં ઉત્ત્વાતં-પૃથ્વીને ખોદી નાખી. ગિરેઃ ધાતવઃ-ધમાતાઃ-પર્વતમાંથી નીકળેલી ધાતુઓને ગાળી નાખી. સ્વનિતાં પતિઃ નિસ્તીર્ણઃ-નદિઓના પતિ એટલે સમુદ્રને પણ ખેડયો-એટીને સામે ઠાઠે વેપાર કરવા ગયો. ચત્ત્વેન નૃપતયઃ સંતોષિતાઃ-ધણી કાળજીથી રાજાઓની સેવા કરી તેમને સંતોષ્યા. મન્દ્રસ્ય આરાધને તત્પરં તેન-મંદ્રા-રાધનતત્પરેણ મનસા-મંત્રનું આરાધન કરવામાં તત્પર કરેલા મનથી. હ્રમયાને નિશાઃ નીતાઃ-રમયાનમાં રાત્રિઓ પસાર કરી. કાળઘાસી ઘરાટકામ કાળઘરાટકાઃ-કાળી કોડી અગર કુટી બદામ અપિ-પણ. મયા ન પ્રાપ્તઃ-મારાથી મેળવી શકાઈ નથી. મો તૃષ્ણે અધુતા મામ્ મુચ-હે તૃષ્ણા હવે તું મને છોડી દે.

૫ પદ્ય—અનેકાનિ દુર્ગાણિ વિપમાનિ યસ્મિન્ સઃ અનેકદુર્ગવિપમઃ, તમ્ અનેકદુર્ગવિપમં, અનેકદુર્ગવિપમં દેશં પ્રાપ્તં-પણું દુઃખો અને મુશ્કેલીઓવાળા દેશમાં ફરવું તે. પ્રાપ્તં ન કિંચિત્ ફલં-કાંઈ લાભ થયો નહિ. ઉચિતં જાતિકુલાભિમાનં ત્યક્ત્વા-સાચવવા થોડા જાતિ અભિમાન અને કુલાભિમાનને તજીને. કૃતા સેવા-કરેલી સેવા. નિષ્ફલા (ગતા)-નિષ્ફળ (ગઈ) કાકવત્ આરંકયા-કાગડો ખાપ ખરો, પણ રખે કોઈ મારશે, એવી શંકાથી કરતો રહે છે; તેમ રખે મને કોઈ મહેલું મારશે, એવી શંકાથી મેં. પરગૃહેષુ-પારકા ઘરમાં. માનવિવર્જિતં (મોજનં) મુક્તં-માનરહિત થઈને મેળવી કઈ અઘાપિ-તોપણ દં. પાપકર્મણિ નિરતા (પ્રીતિવાળી) પાપકર્મનિરતા તત્ સંયુક્તો-દે પાપકર્મનિરતે હિતિ દે તૃષ્ણે-પાપકર્મમાં પ્રીતિવાળી-પાપકર્મમાં દોરનારી હે તૃષ્ણા ! (તર્થ) ન સંતુષ્યસિ-તું સંતોષ પામતી નથી; પણ ઉલટી જૃંભસિ-વૃદ્ધિ પામતી જાય છે.

૪-૫ વિવેચન—

અનેક કષ્ટ વેડીને અનેક પ્રપત્નો કર્યાં; ધન, દોલતને દિકરા મળ્યા; પણ અંતકાળ વખતે કોઈ કામ આવ્યું નહીં. જે સાધવાનું હતું—જેને માટે આ દેહ લીધો હતો; તે કામ રહી ગયું. શેઠ મુંબઝ ગયા માલ લેવા. મુંબઝની (પારકી) મોજમજમાં પોતાનું કામ ભૂલી ગયા. નવમે દહાડે ઘેર આવવા નીકળ્યા; ત્યારે રોશન ઉપર યાદ આવ્યું કે—મેં માલ કેમ ન લીધો? ખીરમાં તપાસે; ત્યા ખીરસા ખાલી. ગાંડની મુદી પણ કોઈ લાઇ ગયું. ભાઇબંધ દોસ્તદાર પાસે માગી બીખીને, ગાંડમાંડ દીકીટ લાઇ, શેઠ ઘેર આવ્યા. જગતમાં રહીને મહેનત ધણી કરી; પણ કુરાકા ખાંડતા દીવેલ ખૂટયું.

તૃષ્ણાએ કોને ખુવાર કર્યા નથી!—તોપણ. તૃષ્ણા બે પ્રકારની છે—લૌકિક સુખ માટે તીવ્ર જરાસા થાય તે પણ તૃષ્ણા; અને આત્મિક સુખ માટે તીવ્ર જરાસા થાય; તે પણ તૃષ્ણા. પ્રથમની તૃષ્ણા જીવનું બગાડી નાંખે; અને બીજા પ્રકારની તૃષ્ણા, જીવનું સુધારી દે. બેઉ પ્રકારની તૃષ્ણા માટે તનતોડ મહેનત કરવી પડે.

વિવેક—સારું જોઈું જોવા જેટલું જે જ્ઞાન—તે વિવેક. તેથી દરેક કાર્યમાં વિવેકને પ્રથમ પદ. લૌકિક વ્યવહારમાં પણ વિવેક, અને આત્મિક સાધનોમાં પણ વિવેક. વિવેક પહેલે નંબરે બેસે. દુરથીન દુરની વસ્તુ દેખાડે; તેમ વિવેક જીવનના ભવિષ્યના રંગ ચીતરી આપે જીવનના સાચા સુખ માટે, શું કરવા જેવું; અને શું ન કરવા જેવું, તે વિવેક બતાવી શકે.

‘શું કરીએ સંસારમાં બેઠા છંદ્રએ; તે તૃષ્ણા પણ રાખવી જોઇએ’; એમ કહેનારા ધણા છે; અને તે ઠીક છે; પણ તે કયા સુધી! પચાવને પણ દિશા બદલવી નહીં. પેન-શન લઈને પણ, નથુભાઈને ત્યા નાશું માડવા રહેવું! આખો દિવસ લૌકિક તૃષ્ણામાં કુટાઇ મરવું! આખા દિવસના બે ત્રણ કલાક પણ, અલૌકિક તૃષ્ણાને તૃપ્ત કરવા, ન ગાળવા! મને એવી ઉત્તમ નોકરી હોય; પણ તે નોકરી છે—પરતંત્રતા છે—જીવનના વિકાસને અટકાવનારી છે. પણ જાંદગીભર પરતંત્ર રહેવા બંધાયો છે—મનુષ્ય નહીં. મનુષ્યને સ્વતંત્રતાની ખુશ્લી હવાની ખાસ જરૂર છે. આત્મિક સુખનો આનંદ અને વૈરાગ્યનો વેલવ, મનુષ્ય માટે છે; પણ માટે નથી. લૌકિક ઝણધી પુત્રાદિ મુક્ત કરશે; પણ અલૌકિક ઝણધી મુક્ત કરનાર તમે પોતેજ છો. ગીતામાં ગોવિંદ બોલ્યા છે કે—

प्रवृत्तिं च निवृत्तिं च, जना न विदुरासुराः ॥

પ્રવૃત્તિનો અને નિવૃત્તિનો અર્થ ન જાણે, તે અસુરો ગણાય છે.

ઉગતા રોમને દબાવવા પગલા લેવાં જોઇએ; તેમ ઉગતી લૌકિક તૃષ્ણાએને દબાવવા મુમુક્ષુઓએ પગલાં લેવાં જોઇએ.

નોકરી સંબંધી હવે કહે છે તે સાબળો—

शिखरिणीवृत्तं—

• खलोद्भापाः सोढाः, कथमपि तदाराधनपरैः ।

નિવૃદ્ધાન્તર્વાણ્યં, હસિતમપિ શૂન્યેન મનસા ॥

કૃતધિત્તસ્તમ્મ, મતિહૃતધિયામંજલિરપિ ।

ત્વમાશે મોઘાશે, કિમપરમવો નર્નયમિ મામ્ ॥ ૬ ॥

અર્થ—બળ પુરૂષોની સેવામાં તત્પર રહેતા, તેમના ઇપકા મહત્ત્વ કર્યા તેમના ઇપકાથી (કહિ) આમ આવી ગયા, પણ તે આમને અંદર રોકી રાખીને, અગર હુડી નાખીને, તેઓએ કરેલી મરકરીને સ્ત્રી મનથી સહન કરી અતઃ કરણને વારી રાખીને, તે મૂખાંઓને પ્રણામ (સલામ) પણ કર્યા, તોપણ તું કે જે નિર્બળ નીવડી છે, એવી હે આશા ! હજી પણ મને કેમ નચાવે છે ? (હવે તો મને એસવા દે એ ભાવ છે) [૬]

૬ વિવેચન—

સોએ તેણે ટકા શેઠ વાકા, મુરખા અને સ્વાર્થી. અમલદાર પામે પારકો અમલ હોય છે, તો પણ તે અમલદાર પ્રજાકૃપા થઈ હોય, તેજ તે સમજી શકે-કે ‘નોકર પણ મનુષ્ય છે તે આપણે જે નોકર, પણ તેમના માનપના લાકડા પુત્રો છે, તેમની સ્ત્રીના વહાલા પતિ છે, અને તેમના બાળકોના પિતા છે. શેઠોના અને અમલદારોના ત્રાસને ઉધ લાવી નાખવા માટે, કાનિકારો પ્રમથા ત્રાસ વર્તીવનારા રાજાઓને પણ, તેમણે મદરમા ફેંટી દીધા ‘રાજ મારા બાપનું છે,’ એમ કહેનારા રાજાઓને સાબીત કરી આપ્યું કે-રાજ કરતાં આવડે, તેજ રાજ તારા બાપનું છે, નહિ તો પુણી આવ-વડોદરાના મહાવરાવને, અને ઈ દોરના હુકોશરાવને, અત્પારે તો આવા પદમજ થએલા રાજાઓ પણ છે

આ તો શેઠોની વાત કરી, અને રાજાઓની વાત કરી, પણ હવે નોકરોની વાત કરીએ, તે સાક્ષ્યો આજીવિકા માટે નોકરી કરવી પડે, તો કરવી, છૂટે નહીં પણ દરેક ઠેકાણે વિવેક છત્રો છે તેની ફેરતી કરવી નોકરોએ વિદ્યાભ્યાસ કરીને, પોતાના મનને સચુકારવું જોઈએ. કારણ કે નોકર એટલે કોઈ પણ નહિ, પણ મનુષ્ય શેઠ જે વાત એકવાર કરી હોય, તેમાં વારવાર બૂન કરવી નહીં કહિ બૂન થઈ જાય, તો નમ્રતાથી અને નિરૂતાથી બૂલ કબુલવી, પણ શેઠને હમવા નહીં. જો ત્યાં સુધી શેઠના વાકમાં આવવું નહીં, એમ છતાં, શેઠ વધાવણને કચરી નાખવા માગતો હોય, તો ધીમેથી-સંભાળથી-તેને તણ દેવો

૬ પદ્મ-૬—તેષા આરાધને પરા અથવા તત્પરા સદારાધનપરા તે તદ્વારા ધનપરે—અમે કે જેઓ ખજાની સેવામાં તત્પર હતા તેઓથી જલ્દાનામ્-ઉલ્લાસ (ઇપકા-કડવા વચનો) જલ્દાનામ્—બળ પુરૂષોના ઇપકા અગર કડવા વચનો સોદા—સહન કરાયા છે. યાવ્પ અર્ત—નિર્બળ—આખમાં આવતા આસુઓને અંદર રોકીને દક્ષિતમ્ અપિ શૂન્યેન મનસા સોદે—તેઓના હારોને પણ—તેઓથી થતી મરકરીને પણ—સ્ત્રી મનથી અમે સહન કરી છે. પ્રતિહૃતા ધી એવામ્ તે પ્રતિહૃતધિય, તેષા પ્રતિહૃતધિયામ્—મૂખાંઓને—શુદ્ધિથી પુરૂષોને કૃત ચિત્તસ્તમ્મ અંત કરણને વારી રાખીને. અંજલિ અપિ કૃત—પ્રણામ પણ કર્યા ત્વમ્ મોઘાશે इति હે આશે !—તું કે જે નિર્બળ છે તે હે આશા ! અતઃ વર્ન-હજી પણ મામ્ વિ નર્નયસિ—મને કેમ નચાવે છે ?

નોકરીમા ગમે એટલો કામદો હોય, પણ જો શેઠ આપણને ખાવા પીવાની રત્ન ન આપતો હોય, તો તે નોકરી આપણે તજ દેવી પડે છે. તે પ્રમાણે જ નોકરીમા હમેશા અમુક વખત આત્મિકવિકાસની અનુકૂળતા ન હોય, તે નોકરી પણ, તજ દેવી જોઈએ. શાસ્ત્રોએ નોકરને શુદ્ધ ગણ્યા છે, માટે જમને ખાવા પીવાની અનુકૂળતા હોય, તેમણે તૃષ્ણાનો ત્યાગ કરી, જે છે તેમા સતોષ માની, નોકર મગી જવું.

સેવામાં મેવા—સેવા અધમ છતાં તેમા મેવા—જેલો કાગ નોકરી કર્યા પછી, યુગ્મીને લાગ્યું કે—'Had I served my God, as diligently as I served my king, he would not have forgotten me in my gray hair'—'જેટલી ખતથી મેં મારા રાજાની નોકરી કરી, તેટલી ખતથી, જે પ્રભુની નોકરી કરી હોત, તો પ્રભુ મને મારા ધડપણમા વીસારત નહીં કાળા માથાના લૌકિક માનસીઓ લાયકર સ્વાધી' હોય છે કૃપાળુ તો કૃષ્ણ, અને કૃષ્ણના ભક્તો—સતો—શાનીઓ ચવરીએ મતંગની સેવા કરી, સેવાનો બદલો દેવા, શીરામને ચવરીના આશ્રમમા પધારવું પડ્યું. દેવકૃતિએ કદંબની સેવા કરી કપિન ભગવાન પુનરુપે પ્રગટયા હનુમાને શીરામની સેવા કરી, કપિરૂપે પણ દેવ બન્યા તાત્પર્ય—ભગવાન અને ભગવાનના ભક્તોની મેવા અમેલી છે—મેવા કરતા વધી પડે એવી છે. મુમુક્ષુઓએ યાદ રાખવું કે—પડેલી મેવા, અને પછી—કયા વાર્તા, દેવ દર્શન યાત્રા વિગેરે. સેવા કરની તે ઉંચા પ્રકારનું તપ છે સેવાથી રીજેના સત, પોતાનું હૈયું ખોલીને વાત કરે છે. તેમા એટલી વાત યાદ રાખવી કે—મદિરમા મેવા કરનારી બાઈઓ અગર બાઈઓ, મદિરમા કથા થતી હોય, તે વખતે—ખાડે, ઝાટકે અગર સેવાને બદાને, એરી ખીજ ગડગડ કરે, તે કથાનું અને કથામા રહેલા કૃષ્ણનું અપમાન કરે છે.

જગતને ધણો બોધ કરીએ, પણ જગત ગાફે બન્યું છે, એમ હવે કહે છે કે—
શાર્દૂલચિક્રીડિતવૃત્ત.

આદિત્યસ્ય ગતાગતૈરહરહઃ, સંક્ષીયતે જીવિતં ।

વ્યાપારૈર્વિદ્યુર્કાર્યભારગુરુભિઃ, કાલો ન વિજ્ઞાયતે ॥

દૃષ્ટ્વા જન્મજરાવિપત્તિમરણં, ત્રાસથ નોત્પદતે ।

પીત્વા મોહમયીં પ્રમાદમદિરા-મુન્મત્તભૂતં જગત્ ॥ ૭ ॥

અર્થ—સૂર્ય ઉગે છે, અને આથમે છે, રાત દિવસ આ-યા જાય છે. તેની સાથે (મનુષ્યનું) આયુષ્ય પણ લીધું થતું જાય છે એટલા એટલા કાર્યોમા શુ થયતા, કાળ

૭ પદ્યછે—આદિત્યસ્ય ગતૈ આગતૈ ચ—સૂર્યના ઉત્થાપી અને આથમવાથી અહરહ જીવિત—દીન પ્રતિદીન આયુષ્ય સંક્ષીયતે—ઓધુ થાય છે વહુકાર્યોનામ્ ભાર વહુકાર્યભાર, તેન ગુરવ વહુકાર્યભારગુરુભિઃ તૈ વહુકાર્યભારગુરુભિઃ, વહુકાર્યભારગુરુભિઃ વ્યાપારૈ—એટલા એટલા અનેક કાર્યોમા શુ થાતા કાલ ન વિજ્ઞાયતે—'કાળ કયા ગયો' તેની સમજણ પડતી નથી જન્મજરાવિપત્તિમરણ દૃષ્ટ્વા—જન્મ, વૃદ્ધાવસ્થા, આપત્તિઓ તથા મરણને દેખ્યા ચ—છતા ત્રાસ ન ઉત્પદતે—ભય લાગતો નથી* (તેનું કારણ એ છે કે—) મોહમયીં પ્રમાદમદિરા પીત્વા—મોહમય પ્રમાદરૂપી મદિરાનું પાન કરીને જગત્ ઝન્મત્તભૂત—જન્મત ગાફે બન્યું છે.

કયાં ગયો તેની ચમચણ પડી નહીં. (જેત જેતામાં વૃદ્ધાવસ્થા આવી ગઈ; લોકો 'ડાસો-ડાસો' કહેવા લાગ્યાં; ત્યારે ખગર પડી કે-હું હવે ડાસો બન્યો.) (જગતમાં અનેક ઠેકાણે) જન્મ, વૃદ્ધાવસ્થા, આપત્તિઓ તથા મરણને દેખ્યાં; તોપણ ત્રાસ ઉત્પત્ત થયો નહીં. (ત્યારે મને તો એમજ જણાય છે કે-) 'મોહમય પ્રમાદમદિરાતું' પાન કરીને આણું જગત્ ઉન્મત્ત-ગાંડું-બની ગયું છે. (૭)

૭ વિવેચન—

ગાડાની ઇરિપનાવ અને તેમા કયાં દીવા-ગાંડાની ઇરિપનાવમા દીવા કયાં દોય; તો દીવા દેખીને ગાડા કુદાકુદ કરે. એક વખત ગાંડાની ઇરિપનાવમા આગ ચર્ક. ગાડા કુદા-કુદ કરે. મ્યુનીસીપાલીટી વાળા દોડ્યા આવ્યા. ગાંડાએને આગમાથી બદાર નીકળી આવવા મ્યુ. વાળાઓએ ધણી સમજાવ્યા; પણ ગાંડાએએ માન્યું નહીં. જેમ જેમ અગ્નિ વધી, તેમ ગાડાએનું તોફાન વધ્યું. મ્યુની. વાળાઓએ માંડ માંડ બે પાંચ ગાડાને પકડીને, જેમી કાઢ્યા તે બચ્મા-બાકી બધા ગાડા, અગ્નિમા સ્વાદા થઇ ગયા.

આ સંસારમા પણ, જીવો વિષયો તરફ અનાયાસે દોડ્યા જાય; અને તેમને વિપરીત મળ્યા-એટલે-ત્રી પુત્ર ધનાદિના સુખ સામા આવ્યા. તે દેખીને તે (ગાડા) કુદવા લાગ્યા. મ્યુ. ના નોકરો રૂપી સંતોએ, તેમાથી બદાર નીકળી આવવા, તેમને ધણી સમજાવ્યા; પણ ગાંડો કોણ! ગાડાએ તો ઉત્તડા સંતની મસ્કરી કરવા લાગ્યા. તોપણ કૃપાણ સંતોએ બેપાચ જીવોને પકડી દીધા-ગચાવી લીધા. બાકી બધા સંસાર રેંટમા ફરતા રહ્યા. દેવાનંદ સ્વામીએ કહ્યું છે કે—

૫૬

ધન દોષત નારીને ધણી દિકારે; (૨)

જેતીવાદી ઘોડીને ધરખાર-તેમા બૂલી ગયો બચવાનનેર.

મેઢી મંદીર જરખાને માળાપારે, (૨)

સુખદાયક સુંદર તેજ-તેમા બૂલી૦

ગાદિ તકિયાને ગામ મશુરીપારે; (૨)

અતિ આડ કરે છે એજ-તેમા બૂલી૦

નીચી કાધ કરીને નમતો નધીરે; (૨)

એવું સાધુ સંગાતે અભિમાન-તેમા બૂલી૦

મરમાળી મોહનની મુરતિરે; (૨)

તેમાં સાથે ન લાગેલે તાન-તેમાં જૂની૦

પાપ અનેક જન્મના આતી મુશ્કારે; (૨)

તૂતી મતિ મલીન ચર્ધ મંદ-તેમા બૂલી૦

દેવાનંદના બ્દાલાને વિસરી ગયોરે, (૨)

તારે પડ્યો ગણે જમદંદ-તેમાં બૂલી૦

નિશાબાજ પુરૂષ ધોરી' રરતે, નર-નાગો નાગો-આલ્યો આવે; તોપણ તેને કાધ નથી. વસ્ત્ર કપારે અને કયા પડી અધું-તેની તેને ખગર 'પણ ન હોય. તેમ ઉછાછળો ધનવાન, ગમે તેમ બંકે, અને ગમે તેમ વર્તે. જેમ નિશા સદાય રહેતો નથી; તેમ અમાન-માયાનો કેદ-સદા

રહેતો નથી. લમણામાં વાગે છે—કાંધક આપત્તિઓ આવી પડે છે; આપત્તિઓ નહિ તો છેવટે—
મોત આવી પડે છે; ત્યારે માયાનો કેફ ઉતરી જાય છે. ત્યારે મુખે ભગવાનનાં નામ દોડ્યાં
આવે છે. માયાના દુઃખમાં રમનારા નાસ્તીકો દવાને પાત્ર છે. તેથી જ્યારે તેઓને જરૂર પડે;
ત્યારે જરૂર તેમને જ્ઞાનની પ્રસાદી આપવી.

જ-માદિ દુઃખો જોઈ ને, ત્રાસ પણ ઉપજતો નથી—આત્મારે પણ આવા અનેક છે.
આભડવા નીકળ્યા હોય; પણ આ પીવા હોટલમાં રોકાય. મડકુ જળતું હોય; તેની સામે બેસીને
બીડીયો કુકે, આ પીએ; કંઠા મરકરી કરે વિગેરે. મડકુ ઉપાડે; તે વખતે પણ દોઢદોડ.
'આપણો પણ એક દહાડો આવશે,' એવો જરા પણ ખ્યાલ, જેમને નહીં; તેમને ત્રાસ
ક્યાંથી હોય !

કાલા પુરોને મામણી કરવી ગમતી નથી; તોપણ કુટુંબના મોહને લીધે તેમને સાચાર
ખનવું પડે છે—

શાર્વલયિકીઢિતઘૃત્ત.

દીના દીનમુલૈઃ સદૈવ શિશુકૈ—રાકૃષ્ણજીર્ણમ્વરા ।

ક્રોશદ્ધિઃ ક્ષુધિર્તૈર્નરૈર્ન વિધુરા, દૃશ્યેત ચેદ્ગેહિની ॥

યાચ્છામજ્જભયેન ગદ્ગદગલત્—ઘૃત્તચ્છિલીનાક્ષરં ।

કો દેહીતિ વદેત્ સ્વદ્ગદગલત્—સ્પાર્યે મનસ્વી જનઃ ॥૮ ॥

અર્થ—ઘણાં જરીખડાં મુખવાળાં બાળકો, અન્ન માટે, જેણીનાં કાઠ્યાં
તુટ્યાં વસ્ત્રો હંમેશાં ખેંચતાં હતાં; તથા ભૂખે મરતા અને પોકાર કરતા પુરુ-
ષોને પણ, અન્ન ન આપી શકવાથી, જે સ્ત્રી ગભરાઈ ગઈ હતી; તે સ્ત્રીને, કદિ
દેખી ન હોય; તો કયો કાંઈ માણસ, યાચના ભંગ થવાના ભયથી, ગદ્ગદ
વાણીએ તુટતાં અને પડતાં અક્ષરોથી, પોતાના પાપી પેટને માટે, 'મને ઘો'
એમ કહે. [૮]

૮ પદ્ય-૭૬—દીનમુલૈઃ શિશુકૈઃ—ઘણાં જરીખડાં મુખવાળા બાળકોથી. સદા
પથ-હંમેશાં. દીના-રાંક. ખનેલી એવી જે ગેહિની—આ. આકૃષ્ણાણિ જીર્ણાણિ અંચરાણિ
યસ્યાઃ સ્તા આકૃષ્ણજીર્ણમ્વરા (ગેહિની)—જેનાં જીર્ણાં વસ્ત્રો તથાઈ રજાં હતાં તે સ્ત્રી.
[ક્રોશન્તિ ઇતિ ક્રોશન્તઃ (૨૩તા) તૈઃ ક્રોશદ્ધિઃ] ક્રોશદ્ધિઃ ક્ષુધિર્તૈઃ નરૈઃ વિધુરા
ગેહિની—ભૂખને લીધે ૨૩તા પુરુષોને અજ ન આપી શકવાથી, ગભરાએલી સ્ત્રી. ચેત્ ન
દૃશ્યેત—કદિ ન જોવાઈ હોય તો. યાચ્છાયાઃ ભંગસ્ય ભયેન—યાચ્છાભંગભયેન—યાચના
ભંગ થવાના ભયથી. ગદ્ગદાણિ ગલંતિ (૫૩તા) ઘૃત્તચન્તિ (૫૩તા) ચિલીનાણિ (દીન-
તાવાળા) અક્ષરાણિ યસ્મિન્ તત્ ગદ્ગદગલત્-ઘૃત્તચ્છિલીનાક્ષરં—ગદ્ગદ વાણીએ તુટતાં
અને પડતાં અક્ષરોથી. દેહિ ઇતિ—મને ઘો એવું. કઃ મનસ્વી જનઃ—કયો મનસ્વી માણસ
સ્વદ્ગદગલત્-સ્પાર્યે—પોતાના પાપી પેટને માટે. વેદત્—કહે.

૮ વિવેચન—

રાજા પ્રતાપે પોતાનાં દુઃખનો દિસાજ ન રાખ્યો; પણ ત્યારે તે પોતાના દુઃખનાં દુઃખને માદ કરતો; ત્યારે તે વિચારમાં પડતો.

વ્યવહાર અને પરિવાર—૪૫ થી કોટિના જીવેને પણ, વ્યવહાર અને પરિવાર, તીચે જેથી લાગે છે. માટે મુમુક્ષુઓએ વ્યવહારમાં અને પરિવારમાં જેમ અને તેમ ગોઠવે એકો રાખવો જોઈએ; એ જાણ છે.

દેહ લક્ષ્યજન્ય છે અને મરણ કમલા રહે છે; માટે જીવે મરણથી વાંકે રહેવાની અને તેનાથી નિઃકર રહેવાની જરૂર છે; એમ કહે છે—

શિલ્પરિણીઘૃસ્તમ્

નિવૃત્તા મોગેચ્છા, પુરુષવદુમાનો વિગલિતઃ ।

સમાનાઃ સ્વર્ચાતાઃ સપદિ સુદ્વદો જીવિતસમાઃ ॥

શનૈર્યથ્યુત્થાનં, ઘનતિમિરુદ્ધે ચ નયને ।

અહો ઘૃષ્ઠઃ કાયસ્-તદપિ મરણાપાયચકિતઃ ॥ ૯ ॥

અર્થ—ભોગવિલાસની ઇચ્છા નિવૃત્ત થઈ ગઈ; લોકોમાં માન મેળવવાની ઇચ્છા હતી; તે પણ નાશ પામી ગઈ; સમાન વયના હતા; તે ક્યારનાં દેવલોક પામ્યા; પ્રાણસમાન બહાલા સંબંધીઓ હતાં—તે પણ ક્યારનાં મરી ગયાં; ધીમે ધીમે માંડમાંડ લોકોના ટેકાથી ઉભા થવાય છે; જે ઉ આંખે અંધારાં આવી ગયાં છે. એવી દશા મઈ છે; તોપણ આ નીચ દેહ મરણરૂપી નાશથી અજાણ્યો રહે છે. (૬).

૯ વિવેચન—

મુમુક્ષુઓએ વારંવાર પાઠ કરવો કે—

ઘાસાંતિ જીર્ણાનિ ચયા વિહાય, નવાનિ શૃઙ્ખાતિ નરોડપરાજિ ॥

તયા શરીરાણિ વિહાય જીર્ણાં-ચમ્યાનિ સંયાતિ નવાનિ દેહો ॥ [ગીતાઅ.૨-૨૨.]

અર્થ—મુમુક્ષુ જેમ જુના વસ્ત્રો તરો છે; અને નવા વસ્ત્રો ધારણ કરે છે; તેમ આત્મા જીર્ણ ચમ્યા દેહને તરો. નવો દેહ ધારણ કરે છે.

૯ પદ્ય-૭—મોગેચ્છા નિવૃત્તા—ભોગો ભોગવવાની ઇચ્છા સાંત થઈ ગઈ છે. પુરુષ વેપુ મધ્યે યઃ વદુમાનઃ સોડપિ વિગલિતઃ—લોકોમાં માન મેળવવાની જે ઇચ્છા હતી; તે પણ નાશ પામી છે. અગર જે પ્રતિષ્ઠા હતી, તે પણ કોઈ કારણને લીધે, નાશ પામી છે. સમાનાઃ—અમાન વયના. સપદિ સ્વર્ચાતાઃ—ક્યારનાં મરી ગયા છે. અને જીવિતસમાઃ સુદ્વદઃ—પ્રાણસમાન બહાલા સંબંધીઓ (પણ ક્યારનાં મરી ગયા છે) શનૈઃ—ધીમે ધીમે માંડમાંડ. યદિ—લાકડી. યદ્યપિ હત્યાનં યદ્યુત્થાનં—લાકડીની મદદથી ઉભા થવું તે. ઘનતિમિરુદ્ધે ચ નયને—જેડ આંખે અંધારાં આવી ગયા છે તોપણ—મરણરૂપ નાશથી—અજાણ્યો રહે છે. ઘૃષ્ઠઃ કાયઃ—આ નીચ દેહ. મરણરૂપેણ અપાય તેન ચકિતઃ—નવાઈ પામે છે—અજાણ્યો રહે છે.

જાતસ્ય હિ ધ્રુવો મૃત્યુર-ધ્રુવં જન્મ મૃતસ્ય ચ ॥

તસ્માદપરિહાર્યં, ન ત્વં શોચિતુમર્હસિ ॥ ૨૭ ॥

આખે પાન આબુ; તે ખરવાનુંજ; તેમ જનમ્મા તે મરવાનાજ. આ વાત સૌ જાણે છે, અને પોતે સાજ નરવા હોય છે; ત્યારે બીજાને બોધ પણ કરે છે; પણ પોતાને મોત આવે છે; ત્યારે તે મોટા વાધ જેવા હોય; તો પણ થયડી જાય છે. તેનું કારણ શું છે ?—તેનું કારણ એ છે કે—જ્યા જવું છે; તે કેદાણની પાકે પાચે ઓળખાણ કરી નથી. મુખર્ષ જવુ હોય; તો ગભરામણ થાય; કારણકે મુખર્ષ મોટું ઘડેર; પણ ત્યાં સારી ઓળખાણ હોય; કેદા માટી લઈને સામે આવનારા હોય; તો પછી ગભરામણ થવાને બદલે આનંદ થાય. ‘દેદ ક્ષણમંશુર છે,’ એમ પાકે પાચે સમજ લઈ, સંતોને અને શાસ્ત્રોને સેવરા. જ્યા જવુ છે; તે સ્થળની ઓળખાણ કરી લેવી જનના ધરમા ચોર પેસના નથી. વરસાદ આવે છે ત્યાર પહેલા, ખેડુ પોતાની જમીન ખેડીને તૈયાર રાખે છે. જે રોયને માણસને ઉતરવાનું હોય; તે રોયનની આગળના રોયનથી, માણસ પોતાના લખાયા તૈયાર કરે છે. પછી વિસદ સામગ્રીને, ખારી આગળ આવીને તે ઉભો રહે છે.

રાગ-હરિગીત

કોને ખબર છે કાવની, ક્ષણમા જનારો દેહ છે;

એ સિદ્ધવાન વિશે તમોને, આજ શુ મંદેદ છે ?

માટે પરમસુખ પામવાના, કાર્ય કોડે આદરો;

ગઈ પણ ન પાછી સાપડે, એ કાળનો નિશ્ચય ખરો.

નિદ્રા અને આળસ તથા, જોતા નથી કા જગીને ।

સંતાઈ જશે ક્યા કહેા યમજૂન આગળ લાગીને;

નિર્ભય થવા મન હોય તો—કલ્યાણનું સાધન કરો—ગઈ પયઁ

કલ્યાણના ને ઉદયના, સાધન સમગ્ર તૈયાર છે.

હાથે ચડ્યો હીરો ખુવે, તે મુખનો સરદાર છે,

અંધા થઈ અમૃત વિમારી, ઝેર શાને સંધરો । ગઈ પયઁ

[કેશવકૃતિ]

મોતનો લય તો ચિંતામણિ વેશ્વાને લાગ્યો હતો. માતાએ તેણીને કહ્યું—‘બેટા ! તું જીવાન છે, માટે તારો વેશ્વાનો ધધો કર; તો તારો વૈભવ કાપમ રહેશે’ તેના જવાબમાં ચિંતામણિ બોલી હતી કે—

૫૬.

વિપય વાત મમ માત તણને, કૃષ્ણ લજ્જા મુને કરવા દે—

હે—કૃષ્ણ લજ્જા મુને કરવા દે—હા વિપયઁ

ધર્મવૃત્તિએ ધરણી ધગું, ધ્યાન હૃદયથી ધરવા દે (૨)

અભિમાનને અલગ કરી, બંડાર ભક્તિના ભરવા દે—હા વિપયઁ

હે—કૃષ્ણ લજ્જા મુને કરવા દે—હા વિપયઁ

[ચવાલો—ચવાલો]—હા—વિપયઁ

નટવર નામનું નાવ મળ્યું છે—તો લવસાગર મને તત્વા દે. (૨)

નાશવંત આ દેહ ધરીને, (૨) અક્ષય વરને વરવા દે—હા વિપયઁ

• ચલાએ સૌને આજીવિકા (બોજન) આપી. તેમા મનુષ્યને કેવા પ્રકારની આજીવિકા—કેવા પ્રકારનું બોજન આપ્યું; તે સાબળો—

શાર્દૂલવિપ્રોદિતવૃત્ત—

દિમાશુન્યમયત્નલભ્યમશનં, ધાત્રા મસ્ત્કલ્પિતં ।

ધ્યાત્રાનાં પશુનમૃણાંકુરમુજઃ, સૃષ્ટાઃ સ્થલીશાયિનઃ ॥

સંસારાર્ણવલંઘનક્ષમધિષાં, શૃતિઃ કૃતા મા નૃણાં ।

ચામન્વેષયતાં પ્રયાન્તિ મનતં, સર્વે સમાપ્તિ ગુણાઃ ॥ ૧૦ ॥

અર્થ—પ્રદ્યાએ રાષોના બક્ષણ માટે, દિ'આરદિત અને વગર પ્રયત્ને પ્રાપ્ત ધાય; એવો પવન બનાવ્યો. પશુઓના બક્ષણ માટે તૃણ; અને તેમને સુવા માટે પૃથ્વી બનાવી. અંચાર સાગરને તરવામાં જેમની શુદ્ધિ સમર્થ છે; એવાં મનુષ્યો માટે, એવી વૃત્તિ-એવું બોજન-એવું જ્ઞાનામૃત-પ્રદ્યાએ બનાવ્યું છે કે-તે વૃત્તિનો આશ્રય લેનારાં મનુષ્યોના સર્વ શુદ્ધો (માયા) નાશ પામી જાય. [૧૦]

૧૦ વિવેચન—

મનુષ્યને જ્ઞાનામૃતનું પાન કરવાની બઘામણ કરી. જ્ઞાનામૃતનું પાન કરે, તે મનુષ્ય કેવાં ? 'સંસારાર્ણવલંઘનક્ષમધિષાં નૃણાં'—સંસાર સાગર તરવાને જેમની પાસે સમર્થ (સક્ષમ) શુદ્ધિ છે; તે મનુષ્યો. આ શુદ્ધિનો સદુપયોગ કરે તો ૧ સર્વે ગુણાઃ સમાપ્તિ પ્રયાન્તિ—એટલે માયાનો તદન નાશ થાય. બાપે બાળકને રાજેસ્ અપુ આપ્યું; બાળકે તે અપુથી પેનરીય હોલવાને બહો, પાપરી કાપી નાખી. તેમ અજાણીયા શ્રવેએ શુદ્ધિનો ઉપયોગ, પાપ કર્મોમાં કર્યો.

મનુષ્યરૂઢથી એકે અર્થ જે ન સરતો હોય; તો તે ચાતાને પેટ ભારૂપ કર્યો-એમ હવે કહે છે—

શાર્દૂલવિપ્રોદિતવૃત્ત—

ન ધ્યાતં પદમીશ્વરસ્ય વિધિવત્, સંસારવિચ્છિન્નતયં ।

સ્વર્ગદ્વારકપાટપાટનપદુર્-ધર્મોઽપિ નોપાર્જિતઃ ॥

નારીપીનપયોવરોરુયુગલં, સ્વમેઽપિ નાલિક્ષિતં ।

માતુઃ કેવલમેવ યોગવન-ચ્છેદે કુટારા વયમ્ ॥ ૧૧ ॥

૧૦ પંદરઠેક—દિસાશુન્યમ—દિસાથી રદિત અથવાત્નલમ્બ—અને વિના પરિશ્રમે મળે તેવો. મસ્ત્ક (હતિ) અશન—પવનરૂપી અદાર. ધ્યાત્રાનાં-સર્વો માટે. ધાત્રા કલ્પિત—પ્રદ્યાથી રચાયે છે. પશુચઃ મૃણાંકુરમુજ સૃષ્ટાઃ-પશુઓનાં બક્ષણ માટે ખડ બનાવ્યું છે. સ્થલીશાયિનઃ-તેઓને સુવા માટે પૃથ્વી બનાવી છે. સંસારાર્ણવઃ-(સંસાર રૂપ સમુદ્ર) તત્ત્વ લંઘને ક્ષમા (સમર્થ) ધીઃ ચેષાં તેષાં નૃણાં-૧ને તરી જવા-માં જેઓની શુદ્ધિ સમર્થ છે એવા મનુષ્યોને માટે. સા વૃત્તિઃ કૃતા-સદ્દેને પૃથ્વી-જ્ઞાનરૂપી એવી ગોઠવણ કરી છે કે. ચામ્ સતતં અન્વેષયતાં-જેનો સદા આશ્રય લેનારાં મનુષ્યોના. સર્વે ગુણાઃ-સર્વ શુદ્ધો. સમાપ્તિ પ્રયાન્તિ-નાશ પામી જાય છે-૫૫ થાય છે. "

૧૧ પંદરઠેક—સંસારવિચ્છિન્નતયે-સંસારના નાશ માટે એટલે જન્મ મરણના

અર્થ—આ સંસારમાંથી છુટવા માટે (મોક્ષ માટે), ઇશ્વરના ચરણનું ધ્યાન, વિધિ પ્રમાણે ધરાયું નથી. સ્વર્ગના દ્વાર ઉઘાડવા સમર્થ થાય; એવાં સકામ કર્મ પણ, મેં કર્યાં નથી. સ્ત્રીના અતિપુષ્ટ સ્તનની જોડ, અને તેવીજ (સુંદર) સાથળની જોડ, મેં લોગવી નથી. એટલે એવાં ઉત્તમ વિષયસુખ પણ મેં કદિ લોગવ્યાં નથી. ત્યારે અમને તો એમજ લાગે છે કે—માતાના યૌવનસ્વપી વનને કાપનારા કુહાડાસ્વપજ અમેજન્યા—નીવડયા. તાત્પર્ય—અમે અવતરીને કાંઈ કર્યું નહીં (૧૧)

૧૧ વિવેચન—

સંસારનાં સુખની મધ્યસ્થાળ ઘણી લાગી છે. આ લાગમાં કેટલાએક જીવાન વાદા, વૃદ્ધ વાંદા બની ગયા; તોપણ સંતોષ માનીને, શ્રીહરિ તરફ વળ્યા નહીં. ધનને માટે વસ્ત્રખાં મારનારા પુરો જીવાન મરીને જુદા બની ગયા; પણ તેમણે જીવનનું સુકાન બદલ્યું નહીં. અપણ મનુષ્યોએ જીવનની તમામ બાબતોનો વિચાર કરીને, જો તેમાં કંઈ ન હોય; તો અવશ્ય તેને તજીને, શ્રી હરિને સન્મુખ યર્ષ જવું. અનેક દુઃખનો સાગર એવો જે સંસાર, તે સંસારમાંથી મુક્ત કરાવે, એવું ઇશ્વરનું પદ છે. તે પદનું વિધિ પ્રમાણે ધ્યાન ધરવું.

તાત્પર્ય—ઉંઘા પ્રકારના સકામ કર્મ કરીને, સ્વર્ગ લોકના સુખ માટે પ્રયત્ન કરવો. તે ન બને તો, આ લોકમાં સુંદર સ્ત્રી સાથે વિષય સુખ લોગવવા; તે પણ ન બની શકે; તો અવશ્ય શ્રીહરિને શરણે રહેવું; પણ માતાની કુખે ભારરૂપ થવું નહીં.

ઉપલી વાત કદિ નહિ બાનો તો—

उपजातिवृत्तं—

भोगा न भुक्ता वयमेव भुक्तास्—तपो न तप्तं वयमेव तप्ताः ।

कालो न यातो वयमेव यातास्—तृष्णा न जीर्णा वयमेव जीर्णाः ॥૧૨॥

અર્થ—લોગ લોગવાયા નહીં; પણ અમેજ (કાળથી) લોગવાઈ ગયા.

ભયમાંથી મુક્ત થવા માટે. ઈશ્વરસ્થ પદ વિધિવત્ ન હયાત—ઇશ્વરના ચરણનું ધ્યાન વિધિ પ્રમાણે ધરાયું નથી. સ્વર્ગદ્વાર કપાટ પાટને પટ્ટુઃ (સમર્થ) ક્ષતિ ધર્મ—સ્વર્ગના બારણા ઉઘાડવામાં સમર્થ થઈ શકે, એવો પરમ ધર્મ. ન ઉપાજિત—પાળ્યો નથી. નાર્યાઃ પીનયોઃ ચયોધરયોઃ યુગલં—સ્ત્રીના અતિ પુષ્ટ સ્તનની જોડ. તાદર્શયોઃ ઝર્વોઃ એ યુગલં—તે પ્રમાણે સ્ત્રીના સાથળની જોડને. સ્વપ્નેડપિ ન આલિંગિતં—સ્વપ્નામાં પણ લોગવ્યાં નથી. કેવલં એવ વચં—તેથી અમે તો માત્ર. માતુઃ યૌવનવનચ્છેદે—માતાના યૌવનરૂપી વનને ઉઘડાયા. કુટારાઃ—કુવાડા રૂપ બન્યા.

૧૨ પંદરઠે—મોગાઃ ન ભુક્તાઃ—મોગો લોગવાયા નથી. વચં એવ ભુક્તાઃ—અમેજ લોગવાયા છઈએ તપઃ ન તપ્તં—તપ કરાયું નથી. વચં એવ તપ્તાઃ—અમેજ તપાવાયા છઈએ. કાલઃ ન યાતઃ—વખત ગયો નથી. વયમ્ એવ યાતાઃ—અમેજ ગયા છઈએ. તૃષ્ણા ન જીર્ણા—તૃષ્ણા જીર્ણ (ધરડી) થઈ નથી. વયમ્ એવ જીર્ણાઃ—અમેજ ધરડા થયા છઈએ.

એટલે સંસારમાં કુટાઈ કુટાઈને અશક્ત બની ગયા. તપ કરાયું નહીં; પણ અમે (સંસારના દુઃખોથી) તવાઈ ગયા. વખત ગયો નહીં; પણ અમેજ ગયા; એટલે ધરડા ખખખ બની ગયા. આ પ્રમાણે અમે જીવ્યું થઈ ગયા; તોપણ તૃષ્ણા જીવ્યું થઈ નહિ. (૧૨)

૧૨ વિવેચન—

‘તૃષ્ણા’ એજ વાસના, અને વાસના એજ ‘મંદકાર.’ તૃષ્ણા રૂપી મેલ કાઢવા મોટે, સંસારરૂપી નવાણ, મનુષ્યરૂપી ધોળી, સત્તમ્ભરૂપી જગ, સત્કર્મ અને સદ્વિચારરૂપી સાણ. તૃષ્ણારૂપી ભયંકર રોગનો નાશ, સત્તમ્ભ વિના થઈ શકે એમ નથી.

મુનિયોએ માનેલાં કથાણુના કર્મ, વિષયી મનુષ્યો પણ કરે છે; પણ તેમને તેવું ફળ મળતું નથી; એમ હવે કહે છે—

શાર્દૂલયિકીઢિતવૃક્ષમ—

ક્ષાન્તં ન ક્ષમયા મૃહોચિતમુલં, ત્યક્તં ન સંતોષતઃ ।

સોઢા દુઃસહજીતવાતતપનાઃ, કલેજાલ તર્મ તપઃ ॥

ધ્યાતં વિત્તમહર્નિશં નિયમિત-પ્રાર્ણન શંભોઃ પદં ।

તત્તત્કર્મ કૃતં યદેવ મુનિભિસ્-તૈસ્તીર્ફલર્થશ્રિતાઃ ॥૧૩॥

અર્થ—ક્ષમાના (ઉદાર) ગુણથી, અમે કોઈને ક્ષમા કરી નથી. (એટલે—સામાથી જણાઈને—કરી જઈને, અમે કોઈને ક્ષમા કરી છે. એટલે—‘અશક્તિમાન્ ભવેત્ સાધુ,’ એ ન્યાયે, અમે ક્ષમા કરી છે.) ધરમાં ભોગવવા યોગ્ય મુખોનો અમે ત્યાગ કર્યો છે; પણ સંતોષથી નહીં. (એટલે—કળયો કરીને રીસાણા, ત્યારે એકાદશી કરી; જીનાં કંઠવાં વેણુ સાંભળી, તેણીનો ત્યાગ કરી, પ્રહ્લાથયંવૃત પાળ્યું—વિગેરે—વિગેરે.) સહન ન થઈ શકે એવા ટાઢ, વાયુ અને તાપ અમે સહન કર્યા; પણ કલેશને ખંડાને સહન કર્યા; તપને ખંડાને નહીં. (એટલે—દીકરાની સાથે કળયો થયો, તેથી ત્રણ માસ ઠાકેર રહ્યા—કંઠે ખાણીએ સ્નાન, કામળા ઉપર શયન, પગમાં પગરખું નહીં, એક વખત જેવું તેવું ભોજન વિગેરે—વિગેરે.) સદા ધનનું ધ્યાન ધર્યું; પણ પ્રાણાયામાદિ ક્રિયાઓથી, સદાશિવના ચરણનું ધ્યાન

૧૩ પ્રવચન—ક્ષમાના ન કર્યાં—ક્ષમાના ગુણથી અમે ક્ષમા આપી તરી—પણ દુઃખાઈને કોઈનો અપરાધ અમે સહન કર્યો છે. મૃહોચિતમુલં ત્યક્તં—ધરમાં ભોગવવા લાયક મુખનો ત્યાગ કર્યો. સંતોષતઃ ન—પણ સંતોષથી ત્યાગ કર્યો નથી. દુઃસહજીત-વાતતપનાઃ—દુઃખેથી સહન થાય એવી ટાઢ વાયુ અને તડકો, ક્રેશાન્ મોઢાઃ—સંસારના કલેશોના કારણથી સહન કર્યા. તપઃ ન તપ્તં—પણ તપ કર્યું નહિ અહર્નિશં વિત્તં ધ્યાતં—સદા ધનનું ધ્યાન ધર્યું નિયમિતપ્રાર્ણે શંભોઃ પદં ન ધ્યાતં—પણ પ્રાણાયામ વિગેરે ક્રિયાઓથી સદાશિવના ચરણનું ધ્યાન ધર્યું નહીં. મુનિભિઃ. યત્ત યત્ત વર્મ કૃતં—મુનિઓથી જે જે કર્યો થાય છે. તત્ તત્ વર્મ કૃતં—તે તે કર્મ અમારાથી કરાયા. તૈઃ તૈઃ ફલેઃ ઇચ્છિતાઃ—પણ તે તે કર્યોથી પ્રાપ્ત થતા ફળો અમોને મળ્યા નથી.

અમે ધર્મ નહિ. તાત્પર્ય-મુનિયો જે જે કર્યો કરે છે; તે તમામ કર્યો અમે કર્યા; પણ તે કર્યોથી મુનિયોને જે ફળ મળે છે; તે ફળ અમને મળ્યા નહીં. ઐટલે-અમારો પરિશ્રમ અફળ ગયો. (૧૩)

૧૩ વિવેચન—

મંસારના મુખ પણ દુખ વિના પ્રાપ્ત થતા નથી; ત્યારે તે દુખ પ્રભુને પામવા, કેમ ન ભોગવવું-એ ભાવ છે. દુખનો પ્રકાર ભુગે નથી-હેતુનો પ્રકાર ભુગે છે. કર્મના મંમથમા એક વિદ્વાન કહે છે કે— ચાર્લ્સલિં

મોન સ્નાનરત પળી પવનમુક્, મેપસ્તુપર્ણાશનઃ ।

નિરાશી ચલુ ચાતકઃ પ્રતિદિનં, શેતે ચિલે મુશય ॥

મસ્મોદધુલ્નતત્પરો નનુ ચરો, ધ્યાનાધિરુદ્ધો થક ।

સર્વે કિં ન હિ યાંતિ, મોક્ષપદ્યોઃ, મનિપ્રધાનં તપઃ ॥

અર્થ—કેટલાં એક એમ કહે છે કે-‘સ્નાન કરવાથી ભગવાન મળે,’ પણ માણુ તો જળમાથી બહાર નીકળી નથી, કોઈ એમ કહે કે—‘વાયુનો આદાર કરીને રહે, તો પ્રભુ મળે’ પણ સર્પ સદા વાયુનોજ આદાર કરે છે. કોઈ કહે કે—‘પાદા ખાઈને રહેવાથી પ્રભુ મળે’ તો બકરો સદા પાદા ખાઈનેજ રહે છે. ચાતક જળપાન કરીને રહે છે, ઉદર મુક્ત જેવા દરમા રહે છે, ગરેડો રાખમા આબોરે છે, બગનો જળાશયને પવિત્ર કાઢે જ્ઞાનમા બેસે છે. આ પ્રમાણે આ બધા તપસ્વિ છે, છતાં તેમને મોક્ષપદ્યો કેમ મળતી નથી ? તેના જવાબમા બાણુ કહે—જેમા ભક્તિ મુખ્ય હોય છે; એવું તે તપ નથી.

૬૭ તૃષ્ણાનો વિષય આગે છે—

અનુદમ્બૃત્તમ્—

વલિર્મિર્મુખમાક્રાન્તં, પલિર્તરંકિતં શિરઃ ॥

ગાત્રાણિ શિથિલાયન્તે, તૃષ્ણૈકા તરુણાયતે ॥ ૧૪ ॥

અર્થ—મુખ ઉપર ત્વચા (ચામડી)ની કરચલીયો પડી ગઈ, સુસ્તક પળીયાથી છવાઈ ગયું, ગાત્રો-પ્રત્યેક અંગ-શિથિલ થઈ ગયા (આ સૌ સંસારમાથી પાછા હઠવા તૈયાર થયા) માત્ર તૃષ્ણા એકજ વધતી જાય છે-નવપક્ષવિત બનતી જાય છે. (૧૪)

૧૪ વિવેચન—

શ્રી શંકરાચાર્યે અગ ગલિતં પલિત મુહં વિગેરે શબ્દે કહીને, ઉપના શ્લોકનો અર્થ કયો છે. ગાત્રીમા જોડેના ઘોડા અને જળદ સાજ પડે, ત્યારે ધર તરફ જવા ઉતાવળ કરે છે. મોતીનો ચારો ચરનારા રાગદ્ભો અને બીજાં પક્ષીઓ, સાજ પડતાં, ચણુની લાવચ

૧૪ પદ્યકે—ચલિમિ મુક્ષ આત્માન્તં-ચામડીની કરચલીઓથી મુખ ઘેરાઈ ગયું છે શિર પલિત અવિત-માથુ ઘોળાનાથી છવાઈ ગયું છે. ગાત્રાણિ શિથિલાયન્તે-ગાત્રો શિથિલ થતા જાય છે. પક્ષા તૃષ્ણા તરુણાયતે-માત્ર એક તૃષ્ણા ભુવાન બનતી જાય છે-વધતી જાય છે

તથા, પોતાના માળા ઉપર આવીને બેસે છે. અમુક બંદરે મુકામ કરનારી રતીમરો, બાર-દરીવંથી પોતાનો રસને મરડે છે-દિશા બદલે છે; છતાં સૌને બાજુ આપનારો મનુષ્ય, મરે ત્યાં સુધી—

અનેકચિત્તચિદ્રાંતા, મોહજાલમમાતૃતા. ।

પ્રમત્તાઃ પામમોગેષુ, પતંતિ નચ્ચંદ્રુચી ॥ ૧૬ ॥

(ગીતા ૧૮. ૧૬)

અર્થ—અનેક પ્રકારની ચિતાથી ભેભા થિત ચક્રકોળે ચક્રમાં રહે છે એવા, મોહ જાળમાં ઘેરાઈ ગએલા, ભોભોમાં અને પદાર્થોમાં, અતિ આસક્ત થએલા-તે આસુરીભોજી, ગંદા (ભયંકર) નરકમાં પડે છે. (૧૬)

કર્માનુસાર મુખ્ય બે આવે છે

અતુલમુદ્ધતમ—

યૈર્ન્યામ્પરસ્પન્દેન, સંચીતો નિશિ ચન્દ્રમાઃ ।

તૈનેષ્વ ચ દિવા ભાનુ-રહો દૌર્ગત્યમેતયોઃ ॥ ૧૫ ॥

અર્થ—એના એ આકાશથી, ચંદ્રમાં રાત્રે વિટાએલો રહે છે; અને સૂર્ય દિવસે વિટાએલો રહે છે. ત્યારે આ બેઉની દીનતા તો જુઓ. એટલે બેઉ સમર્થ છતાં, એકજ વસ્તી ચલાવી લે છે. (૧૫)

૧૫ વિવેચન—

જે વસ્તુ નિયંતાએ નિર્માણ કરેલી હોય છે; તેમાં મુખ્ય બે ભાનુ ધરતું નથી. નાના મોટા સૌ નિયંતાને આધીન છે. કર્માનુસાર જેવ મળ્યા પડી, ધનનાને પણ જેન જીવન પુણી થઈને ભોગવવું પડે છે

શિષ્ટરિણીશૃત્તમ—

અવશ્યં યાતારન્-ચિરતરમ્પિત્યાપિ વિપયાઃ ।

ચિયોગે કો ભેદસ્-સ્વજતિ ન જનો યત્સ્વયમમૂન ॥

વ્રજન્તઃ સ્વાતન્ત્ર્યા-દ્રુલપરિતાપાય મનસઃ ।

સ્વયં ત્યક્તા હોતે, શમસુખમનન્તં વિદધતિ ॥ ૧૬ ॥

૧૫ પદ્યકોટ—યૈર્ન્યામ્પરસ્પન્દેન—એના એ આકાશથીજ ચંદ્રમાં નિશિ સ્થિત—ચંદ્રમાં રાત્રે વિટાએલો હતો. તૈનેષ્વ—તેનાથીજ. ભાનુ દિવા-સૂર્ય દિવસે વિટાએલો હતો. અહો પતયોઃ—દૌર્ગત્ય—અહો ! આ બેઉની દીનતા તો જુઓ. કારણ કે-તેઓ એકજ વસ્તી (વસ્તી) ચલાવી લે છે.

૧૬ પદ્યકોટ—યત્—એકે જન સ્વયં અમૂન ન સ્વજતિ—માણસ પોતાની ભેજ આ વિષયોને તજતો નથી અપિ—તો પણ વિપયા. ચિરમ્ ઉપિત્યા—વિષયો પડેલા વખત રહીને. અવશ્યં યાતાર—જરૂર જવાના છે. ચિયોગે કો ભેદ—વિષયોને આપણે આપણી કબજાથી તણ દેશ, અને વિષયો આપણને તણ દે, તે જે જાળમાં કો ભેદ છે ? (ત્યાગમાં ભેદ નથી, પણ તેથી થતા મુખ્ય દુખમાં ભેદ છે.) સ્વાતન્ત્ર્યા વ્રજન્તઃ—પોતાની મેજાએ આસ્થા જતા વિષયો મનમ્ અતુલપરિતાપાય—મનમાં મોટો તાપ પેદા કરે છે સ્વયં

અર્થ—માણસ પોતાની મેળે વિષયો તણ શકતો નથી; તેાપણ તે વિષયો ઘણા કાળ રહીને, આલ્યાજ નય છે. (એટલે ભોગવનારને તણને, વિષયો આલતા થવાનાજ છે; ત્યારે તજવાની ગાળતમાં, આ કેવા પ્રકારનો ભેદ ! (એટલે વિષયો આપણને તણે તે ઠીક ? કે આપણે ખુશીથી વિષયોને તણએ તે ઠીક ? અથવા—વિષયો આપણને તણે; તે પહેલાં આપણે તે વિષયોને તણએ તો શું ખોટું ? હવે તેનો જવાબ પોતેજ આપે છે—] વિષયો પોતાની મેળે આલ્યા નય છે; ત્યારે મનમાં મોટો પરિતાપ પેદા થાય છે; અને મનુષ્ય પોતે પોતાની સમજણથી—પોતાના જ્ઞાનથી—વિષયોને તણ દેજ ! ત્યારે તેને અપાર શાંતિરૂપ સુખ પ્રાપ્ત થાય છે. (૧૬)

૧૬ વિવેચન—

‘ પોતે તજેલા વિષયો, માણસને સુખ આપે છે;’ એમ આપણે કહ્યું; પણ વિષયોને તજવા; તે બાધબોધીનું કામ નથી. એક બીડી પીનારો, મરદ હોય; તો બીડી તણ શકે; શેતલ હોય; તો દસવાર બીડી મૂકે; અને દસવાર બીડી પીએ. એક સામાન્ય બીડી મનુષ્યને નથાવે છે; ત્યારે શબ્દાદિ વિષયોની વાત શી કરીએ ! રાજાદી ઉપર બેઠા પછી, સુગ્રીવ મોજમજમા પડ્યો; અને સીતાજીની શોધ કરવાની વાત બૂલી ગયો. લક્ષ્મણે ધનુષ્યનો ટંકાર કરીને, સુગ્રીવને ગમકાવ્યો. સુગ્રીવે શ્રીરામને શરણે આવીને કહ્યું કે—
ચોપાધ—નાથ વિષયસમ મદ કહ્યું નાહી, સુનિમન મોહ કરે ક્ષણ માહી;

× × × × ×
અતિથય પ્રગલ્ભ દેવ તવ માયા, છૂટે જખલિ કંરહું તુમ દાયા.

પ્રભુની કૃપા વિના વિષયોનું પૂર શમે એવું નથી. તેથી વૈગમ્યની સાથે; પ્રભુની ઉપાસના કરવી જોઈએ. દ્રવ્યની સગવડ હોય; તો પર્વણીએ પર્વણીએ દાન દેવા જોઈએ. એકાદશીએ કોઇને ફરાળ કરાવીને, પછી ફરાળ કરવું, ખારસે અજનું દાન દીધા પછી, અજ ભેવું. વિગેરે—વિગેરે. પુણ્યનો ઉદય થાય; ત્યારેજ જીવ, ગમે તે બ્ધાને, વિષયોમાંથી પાછો ફરે. દુલસીદાસજીને સ્ત્રીમા ધણે રાગ હતો. એક ભયંકર રાત્રે સાસરે જઇને, દુલસીદાસજી અરધી રાત્રે, સ્ત્રીને મળ્યા સ્ત્રીએ જગીને ઝેંધું; તો પતિને દેખ્યા. વાળીના બાણ છૂટ્ય —

ચોપાધ—ધિગ્ ધિગ્ ધિગ્ તોહિ પ્રાણ પિયારે, ચ મ દાઝ અતિ નિરસ દમારે.

એમો મન જો લાગત રામે, તો તુલસી તિલકે સગ કામે
નારી વૈન શરમ્ભ કર લાગે, પૂરવ સકય પુણ્ય ફગ જાગે,
દુલસીદામ કદ આની જવાની, હે સતિ ! હે સતિ ! સત્ય તવ આની.
તે મગધમા કાઈ કવિ કહે છે કે—

[સ્ત્રી કહે છે કે]—

‘ જીતતો હેત દમસેરે પિયાજી, દરિસે’ હોત જે ધતનો રી,

ચલે જાત બેડુંક ધામમે’, કાકાર દારા તુલસી જાય તો ખરો રી—

ત્યક્તાં: દિ ણ્તે—પણ જો મનુષ્યે પોતાની સમજણથી વિષયોને તજ્યા હોય, તો તે વિષયો. અનંત શમસુખ વિદ્યલિ—શાંતિરૂપી ધણુ સુખ આપે છે.

રામા-૨૧૦ તુવમી—

મીતાહો રામ રામા-બાબો તુવમી.

(તેના જરાબમા તુલસીદાસજી કહે છે કે—)

તુમ તિરિયા મેરી ધર્મકી જ્ઞેના, તોદિ મોદિ જ્ઞાન બનામેરી;
તુલસીદાસ આશા રધુવરકી, તિરિયાકી સંગે તુવમી, કુજના મયેરી ગમા-૨૧૦ તુવમી
સીતા હો રામ રામા-બાબો તુવમી.

રામ-ઉપેદ્રવજી—

ધને રજે કાશુજલાગ્નિમય્યે, મદાર્ણવે પવંતમસ્તકે વા ।

સુતં પ્રમત્તે ચિપમસ્થિતં વા, રક્ષંતિ પુણ્યાનિ પુગા વૃતાતી ॥ ૧૭ ॥ નીતિશતક

[તે શતકનો ૬૮ મો શ્લોક પણ, આ બાબનને ટેકા આપે છે.]

કહેવાનો આવ એ છે કે—આજો પાંચીને સઠમ કરો તેનું પુણ્ય કયાર્ધ જશે નહીં.

રામ-વર્મતતિપકાવૃત્તમ્—

મીમં ધનં મયતિ તસ્ય પુરં પ્રધાનં, સર્થો જનઃ સુજનતાસુપયાતિ તસ્ય ।

વૃત્તના ચ મૂર્ધયતિ સન્નિધિરત્નપૂર્ણા, યસ્યાસ્તિ પૂર્વસુવૃત્ત ચિપુલં

મરસ્ય ॥૨૦૦॥ (નીતિશતક)

જો માણસે પૂર્વ જન્મમા પુષ્કળ પુણ્ય કર્યા હોય; તે માણસ મારે ભયંકર વત
જોડા નગર જેવું યથ જાય; સધળા મનુષ્યો સગવડ બની જાય; અને આખી પૃથ્વી ઉતમ
બંડારથી તથા રત્નથી ભરપૂર બની જાય, મારે (સુખની ઈચ્છા વાળા) માણસે, પુણ્યજ
કરવું જોઈએ. (૧૦)

વિવેક વેરાખનું એકદં યએલું સુખ કેવુ હોય, તે દરે કહે છે—

શિશરિણીવૃત્ત—

વિવેકવ્યાક્રોશે, વિરુસતિ શયે શામ્યતિ ત્વા ।

પરિપ્વદ્ને તુક્રે, પ્રસરતિતરાં સા પરિણતિઃ ॥

જરાજીર્ણશ્વર્ય—પ્રસનગહનાક્ષેપકૃપણઃ ।

સ્પૃહાપાર્ણં યસ્યાં, ભવતિ મહતામપ્યધિપતિઃ ॥ ૧૭ ॥

૧૭ પદ્યક્રેદ—વિવેકસ્ય વ્યાક્રોશ યસ્મિન્ સ., તસ્મિન્ વિવેકવ્યાક્રોશે.
—વિવેકવ્યાક્રોશે શયે—જેમા વિવેકનો વિકાસ છે એવી શાંતિ વિકસતિ સત્તિ-
ખીલી હોય ત્યારે, ધણી શાંતિ અગી હોય ત્યારે. જુને ત્વાવરિષ્કે શામ્યતિ સત્તિ-
અને તુષ્ણાનું પૂર શાંત પડ્યું હોય ત્યારે. સા પરિણતિ—તે એક દિવાઓથી પ્રાપ્ત થતું સુખ
પ્રસરતિતરાં—પ્રસૂંજ વધે છે. મરતામ્ અધિપતિ અધિ-ધંદ પલ્લુ યસ્યાં સ્પૃહાપાર્ણ
મયતિ—જે સુખમાં રૂપદા રાખે છે. (હવે ઈદ કેવો તે સામજો.) જરાજીર્ણશ્વર્ય—જુદા-
વરથાને લીધે જેનાથી એશ્વર્ય બોગથી ટાકાતું ન હોય એવો અને પ્રસનગહનાક્ષેપકૃપણ -
અને વૃક્ષવરયામા સાઈ સાઈ ખાવાનું મન થના, તથા તે ખાતા, ધરના માણસો બહુ નિદા
કરે તેથી દીન અએવો.

ક. નં. ૪

Registered N. B. 1434

આવણુ ૧૯૮૮

અર્થ—જેમાં વિવેકનો વિકાસ થાય છે; એવી શાંતિ (એટલે મૂઢ શાંતિ નહીં—પણ વિવેકથી ભરપૂર શાંતિ.) ખીલી હોય છે—ત્યારે; અને તૃષ્ણાનું પૂર-શાંત પડી ગયું હોય છે ત્યારે; (એટલે વિવેક અને વૈરાગ્ય બેઉ ખીલી નીકળ્યાં હોય છે ત્યારે), તે બેઉ ક્રિયાઓથી પ્રાપ્ત થતું સુખરૂપ પરિણામ, અત્યંત વિસ્તાર પામે છે. વૃદ્ધાવસ્થાને લીધે જેનાથી ઐશ્વર્ય ભોગવી શકાતું ન હોય; અને વૃદ્ધાવસ્થામાં સાફ સાફ ખાવાનું મન થતાં, અને તે ખાતાં, પણ તે નહિં પચવાથી લાચાર બની ગએલો ઇંદ્ર (ઇંદ્રના જેવા વૈભવવાળો પુરુષ) પણ, ઉપર જણાવ્યા સુખમાં સ્પૃહા રાખે છે. (૧૭)

૧૭ વિવેચન—

ઇંદ્ર પણ જેની ઇર્ષ્યા કરે; એવું તે સુખ છે. આ શ્લોકમાં ઇંદ્ર એટલે વૃદ્ધ ધનવાન સમજવો. ધનવાનને વૈરાગ્યવાન બનવું અઘરું છે; કારણ કે વિષયો ભોગવી શકાય; એવી તમામ સગવડોમાં તે રહે છે. જેની ઇંદ્રિયો વશ નથી; એવો વૃદ્ધ બ્યારે ક્યોતીને ફાળકે ચડે ?; ત્યારે ગભરાય છે. ત્યારે તેને વિવેક અને વૈરાગ્યથી પ્રાપ્ત થતી સ્થિતિ ગમે છે.

વૃદ્ધ-અશક્ત પુરુષ-જે ઇંદ્રિયોને વશ નથી રાખતો; તેની સ્થિતિ કેવી થાય છે; તે એક કુતરાના દર્શનથી સમજાવે છે—

શિષ્યરિણીવૃત્ત—

કૃશઃ કાળઃ સ્વપ્નઃ, શ્રવણરહિતઃ પુચ્છચિકલઃ ।

વ્રણી પૂયક્લિનઃ, કૃમિકુલશર્તરાટૃતતનુઃ ॥

શુષાક્ષામો જીર્ણઃ, પિઠરકકપાલાર્પિતગલઃ ।

શુનીમન્વેતિ શ્વા, હતમપિ ચ હન્યેવ મદનઃ ॥ ૧૮ ॥

અર્થ—દુબળો, કાણો અને લંગડો, ભુથો અને બાંડો, તથા જેમાંથી પડ વહેતું હોય એવા ઘણાવાળો, દુર્ગંધથી બ્યાપ્ત, હબરો કીડાઓથી ખદખદતા શરીરવાળો, બૂખથી દુબળો થઈ ગએલો, વૃદ્ધ અને જેના ગળામાં હાંડલીનો કાંઠો ભરાઈ રહ્યો છે એવો કુતરો પણ, (વિકળની માફક), કુતરીની પાછળ ભગ્યા કરે છે. ત્યારે તો એમજ લાગે છે કે—કામદેવ મરેલાને પણ મારે છે—વૃદ્ધોને અને રોગીઓને પણ, તે પોતાની બળમાંથી મુક્ત રાખતો નથી. (૧૮)

૧૮ પદ્મોદ્ધેઃ—કૃશઃ કાળઃ—સુકાષ્ઠ ગએલો, કાણો અને લંગડો. શ્રવણ-રહિતઃ પુચ્છચિકલઃ—ભુથો, બાંડો. વ્રણી—પડ વહેતાં ઘણાવાળો. પૂયઃ—દુર્ગંધિ. ક્લિન્નઃ—બ્યાપ્ત. પૂયક્લિનઃ—દુર્ગંધથી બ્યાપ્ત. કૃમિકુલશર્તૈઃ આવૃતતનુઃ—યસ્ય સઃ—હબરો કીડાઓથી ઘેરાએલા શરીરવાળો. શુષાક્ષામઃ જીર્ણઃ—ભૂખથી દુબળો થએલો તથા ધરડો. પીઠરકકપાલે (માટીની હાંડલીના કાંઠામાં) અર્પિતં ગલં—માટીની હાંડલીના કાંઠામાં જેનું ગળું ભરાઈ રહ્યું છે એવો. શ્વા—કુતરો. અપિ—પણ. શુનીમ્ અન્વેતિ—કુતરીની પાછળ દોડે છે. મદનઃ હતમ્ અપિ યય હંતિ—કામદેવ હણાએલાને પણ હણે છે—મરેલાને મારે છે.

૧૮ વિવેચન—

[આ ૧૮ શ્લોક શૃંગાર ચતુર્થા ૬૪ શ્લોક છે.] અહીં આ કુતરાની વાત નથી, પણ આપણી પોતાની છે. કુતરા તો કાતૃક માસે કાલા થાય છે, અને મનુષ્યો તો બારે માસે કાલા સંસારમાં સ્ત્રી વસ્તુ કેટલી જાય છે, તે સાબળો—

રાગ-વસ તતિલક્ષા,

વિસ્તારિત મયરવેતનધોષરેણ । સ્ત્રીમશિત વદિશમય્ર, મયાયુરાશી ॥

તેનાચિરાત્ તદધરામિષ-લોલમર્ત્ય-મત્સ્યાન્ વિવૃષ્ય સ, પચત્યનુરાગવદ્ભી ॥૬ (શૃંગાર ચતુર્થ)

આ સંસારરૂપી સમુદ્રમાં, કામદેવ રૂપી માછી મારે, સ્ત્રી નામનું અડિસ [માછલા મારવાનો હોદ્દાનો કારો] નાખ્યું છે તે કાઢામાં સ્ત્રીના અધરોઠ્ઠરૂપી માસ રાખ્યું છે તે માસની ધમ્ધાવાળા પુરુષોરૂપી માછલાને ખેંચીને, તે કામદેવ પ્રીતિરૂપી અગ્નિમાં, તે પુરુષોને શેકે છે.

વિષય મુખ્ય પોતાના આરોગ્યનો ત્વરાથી નાશ કરનાર છે, એમ ધણી વૃદ્ધ પુરુષો જાણે છે, છતાં વિષય મુખથી પાછા વળતા નથી, તેનું કારણ વિવેક વૈરાગ્યની સંપૂર્ણ ન્યુનતા છે. વિવેક યોગે કરીને થાય સદ્ગતિ અને સત્સંગ, સત્યાસત્યનું જ્ઞાન કરાવે તે ઉપરાંત, અમુક સમય ભ્રામ્ય પોતાના ગુરુ હોય, ત્યાં અવારનવાર જોઈને રહેવું ગુરુને ઘેર નીચામાં નીચી ટેલક કરવી જે આપે તે અન્નપાન ખાવું. સમાજમનો લાભ લેવો, અને તે દ્વારા વિષયવાસના ક્ષીણ કરવી સમજી ગુરુ ૫૦ વરસની ઉંમરે, અને તેમ ન બને, તો ૫૫ વરસે, સ્ત્રીને પેનશન દેવું જોઈએ.

ત્યાગીઓએ અને મુશુક્રુઓએ સ્ત્રીનું શરીર જોઈને વિચારવું કે—અગધરાજતમ

આવર્તે સશયાના મયિનયમયન, પત્તન સાદસ્તાના ।

સોષાણા સતિધાન, કપટશતમય, ક્ષેત્રમપ્રત્યયાનામ્ ॥

સ્વર્ગઘાતસ્વ વિઘ્નો, મરકપુરમુખં, સર્વમાયાકરડ ।

સ્ત્રીયન્ત્ર યન સ્ટંદ, ધિપમમૃતમય, પ્રાણિનામેકપાશ ॥૯૮॥ [શૃંગારચતુર્થ]

સંશયોનું આપનું (વગળું) વાણ, અવિનયનું ભુવન, સાદસોનું નખર, દેષને બહાર, સેકડો કપટનું સ્થાન, અવિશ્વાસનું ક્ષેત્ર, સ્વર્ગનું વિઘ્ન નરકપુરીનું દારૂ સધળા માયાનો કરદીયો, અંદર વિષ સમાન બહાર અમૃત સમાન, અને પ્રાણીઓના મુખ્ય બધન રૂપ સ્ત્રી રૂપી યત્ર, અંદર કેણે બનાવેલું હશે તે સમજાનું નથી તાત્પર્ય—બ્રહ્મા અને મહાદેવ જેવા જેમ્મ સૂક્ષ્મા-એવી આ અકલ વસ્તુ છે.

વિષયવાસના કેટલી પ્રબળ છે તે હજી સાબળો—

વસન્તતિલકાવૃક્ષમ્—

મિહાશન તદપિ નીરસ-મેકવારં ।

શય્યા ચ મૃઃ પરિજનો, નિજદેહમાનમ્ ॥

વર્ષં ચ જીર્ણક્ષતસ્પન્ધ-મયી ચ વન્યા ।

હા હા તથાપિ વિષયા, ન પરિત્યજન્તિ ॥ ૧૯ ॥

૧૯ ૫૬-૭૬—મિહાશન પ્રાપ્ત અશન તત્ત્વ અપિ—માગીને પ્રાપ્ત કરેલું ભોજન તે ૫૫ નીરસમ્ પક્ષવારં—સ્વાસ્થ્યદાયક અને એક વાર શય્યા ચ મૃઃ—પથારી ૫૫ની ઉપર

અર્થ—ભિક્ષા માગીને આણેલું લોજન, તે પણ સ્વાદ વિનાનું, અને એક વાર; પથારી પૃથ્વી ઉપર; સેવકમાં માત્ર ચોતાનો દેહજ; વસ્ત્રમાં જુની કાટી તુટી થીંગડાં મારેલી ગોદડીજ. અરે ! આમ છે તોપણ—! એટલે મારી પાસે જીવંત વૈભવનાં સાધનો નથી—તોપણ, મને વિષયો હોડતા નથી. એટલે હજી મારી વૃત્તિઓ વિષયો તરફ દોડે છે. (૧૯)

૧૯ વિવેચન—

વિષયવાસનાનાં મૂળ ઉડાં છે. પરુપક્ષીઓ પણ મૈથુન વિદ્યાથી અજાણાં નથી. કાળી વાધરી કે કુંભાર, બંધે બંધો ન હોય; આખા માસમાં બસે જે પાંચ રૂપિયાજ કમાતો હોય; પણ તેનો વિષયનો વેપાર મોટો—પુત્ર પાંચ, અને કન્યા ચાર. ચાદ રાખવું કે—જેમને રજના આવડતું નથી; તેમને પરણવાનો દડક નથી. કદિ પરણ્યા—નો બાગકો પેદા કરવાનો તેમને દડક નથી. રજનાં શીખો; ત્યાં સુધી અન્નચર્ય પાળવુંજ જોઈએ. એટલું જ નહીં માનો; તો—તમે—તમારી સ્ત્રી, અને તમારાં બાગકો સૌ દુઃખ ભોગવશો. મનુષ્ય દેહ અને નિર્ધન અવસ્થા, તે બંધકર પાપનું દુગ છે. વિષયની બાબતમાં રૂઢા પુરોએ, કદિ પોતાના મનનો વિશ્વાસ કરવો નહો; એમ હવે કહે છે—

રાગ—શાહુલ

વિશ્વામિત્રપરાશરમ્ભૂતયો, વાતાંયુષર્ણશનાઃ

તેઽપિ સ્ત્રીમુખપંકજં સુલલિતં દૃષ્ટ્વૈ મોહં ગતાઃ ॥

શાલ્યન્નં સઘૃતં પયોદધિયુતં, મુંજતિ ચે માનવાઃ ।

તેષામિન્દ્રિયનિમ્મહો યદિ ભવેદ્-વિંધ્યસ્તરેત સ્નાગરમ્ ॥ ૧૯ ॥

વિશ્વામિત્ર, પરાશર અને એવા બીજા સમર્થ ઋષિઓ, કે જેઓ વાયુ જગ અને પાંદડાં ખાધને રહેતા હતા; તેઓ પણ સ્ત્રીના સુશલિત મુખકમળ નિરખીને, મોહ પામ્યા. ત્યારે જે મનુષ્યો ઘી, દુધ, દહીં અને ભાત ખાય છે; તેઓની ઈન્દ્રિયોનો નિમ્મક થાય; તો વિશ્વાચળ પર્વત સાગર તરી ગયો; એમ સમજવું.

વિશ્વામિત્ર જેવા ઠોકર ખાધ ગયા; એવો આ મદન વિષય છે. આજકાળ સંયમી-પણાનો ડોળ કરનારા ઘણા છે. સુધારાવાળા સ્વર્ગમાથી ઉતર્યાનો ડોળ કરે છે. ગમે તેની સ્ત્રી સાથે, એકલા ફરવા ફરવા જાય; નાટક સીનેમા જેવા જાય; તેથી આચળ વધીને નજર કરીએ; તો સાધુ—સન્નાસી અને આચાર્યો પણ, આપણને આજી દે, એવો વૈરાગ્યનો ડોળ કરે છે. શ્રીસ્વામીનારાકણના અમુક વિચાર આપણને ન ગમતા હોય; તો તે પડ્યા મેલતા; પણ તેમણે સાધુ ઘઘારીઓને, અને આચાર્યોને, સ્ત્રીઓથી જગ્યાવી લીધા છે; તે સનાતનનું શ્રમ ઈચ્છનાર દરેક સાધુ-ઘઘારી અને આચાર્યો, અનુકરણ કરવા જેવું છે. ‘અમારા બાપ કુવામા પડેતા; માટે અમે કેમ ન પડીએ!’ એવા વિચાર ન કરશો; કારણ કે તમારા બાપ તરીમા હતા; અને જમાનો જુદો હતો.

પરિજનઃ—સેવક તરીકે નિજદેહમાર્ગે ચ—પોતાનો દેહ ચ—અને વહ્નં જીર્ણવંદમયી કન્યા—વસ્ત્રમાં જુની કાટી તુટી થીંગડાં મારેલી ગોદડી. હા હા તથાપિ—અરે આમ છે તોપણ. વિષયાઃ ન પરિત્યજન્તિ—વિષયો (આવા દુઃખી માણસોને પણ) હોડતા નથી.

૧૮ વિવેચન—

[આ ૧૮ મો શ્લોક શૂંગાર શતકમા ૬૪ મો છે.] અહીં આ કુતરાની વાત નથી; પણ આપણી પોતાની છે. કુતરા તો કાર્તિક માસે કાલા ચાલ છે; અને મનુષ્યો તો બારે માસે કાલા. સંસારમા સ્ત્રી વરણ કેટલી બધી છે; તે સાંભળો—

રાગ-વસંતતિલકા.

ચિસ્તારિતં મકરદેવતનધોષરેણ । સ્ત્રીસંશિતં ચદિશમય, મયાંપુરાશી ॥

તેનાચિરાત્ તદ્ધરામિષ-લોલમર્ત્ય-મત્સ્યાન્ વિકૃપ્ય સ, પચત્યનુરાગવદ્ભી ॥૬૦॥
(શૂંગાર શતક)

આ સંસારરૂપી સમુદ્રમા, કામદેવ રૂપી માછી મારે, સ્ત્રી નામનું બિડિશ [માછલા મારવાનો લોહનો કશિ] નાખ્યું છે. તે કાટાગા સ્ત્રીના અધરાશ્વરૂપી માસ રાખ્યું છે. તે માસની ધબ્બાવાળા પુરોરૂપી માછલાને ખેંચીને, તે કામદેવ પ્રીતિરૂપી અગ્નિમા, તે પુરોને શેકે છે.

વિષય સુખ પોતાના આરાગ્યનો ત્વરાથી નાશ કરનાર છે; એમ થયું. જલ પુરો જાણે છે; છતાં વિષય સુખથી પાછા વળતા નથી; તેનું કારણ વિવેક વૈરાગ્યની સંપૂર્ણ ન્યુનતા છે. વિવેક જ્ઞાને કરીને યાવ. સદૃશ્ય અને સત્સંગ, સત્યાસત્યનું જ્ઞાન કરાવે. તે ઉપરાંત, અમુક સમય જ્યાં પોતાના ગુરુ હોય, ત્યાં અવારનવાર જાળને રહેવું, ગુરુને ઘેર નીચામાં નીચી ટેલક કરવી. જે આપે તે અન્નપાન ખાવું. સમાજમતો લાભ લેવો; અને તે દ્વારા વિષયવાસના ક્ષીણ કરવી. સમજી પુરે ૫૦ વરસની ઉંમરે, અને તેમ ન બને, તો ૫૫ વરસે; સ્ત્રીને પેનશન દેવું જોઈએ.

ત્યાગીઓએ અને મુમુક્ષુઓએ સ્ત્રીનું શરીર જોધને વિચારવું કે—અગધરાજીતમ

આવર્તઃ સંશયાના-મયિનયમચનં, પસનં સાદ્દસાનાં ।

દોષાણાં સંનિધાનં, કપટશતમયં, ક્ષેત્રમપ્રત્યયાનામ્ ॥

સ્વર્ગદ્વારસ્ય ચિદ્રો, નરકપુરમુખં, સર્વમાયાકરંદં ।

સ્ત્રીચન્દ્રં વેન સુદૃષ્ટ, ચિપમમૃતમયં, પ્રાણિભામેકપાદ ॥૬૧॥ [શૂંગારશતક]

સંશયોનું આભનું (વમળ) વાણું, અવિનયનું બુવન, સાદસોનું નગર, દોષનો કંડાર, શેકડો કપટનું સ્થાન, અવિશ્વાસનું ક્ષેત્ર, સ્વર્ગનું વિદ્ય, નરકપુરીનું દાર, સધળી માયાનો કરંડોયો, અંદર વિષ સમાન બહાર અમૃત સમાન, અને પ્રાણીઓના મુખ્ય બંધન રૂપ સ્ત્રી રૂપી મંત્ર, અરે કેણે જનાવેલું હશે! તે સમજાવું નથી. તાત્પર્ય—અહા અને અહાદેવ જેવા જેમ્મ ભૂલ્યા—એવી આ અકળ વસ્તુ છે.

વિષયવાસના કેટલી પ્રબળ છે, તે હજી સાંભળો—

યસન્તતિલવાવૃત્તમ્—

મિહાશનં તદપિ નીરસ-મૈકવારં ।

શય્યા ચ મૂઃ પરિજનો, નિજદેહમાત્રમ્ ॥

વસ્ત્રં ચ જીર્ણશ્વતસ્વૃદ્-મયી ચ કન્યા ।

હા હા તયાઽપિ વિપયા, ન પરિત્યજન્તિ ॥ ૧૨ ॥

૧૬ ૫૬-૭૬—મિહાશનં પ્રાપ્તં અશનં તત્ત્વ અપિ—માગીને પ્રાપ્ત કરેલું 'બોળન' તે ૫જી. નીરસમ્ જલવારં—સ્વાતરદિત અને એક વાર. શય્યા ચ મૂઃ—પથારી પ્રત્યી ઉપર.

અર્થ—ભિક્ષા ભાગીને આણેલું લોજન, તે પણ સ્વાદ વિનાનું, અને એક વાર; પથારી પૃથ્વી ઉપર; સેવકમાં માત્ર પોતાનો દેહજ; વસ્ત્રમાં જુની ફાટી તુટી થીંગડાં મારેલી ગોદડીજ. અરે ! આમ છે તોપણ—! એટલે મારી પાસે બીજાં વૈભવનાં સાધનો નથી—તોપણ, મને વિષયો છોડતા નથી. એટલે હજી મારી વૃત્તિઓ વિષયો તરફ દોડે છે. (૧૬)

૧૯ વિવેચન—

વિષયવાસનાનાં મૂળ હોંડાં છે. પશુપક્ષીઓ પણ મૈથુન વિદ્યાથી અજાણ્યાં નથી. કોળી વાધરી કે કુંભાર, ભયે ભણ્યો ન હોય; આખા માસમાં ભયે જે પાંચ રૂપયાજ કમાતો હોય; પણ તેનો વિષયનો વેપાર મોટો—પુત્ર પાંચ, અને કન્યા ચાર. ચાદ રાખવું કે—જેમને રજતા આવડતું નથી; તેમને પરણવાનો હક્ક નથી. કદિ પરપ્પા—નો બાળકો પેદા કરવાનો તેમને હક્ક નથી. રજતાં શીખો; ત્યાં સુધી અભયર્થ પાળવુંજ જોઈએ, એટલું જો નહીં માનો; તો—તમે—તમારી સ્ત્રી, અને તમારાં બાળકો સૌ દુઃખ ભોગવશે. મનુષ્ય દેહ અને નિર્ધન અવસ્થા, તે ભયંકર પાપનું ફળ છે. વિષયની બાબતમાં રૂઝા પુરોએ, કદિ પોતાના મનનો વિશ્વાસ કરવો નહીં; એમ હવે કહે છે—

રાગ-શાઈલ

શિશ્વામિત્રપરાશરપ્રભૃતયો, ઘાતાંકુર્ણાશનાઃ।

તેઽપિ સ્ત્રીમુલ્લપંકજં સુલલિતં દૃષ્ટ્વૈય મોહં ગતાઃ ॥

શાલ્યન્તં સવૃતં પયોદધિયુતં, મુંજતિ ચે માનવાઃ ।

તૈવાર્મિત્રિયનિગ્રહો યદિ ભવેદ્-વિંધ્યસ્તરેત સાગરમ્ ॥ ૧૫ ॥

વિશ્વામિત્ર, પરાશર અને એવા બીજા સમર્થ ઋષિઓ, કે જેઓ વાધુ જગ અને પાંદડાં ખાધને રહેતા હતા; તેઓ પણ સ્ત્રીનાં સુલલિત મુખકમળ નિરખીને, મોહ પામ્યા. ત્યારે જે મનુષ્યો ઘી, દુધ, દહીં અને ભાત ખાય છે; તેઓની ઈર્ષિયોનો નિગ્રહ થાય; તો વિશ્વામિત્ર પર્વત સાગર તરી ગયો; એમ સમજવું.

વિશ્વામિત્ર જેવા ઠોકર ખાધ ગયા; એવો આ મદન વિષય છે. બાળકાળ સંધમી. પણાનો ડોળ કરનારાં ઘણાં છે. સુધારાવાળા સ્વર્ગમાથી ઉતર્યાનો ડોળ કરે છે. ગમે તેની સ્ત્રી સાથે, એકલા ફરવા હરવા જાય; નાટક સીનેમાં જેવા જાય; તેથી આગળ વધીને નજર કરીએ; તો સાધુ-સન્વાસી અને આચાર્યો પણ, આપણને આજી દે, એવો વૈરાગ્યનો ડોળ કરે છે. શ્રીસ્વામીનારાકણના અમુક વિચાર આપણને ન ગમતા હોય; તો તે પડ્યા મેલવા; પણ તેમણે સાધુ અભ્યાસીઓને, અને આચાર્યોને, સ્ત્રીઓથી જાવાની લીધા છે; તે સનાતનનું ત્રય ઈન્દ્રિયનાર દરેક સાધુ-અભ્યાસી અને આચાર્ય, અતુકરણ કરવા જોઈએ. ‘અમારા બાપ કુવામાં પડતા; માટે અમે કેમ ન પડીએ!’ એવા વિચાર ન કરશો; કારણ કે તમારા બાપ તરીયા હતા; અને જમાનો જુદો હતો.

પરિજનઃ—સેવક તરીકે નિજદેહમાર્ગ ચ-પોતાનો દેહ ચ-અને ઘણું જીર્ણવંદમયી કન્યા-વસ્ત્રમાં જુની ફાટી તુટી થીંગડા મારેલી ગોદડી. હા હા તથાપિ—અરે આમ છે તોપણ. વિષયોઃ ન પરિત્યજેતિ—વિષયો (આવા દુઃખી માણસોને પણ) છે ના નથી

દવે સ્ત્રીના અપની ખોડા ખતાવે છે—
શિગરિણીવૃત્તમ—

સ્તનો માંસગ્રન્થી, કનકકલ્પાવિત્યુપમિતૌ ।

મુલં શ્લેષ્માગારં, તદપિ ચ ગચ્ચાકેન તુલિતમ્ ।

સપન્મુત્તિન્નં, કરિચરચરસ્પર્ધિ જગનમ્ ।

અહો નિચં રૂપં, કરિજનવિશેષર્ણુર કૃતમ્ ॥૨૦॥

અર્થ—જેને સ્ત્રીના કળકળી ઉપમા આપવામા આવે છે, એવા જે સ્ત્રીને, માંસની ખોડા છે, મુખ જે જે લીંબુ લાળનુ સ્થાન છે, તેપણુ તેને ચદ્રની ઉપમા આપવામા આવી છે સુનના સાવથી બીની પહેતી નાથો, હાથીની મુઠની સ્પર્ધા કરે છે—એમ કહેવામા આવ્યુ છે આ પ્રમાણે જે અપ ધર્મ નિધ છે, તેને કવિઓએ વખાણી વખાણીને બહુ ઉત્તમ બનાવ્યુ છે (૨૦)

૨૦ વિવેચન—

રાગ—શાદ્ધૃષ્ણ

સત્યત્વં ન દ્વશાય ઘપ ષદનો—મૃતા ન પેંદીચર—

દ્રઢે લાચનતા ગતે ન કનકં રવ્યગચ્છિ કૃતા ॥

કિંત્યેવ ધધિભિ પ્રતારિતમનાસ્—સત્ત્વ વિજાનત્તપિ ।

ત્વદ્માસાસ્થિમય ષપર્મૃગદશા, મદો જન સેવતે ॥ ૧૯ ॥ [શુભારણતક]

અર્થ—અર્થાથ વિચાર કરતા એમજ જણાય છે કે—ચદ્ર કોઈ સ્ત્રીનું મુખ થશે નથી, સ્થામ કમલ કોઈ સ્ત્રીના નેત્ર બન્યા નથી, સ્ત્રીનું શરીર મુચર્ષ્યથી બનેલું નથી તે પણુ—સ્ત્રીનું મુખ ચદ્ર છે, નેત્ર સ્થામ કમલ છે, અને શરીર સોનાનું છે, એવી જે કવિ સ્ત્રીની વાણી છે, તે વાણીથી જેમનું મન કમ્પાય હોય, તે મદ પુરુષ થયાર્થ જણાય હતા પણ, સ્ત્રીઓના આમડી, માસ અને હાડકાવાળા શરીરને સેવે છે

શુભારણતકના ૨૨મા સ્તોકમા, જાતુંદરિ મદારાજે, સ્ત્રીના મુખને ચદ્ર સાથે સરખાવ્યું છે, નેત્રને કમળની ધાખડીએ જાડે, શરીરના રંગને મુચર્ષ્ય સાથે—વિગેરે—વિગેરે, સરખામણી કરી છે શુભારણમા જે જાતુંદરિ હતો, તે આ નદ્રો આ તો વદનીય જેના પુરુષો હૃદય થયો હતો એવો આ યોગીરાજ. આ તો મુમુક્ષુઓની અને ત્યાગીઓની સર્વસાધરણ બરાબરે અર્જુનાત્મા વદાણુને જાણવાની આ દીવાદાહી છે

કોઈની સાથે કશોયે ઉગ્રો કરવો હોય ત્યારે તેના દોષ જોવા મુમુક્ષુઓને અને ત્યાગીઓને સંસારની સાથે કશોયે ઉગ્રો કરવો છે માટે સંસારને ટેકો આપનારા અનિત્ય

૨૦ ૫૮૩૬—કનકચલયૌ રૂપિ ઉપમિતૌ સ્તનો જેને સોનાના કળકળી ઉપમા

અપાએલી છે એમ જે સ્ત્રી માંસગ્રન્થી—માંસ ડી યાદો છે ઘ—અને મુલ શ્લેષ્માગાર—મુખ લાળ લીંટનું સ્થાન છે તદપિ—તોપણુ, અથવા તે મુખ પણ શશાકેન તુલિતમ્—ચદ્રની સાથે સરખાવવામા આવ્યુ છે અને [કરિચરચરસ્પર્ધિ ચર્યો વસ્ય તત્] કરિચરચરસ્પર્ધિ જગમ—હાથીની મુઠની ઉપમા અપાઈ છે એવી સ્ત્રીઓની નિધ સપન્મુત્તિન્નં—સવનામુત્તથી બીજાઓની છે અહો નિચ રૂપં—અરે જે રૂપ નિધ છે 'કવિ જનવિશેષે ગુરુ કૃતં—ગુરુ જુદા કવિઓએ (વખાણી વખાણીને) તેને ઉત્તમ કરેલું છે.

મુખોમાં તેમણે દોષ જોવા. આત્મપુરાણના પ્રથમ પ્રકરણમાં, સાત્ત્વિકી પ્રજાઓએ સનકાદિકોને પૂછ્યું કે—“વૈરાગ્ય વિના આત્મજ્ઞાન નહીં; પણ વૈરાગ્ય યાચ કષ્ટ રીતે ?” તેના જવાબમાં સનકાદિકો બોલ્યા હતા કે—“જે જે અનિત્ય પદાર્થ તમને વ્હાલા હોય; તેના દોષ જોઇને તેમાં અભાવ ઉત્પન્ન કરો. અનિત્ય પદાર્થોમાં અભાવ થાય; તે વૈરાગ્ય.”

[કેમ સાવધાન છોને ? બોલો ત્યારે—૬૨૬૨ મદાદેવ ૬૨.]

इन्द्रियायेषु वैराग्य-मनहंकार एव च ॥

जन्ममृत्युजराव्याधि-दुःखदोषानुदर्शनम् ॥ [गीता अ. ૧૩-૮]

જન્મ, મૃત્યુ, વૃદ્ધાવસ્થા અને વ્યાધિનાં દુઃખનું વારંવાર ચિંતન કરવું; અને વ્હાલા હોય; તોપણ અનિત્ય પદાર્થોમાં દોષ જોવા. ‘અહો ! આવા મારે વૈભવ છે; ને મારે મરવું પડશે ?’ મુવા પછી પાછો જન્મ પણ મારે લેવો પડશે ? અહો ! માતાના ગર્ભમાં મારાથી કેમ રહેવાશે ? અહો ! ધડપણનાં દુઃખ મારાથી કેમ સહન થશે ?’ વિગેરે વિચારો વારંવાર કરવા. વિચારો કરીને થયેલી જવું નહીં; ડરી જવું નહીં—પોદળાની માફક પડ્યા રહેવું નહીં. પણ સંપૂર્ણ ખંતથી, છવન નીકાને, જ્ઞાન વૈરાગ્યનાં ફલેસાં મારવાં. ‘હું પાપી છઉં; અને મારું કષ્ટપાણુ કેમ થાય ?’ એવા વિચાર થઈ આવે; તો યાદ રાખવું કે—તે અશ્રમએધારણુ છે. વૃત્તિ-ઓને સંસારમાંથી ખેંચી લઇ, પરમાત્માના જોડેથી તેજ વૈરાગ્ય.

હવે કહે છે કે—મગતો મુતરે, તેવું શું ?—તેજ મોહ—

शिखरिणोवृत्तम् —

अजानन् माहात्म्यं, पततु शलभो दीपदहने ।

स मोनोप्यज्ञानाद्-वद्विशयुतमभ्राતુ पिशितम् ।

विजानन्तोऽप्येतद्-वयमिह विपज्जालजटिलान् ।

न मुञ्चामः कामा-नहह गहनो मोहमहिमा ॥૨૧॥

અર્થ—દીવાની અગ્નિમાં પડવાથી જે દુઃખ થાય છે; તે દુઃખને નહિં જાણનાર પતંગ, જળતા દીવામાં પડે છે. જળના કાંટામાં ભરાવેલું માંસ ખાવા જતાં, શી સ્થિતિ થાય; તે વાતને નહિં જાણનાર માછલું, જળના કાંટામાં ભરાવેલા માંસને ખાય છે. વિપત્તિની જળમાં ગુંથાએલા વિપથોને, આપણે જાણીએ છઈએ; છતાં આપણે તેને તથ શક્તા નથી; અરેરે ! મોહનો મહિમા ખરેખર ગહન છે. (૨૧)

૨૧ પદ્ય—દીપદહનસ્ય માહાત્મ્યં અજાનન્ન ઇતિ શલભઃ—દિવાની અગ્નિમાં પડવાથી જે દુઃખ થાય છે તે દુઃખને નહિં જાણવું પતંગ. દીપદહને પતતુ—જળતા દીવામાં પડે છે. મોનઃ અપિ—માછલું પણ. અજ્ઞાનાત્—અજ્ઞાનથી. વદ્વિશયુતમ્ પિશિતમ્—જળના કાંટામાં ભરાવેલું માંસ. અભ્રાતુ—ખાય-ખાતાં મરે છે. વિપજ્જાલજટિલાન્ કામાન્—વિપત્તિની જળમાં ગુંથાએલા વિપથોને. હહ—આ સંસારમાં. પતે વયમ્ વિજાનન્તઃ—અપિ—આ અમે જાણીએ છઈએ છતાં. ન મુચ્ચામઃ—તેમને તથ દેતા નથી. અહહ ગહનઃ મોહમહિમા—અરેરે મોહનો મહિમા ખરેખર ગહન છે.

૨૧ વિવેચન—

મંદિરના પત્થર ઘસાઇ ગયા; પણ માળગોનાં મન ઘસાયાં નહીં; તે આ. માય રજ-
ળવા શીખે, ત્યારે તેને ડેરા નાખવો પડે; તેમ મન રજળવા શીખે; ત્યારે તેને પણ અમુક
અમુક નિયમોરૂપી ડેરા નાખવો જોઇએ. આ નિયમોનું પાલન, કોઇને પાસે રાખીને
કરવું જોઇએ.

પતંગનું અને માછલાનું દષ્ટત આપ્યું; પણ એવા બીજા દષ્ટ તથ્ય છે. સાંભળો—

શબ્દાદિભિઃ પંચભિરેષ પંચ, પંચત્વમાપુઃ સ્થગુણેન ચક્ષાઃ ।

કુરંગમાતંગપતંગમીન-મૃંગા નરઃ પંચમિરંચિતઃ કિમ્ ॥ ૭૬ ॥ [વિવેકચૂડામણિ]

દરજી, દાથી, પતંગ, માછલી અને લમર, શબ્દ-સ્પર્શ-રૂપ-રસ-અને ગંધ નામના
વિષયમાના માત્ર એકમાત્ર લોકાયા; અને મરજી પામ્યા; ત્યારે મનુષ્ય કે જે, પામે વિષયોમાં
લોકાયા છે; તેની કહ રિયતિ યશે !

દરજીદિ પોતાના કૃત્યનું પરિણામ જાણતા નથી; અને મનુષ્ય જાણે છે. જાણે છે.
છતાં કરે છે—માટે કમલ શિક્ષા કચેરીમાં ગણેડે મંદણ કરી હોય; તે તેને એ ધમ્પા
મારીને કાઢી મૂકે; અને વજીર સાહેબે, જાણી જોઇને મંદણ કરી હોય; તે તેને શિક્ષા
યાય. તાત્પર્ય—મનુષ્યે પોતાની જોખમદારી સમજવી જોઇએ. સાંભળો—

કુરંગમાતંગપતંગમીના, મૃંગા હતાઃ પંચભિરેષ પંચ ।

પદ્મઃ પ્રમાદી સ કથં હતો ન, ચ. સેવતે પંચભિરેષ પંચ ॥

માદ રાખવું ઘટે છે કે—

રાગ-આર્થ

આયુ. ક્ષણલગમાર્થ, ન લભ્યતે દેમકોટિભિઃ ક્ષાપિ ।

તચ્છદ્ગચ્છતિ સર્થ, મૃષા તતઃ કાપિકા હાન્તિઃ ॥

કોટિ સોના મહેર દેતા પણ ક્યાઇ ક્ષણ માત્ર આયુષ્ય મળતું નથી; માટે જો આયુ-
ષ્યને કોઈપણ ભાગ ફેંકત જતો હોય; તે તેથી કોઈ અધિક દાની નથી.

બીમદ્ ભાગવતમાં ઋષભદેવ ભગવાન, પોતાના પુત્રોને શીખામણુ દેતા—

‘નાયં લેહો લેહમાર્ગાં નૃલીકે’ [૨૪૫ પ. અ. ૫] વિગેરે સખોધી કહે છે કે—

‘હુઃખસાથી વિષયો કે જે, વિષ્ટા ખાનારા શુદ્ધિયાઓને પણ મળે છે; તે વિષય ભોગવવા લક્ષ્યાવું
તે મનુષ્યદેહને યોગ્ય નથી. હે પુત્રા ! આ દેહ તો તપ કરવા માટે છે. તપથી અંતઃકરણ
શુદ્ધ થાય; અને અંતઃકરણ શુદ્ધ થવાથી, પરબ્રહ્મ સંબંધી અર્થન સુખ મળે.’

જેમ પ્રાણીઓમાં મનુષ્ય શ્રેષ્ઠ; તેમ મુખોમાં પરબ્રહ્મ સંબંધી જે અર્થન સુખ—તે શ્રેષ્ઠ.
શ્રેષ્ઠ મનુષ્ય શ્રેષ્ઠ સુખને પામે, એ બાબ

કહે કહે છે કે—આત્મા શીવનું દુઃખ લેતું; પણ ધનંતરી તોછડાઇ સદન
કરવી નહીં—

માલિનીવૃક્ષમ્—

વિસમલમશનાય, સ્વાદુ પાનાય તોયં ।

શયનમવનિષ્ઠે, વલ્કલે વાસસી ચ ।

નવપનમધુપાન-ધ્રાન્તસર્વેન્દ્રિયાણાં ।

અવિનયમનુમન્તું, નોત્સહે દુર્જનાનાય ॥ ૨૨ ॥

૨૨ પદ્મદેહ—અશનાય-ભોજન માટે. વિસમ્ અલમ્-કમળનું મૂળ એટલે કમળ

અર્થ—લોજન માટે કમળ કાઢી જેવું (સાધારણ) કૃત્ર મળે; તોપણ ચાલે; પીવામાં મીઠું જળ મળે, તોપણ ચાલે; વસોને બદલે બે વલ્કલ મળે; તોપણ ચાલે; પણ થોડા ધન સ્વપી મહિરાનું પાન ઠરવાથી, જેમની ઇદ્રિયો વિકળ બની ગઈ હોય; એવા દુર્જન પુરુષની તોછડાઈ-અવિવેક સહન કરવાનું, મને મન થતું નથી. (૨૨)

૨૨ વિવેચન—

મોટા રસ્તા ઉપર જઈએ, ત્યારે મોટરો અને ઘેડા ગાડીઓ દેખાને, આપણને એમ લાગે કે-‘લોકો સુખી છે;’ પણ લોકોએ પોતાની સાદાઈ અને બરકત ખોઈ નાખ્યા; તે વાત વિરક્તા જાણે. જેમ જેમ વેશવ વધ્યો; તેમ તેમ પૈસાની જરૂર પડી પૈસાની જરૂર પડી; તેમ પ્રપંચ વધ્યા. પછી—

આદ્યોપાશશતૈર્વદ્ધાઃ, કામક્રોધપરાયણાઃ ।

ઈદંતે કામભોગાર્થ-મન્યાયેનાર્થસંચયાત્ ॥ ૧૨ ॥ [ગીતા અ. ૧૬]

અર્થ—આશાઓ રૂપી સેંકડો પાશથી બંધાએવા, તથા કામ ક્રોધને પરાયણ રહે-નારા પુરુષો, વિષય ભોગોને માટે અન્યાયથી ધનાદિ પદ્ધતિનો સંગ્રહ કરવા મથે છે. (૧૨)

પેટ નાનું, અને પાપ મોટા. તાત્પર્ય સાદાઈથી રહેજો, પણ દુર્જન ધનવાનના ઓશીયાળા ચશા નહીં પીધેલા માણસોને જેટલો બળ, તેટલો દુર્જન ધનવાનનો બળ સમજવો.

દુર્જન ધનવાનની યોદ્ધમ યોગખાણુ, શી આપી ?-દ્રવ્ય રૂપી મદ્યથી, આંત સર્વેન્દ્રિયાણાં જેમની ઇદ્રિયો અવળે રહે ચાલી નીકળી છે, તે દુર્જન ધનવાન યાદ રાખવું કે-ધનનો આલીક બને; પણ જો તે ઇદ્રિયોનો અત્વીક ન બને, તો કાણા ધડા-માથી જેમ જળ આશુ જાય, તેમ તેનું ધન આશુ જાય

દ્યમ ઋષિએ ઇદ્રને બ્રહ્મવિદ્યાનો ઉપદેશ કર્યો, ત્યારે ઇદ્રે કહ્યું કે-હવે જો તમે ક્રોધને બ્રહ્મવિદ્યાનો ઉપદેશ કરશો, તો તમારે મારું કાપી લઇશ ’ ગુરુ દક્ષણા તરીકે દેહાંત દંડની શિક્ષાનો બચ આપ્યો. ઇદ્રની માગણીથી શ્રીકૃષ્ણે નરકાસુરને માર્યો પછી કૃષ્ણ સ્વર્ગમાં પધાયી; ત્યારે ઇદ્રે શ્રીકૃષ્ણનું પૂજન કર્યું. પણ બ્યારે શ્રીકૃષ્ણે ‘પારિજાતનું’ વૃક્ષ ઉપાડ્યું; ત્યારે ઇદ્રે શ્રીકૃષ્ણ સાથે યુદ્ધ માડ્યું. યુદ્ધમાં ઇદ્ર હાર્યો

આખી પૃથ્વીના ધણીને અભિમાન ન થયું; ત્યારે થોડા નગરોના ધણીને અભિમાન કેમ થાય ?—

કાઢી જેવું નજીવું લોજન હોય તો પણ ચાલે પાનાય-પીવા માટે. સ્વાદુ તોય-નિર્મળ જળ હોય તો પણ ચાલે. અવનિપૃષ્ઠે શયનમ્-સુવાનું પૃથ્વી ઉપર હોય તોપણ ચાલે. સ્વ-અને ઘલ્કલે વાસસી-વસોને બદલે બે વલ્કલ હોય તોપણ ચાલે. [નવધનમધુપાનેન આન્તાનિ સર્વેન્દ્રિયાણિ ચેપામ્-નવધનમધુપાનઆન્તમર્વેન્દ્રિયાઃ તેપામ્ નવધનમધુપાનઆન્તસર્વેન્દ્રિયાણામ્ દુર્જનાનામ્-થોડા ધનસ્વી મહિરાનું પાન કરવાથી જેમની ઇદ્રિયો ગાડી બની ગઈ હોય, તે દુર્જનોના અવિનયમ્ અનુમનું-તોછડાઈ સહન કરવાને. ન ઉત્સદે-ઉત્સાહ થતો નથી.

હરિણવૃત્તમ્—

વિપુલહૃદયૈર્ધન્યૈઃ, વૈશ્વિજગજ્જનિતં પુરા ।

વિષ્ટતમપરર્દચં, ચાન્યૈર્વિજિત્ય ત્વં યથા ।

इह हि भुवनान्यन्ये, धीराश्चतुर्दश भुंजते ।

કતિપયપુરસ્વામ્યે, પુંસાં ક ઇપ મદજ્વરઃ ॥ ૨૩ ॥

અર્થ—ઉદાર દિલના કેટલાએક ભાગ્યશાળી પુરોયોથી (બ્રહ્માદિથી) જગત્ ઉત્પન્ન કરવામા આવ્યું, બીજાઓએ (વિપુલ આદિ) આ જગતનું પાલન કર્યું, વળી બીજાઓએ (પરશુરામાદિએ) આ જગતને છતીને, તેને તૃણ સમાન ગણીને, બીજાઓને દાનમા આપી દીધું. વળી કેટલાએક ધીર પુરોયો (અત્યાદિ) આ આદિ ભુવનોને ભોગવી રહ્યા છે જગતનો આવો પહેાળો વહીવટ નિરાભિમાનપણે આદી રહ્યો છે, છતાં થોડા ગામોનું ધણીપણું કરનારા રાજાઓને, અગર જગી રહાશેને, આણુ અભિમાન કયાથી ! એટલે શું તેમણે ચોતારથી વધારે મોટા વૈભવ ભોગવનારા પુરોયોને સાબળ્યા અગર દીઠા નહીં હોય ! (૨૩)

૨૪ વિવેચન—

બ્રહ્માદિઓએ સૃષ્ટિ સૃષ્ટ આપી પ્રિયનત, ઉત્તાનપાદ, કુવ, પ્રથુ અને અપભઠેવ જેવા મોટા રાજાઓએ પૃથ્વીનું પાલન કર્યું પરશુરામ અને રામ જેવાએ, પૃથ્વીને તરખતા જેવી ગણીને, દાનમા આપી દીધી અને હજી કેટલાએક ભાગ્યશાળી પુરોયો, પૃથ્વીન મોટા ભાગોને ભોગવી રહ્યા છે આવા મોટા ભાગ્યશાળી રાજાઓને અભિમાન કનચિત્ થાય છે અને જમીનના નાના ઠકકાને ભોગવતા રાજાઓને અભિમાન કેમ થાય છે ? એ પ્રશ્ન છે જેમ નાના છોકરા અપંગી અપથા માટે લડે તેમ નાના રાજાઓ, નાની સમજણવાળા રાજાઓ, વિવશ માટે વળખા મારનારા પાગર રાજાઓ, અભિમાનમા ઘેરાય જેવા રાજા તેવાજ ધનવાન

દષ્ટાત—મુખાઇના એક ગૃહસ્થને, મુખધમા બે ચાર માળા હતી ચાટકોપરમા એક આદી હતી, અને પહેલમા એક બીન હતી શેઠને ઘેર જે કોઇ નવીન માણસ આવે, તેની પાસે, પોતાની બાજાઇ દાઢવાનું શેઠ ચૂકે નહિ એક વખત એક સત શેઠને ઘેર આવ્યા શેઠે બાજાઇની ઝીંઝ ચર કરી સત અકળાયા પાસેના એરકામા, શેઠનો પુત્ર 'મનુ બજુતો હતો તેને જોઇને સતે લોક મારી મનુ સત પાસે દોડ્યો આવ્યો

૨૪ પદ્મકેહ—વિપુલહૃદયે વૈશ્વિત્ત ધન્યે—ઉદારદિલના કેટલાએક ભાગ્યશાળી પુરોયોથી જગત્, પુરા જનિત—૧૧૧ જગત્ ઉત્પન્ન કરાયું અપરે. વિષ્ટત—બીજાઓથી જગતનું પાલન થયું અન્યૈ વિજિત્ય (પચાત્) મૃજં યથા દત્ત—બીજા ઓએ છતીને તેને તૃણ જેવું મગી દાનમા આપી દીધું દિ—ધરેખર અન્યે ધીરા—હજી ચતુર્દશ ભુવનાનિ મુજ્જતે—બીજા ધીર પુરોયો આ આદિ ભુવનોને ભોગવી રહ્યા છે કતિપયપુરાણામ્ સ્વામ્યે—ઇતિ સ્વામિત્વે—થોડા નગરના ધણીપણામા પુસા ક ઇપ મદજ્વર આવો મદજ્વર—મિથ્યાઅભિમાન, રાજાઓને અગર જગીરદારોને કેમ થયું દશે ?

સંત—કેમ બહુક ! શું થયો છે ?

મનુ—અગ્રિય છડું ધારણ.

સંત—તમારી પાસે પૃથ્વીનો નકશો છે ? હોય તો લાવો.

મનુએ તે નકશો લઈ આપી, સંત પાસે ખોલી નાખ્યો.

સંત—મનુભાઈ ! આ નકશામાં હિંદુસ્તાન ક્યા છે ? (મનુએ તે બતાવ્યા પછી).

સંત—હિંદુસ્તાનમાં મુળમાં ક્યા છે ? (મનુએ મુળમાં બતાવ્યા પછી)

સંત—મુળમાં તમારા બાપના બંગલા અને ચાલીઓ ક્યા છે ?

મનુ—મુળમાં મારા બાપના બંગલાનો દિસાળ ક્યાથી હોય ! નજ હોય.

આ સાબળી સંત બોલ્યા—શેઠ સાહેબ ! મનુભાઈ કહે છે—ને સાબળો.

શેઠ—બરાબર છે.

સંત—અરે ! મુળમાં તમારો દિસાળ નથી; તો પછી મુળમાં છલાકામાં તમારો દિસાળ ક્યા રહ્યો ! મુળમાં છલાકામાં નહિ; તો પછી હિંદુસ્તાનમાં, અને આખી પૃથ્વીમાં, તમારો દિસાળ ક્યા રહ્યો !

આ શબ્દો સાબળી શેઠ પોતાની મુખમાં સમજી ગયા.

શેઠ સમજીને બોલ્યા કે—મારી પાસે જે કાષ્ટ છે—તે કાષ્ટ નથી. ‘ઓહુપાત્ર અને અધીકૃત’ બધો; વઠકણી વઠીએ દીકરો જવો, એવી અમારી અવાનીઓની, અહ તામમતાવાળી સ્થિતિ છે.

સંત—છે તો ખરી; પણ તેથી કાષ્ટ વિશેષ સમજાયું ? સાબળો—તમારી પાસે જે કાષ્ટ છે; તે અહીંજ મુકીને જે—પાપ કે પંદર વરસે તમારે જવાનું છે. હજી આ મા તમારું કાષ્ટકે છે; તે તમે જાણો છો ?

શેઠ—હવે તેમા અમારું શું હોય ?

સંત—આ મીઠકતની ઓથે, પાપ અગર પુણ્ય કરો, તે તમારું. અંતકાળ વખતે તે પાપ અને પુણ્ય, તમારી સાથે આવે.

આવી વાતો સાબળી, શેઠ સંતના અરણ્યમાં પ્રણામ કરી, સંતનો સત્કાર કર્યો.

ગટરમાં કાષ્ટપણ પ્રકારનો વાસ્તવ આનંદ નથી; તોપણ ગટરનો કીડો ગટરમાંજ રાજ; તેમ આવી મીઠકતવાળો લોકો, વાસ્તવ મુખને ભોગવી શકતા નથી; તોપણ તેઓ મીઠકતમાં રાજ રહે છે. વાસ્તવ આનંદ કેવા પ્રકારનો હશે ? તે પણ સાબળો—

રાગ—શાર્દૂલ

યૈસ્ત્યક્તા કિલ શાકિનીવદસમ-પ્રેમાંચિતા પ્રેયસી ।

લક્ષ્મી. પ્રાણમમાડપિ પન્નગવધૂ-વત પ્રોઙ્ગિતા વૃરતઃ ॥

મુક્તં ચિત્રગવાક્ષરાજિહ્વિરં, ચલ્મીકવન્મંદિરં ।

નિઃસંગત્વચિરાજિતા સિતિતલે, નંદનુ તે સાધયઃ ॥૩॥

અર્થ—જેમ કાઠીનીનો ત્યાગ થાય; તેમ પ્રેમથી ભરેલી પ્યારી સ્ત્રીનો, જેઓ ત્યાગ કરે; જેમ નાગણીનો દૂરથી ત્યાગ થાય; તેમ પ્રાણમમાં વદાવી લક્ષ્મીનો પણ, જેઓ ત્યાગ કરે; તથા જેમ સર્પના રાક્ષસોનો ત્યાગ થાય; તેમ ચિત્ર વિચિત્ર ગેભવ્રાણો મહેલનો પણ જેઓ ત્યાગ કરે; એવા વૈરાગ્યી તોલના સાધુ પુરુષો, આ સંસારમાં, ખરેખર આનંદ ભોગવે છે.

સાચા વિદ્યાને નિરપૂઠ રહેવાની કેટલી જરૂર છે ? તે દેવે કહે છે—
શાર્ફલધિકીદિત્યુત્ત—

ત્વં રાજા વયમપ્યુપાસિતગુર-મદ્વાભિમાનોન્નતાઃ

રૂપાતસ્ત્વં વિભર્વૈયશાંસિ કવયો, દિશ્તુ પ્રતન્વન્તિ નઃ ।

इत्थं मानद नातिदूरमुभयो-ग्यायोरन्तरं

यत्रस्माद्य पराद्मुखोऽसि वयम-प्येकान्ततो निःस्पृहाः ॥૨૪॥

અર્થ—તું રાજા છે, એટલે તને જેમ રાજાલક્ષ્મીનું અભિમાન છે, તેમ અમારે શુદ્ધ સેવાથી પ્રાપ્ત કરેલી વિદ્યાનું અભિમાન છે તું જેમ વૈભવોથી પ્રખ્યાત છે; તેમ અમારા યશને કવિ લોકો, દિશાઓમાં ફેલાવે છે આ પ્રમાણે છે, તેથી હું માન આપનારા-વિનયવાળા (રાજા) । આપણા બેઉ વચ્ચે ધણું અંતર નથી જો તારે અમારી દરકાર ન હોય; તો અમે પણ અત્યંત નિસ્પૃહાવાળા છીએ-એટલે અમારે પણ તારી દરકાર નથી. [૨૪]

૨૪ વિવેચન—

અવળા ગંગા આવી છે-રાજાઓ અને ધનવાનો, બ્રાહ્મણના આશ્રિત હોવા ભેદથી, તેને બદલે બ્રાહ્મણો, રાજાઓના અને ધનવાનોના આશ્રિત બન્યા છે. એટલે યાનના કરતા ધન મોટું બનીને બેઠું છે યાનના કરતા સ્વાર્થ-સ્પૃહા-નિર્વાંક વિગેરે મોટા ચક્રિને બેસે છે.

જેમ જેમ સાદાજી ઓછી થઈ, તેમ તેમ બીજા વધી મહિમા પણ જેમ જેમ ઠાઠ વધે, તેમ તેના પુજારીઓ વધારે ને વધારે બીજારી બન્યા.

રાજાઓએ અભિમાન ન કરવા, દેવે કહે છે—

શિશ્વરિણીવૃક્તમ—

અમૃત્તાયાં વસ્યાં, ક્ષણમપિ ન યાતં વૃષજનૈઃ ।

મૃતસ્તસ્યા લાભે, ક ઇવ વહુમાનઃ ક્ષિતિશુજામ્ ।

तदंशस्याप्यंशे, तदवयवलेશેऽपि पतयः

विपादे कर्तव्ये, विदधति जहा मत्स्यુત मुदम् ॥૨૫॥

૨૪ ૪૬૩૯૬—ત્વં રાજા-તું રાજા છે-એટલે રાજાના અભિમાનથી રાતે છે. ઉપાસિતગુરુપ્રજ્ઞા તથા અભિમાનેન ઉન્નતા इति वय अपि-શુદ્ધ સેવાથી પ્રાપ્ત કરેલી વિદ્યા, અને તે વિદ્યાના ગૌરવથી અમે પણ ઉન્નત થએલા છીએ ત્વં ચિમર્ચે કથાત-તું તારા (રાજા) વૈભવોથી પ્રખ્યાત છે ન યશાસિ અમારા યશને કવય દિશ્તુ પ્રતન્વન્તિ-કવિઓ દિશાઓમાં ફેલાવે ? इत्थं-આ પ્રમાણે છે તારે જે માનદ-જે માન આપનારા 'ઉભયો આવયો અન્નરંન અતિદૂરમ્ આપણા બેઉ વચ્ચે ધણું અંતર નથી यदि अस्माद्य पराद्मुखो असि-જો તમારે અમારી દરકાર ન હોય वयम् अपि-તો અમે પણ एकान्ततो નિસ્પૃહા-અત્યંત નિરપૃહાવાળા છીએ

૨૫ ૫૬૩૯૬—નૃપશતે દશરો રાજાઓથી યસ્યા અમૃતાયા ક્ષણમ્ અપિ ન યાત-જે પૃથ્વી એક ધડીવાર પણ ભોજવામાં લિંગ ગળી નથી જાય એવા અમૃતને

અર્થ—આ પૃથ્વી સેંકડો રાજાઓથી ભોગવાઈ છે. તે એવી રીતે કે—એક ઘડી પણ પૃથ્વી ભોગવાયા વિના રહી નથી. [એટલે—આ પૃથ્વી ઉપર અનેક રાજાઓ થઈ ગયા છે. તેઓ ‘મારી પૃથ્વી’—‘મારી પૃથ્વી’ કરતા મરી ગયા; પણ પૃથ્વી કોઈની સાથે ગઈ નથી. રાજા બદલાયા; પણ પૃથ્વી બદલાણી નથી; એ ભાવ છે.] છતાં આ પૃથ્વી પ્રાપ્ત થતાં, રાજાઓ મોટું અભિમાન ઠાં રાખે છે ! પૃથ્વીના એક ભાગના અંશના અંશનો [એટલે પૃથ્વીના એક નાનકડા ટુકડાનો] લાભ થતાં, (આખી પૃથ્વી ન મળી શકી. તેને માટે) તે મૂખે રાજાઓએ શોક કરવો જોઈએ. તેમ ન કરતાં, તેઓ ઉલટા રાજ થાય છે. (૨૫)

૨૫ વિવેચન—

પૃથ્વી કોઈની થઈ નથી; ને યજ્ઞની નથી. રાજાઓ મોટા લશ્કર લઇને લડે છે; ત્યારે પૃથ્વી હસે છે—કે—અહો ! સર્પના મુખમા પડેલો દેડકો, જેમ બીજાં જીવડા પકડવા લાગ્યા; તેમ કાળના મુખમા બેઠેલા રાજાઓ, બીજાઓને મારવા લલચાય છે. જે સ્ત્રીના તરેથી આવો હોય; તેનું અભિમાન જેમ રૂડો પુરૂષ રાખતો નથી; તેમ જે આજ છે; અને કાલ નથી; તેનું અભિમાન રૂડા પુરૂષે રાખવું ધટતું નથી.

રાજા ભોજની આસ્વાવસ્થામા, તેના કાંકો ‘મુજ’ રાજ કારભાર કરતો હતો. રાજ કારભારથી સંતોષ નહીં પામી, મુજે ભોજને માગી નાખવા પ્રયત્ન કર્યો. મારાઓ ભોજને અધોર વનમાં લાવ્યા.

મારાઓ—હે કુંવર ! તમને મારી નાખવાનો વ્યયને હુકમ થયો છે; અને તેટલા માટે તમને અમે અહીં લાવ્યા છઈએ. મુજને છેવટમા કાંઈ તમારે કહેવું છે ?

આ સમાચાર સાંભળી, ભોજે શ્વાતિથી નીચે પ્રમાણે શ્લોક લખી આપ્યો.

રામ-શાર્દૂલ૦

માંધાતા ચ મહીપતિઃ કૃનયુગા-લંકારમૃતો ગતઃ ।

સેતુર્યેન મહોદધૌ વિરચિતઃ, કાસો દશાસ્પાંતક ॥

અન્યે ચાપિ યુધિષ્ઠિરમૃતયો, યાતા દિવં મૃપતે ।

નૈકેનાપિ સમં ગતો દિ વિમવસ્-તસ્માન્ન કાર્યોઽન્યઃ ॥

(અર્થ—હે રાજન ! સત્યયુગના અલંકારરૂપ માંધાતા ગંગા, ચાલ્યો ગયો—મૃત્યુ પામ્યો. જેણે સમુદ્રમા પાળ બાંધીને રાવણને માર્યો; એવા થી રામચંદ્ર દાસ કયા છે ? એટલે તે પણ ચાલ્યા ગયા. તે પછી બીજા યુધિષ્ઠિરાદિ સમર્થ રાજાઓ પણ ચાલ્યા ગયા; પણ તેમની કોઈની સાથે, આ પૃથ્વી ગઈ નહિ. માટે તમારે અન્યાય કરવો ધટતો નથી.

જમીનના લાભમા. ક્ષિતિમુજામ્ કઃ ઇવ વહુમાન.—રાજાઓ ધણું અભિમાન રાખે છે એ શું ? તત્ત્વાઃ અંશસ્ય અપિ અંશે—તે પૃથ્વીના અંશના પણ અંશ ભાગમાં. તસ્ય અવયવલેશે અપિ—તે અંશના એક ટુકડાનો પણ એક ટુકડો પ્રાપ્ત થાય તેમાં. જહાઃ પતંય-મુખે રાજાઓ ધિશ્ચાદે કર્તવ્યે સતિ-શોક કરવો જોઈએ, તે છતાં. પ્રત્યુત્ત મુદમ્ પિદ્ધતિ—ઉલટા રાજ થાય છે.

છતા તમે અન્યાય કરો છો, તેથી મને જેમ ન્યાય છે કે-કદાચ તમારી તાંબે આ પૃથ્વી આવવાની દશી)

આ શ્લોક લખી આપ્યા પછી, મારાઓની શુદ્ધિ દૂરી મધ; તેથી તેમણે જાગરામ જોળને માથાં નહિ; પણ વનમાં છૂટા મૃદ્ધા. મારાઓએ રાજધાનીમાં આવીને, જોળને મારી નાખ્યાના સમાચાર, મુજને આપ્યા.

મુંજ—મારાઓને-મગતી વખતે જોળ કાંઈ જોડ્યો ?

મારાઓ—આ એક શ્લોક લખી આપ્યો છે. ખીનું કાંઈ જોડ્યા નથી.

શ્લોક વાચતા વાચતા મુંજ રોષ પડ્યો

કૌરવોને માથાં પછી, યુધિષ્ઠિર ગાળ અનેક વખત રોષ પડ્યા.

યાદ રાખજો કે-રાજ નિંદરા લાયક નથી; મીઠકત નિંદરા લાયક નથી, લકષ્મી નિંદરા લાયક નથી નિંદરા લાયક તો-તેથી યતુ અભિમાન, અને વિષયસુખની વૃદ્ધિ છે. જેમ રાજાઓ અને ધનવાનો, ખગલાની પાખ જેવા વસ્ત્રો પહેરે છે, તેમ તેમણે પોતાના મનને, રત્ન-નિર્મળ રાખવું જોઈએ. મનને નિર્મળ રાખવા માટે, પડિતોનો, સંતોનો અને શાસ્ત્રોનો બહુ ખર્ચ રાખવો જોઈએ અવકાશ લઈને તેમને દીનલાવથી સેવવા જોઈએ. જેમની સોજનમાં સ્વનત્ર વિચારના પડિતો નહીં, જેમને પડિતોની સત્તા નહિ, તે રાજાઓ અને ધનવાનો અધારે કુટાણ છે, છતી આપે અધાપાનું કુખ જોમવે છે ઉડા વિચારથી યાદ રાખવું કે-રાજા જોડે વિષયનું મોટું પુતળું નહિ, પણ આદર્શ વેરાગી પુરુષ. પ્રજાના સુખ માટે મરી પડે, એવો પરમારથી પુરુષ.

દરે કહે છે કે હું રાજાઓ પાસેથી નિંદાને એ કાંઈ તેવું નહિ—

શાર્દૂલચિત્રીઢિતયુક્તમ્—

મૃત્પિન્દો જલરેખયા વલયિતઃ, સર્વોઽપ્યયં નન્વણુઃ ।

અંગીકૃત્ય સ ઇવ સંયુગશતૈ, રાજાં ગણેશ્ચયતે ॥

નો દ્યુર્દત્તેઽથવા કિમપિ તે, ક્ષુદ્રા દરિદ્રા શૃંગં ।

ધિગ્ધિકતાન્ પુરુષાવમાન્ ધનકર્ણ, વાચ્છન્તિ તેભ્યોઽપિ યે ॥૨૬॥

૨૬ પદ્ય—જલરેખયા વલયિત મૃત્પિન્દ. -સમુદયી વાંગઓના [આ પૃથ્વીરૂપી] એક માગીનો પિંડો છે. સર્વ અપિ અર્થ મનુ અણુ—આ પૃથ્વીનો મોટો ભાગ સમુદ્રના પાણીથી ઢકાએલો હોવાને લીધે, પૃથ્વી ધખી મોગી છે પણ વાસ્તવિક રીતે તેનો થોડો ભાગ, રાજાઓના ઉપયોગમાં આવે છે સ પવ-પૃથ્વીનો તે કુંકો ભાગ પણ રાજા સયુ ગજાત્રી ગર્ભ અઢીકૃત્ય મુજ્યતે—જુસમાનમાં દળરો રાજાઓના રોજાથી સ્વાધીન કરાઈને પછી જોગવાય છે તદ્ (તે) ક્ષુદ્રા શૃંગ દરિદ્રા રાજાન્—તે ક્ષુદ્ર અને ધણુજ દરિદ્ર રાજાઓ. કિમપિ ન દ્યુ અથવા કિમપિ ન દદતે—પ્રથમ તેઓ પાસે કાંઈ હતું નહિ, માટે તેઓ કાંઈ આ ॥ શકતા નહિ, અને અત્યારે તેઓ પાસે કાંઈક છે, પણ 'હામ' હામ ' ખુગી જશે ' એવા બધથી અમર મિત્રના અભિમાનથી, તેઓ કાંઈ આપી શકતા નથી એ તેમ્ય અપિ—જેઓ આવા મુદ્ર રાજાઓ પાસેથી પણ ધનકર્ણ વાચ્છન્તિ—જરા જોટકુ ધન લેવા ઇચ્છા રાખે છે તાન્ પુરુષાવમાન્ ધિગ્ ધિર્ગ—ને અધમ પુરોનો ધિકાર છે

અર્થ—સમુદ્રથી વિંટાએલો (આ પૃથ્વીરૂપી) એક માટીનો પિંડો છે. (આ પૃથ્વીનો મોટો ભાગ સમુદ્રથી ઢંકાએલો હોવાને લીધે, પૃથ્વી ઘણી મોટી છે; તોપણ તેના ઘણા થોડા ભાગ રાજ્યોના ઉપયોગમાં આવે છે; એવો ભાવ છે.) આટલા થોડા ટુકડા માટે પણ, રાજ્યો પોતાનાં સૈન્યો લઇને તેને જીતે છે; અને પછી તેને ભોગવે છે. આવા ક્ષુદ્ર રાજ્યો, પ્રથમ તેમની પાસે કાંઈ નહોતું; માટે કાંઈ આપી શકતા નહિ; અને અત્યારે તેમની પાસે કાંઈક છે; તોપણ ‘હાય ! હાય ! તે ખૂટી જશે !’ એવા ભયથી, અગર મિથ્યાભિમાનથી, તેઓ કાંઈ આપી શકતા નથી. જે મનુષ્યો આવા ક્ષુદ્ર રાજ્યો પાસેથી પણ, જરા જેટલું ધન લેવાની ઇચ્છા રાખતા હોય; તે અધમ પુરુષોને ધિક્કાર છે. (૨૬)

૨૬ વિવેચન—

થોડામાથી પણ થોડું, જે દીન બાવે સત્કર્મમાં વાપરતો નથી; તે ક્ષુદ્ર અથવા દરિદ્ર પોતાના મોજશોખને ઓછા કરીને, બચેલા પૈસા, પડિતોના સમાગમ માટે વાપરવા.

મોજશોખવાળા ક્ષુદ્ર રાજ્યોના દરબારમાં, પડિતો કેમ જતા નથી; તે હવે કહે છે—
વૈતાલીયવૃત્તમ્—

ન નટા ન વિટા ન ગાયકા, ન પરદ્રોહનિવદ્વબુદ્ધયઃ ।

નૃપસગ્ગનિ નામ કે ચર્યં, કુચભારાનમિતા ન યોપિતઃ ॥ ૨૭ ॥

અર્થ—અમે નટ નથી; અમે વિટ (લપટ પુરુષો) પણ નથી; તેમ અમે ગવૈયા નથી; તેમ પારકાનો દ્રોહ કરવામાં તત્પર બુદ્ધિવાળા (ચાક્રીયા વિગેરે) પણ અમે નથી. સ્તનના ભારથી નમતી એવી સ્ત્રીઓ પણ, અમે નથી. તો પછી રાજ્યદારમાં અમને કોણ ગણે ! અમારો સત્કાર કયાથી હોય ! (૨૭)

૨૭ વિવેચન—

કેટલાએક રાજ્યો ભણીગણીને દુશીયાર થાય છે; પણ પ્રુશામત ખોરથી ભાગ્યેજ બચે છે. આવા પ્રુશામત ખોરાને લીધે, યોગ્ય પુરુષો રાજ્યો પાસે આવી શકતા નથી. ધનના કરતા મોખતની કૌમત વધારે છે; માટે પોતા પાસે રહેનારા માણસો કેવા છે ? તે રાજ્યોએ અને ધનવાનોએ વારંવાર તપાસવું જોઈએ. A man is known by the company he keeps. જેવી સોખત તેવા માણસ. રામનો કારભાર બગડ્યો; ત્યારે એક વિકાને કહ્યું હતું કે—What is Rome to me? What business have I there? I who can neither lie, nor falsely swear; nor praise

૨૭ પદ્યકે—નટાઃ વિટાઃ ગાયકાઃ इति चर्यं न-અમે નટ નથી, લપટ પુરુષો નથી, તેમ ગવૈયા નથી. પરદ્રોહે નિવદ્ધાઃ બુદ્ધયઃ ચેપાં તે પરદ્રોહનિવદ્ધ-બુદ્ધયઃ-પારકાનું બુંદું કરવામાં જોઓની બુદ્ધિ તત્પર છે એવા. ચર્યં ન-અમે નથી. કુચ-ભારાનમિતાઃ યોપિતઃ इति चर्यं ન-સ્તનના ભારથી નમતી એવી સ્ત્રીઓ પણ અમે નથી, ત્યારે. નૃપસગ્ગનિ નામ કે ચર્યં-રાજ્યોના મહેલમાં અમારું નામ કયાથી હોય

my patron's undeserving rhymes. [હું કે જે જોડું જોલી શકું તેમ નથી; અને જોડા સોગવ ખાધ શકું તેમ નથી; તથા મારા અમરદારોની ગેરબાજરી ખુશમન કરી શકું તેમ નથી; તેને રામના જવાનું કાંઈ કારણ નથી.]

દશે કહે છે કે દીનપ્રિયદીન વિદ્યાનો નાથ થતો જાય છે—

શિશ્વરિણીવૃત્તમ્—

પુરા વિદ્વત્તાસો-રૂપશમવર્તા ક્લેશહતયે

ગતા કાલેનાસો, વિષયમુલસિદ્ધયૈ વિપયિણામ્ ।

इदानीं तु मेक्ष्य, क्षितितलभुजः शास्त्रविमुखान् ।

अहो कष्टं सापि, प्रतिदिनमधोऽधः प्रविशति ॥ ૨૮ ॥

અર્થ—પૂર્વે શાંતિવાળા જીવેના પાપોનો નાશ કરવા માટે, વિદ્વતા હતી-વિદ્વતાનો ઉપયોગ થતો હતો, પછી કાળે કરીને, આ વિદ્વતાનો ઉપયોગ, વિપયી પુરોધાના વિષય સુખનાં સિદ્ધિ માટે થયો. વળી અત્યારે તો રાજાઓને, વિદ્વતાથી વિમુખ (અભણ) બોધે, તેજ વિદ્વતા નીચે નીચે ઉતરતી જાય છે; અહો ! આ સાબળીને, અમને બહુ કષ્ટ થાય છે. (૨૮)

૨૮ વિવેચન—

જ્ઞાન વિજ્ઞાન—‘જ્ઞાન’ એટલે પુરતક્રમા વાચ્યું; અગર જોઇએ કહ્યું; અને જે જાણ્યું તે જ્ઞાન; અને ‘વિજ્ઞાન’ એટલે જાણેલી વસ્તુને અનુભવમા મૂકી તે—એટલે અનુભવજ્ઞાન. રોટલી કેમ કરવી ? તે જાણ્યું; એ જ્ઞાન, અને રોટલી બનાવી આપવી; તે વિજ્ઞાન. શાસ્ત્રો-માથી અગર સંતો પામેથી, આત્મા સમજી જાણ્યું; તે જ્ઞાન; અને તેને માટે સાધનસંપત્તિથી પુરત ધર્મ, આત્મસાક્ષાત્કાર કરવો; તે વિજ્ઞાન.

શાંતિવાળા જીવેને, કલેશો કાપવા માટે, પ્રથમ વિદ્યા હતી; એટલે પ્રથમ આ વિદ્યાવડે શેકો, આગળ આગળ વધી, આત્મસાક્ષાત્કાર કરતા હતા. મધ્યકાળમાં પંડિતોને કાળનેા રંગ લાગ્યો. અત્યારના જમાનામાં આ જ્ઞાન હુઝરકોગમમાં ઉતરી પડ્યું. ઝોરાધેષન, મોટર, રેલ્વે માટી, ફેલામાફ વિગેરે નવી નવી શોધખોળો માટે આ વિદ્યાનો ઉપયોગ થયો અને થાય છે. આ સંસારના સુખથી આગળ કાંઈ છેજ નહિ; એવો જઝવાદ વધ્યો. માફ રાખવું જોઇએ કે—આ સંસારનાં અને સ્વર્ગાદિના સુખોમાં, વેરાગ્ય પ્રાપ્ત થાય; ત્યારેજ આત્મકલ્યાણની વાનો અમરમા મૂકી શકાય. હુઝર ઉઘોમ ઉપરાત, વાદવિવાદમાં વિદ્યાનો ઉપયોગ થયો હોય; તો તે પશુ, વિદ્યાનો નકામો બધ થયો; એમ જ્ઞાનદષ્ટિએ સમજવું.

૨૮ પાંચઠે—પુરા-પૂર્વે. રૂપશમવર્તા ક્લેશહતયે [ક્લેશસ્થ હતિ; તત્ત્વે] શાંતિવાળા જીવેના કલેશો કાપવા માટે. વિદ્વત્તા આસોત્-વિદ્યા હતી. કાલેન આસો ગતા-પછી કાળે કરીને આ વિદ્યા વિપયિણામ્ વિષયમુલસિદ્ધયૈ-વિપયો પુરોધાની વિષય સુખ સિદ્ધિ માટે. इदानीं तु-અત્યારે તો ક્ષિતિતલભુજઃ શાસ્ત્રવિમુખાન્ મેક્ષ્ય-રાજાઓને શાસ્ત્રથી વિમુખ બોધે. આ જીવિ-તેજ વિદ્વતા પ્રતિદિન અધોઽધઃ પ્રવિશતિ-કલેશો નીચે નીચે ઉતરતી જાય છે. અહો કષ્ટં ! આ સાબળી અમને કુશ થાય છે.

હુદાનીં—અત્યારે. ‘અત્યારે’ એટલે ભર્તૃહરિના સમયમા. તે સમયમા રાજાઓ અભણ હતા; ત્યારે અત્યારે રાજાઓ, તેથી વધારે અભણ થતા જાય છે. સારા સંસ્કૃત પુસ્તકો વાંચી સમજી શકે—એવા વિદ્વાન, ધણાજ થોડા રાજાઓ હશે બ્રાહ્મણો પણ સંસ્કૃત વિદ્વાનો અનાદર કરીને, અવળે રસ્તે ચાલ્યા છે. ત્યારે ક્ષત્રિયોને અને વૈશ્યને કશું કહીએ ! કંઈ ન કહીએ; એમ ચાલે એવું નથી. કહેવું તો પડેજ—

નાના મોટા દરેક રાજ્યમા, સંસ્કૃત પાઠગાળાઓ છે. તેમાં માત્ર બ્રાહ્મણના બાળકો જ ભણે છે. બ્રાહ્મણમા પણ, જે બ્રાહ્મણો પોતાના બાળકોને, પોતાની નિર્ધનતાને લીધે, અંગ્રેજી ભણાવી શક્તા નથી; તે બ્રાહ્મણોના બાળકોજ, સંસ્કૃત ભણે છે. ધનવાન બ્રાહ્મણો, બ્રાહ્મણપણ્ય અનાયાસે ખોષ નાખવા માટે, અંગ્રેજી વિદ્યામા રસ લેવા લાગ્યા છે. ક્ષત્રિયો અને વૈશ્યો, અંગ્રેજીમા વાતચીત થઈ શકે, એટલુજ ભણીને, પોતાને સર્વથા માનવા લાગ્યા છે. રાજાઓએ પોતે અવશ્ય સંસ્કૃત ભણવું જોઈએ; અને પોતાના રાજકુંડુંબને, અને પોતાની પાસે રહેનારા દિવાનાદિકને સંસ્કૃત ભણવા ખાસ બહામણ કરવી જોઈએ. એક નાનકડું બાળક, એકાદો શ્લોક, લલકારીને ગાય છે; ત્યારે આપણને અનાયાસે, આનંદ થાય છે; ત્યારે આપણે પોતે ભણીને, તે ગાઈએ; તો તેનો કેટલો આનંદ થાય ! વિચાર કરી જોજો. આ દેશમા આઝાદિક સુધી આ ભાષાનો પ્રચાર હતો. રૂઢા પુરોએ પુત્રોને, વારસામા ધન આપવા કરતા, વિદ્યા આપવી; એટલે વિદ્યા માટે મન મુકીને ખર્ચ કરેલા. બ્રાહ્મણ, ક્ષત્રિય અને વૈશ્ય (વિદ્યાની બાબતમા) જુદાવસ્થા સુધી, વિદ્યાર્થીશ્રવણના સુખ ભોગવવા જોઈએ, જેમ દરેક ધરમા શરીરને પોષણ આપવા માટે, રસોડાની જરૂર છે; તેમ દરેક ગામમા, મનને પોષણ મળે; એવું સારું કથાવાર્તાનું કાર્ય પણ, અદર્શિય થવું જોઈએ. કથા વાર્તાના, સંબંધમા એટલી વાત યાદ રાખવી કે—માત્ર કથા માહણી જવાધી, કથાણુ થાય એમ નથી. જે અધ્યયનના રૂપમા, શાસ્ત્રોનો રસ પીવાય, તો જરૂર ધાર્મિક આરોગ્ય વધે. જેમ હીરાનું એંધાણ ચળકાટ; તેમ બ્રાહ્મણપણ્યનું એંધાણ વિદ્યા અને તપ. બ્રાહ્મણોએ વિદ્યા માટે મરી પડવું ઘટે સૌએ હમેશા અવકાશ લઈ, પડિતો અને શાસ્ત્રોનો સમાગમ કરવો. નિર્વાહ જેટલુજ મરફૂત, જોએ જાણે; તેઓ નિંદાને પાત્ર થાય છે. માટે સંસ્કૃત ભણીને, નિર્વાહની પેઠી મેરની શૂમિકામા, જ્યાં શાંતિ, વૈરાગ્ય, ક્ષમા, દયા વિગેરે છે; ત્યાં વિદ્વાને પહોંચવું જોઈએ.

રાગ-શાદુલ.

જંત્રનાં નરજન્મ દુર્લભમતઃ, પુસ્ત્થં તતો વિપ્રતા ।

તસ્માદ્વૈદિકધર્મમાર્ગપરતા, ચિદ્રત્વમસ્માત્ પરં ॥

આત્માનાત્મધિવેચનં સ્વનુભવો, બ્રહ્માત્મના સંસ્થિતિઃ ।

મુક્તિર્નાં શતજન્મકોટિસુકૃતિઃ, પુણ્યૈર્વિના લભ્યતે ॥ ૨ ॥

અર્થ—શ્રવણે મનુષ્ય જન્મ દુર્લભ છે. મનુષ્યમા પણ પુરુષપણુ દુર્લભ છે. પુરુષ-પણામા પણ બ્રાહ્મણપણુ દુર્લભ છે બ્રાહ્મણપણુ પ્રાપ્ત થયા પછી, વેદોક્ત ધર્મમાર્ગમા તત્પર રહેવું; તે દુર્લભ છે, વેદોક્ત ધર્મમાર્ગમા તત્પર થનારને, વિદ્યાની ખાસ જરૂર છે; માટે જિવિતા પણ દુર્લભ છે, વિદ્વાન થયા પછી, જડ એતનનો વિવેક અદુ દુર્લભ છે; વિવેક પ્રાપ્ત થયા પછી, આત્મસાક્ષાત્કાર દુર્લભ છે. આત્મસાક્ષાત્કાર થયા પછી, તે

‘રિયતિમાં કાયમ રહેવું; તે દુર્લભ છે. આ રિયતિનું નામજર મુક્તિ. અમમ્ય જન્મેના પુણ્ય વિના, મુક્તિ આપ થતી નથી. [૨]

કસ્યાણુકારક રસને આલનારનું, મુત્રા પછી શુ થાય છે? તે દેવે કહે છે—

શિરાચરિણીયુક્તમ્—

સ જાતઃ કોઽપ્યાસીન્-મદનરિપુણા મૃદ્ધિં ધરલં

કપાલં યસ્યોચ્ચર્-ચિનિહિતમર્લકારવિધયે ।

નૃધિઃ પ્રાણત્રાણ-પ્રયણમતિમિઃ કૈશ્વિદધુના

નમદ્ધિઃ કઃ પુંસા-મયમતુલદર્પજ્વરમરઃ ॥ ૨૯ ॥

અર્થ—જેના સફેદ માથાને (એટલે જેની ખોપરીને), કામદેવના શત્રુ મહાદેવ, પોતાના માથા ઉપર, શોભા માટે, ધારણ કરતા હતા; એવા કોઈ એકાદ પુરૂષજ હતા; અને તે પુરૂષનું જીવતર ધન્ય ગણાતું હતું. પ્રાણની રક્ષા કરવામાં તત્પર શુદ્ધિવાળા-પેટ ભરા-કેટલાએક નમન કરનારા માણસોથી, લોકોને ધણા ગર્વ રૂપી તાવનો આ ભાર કયાંથી થયો ! શામાટે થયો ! તાત્પર્ય—આપણે માટે આત્મસોગ આપનારા એક માણસ સારો; અને સ્વાર્થી હજારો ખોટા; માટે સ્વાર્થી હજારો માણસોના નમનથી ગર્વ કરવો ઘટતો નથી. (૨૯)

૨૯ વિવેચન—

ભગવાનના બકતો મહાદેવને બહુ વ્હાણા છે, તેથી તેમની ખોપરી, શત્રુનાર રૂપે, મહાદેવ પોતાના મસ્તક ઉપર ધારણ કરે છે. રામચંદ્રે કહે છે કે-વદાન્વાનાં જિતેન્દ્રિયાણાં સત્યમધાનાં દુરાણાં ચ સુદે નિહતાનાં શિરાસિ શ્રીમહાદેવઃ શિરસિ યિમર્તિ ॥ ઉદાર, જીતેન્દ્રિય, સત્યવાદી, શર, અને સંત્રામમા લક્ષ્યાએલા પુરૂષોના માથાને મદદેવ પોતાના મસ્તક ઉપર ધારણ કરે છે. [જુઓ ગોક્ષવાણી પાનું ૯૧]

શોખાધ—નરસમાન નહિં કરનેકે દેહી, જીવ ચરાચર માત્રત જેહ;

નરક સ્વર્ગ અપવર્ગ નિશેની, ગાન વિરાગ ભક્તિ સુખરેની.

મનુષ્ય જેવો કોઈ દેહ નથી. તેમા ત્રણ નીસરણી છે. બે ઉંચે ચડવાની અને એક નીચે ઉતરવાની. કામ્ય કર્મ કરે, તે સ્વર્ગમા જાય, નિષ્કામ કર્મ કરે, તે સ્વર્ગથી આગળ

૨૯ મદ્ધિઃ—દ્રવ્ય ક્ષણ કપાલં—જેનું સફેદ માથું—ખોપરી. મદનરિપુણા મૃદ્ધિં ઉચ્ચે ચિનિહિતમ્—કામદેવના શત્રુ-સદ્ધિવથી માથા ઉપર ધારણ કરવામા આવી હતી. અલકારવિધયે—શોભા માટે. ક ઃપિ આસીત્—આનો કોઈ એકાદ પુરૂષ દેવો. સઃ જાત—તે પુરૂષનું જીવન ધન્ય ગણાતું હતું. પ્રાણસ્ય ત્રાણે ગુણ્યમાં પ્રયણા તત્પર મતિઃ યેપામ્ તે તૈઃ] [કે પ્રાણત્રાણપ્રયણમતિમિઃ નમદ્ધિઃ નૃધિઃ—પ્રાણની રક્ષા કરવામા તત્પર શુદ્ધિવાળા કેટલાએક નમતા માણસોથી પુત્તાં—સોંપાને. અય અતુલ દર્પજ્વરમરઃ ક—આ લક્ષ્યા ગર્વ રૂપી તાવનો ભાર કયાંથી થયો—શામાટે થયો ? જાન—આત્મસોગ નહીં આપનારા હજારો માણસોના નમનથી ગર્વ કરવો ઘટતો નથી.

મોક્ષમા જાય; અને પાપ કર્મ કરે; તે નીચે નરકમા જાય. પેટ ભરવાના પ્રપંચમા કુશળ, અને તે ખાતર પ.પ કરી, નીચે નરકમા જનારા, પાપી ખુશામતીઆ લોકોના નમનથી ધનવાનોએ, કદિ રાજી થવું નહીં, એમ છેવટમા કહ્યું. (રાજી અને ધનવાનોના અહીં સરખો અર્થ થાય છે, તે યાદ રાખવું,) 'યાદ રાખવું કે-સ્વાર્થ' તો ભ્યા જેમણે, ત્યા લાગેશે છે, સ્વાર્થને વચ્ચેથી લઇ લઇએ, તો નેવું-પંચાણુ ટકા, મંસાર તૂટી પડે-અટકી પડે; તોપણુ ભ્યા યોજીએ સ્વાર્થજ તરી આવતો હોય, એવા નોકરો સાથે, રૂકા પુરોએ, કામ પાડતા અમકાવું ખોટા પૈસાઓથી ખુશી થવાય નહીં, તેમ તદન સ્વાર્થી સેવકોથી, રૂકા પુરોએ રાજી રહેવું નહિં.

એક નિરુદ્ધ પ્રાણી રાજીને કહે છે; તે સાંભળો—

સ્રગધરાવૃત્તમ્—

અર્થાનામીશિષે ત્વં, વયમપિ ચ ગિરા-મીશ્મહે યાવદર્થ

શૂરસ્ત્વં વાદિદર્પ-જ્વરશમનવિધા-વક્ષ્યં પાટવં નઃ ।

સેવન્તે ત્વાં ધનાદ્યા, મતિમલહતયે, મામપિ શ્રોતુકામાઃ

મરપ્ત્યાસ્થા ન ચેત્તત્-ત્વયિ મમ સુતરા-મેષ રાજન્ ગતોઽસ્મિ ॥૩૦॥

અર્થ—નિરુદ્ધ વિદ્વાન્ રાજીને કહે છે કે-‘હે રાજન્ ! તું જેમ ધનનો ધણી છે; તેમ અમે વાણીના ધણી છઈએ; વળી હે રાજી ! તું જેમ (યુદ્ધમા) શૂર-વીર છે; એટલે શૂરવીરના મઠને હરિ લેવામા તું જેમ કુશળ છે; તેમ વાદ કરનારના અહંકારરૂપી જ્વરને, (સલાઓમા) છૂટી લેવાની બાબતમાં, અમે અત્યંત કુશળ છઈએ. ધનની લાલચવાળા પુરો, જેમ તને સેવે છે; તેમ અજ્ઞાનના નાશ માટે-એટલે જ્ઞાનની લાલચવાળા શ્રોતા પુરો, મને સેવે છે. હે રાજન્ ! જે કદિ તને આરામા આસ્થા ન હોય; તો મને પણ તારામાં આસ્થા નથી. (હવે) હું આ ચાલ્યો.’ [૩૦]

૩૦ વિવેચન—

એક લક્ષ્મી વિદ્વરે; તો અનેક અનર્થ કરી શકે, ત્યારે રાજ્ય લક્ષ્મી-ગારીને વળી મદિરા પીએ, ત્યારે-અનેક અનર્થ થાય, તેમા નવાઈ સમજવી નહિ તો પણ સૌને ધર્મે બાધ્યા છે, ધર્મ વિના કોઈને ચાલે એમ નથી. તે બતાવનાર મતો છે.

૩૦ પદ્યછેદ—‘હે રાજન્ !-હે રાજી ! ત્વં અર્થાનામ્ રૂશિષે-તું ધનનો ધણી છે. વયમ્ ગિરામ્ રૂશ્મહે-અમે વાણીના ધણી છઈએ. યાવદર્થ ત્વં શૂરઃ-વળી તું જેટલો શૂરવીર છે, તેટલું નઃ-અમારે. વાદિદર્પ-જ્વરશમનવિધી અક્ષય પાટવં-વાદ કરનારના અહંકારરૂપી જ્વરને શમાવવામા ચતુરતા છે. ધનાદ્યાઃ ત્વાં સેવન્તે-ધનની લાલચવાળા પુરો જેમ તને સેવે છે મામ્ અપિ-તેમ મને પણ. શ્રોતુકામા-શ્રોતાઓ. મતિમલ હતયે-શુદ્ધિમા સમાએલા મેલના નાશ માટે-અજ્ઞાનના નાશ માટે. ચેત્ મયિ આસ્થા ન-જે આરામા તને શદ્ધા ન હોય તત્-તો. ત્વયિ અપિ મમ સુતરામ્ ન-તારામા પણ મને આસ્થા નથી. યથ ગત અસ્મિ-આ હું ચાલ્યો.

આર્થ.

પરિવરિત્તિયાઃ સંસૌ, યદપિ વયયંતિ ન સદુપદેશમ્ ।

યાસ્ત્યેષાં સ્વૈરકયામ્-તા યથ ભવંતિ શાસ્ત્રાણિ ॥૨૨॥

અર્થ—સાધુ પુરુષો સારો ઉપદેશ આપે નહિ;—કથા વાની કરવા જેને નહિ; તોપણ તેઓ સેવના લાયક છે; કારણ કે તેમની સાથે જે વાતચિત્તો થાય છે; તે શાસ્ત્રરૂપ થઈ પડે છે.

પંડિતોને રાજાઓની રજદા ન હોય; પણ રાજાઓએ પંડિતોની રજદા અવશ્ય રાખવી જોઈએ. જેમ બીમના લાકડાને સુધારીને, ગોશા આપનાર સુનાર છે; તેમ માનવ જીવનને અને તેમાં એ ધનાદિ વેશવથી હજી જાણ્યા—અજાણી જાણ્યા—માનવ જીવનને, સુધારીને ગોશા આપનાર પંડિતો છે. દાતધ્યુનો અર્થ થોડો; પણ જો તે ન વપરાય; તો મુખ વાસ મારે; અને પછી અનેક રોગ થાય; તેમ પંડિતોનો અર્થ જોઈએ; પણ જો તેમનું સેવન ન થાય; તો માનવ જીવન ઘુબક રહે. અમલતરતુ, જનક, શ્રીરામ, અર્જુનાદિ પંડિતો, કૌશલ્ય, બેળ વિગેરે રાજાઓએ, પંડિતોની સેવા કરીને, માનવ જીવન સચુકારું હતું.

ધન વિના જમણનો વ્યવહાર ચાલે એવો નથી; તોપણ ધનના કરતાં, યોગ વધે છે. સોનાની અંખાડીમાંથી નીચે ઉતરી રાજાઓ, લગ્નગીતવાળા સંન્યાસિઓને, અગર દુકા પંચીયાવાળા—નિર્ધન પંડિતોને પગે લાગે છે.

રાજાઓએ અને ધનવાનોએ, પોતેજ પંડિતોનો લાભ લેવો, એટલુંજ નહિ; પણ જે પોતાનાં હોય; તેમને સૌને પંડિતોનો લાભ મળે; એમ કરી આપવું જોઈએ. એક કીટી ધુધના સંગથી, મદાદિવને માથે ચડે છે; તેમ એક સાધારણ સ્ત્રી અગર પુરુષ, વિદ્વાનના સંગથી, સભા મધ્યે સત્કાર પામે છે.

આ પ્રથી વાતનો સાર એ છે કે—ધનવાનોએ અને રાજાઓએ, વિદ્વાનોમાં અને વિદ્વાનમાં શ્રદ્ધા રાખવી; અને તે દ્વારા માનવ જીવન સચુકારવું.

મંસારના વૈભવ મધ્યા દદાકા ભોગવ્યા પછી, યાનીને કેવા વિચાર થાય; તે સાંભળો—

અતિક્રાન્તઃ કાલો, લટમલલનાભોગમુખગો

અમન્તઃ શ્રાન્તાઃ સ્મ, સુચિરમિહ સંસારસરણી ।

इदानीं स्वःसिन्धोस्-तटमुचि समाक्रन्दनगिरः

सुतारैः फुत्कारैः, शिव शिव शिवेति प्रतनुमः ॥३१॥

૩૧ પદ્યઉદ—લટમા (રેડીયાળા) વાસો લલના ચ લટમલલના તત્થા; મોગેન સુખમઃ—રેડીયાળા ઓના ભોગથી રમ જણાતો (વખત) इति काल अतिक्रान्तः—કાળ ચાલ્યો ગયો. इह संसारसरणी—જન્મ મરણ આપે એવા આ મંસારના માર્ગમાં સુચિરમ્ અમન્તઃ—મધ્ય કાળથી ભમતા એવા અમો. श्रान्ताः स्म—ચાલી ગયા. इदानीं—હવે તો. स्वःसिन्धोः तटमुचि—અંગના તટની જૂથમાં. समाक्रन्दना गीः—અર્થાં તે સમાક્રન્દનગિરઃ—આત્મ વાણીવાળા જે અમો હૃદયે તેઓ. शिव शिव शिव इति—‘શિવ-શિવ-શિવ’ એવા. सुतारैः फुत्कारैः—અત્યંત વેગવાળા મોગ અવાજથી ઘનનમઃ—ઓહોએ—એવી ધ્રુવો છે.

અર્થ—લટકાંવાળી લલનાઓના લોગમાં, રમણીય લાગતો એવો કાળ-સમય, આલ્યો ગયો. જન્મ મરણ આપે એવા આ સંસારના ભાગોમાં, ઘણા કાળથી ફરતાં ફરતાં, અમે થાકી ગયા. હવે તો—એવી ઇચ્છા થાય છે કે—ગંગા-ના તટ ઉપર ખેતી, આર્ત નાદથી ‘શિવ-શિવ-શિવ’—એમ સ્પષ્ટ અને મોટા અવાજથી, ક્યારે અમે ખેતીએ ! એટલે—ક્યારે અમે શિવ-શિવ-શિવનો જપ કરીએ !’ (૩૧)

૩૧ વિવેચન—

રાગ—શીખરિણીવૃત્તમ્

કદા ગોવિંદેતિ, પ્રતિદિવસમુહાસમિલિતં ।

સુધાધારા પ્રાપ્તાસ્-ત્રિદશતટિનીવીચિમુક્તરે ॥

મયિષ્યત્યેકાંતે, ક્વચિદપિ નિકુંજે મમ ગિરઃ ॥

મરાલોચક્રાણાં, શ્રુતિસુવરવાક્રાંતપુલિને ॥૮૬॥ [વિદ્યાનશતક]

અર્થ—તરંગોના અળખળ શબ્દોથી, તથા હંસીઓના ટોળાઓના કણ્ઠ મધુર ક્લ-રવોથી, ગાજ રહેલા, ગંગા નદીના તીર ઉપરના, કોઇ એકાંત કુંજમાં, ‘હિ ગોવિંદ !’ ‘હિ ગોવિંદ !’ આવી રીતે હંનાસથી બરપૂર, અમૃતની ધારાને વર્ષાવતી વાણીઓને, હું પ્રતિદિવસ ક્યારે ખેતીશ ’ [૮૬]

આવા વિચાર થાય, તેમને પણ ધન્યવાદ થતે.

ગટરનો કોડો ગટરમા રાજ-ગંગામા રાજ નહીં. ગેંગા જાણના પોદળામા રાજ; પણ મોગરાના પુષ્પમા રાજ નહિં. તેમ જુદો થાય; તોપણ તેને ધર છોડવું ગમે નહિં. રાવણાદિ અમુરો ધરડા થયા, તોપણ લલનાઓના રસમાંથી પાછા હડયા નહિં. ગાડામા જોડેલો ખળદ, સાજ પડતા, ધર સામે નજર કરે, ચારા માટે દૂર ઉડતા પંખીઓ, સાજ પડતા, માળા તરફ આંધ્યા આવે; તેમ મનુષ્યે વૃદ્ધાવસ્થા આવતા, પોતાના અસંગ સ્વરૂપ તરફ પાછું વળવું જોઇએ સ્ત્રીપુત્રાદિક પળવે; હડય-હડય-કરે; તોપણ જેઓ પોતે કોણ ? તેનો વિચાર કરતા નથી, ધરને તજીને, સંતને સેવતા નથી; તે સ્ત્રીપુરુષો, ખરેખર પણ કરતા હલકા છે. દીકરાના દીકરાને રમાડ્યા કરે, તે વૃદ્ધો પણ પામર છે. જન્મતા માતાનો ખોળો; અને મરતા ગજાજીનો ખોળો, ભાગ્યશાળી જીવોનેજ મળે વેણુવો શ્રીકૃષ્ણનો મહિમા ગાઈને, ગોકુળને પાદર ચાલનારી યમુનાજીમા પ્રીતિ કરે, જે પણ દીક છે. આ જમ્મી પહેલી બીજ ત્રીજ સદીની વાતો છે, અત્યારે આપણે વીસમી સદીમા જોડા છઇએ. આ સદીમા કાશી-મથુરા, ગંગા-જમના, તદ્વન જદનાઇ ગયા છે. ભયંકર કળી યુગ પથરાઈ ગયો છે મહંતાના મંદોમા, અને દેવોના મંદિરોમા પણ, કળીયુગ અનેક રૂપે જોવા છે. આ યુગમા પોતાના ધરમા, અગર પોતાના ધર પાસેના કોઈ મવિત્ર તિર્થમા, વાસ થાય; તો તે પણ દીક છે. માત્ર વાસથી દિ વળે એમ નથી. વાસ કર્યો પછી, સંતનો સમાગમ, અધ્યયન, અને સ્વનું-પોતાનું નિરીક્ષણ અવસ્થ કરવા જોઈએ પુત્રને પરણાવીને વડુ લાવીએ છઈએ; ત્યારે જેમ પુત્રને અને પુત્ર વધુને-ખાવા પીવા, પહેરવા ઓઢવા, પાચરવા-સુના, ખેતવા-ઉડવા-વિગેરે-અનેક બાબતમા, તેમના વિનાસસ્ટંભ જેમ વધે; એવી નવી નવી સગવડો, કરી આપીએ છઇએ, તેમ કંથ્યાણુને રસ્તે ચડેવા જીવે, ખાવા પીવા-વિગેરે ઉપર જણા-

‘વેદાં સાધનોમા, વૈરાગ્યના મુખ જેમ વધે, એવી નવી નવી સમવેદો કરી લેવી જોઈએ. શ્રી સંકરાચાર્યે ‘સાધન પચ્ચક સ્તોત્ર’ નામના નાનકડા ગ્રન્થમાં, કદનાણુ સાધનારે કેવી રીતે વર્તવું, તે બહુ સારી રીતે બતાવ્યું છે. [આપણે ત્યાંથી સ્વેચ્છામણિનો પ્રન્થ બહાર પડ્યો છે, તેની શરૂઆતમાં, આપણે ‘સાધનપચ્ચકસ્તોત્ર’ ગ્રંથનું છે ઉચિત યાદ, તો ત્યાંથી વાંચજો. વાંચી જવા જેવું છે.]

હવે કહે છે કે—મુખમાં હરિને ન બાંધે, તે ઠીક, પણ આફતો આવે, છતાં કાંધે કપી હાડી ખાડમાં પડ્યા રહે છે!—

શાર્દૂલધીમીઢિતપુત્તમ્—

માને મ્લાયિનિ સ્વણિતે ચ વસુનિ, વ્યર્થ પ્રયાતેઽર્થિનિ

ક્ષીણે વન્ધુજને ગતે પરિજને, નષ્ટે સ્નેયૌષ્ણે ।

યુક્તં કેવલમેતદેવ મુધિયાં, યજ્ઞન્દુકન્યાપયમ્—

—પૂતપ્રાવગિરિન્દ્રકન્દરદરી—કુજે નિવાસઃ ક્વચિત્ ॥ ૩૨ ॥

અર્થ—માન ભંગ થયું હોય; ધન નાશ પામ્યું હોય, માગણુ નિરાશ થઈને પાછા જતા હોય; બહુ વર્ગ ક્ષીણ થઈ ગયો હોય, ચાકરો જતા રહ્યા હોય, ખીમી ખીમી જીવાની પણ નાશ પામી ગઈ હોય, ત્યારે છુદ્ધિમાન યુક્તોએ તો, માત્ર એટલું જ કરવું કે—ગંગાના જળથી પવિત્ર થએલા પ્રસ્તર-વાળા હિમાલય પર્વતની કદરામાં, કોઈ સુદર સુક્ષ્મ વાસ કરવો. (૩૨)

૩૨ વિવેચન—

હિમાલય તરફ કોણ સયરે ?—મુખમાં ચાણુ સયરે, અને દુ ખમા પાણુ; પણ સયરે અધોર પાપ કરનારા પાણુ જેવા હૃદયના પ્રરોધે પણ તરકારથી છૂપીને, હિમાલયને શરણે વસે. ‘સસારથી છારીને પણ, આ તરફ આવતા રહો—ત્યાં પડ્યા ન રહો’—એ ભાવ ॥ શાસ્ત્રોએ અને સંતોએ, હિમાલયનો અને ગંગાનો મહિમા બહુ ગાયો છે માનવ જીવનની ખાજનો ઉત્ક્રેષ્ઠ દાવ, ત્યાં જઈને રમવો, એવી ચોખ્ખી આદાઓ છે જેમ બ્રહ્મચારી અવસ્થા, અનેક કષ્ટ વેદીને, વિદ્યાભ્યાસ કરવાની આદા કરે છે, તેમ વાનપ્રસ્થ અવસ્થા, અનેક કષ્ટ વેદીને, બ્રહ્મવિદ્યા પ્રાપ્ત કરવાની આદા કરે છે જેમ ઈશ્વરજનથી સરીરમાં નવું લોહી પ્રસરે, તેમ બ્રહ્મવિદ્યાથી, મનમાં નવા વિચારો, અને નવા મુખ પ્રસરે.

૩૨ ૫૨૫૯૬—માને મ્લાયિનિ—માન ભંગ થયું હોય. ચ—અને સ્થિતિ વસુનિ—ધન નાશ પામ્યું હોય. અર્થિનિ વ્યર્થ પ્રયાતે—માગણુ ખાલી હાથે પાછા જતા હોય. વન્ધુજને ક્ષીણે—સગાઓ નાશ પામી ગયા હોય. પરિજને ગતે—સેતુમાં કોઈ નોકર નહોય. ધાનિઃ સ્નેયૌષ્ણે નષ્ટે—ધીમે ધીમે જીવાની નાશ પામી હોય તેમણે યત્ન—તો જન્મકન્યાપા પયસા—ગંગાના જળથી પૂતપ્રાવગિરિન્દ્રકન્દરદરીકુજે—પવિત્ર થએલા પયસ જેના એવો જે જિરિદ (હિમાલય પર્વત), તે પર્વત ઉપરની ખીણમાં આવેલી સુદાતા કુખમાં પ્રાપ્ત થઈ—પ્રસાર—પત્યરવાળી જળીન ક્વચિત્ નિવાસઃ—કોઈ વખતે વાસ કરેલો એ કામ. મુધિયાં યત્ન વચ કેવલં યુક્ત—કાલા માણસોને તો એજ કરવું યોગ્ય ॥

હે ચિત્ત સેવવા લાયક શું છે; તેનો વિચાર કર ! એમ હવે કહે છે—

શિશ્વરિણીવૃત્તમ્—

પરેપાં ચેતાંસિ, પ્રતિદિવસમારાધ્ય વહુધા

પ્રસાદં કિં નેતું, વિશસિ હૃદય ક્લેશકલિલમ્ ।

પ્રસન્ને ત્વદ્યન્તઃ, સ્વયમુદિતચિન્તામણિગુણે

વિમુક્તઃ સંકલ્પઃ, કિમભિલપિતં પુણ્યતિ ન તે ॥ ૩૩ ॥

અર્થ—હે ચિત્ત ! પારકાના ચિત્તનું બહુ પ્રકારે આરાધન કરીને, (તેમને બહુ પ્રકારે અનુકુળ રહીને,) ઘણા કષ્ટથી પ્રાપ્ત થાય; એવી તેમની પ્રીતિ મેળવવા માટે, તેમનાં ચિત્તમાં તું કેમ પેસે છે ? (એટલે—તેમને તું શા માટે સેવે છે. તાત્પર્ય—સેવવા લાયક જે છે; તે તો તારૂં પોતાનું આંતર મન છે.) ચિંતામણિના શુભ પ્રગટ કરે; એવું જે તારૂં આંતર મન છે; તે મન પ્રસન્ન થતાં, એટલે—તે મન સંકલ્પરહિત થતાં, (એટલે—સંકલ્પથી ઉત્પન્ન થએલા કામાદિ જ્વરનો ત્યાગ કર્યા પછી) તે મન, તારી કામનાઓને નહિ પૂરે ? અવશ્ય પૂરશે. (૩૩)

૩૩ વિવેચન—

જેનો મહિમા જાણ્યો હોય; તે તરફ ચિત્ત દોડે. ચિત્તે સંસારનો મહિમા જાણ્યો; ધનનો મહિમા જાણ્યો; ધનવાનોનો મહિમા જાણ્યો; વિપયોનો મહિમા જાણ્યો; બીનો મહિમા જાણ્યો; આ તથા આવા બીજાં લૌકિક સુખોનો મહિમા ચિત્તે જાણ્યો; તેથી ચિત્ત લૌકિક સુખોતરફ દોડે. સાપને પુષ્પનો હાર સમજીને પકડે; તે જ્યારે દુઃખી થાય; ત્યારે તેને ખરી વસ્તુનું જ્ઞાન થાય; તેમ સંસારને સુખરૂપ સમજીને, તેમા લોભાયા, તેમને જ્યારે દુઃખના ધક્કા વાગે; ત્યારે સંસાર શી વસ્તુ છે; તેનો ખ્યાલ આવે. કોદરા ખાડતા દીવેય ખૂટયું—એમ સમજાય.

જેમ જળનો સ્વભાવ નિચાણુ તરફ દોડવાનો છે; અને નિચાણુમા જતા જળને અટકાવવું હોય; તો તેના આડી પાળ બાધવી જોઈએ; તેમ ચિત્તનો સ્વભાવ સંસારના વિષયો

૩૩ પદ્ય—હે હૃદય—કે હૃદય ! પ્રતિદિવસમ્—દરેક દિવસ. પરેપાં ચેતાંસિ વહુધા આરાધ્ય—પારકા મનોનું ઘણા પ્રકારે આરાધન કરીને, ઘણા પ્રકારથી પારકાના મનને પ્રસન્ન કરવાનું કામ કરીને. ક્લેશકલિલં પ્રસાદં—ઘણા કષ્ટથી પ્રાપ્ત થાય એવી તેમની પ્રીતિ. મેતું—મેળવવા માટે પરેપાં ચેતાંસિ કિં વિશસિ—પારકાઓના ચિત્તમાં તું કેમ પેસે છે ? (ચિન્તામણે ગુણા ઉદિતા યસ્મિન્ સ, ઉદિતચિન્તામણિગુણઃ તસ્મિન્ ઉદિતચિન્તામણિગુણે] ઉદિતચિન્તામણિગુણે इति स्वयं त्वयि अंतः प्रसन्ने—જેમા ચિંતામણીના શુભ પ્રગટ થયા છે એવું તારૂં પોતાનું આંતર મન છે, તે મન પ્રસન્ન થતા. વિમુક્તઃ સંકલ્પઃ इति तव अंत-संकल्प रहित થએલું તારૂં અંત કરણ. તે અભિલપિતં કિં ન તત્ત્વમ્ ?—તે તત્ત્વમ્ ?

તરફ દોડવાનો છે, એટલે ચિત્તને બદિર્મુખ રહેતું બાળુ મને છે એ ચિત્તને વિષયો તરફથી વાળતું હોય, તો યમનિયમાદિ રૂપી ધાગ કરીને, તેને રોકવું જોઈએ જેમ રોકેલું પાતી બગરી ભય, તેથી તેને બગીચામાં જવા દેવું જોઈએ, તેમ રોકેલું ચિત્ત પણ મગરી ભય-અકળાઈ ભય, તેથી તે રોકેલા ચિત્તને, અંતર્મુખ કરવું જોઈએ

સયલ્પપ્રમયાન કામાસ્-ત્યક્ત્યા મર્વાનશ્ચેત ॥

મનસૈર્વેન્દ્રિયગ્રામ, વિનિયમ્ય મમતત ॥ ૨૪ ॥ (ગીતા ૫ ૬)

વિગેરે મોડાથી ગોવિંદ બોલ્યા છે કે-મંસારની કલ્પનાઓને, અને તેમાંથી ઉત્પન્ન થતી કામનાઓને, તથા ક્રિયાઓને છત્રે પુરેપુરી ત્યજી દેવી જોઈએ આ પ્રમાણે ધીરજ યુક્ત સુદ્ધિવડે, મનને ધીમે ધીમે બીજા બધા વિચારોથી ઉપગમ પમાડવું પડી તેને સત્વિચ્છાનદ ધન એવા પરમાત્માના ચિત્તવનમાં સિધ્ધ કરીને, તેના સિવાય બીજા કોઈનું ચિત્તવન કરવું નહીં.

કોઈ વખત ચિત્ત ચૂકીને, પોતાના જૂત ભરેલા રસ્તા તરફ-મંસાર તરફ-પાછું દોડતું જાય, ત્યારે તેણે ચિત્તને કહેવું જોઈએ કે—

રાગ-વર્મતતિલકા

આનદમૂલગણપલ્લવતરવશાલ, યદાતપુષ્પકલ્પમાક્ષરસાદિપૂર્ણ ॥

ચેતો ! વિહગ ! હરિતુગતઃ વિહાય, નસારશુષ્કવિન્ધે, વદ વિ રતોઽન્નિ ! ॥

અર્થ—જે વૃક્ષના મૂળનો જન્મેલો, તથા જેના પાદોમાં, આનંદમય છે, જે વૃક્ષની માધ્યસ્થિની આદિ શાખાઓ તત્ત્વમય છે તથા જે વૃક્ષના પુષ્પ તથા ફળો, ભોક્ષના રસથી પરિપૂર્ણ ભરેલા વેદાતમય છે, તે કૃપાળુ-એવા હરિકૃષ્ણી મોટા વૃક્ષને તજીને, હે પક્ષીરૂપી મન ! આ સંસારરૂપી શુષ્ક-સૂકી (સ્વાર્થી) ડાળીઓવાળા વૃક્ષમાં તને કેમ આનંદ પડે છે ? તે મને કહે

મનના બે પ્રકાર—એક આતર મન અને બીજું બાહ્ય મન આતર મનનો ઉપ યોગ કોઈ વિરલાભ કરે છે, અને બાહ્ય મનનો ઉપયોગ સૌ કરે છે બાહ્ય મન એજ સંસાર, અમર અવૃત્તિ માર્ગ અને આતર મન એજ કલ્યાણ, અથવા નિવૃત્તિ માર્ગ મોગીઓ આતમનમાં જોઈને, જૂત અવિધ્યની વાતો કરે છે મોગીઓ આતરમન દ્વારા પરમાત્માનો સાક્ષાત્કાર કરે છે. ન્યાં બાહ્યે દિયો વીરમી જાય, ત્યાં-જે ભૂમિકામાં, આતરમન પહોંચી શકે છે આતરમનની ઉત્તમ પ્રકારની કેળવણીથી, જેમ ફોનાત્રાફ અને એરાલેઈન બન્યા, તેમ આતરમનના ઉત્તમ પ્રકારના અજ્ઞાસથી, આત્માનો અનુભવ થાય જેમને શાંતિથી બોલતા ન આવડે, શાંતિથી બેસતા ન આવડે, શાંતિથી ખાતા પણ ન આવડે તેમને આતર મનની વાતો કરવાની ન હોય (પાત જલયોગદર્શન આપને લખીને આપ્યું છે કોઈ દિવસ વાચો છો ? તેમ આતરમન માટે, ધણા ખુલાસા કર્યો છે જુદો પણ સમજી શકે, એવી સક્ષમતાથી તે અન્ય લખ્યો છે બાપ હૈંચકા બધાવી આપે પણ જેમને તેનો લાભ લેવો નહોતો, તે બધાઈ મરે મરિઓએ આપણે માટે ધારી તકલીફ લીધી પણ વાચવું નથી, તેમને સુ કહીએ 'કલ્પની સમવડ ન હોય તો તેનું એકેકું પ્રકરણ મગાવો')

આટલી વાતો ક્યાં પછી, વૈરાગ્યનો મદિમા બતાવે છે; તે સાંભળો—
શાર્દૂલચિક્રોદિતવૃત્તમ—

મોગે રોગમયં કુલે ચ્યુતિમયં, વિત્તે નૃપાલાદ્યયં
મૌને દૈન્યમયં વલે રિપુમયં, રૂપે જરાયા મયમ્ ।
શાસ્ત્રે વાદમયં મુળે સ્વલમયં, કાયે કૃતાન્તાદ્મયં ।
સર્વે વસ્તુ મયાન્વિતં શ્રુતિ નૃણાં, વૈરાગ્યમેવામયમ્ ॥ ૩૪ ॥

અર્થ—ભોગમાં રોગ થવાનો ભય; કુલીનતામાં લાંછનનો ભય; ધન હોય; તો રાજાનો ભય રાખવો પડે; મૌનમાં દૈન્યનો ભય; બળમાં શત્રુનો ભય; રૂપમાં ઘડપણનો ભય; શાસ્ત્ર ભણેલાઓને વાદનો ભય; શુણ્ણવાનો ભય પુરૂષોનો ભય; શરીરને કાળનો ભય; આ રીતે આ સંસારમાં મનુષ્યોની, સઘળી વસ્તુઓ ભયથી ઘેરાએલી છે. માત્ર વૈરાગ્ય અભય છે. (૩૪)

૩૪ વિવેચન—

વૈરાગ્ય—વૈરાગ્ય હોય કે ન હોય; પણ પ્રીતિથી કથાવાતાં સાંભળવી. કથા વાર્તાથી આત્મ-અનાત્મનો વિવેક પ્રાપ્ત થશે. વિવેક પ્રાપ્ત થયા પછી, અનાત્મ વસ્તુમાં વૈરાગ્ય પામવાની જરૂર પડે. આ ભોક્તા વિષય સુખમાથી પાછું હટવું; તે વૈરાગ્યનું પ્રથમ પગ-થીયું; સ્વર્ગાદિ વૈભવે.માં ન લલચાવું; તે વૈરાગ્યનું બીજું પગથીયું. સત્ત્વગુણની વૃદ્ધિ કરીને, રત્ને તથા તમોગુણને શમાવવા-શ્વપનમાથી નસાડી મુકવા; તે વૈરાગ્યનું પ્રથમ પગથીયું; જ્ઞાને કરીને સત્ત્વગુણને, અને પછી જ્ઞાનને પણ તજ દેવું, એ વૈરાગ્યનું બીજું પગથીયું. પરમાત્માનો મદિમા સમજાય; ત્યારેજ તેમા રાજ થાય ત્યારેજ પરમાત્મામા વિશ્વાસ થાય; પરમાત્માના વિશ્વાસ સંબંધી વાત કરીએ-શ્રવને ભાષનો-બાધનો-ધનનો-અને સ્ત્રીનો વિશ્વાસ; એક નોકરનો પણ વિશ્વાસ; પણ પરમાત્માનો વિશ્વાસ નહિ. તે સંબંધમા એક હોલાહોલીનો સંવાદ છે; તે બાવથી સાંભળો—

રામ-શાદુલ

કાંતં વક્તિ કપોતિકાકુલતયા, નાર્યાંતકાલોડધુના ।
વ્યાધોડધોધુતચાપસજ્જતશર, શ્યેનઃ પરિભ્રામ્યતિ ॥
દૃત્યં સત્યહિના મ દદૃષ્ણ, શ્યેનોડપિ તેજાહતઃ ।
તૂર્ણે તૌ તુ યમાલયં પ્રતિગતૌ, દૈવી વિચિત્રા ગતિઃ ॥

૩૪ પદ્યછેદ—મોગે રોગમયં—ભોગ ભોગવવામા રોગ થવાનો સંભવ છે. કુલે ચ્યુતિ-મયં—કુળવાનોને કલંકનો ભય હોય છે. વિત્તે નૃપાલાત્ મયં—ધન હોય તો રાજાનો ભય રાખવો પડે છે. મૌને દૈન્યમયં—મુજો રહે તો કાચર ગણાય છે. વલે રિપુમયં—બળવાનનો દુશ્મનનો ભય હોય છે. રૂપે જરાયાઃ મયં—રૂપમા ઘડપણનો ભય હોય છે. શાસ્ત્રે વાદમયં—શાસ્ત્ર ભણેલાઓને શાસ્ત્રવાદનો ભય હોય છે. મુળે સ્વલમયં—શુણ્ણવાનોને દુર્જનોનો ભય હોય છે. કાયે કૃતાન્તાત્ મયં—શરીરને કાળનો ભય છે. શ્રુતિ નૃણાં—આ સંસારમાં મનુષ્યોને. સર્વે વસ્તુ મયાન્વિતં—સર્વ વસ્તુઓ ભયથી ઘેરાએલી છે. વૈરાગ્યં ય અમય—એક વૈરાગ્યજ અભય છે.

અર્થ—કપોતની (હોથી) પોનાના પાનને આકૃળપણથી કહેવા લાગી કે દે-હિ નાથ! અત્યારે આપણે કાળ આવ્યો દોષ; એમ જણાય છે. કારણકે ધનુષ્યને દ્વાયમાં લઇને, તથા તેમાં બાણ સજ્જ કરીને, નીચે પારાધી ઉભો છે; અને ઉપર ચિંચાણો (ચિંચારી પક્ષી) ફરે છે." (પ્રજુનો બરોમો રાખવા, દોઢાએ હોલીને કહ્યું) એમ કહે છે એટલામાં—નીચે પારાધીને સર્પ દરડ્યો, તેથી તેના ધનુષ્યમાંથી છટકેલું બાણ, વૃક્ષ ઉપર ભેટતા ચિંચાણને વાળ્યું—ચિંચાણો મરી ગયો, આ રીતે બન્નેનો કાળ આવી ગયો; અને બન્ને સદિત હોહો હોહી બચી ગયાં.

હોહાને બગવાનમાં મદા હતી; અને હોલીને બગવાનમાં યંકા હતી. તે સંબંધી એક પદ પણ સાંભળો—

રાગ—કાશી.

કપોતની કહે છે—કંઈ માફ કર્યું કરો—હો—હો.

ચિંચાણાને બે છેરે—પારાધિએ બાણ ધર્યો—હોહો કપોતનીં ટેક

અદોધી ઉઠી જઈ અજમાં રહીએ, આ દેશ તજ પરદેશ;

મરમ વચન પ્રજુ મારારે માનો, લાજ નહિ લવચેશ;

પ્રમાદને એશેરે—રાક વેણ હડે ધરો—હો કપોતનીં

કપોત કહે સુણ કાપર કામની, હોનાર છે તે હોરો;

ચતરું સાલ તો સેજમાં ટળશે; કર્યું કિરતારું ચાશે;

દેદે હરિ રાખોરે; મુખે કૃષ્ણ કૃષ્ણ ઉચરો—હો કપોતનીં

અહિ રચો પારાધિને પાય, કયો બાણ તે વાર;

ચિંચાણાનું ઉછાપું શિર, પડ્યો (કહ્યું) કરળી કરનાર;

'મુકુંદ' મનમાંથીરે, પ્રજુ નવ રાખો પેરો—કપોતનીં

કાચબાનું પણ, આપું એક પદ છે. પારાધીએ તેમને પકડીને, હાંકલીમાં રાધી નાંખવા, મુદ્દા ઉપર ચડાવ્યાં હતાં. કાચબો બકત હતો. કાચબીને બકિતમાં મદા નહોતી; તેથી કાચબીએ કાચબાને કહ્યું કે—'અત્યા એ! તારો બગવાન ક્યાં છે?' તે સાંભળી કાચબાએ ધીરજ આપીને કહ્યું કે—'નથી' એમ કહેવાય નહીં. 'છે' એમ તું ધીરજ રાખ.' ત્યાં બધુંકરે વરસાદ પડ્યો. ચૂસો ફરી ગયો. હાંકલી ઉડી પડી. કાચબો કાચબી જળમાં ચાલ્યાં ગયાં.

પાદ રાખવું કે—લૌકિક દષ્ટિએ જદું કાલા જણાતા હોય; તેમની આ વાતો નથી. જુનાગઢમાં જેઓ લૌકિક દષ્ટિએ કાલા હતા; તેઓ જીવ્યા ત્યાં સુધી, આ વાત સમજ્યા નહિ; અને ગાડાલેયો નરસી, શ્રીહરિમાં વિશ્વાસ રાખવાની વાત જરાજર સમજ્યો. યુગરતમાં અનેક સાદરો—પડિતો—મદતો અને આચાર્યો, આ વાત સમજ્યા નહિ; પણ જેઓ તેવો જણાતો બોડાણો, શ્રીહરિમાં વિશ્વાસ રાખવાની વાતને જરાજર સમજ્યો; શ્રીહરિને કારકાથી ડાકાર લાગ્યો.

શીરો બનાવનાર સ્ત્રી, તવીમાં તાવેશો ફેરવીને, સોટના કળે કણમાં લી પહોચાડી દે; ત્યારે શીરામાં મીઠાસ આવે; તેમ પવિત્ર જીવન ગાળી, તથા (સેનેની સેવામાં રહીને) યાન ચર્ચાઓ કરી; જીવનના કળે કણમાં, પ્રજુ મદિમાને પહોચાડી દે; તો પ્રભુમાં વિશ્વાસ પ્રગટે. બાકી તો આધ્યાત્મ આગળ આરસી; અને બેંસ પાસે બાજવત.

પ્રભુમાં વિશ્વાસ પ્રગટે; તોજ પ્રભુમાં રાગ ચાલ. પ્રજુમાં રાગ ચાલ; તોજ એ સોક નાં અને પરદોકના સુખોમાં વૈરાગ્ય ચાલ.

સાધારણ રીતે પણ-જેને એકમાં રાગ; તેને બીજામાં વૈરાગ્ય. ધર્મમાં રાગ, તેને અધર્મમાં વૈરાગ્ય; અને અધર્મમાં રાગ, તેમને ધર્મમાં વૈરાગ્ય. આત્મામાં રાગ હોય; તેમને સંસારમાં વૈરાગ્ય; અને સંસારમાં રાગ હોય; તેમને આત્મામાં વૈરાગ્ય.

મૃતમતાંતરમાં ગમે તેવી જુદી જુદી માન્યતાઓ હોય; ગમે એવાં જુદાં જુદાં તિલક હોય; પણ વૈરાગ્યની બાબતમાં, સૌનો એકમત. ગોળ વિનાનો કંસાર શીકક; તેમ વૈરાગ્ય વિનાનો ધર્મ શીકક. મુમુક્ષુઓએ અને ત્યાગીઓએ યાદ રાખવું કે-ત્યાગ વૈરાગ્ય વિના ટકે એમ નથી.

પ્રક.

ત્યાગ ન ટકે, વૈરાગ્ય વિષય, કરિએ કાટિ જિપાયછ;
અંતર હૃદી ધ્રુજા રહે, તે કેમે કરી ન તમયછ—ત્યાગ૦ રેક.
વેશ લીધોરે વેરાગનો, દેશ રહી ગયો દૂરછ;
ઉપર તો અચ્છી બની, માંહિ મોહ ભરપૂરછ—ત્યાગ૦
કામ ક્રોધ લોભ મોહનું, જ્યાં લગિ મૂળ ન કપાયછ;
સંગપ્રસંગે પાગરે, જોગ ભોગનો ચાયછ—ત્યાગ૦
ઉચ્ચ ઋતુ અવનિ વિષે, બીજ નવ દિસે બહારછ;
ધન વરસે વન પાંગરે, ઈંદ્રિય વિષય આકારછ—ત્યાગ૦
અમક દેખીને લોહ અળે, ઇંદ્રિય વિષય મંજોગછ;
અણભેટેરે અભાવ છે, ભેટે ભોગવશે ભોગછ—ત્યાગ૦
ઉપર તમે અને અંદર ભાગે, એમ ન સરે અરથછ;
વણચોરે વરણાશ્રમ થકી, અંતે કરશે અનરથછ—ત્યાગ૦
ભ્રષ્ટ થયો જોગ ભોગથી, જેમ બગડ્યું દૂધછ;
મથું ધૂન મહી માખણ થકી, આપે થયુરે અશુદ્ધછ—ત્યાગ૦
પળમા જોગી ને ભોગી પળમાં, પળમાં ગૃહી ને ત્યાગીછ;
નિષ્કુળાનંદ એ નર તણો; વણ સમજ્યો વૈરાગછ—ત્યાગ૦

મુમુક્ષુઓ બનીને, અગર ત્યાગીઓ બનીને-ભગવા પહેરીને-જેઓ રાગમાં રહે છે; તેઓ પોતાનું જ બગાડે છે; એમ નહીં; પણ તેઓ શ્રદ્ધાળુ જીવોને રજાવાળી મુકે છે; અને અશ્રદ્ધાળુ જીવોને, ધર્મ વગેરેવાળી અનુકૂળતા કરી આપે છે.

નાશવંત દેહ માટે, પોતાના વખાણ ન કરવાનું કહે છે—રામ-શિખરિણી.

અમીપાં પ્રાણાનાં, તુલિતવિસિનીપત્રપયસાં

કૃતે કિં નાસ્મામિર્-વિગલિતવિવેકૈર્વ્યવસિતપ્ ।

યદાઢ્યાનામગ્રે, દ્રવિણમદનિઃશંકમનસાં

કૃતં વીતત્રીડર્-નિજગુણકયાપાતકમપિ ॥ ૩૫ ॥

૩૫ પદ્ય-તુલિતં વિસિનીપત્રે સ્થિતં પયઃ યેઃ તે-તેપામ્ તુલિતવિસ-
નીપત્રપયસાં इति અમીપાં પ્રાણાનાં કૃતે-કમળપત્ર પર રહેલા જળના પિંડુ સમાન
આ માણે દાણમાંશુર છે, છતાં તેઓને માટે. વિગલિતવિવેકૈઃ અસ્મામિઃ-આપણે કે
જેઓનો વિવેક નાશ પામ્યો છે એવાથી. કિં ન વ્યવસિતમ્-થું કરાયું નથી? યત્-

અર્થ—કમળપત્ર ઉપર રહેલા જળગિંદુ સમાન, આ પ્રાણો પણ ક્ષણ-ભંશુર છે; છતાં તેઓને માટે, આપણે (ઘણીવાર) વિવેકને ત્યાગ કર્યો છે; [એટલે-વિવેકને તણને, ઘણી જાળતમાં, આપણે, સ્વાર્થની ખાતર, અવળે રસ્તે આદ્યા છઈએ, આમ અવળે રસ્તે આલીને-] આપણે શું નથી કર્યું? [એટલે ગમે એવું અધર્મીત કર્મ પણ, (સ્વાર્થની ખાતર) આપણે કર્યું છે], ધનના મદથી જેમનાં મન ઉદ્ભૂત બની ગયાં છે; એવા ધનવાનો પાસે, આપણે લજ્જા તણને, આપણી આત્મસ્ત્રાધા (પોતે પોતાનાં વખાણ કરવાં તે) પણ કરી છે. (કપ)

કપ વિવેચન—

પોતાના વખાણ કરવાં, અને પોતાનાં વખાણ સાંભળવાં, સૌને મમે. પાંડિતો, આચાર્યો અને મદંતો પણ, પોતાનાં વખાણમાં રાજ. આદીકાને કાળો હજસી પણ, પોતાના વખાણમાં રાજ. અવગુણોથી ભરેલો હોય; તોપણ પોતાના વખાણમાં રાજ; ધણીને દિવસમાં દસવાર ધમકાવનારી ગાંડી ઓ પણ; પણ પોતાના વખાણમાં રાજ ધરખાર છોડીને બેઠેલા સાધુ બાવા અને સન્ધ્યાસીઓ પણ, પોતાના વખાણમાં રાજ. વખાણનાં બે પ્રકાર છે—સાચાં વખાણ, અને કેવળ ખુશામતની ખાતર કરેલા ખોટાં વખાણ. સાચાં વખાણ કરવા, અને સાંભળવા; તે પણ દોષ છે; ત્યારે ખોટાં વખાણની કૌંમિત તો કાંઈજ નહિ. જેને પોષણ મળે, તે મોટું થાય; તેમ આ દોષને જેટલું પોષણ મળે; તેટલો આ દોષ મોટો થાય. બહારની દુનિયામાં આપણા કરતા, ધણા બાહેશ, પાંડિત, ધનવાન સ્વરૂપવાન, ઉચોગી, પ્રતાપી, દયાવાન, યાની, બકત, પડવા છે; છતાં જેમ કુવાસા રહેશે દેડકો, દુનિયાને કુવા જેવડી માને; તેમ દુહી જુહિવાળા ઓ પુરો, પોતાનેજ સૌથી શ્રેષ્ઠ માને. 'પોતાના વખાણ કરવા; તે પાપ છે.' એમ કેટલાએક સમજે છે; તોપણ જપા બેસે; ત્યા પોતાનું દાહરું ગાય. પોતાના ધંધાને બહાર લાવવા, એકાદ વખત બહેરાત કરે; તે હીક; પણ વારંવાર એકને એક વ્યક્તિ પાસે, પોતાના ગીત ગાવાં; તે હીક નથી, અચુક જાળત બની કે તેને જાપામાં જપાવી, 'હું-મોટો', 'હું મોટો' કહેવ-રાવવું; તે પણ દોષ છે. યાદ રાખવું ઘટે કે-પુરુષ પ્રપત્ન કરે ખરે; પણ પ્રપત્નને ઇશ્વરની અનુકૂળતા હોય; તોજ તે કાવે સૌ શીશીઓ લઇને દવાખાને જાય; કાલા ડાહરે કેસને બરાબર તપાસીને, સારી દવા પણ આપે; પણ તેમા ઇશ્વરની અનુકૂળતા હોય; તોજ તે રોગ મટે. ઈરથી બહાર નીકળ્યા; પણ પાછા ફરશું કે કેમ? તે પણ નારાયણ જાણે, તાત્પર્ય—આપણે પોતે પ્રપત્ન કરીએ; પણ સ્વતંત્ર નથી. તપ્ત ઉપર બેટો દતો; તે સમય બદલાતાં, નીચે ઉતરીને બીજાને સલામ કરે. જેમણે જમવનો ઇતિહાસ જાણ્યો, ઇશ્વરનો મદિમા જાણ્યો; દેહને નાશવંત જાણ્યો; વેશવને કમારી ઓ જેવો દેખ્યો; તે ઓ પુરો, કદિ કારણ કે. પ્રવિણસ્થ મદેન નિઃશંક મનાયેવાં તે-તેષામ્ પ્રવિણમદનિ શંકમગસાં આદ્યાનામ્-ધનના મદથી જેમના મન ઉદ્ભૂત બની ગયા છે તે ધનવાનો પાસે પોતા પીઠા ચેષામ્ તે-તેઃ શીતપ્રીદેઃ-જેણે લજ્જા તણ દીધી છે એવા અમેથી. [નિજગુણસ્થ કપાકવર્ગ તેન પાતર્ક નિજગુણકથાપાતર્ક] નિજગુણકથાપાતર્ક અપિ કૃત-આત્મસ્ત્રાધા પણ કરી.

પોતાનાં વખાણ કરતાં નથી. કોઈ રાજને હિસાબે, અગર કોઈ ગાતિને હિસાબે, કદિ આપણે મોટા હોઈએ; પણ જગતને હિસાબે, સાગરના બિંદુ જેવડા આપણે છઈએ.

મોટી ધામધૂમથી દીકરીનાં લગ્ન કરે; કન્યાદાનમાં દસલાખ આપે; તે પણ કન્યાનાં માખાપ જે પોતાનાં વખાણ કરે; તે કર્મ કારણું ધોવાઈ જાય. તેઓ તે એમજ કહે કે—‘અમારાથી કાંઈ બન્યું નથી. કુલ નહિ ને કુલની પાંખડી જેવું કર્મ છે. બાકી તમે ભલા છો; તે અમને ભલાઈ આપે છે.’

સંતોનાં લક્ષણ બતાવતાં તુલસીદાસજી બોલ્યા છે કે—

ચોપાદ—નિજગુણ શ્રવણ સુનત સકુચાર્ધ, પરગુણ સુનત અધિક હર્ષાર્ધ.

પારકાનાં વખાણ સાંભળીને રાજ થવું; એ સંતોનું લક્ષણ; અને પારકાનાં વખાણ સાંભળીને બળા મરવું; એ દુર્જનનું લક્ષણ, નાના મોટા સૌ સદાય રહેવાના નથી; માટે તેનું અભિમાન શું?—શાકુંલ.

ઘ્રાતઃ કષ્ટમહો મહાન્ સ નૃપતિઃ, સામન્તચક્રં ચ તત્

પાર્શ્વે તસ્ય ચ સાપિ રાજપરિપત્-તાશ્ચન્દ્રવિમ્બાનનાઃ ।

ઉદ્રિક્તઃ સ ચ રાજપુત્રનિવહસ્-તે વન્દિનસ્તાઃ કથાઃ

સર્વં યસ્ય વશાદગાત્સ્મૃતિપદં, કાલાય તસ્મૈ નમઃ ॥ ૩૬ ॥

અર્થ—હે ભાઈ! આ શું થોડા દુઃખની વાત છે કે—અમે જેમને જોયો હતો; તે મોટો રાજ; તેની આસપાસ બેસનારો તેના માંડણીક રાજાઓનો સમુદાય, તે રાજસભા, ચંદ્રબિંબ સરખાં મુખવાળી સ્ત્રીઓ, કીડા રસથી નાચતો—કુદતો રાજપુત્રોનો સમુહ, (તે વખતના) ચારણ ભાટો, (તે રાજસભામાં થતી તે ભાટોની શૃંગારરસ-વીરરસ તથા કંરણારસવાળી વાર્તાઓ—તે તમામ કાળના ફરવાની સાથે ફરી ગયું; અને સ્મૃતિ માત્ર રહ્યું. તે કાળને મારા પ્રણામ છે. [૩૬].

૩૬ વિવેચન—

સં. ૧૬૮૨ ની સાલમાં હરદારથી વળતાં, અમે પાછા દિલ્હીમાં ઉતર્યાં. મુગલાઈ મહેલ જોવાની ઇચ્છાથી, અમે ત્યાં ગયા. અંદર ગયા; ત્યાં મુગલોની રાજસભાને, એક સિપાઈ સાથેવતો હતો. લાલ પતથરની વિશાળ છતમાં, કણ્થરોએ માળા ધાર્યા હતા; અને આમાં ચીડિયાં કાળનું બળ સૂચવી રહ્યાં હતાં.

૩૬ પદ્યઉદ્—હે ઘ્રાતઃ—હે ભાઈ! કદં અહો—શું આ એકા દુઃખની વાત છે. કારણ કે—જે કાળને વશ મધને. સઃ મહાન્ નૃપતિઃ (આપણે જોયો હતો) તે મોટો રાજ. ચ—અને. તસ્ય પાર્શ્વે—તેની આસપાસ બેસનારું. તત્ સામન્તાનામ્ ચક્રમ્—સામન્તચક્ર—ખંડીઆ રાજાઓનું ચંડળ. ચ—અને સા રાજપરિપદ્ અપિ—તે રાજસભા પણ. તાઃ ચંદ્રવિમ્બાનનાઃ—તે ચંદ્રબિંબ સરખા મુખવાળી સ્ત્રીઓ. ચ—અને. સઃ ઉદ્રિક્તઃ—ઈતિ—તે કિડારસથી ઉંછાછળો અનેલો. રાજપુત્રનિવહઃ—રાજપુત્રોનો સમુહ. તે વન્દિનઃ—તે ચારણભાટો. તાઃ કથાઃ—શૃંગાર વીર કંરણા વિશેર રસપૂર્ણ થતી વાર્તા—તડાકા. સર્વં યસ્ય કાલસ્ય વશાત્—તે તમામ જે કાળના ફરવાની સાથે. સ્મૃતિપદં અગાત્—સ્મૃતિ માત્ર રહ્યું છે. તસ્મૈ કાલાય નમઃ—તે કાળને મારા નમસ્કાર હજો.

સાખી—જે ઘેર નોખત વાળતી, રૂકા છત્રીસ રાગ;

ખડેર થઇ ને ખાલી પડ્યા, કાળા ઉડે છે કાગ—

બૂધો મન બમરા, તું ક્યાં બમ્મે!

બમ્મે દિવસ ને રાત, માયાનો બાધેશો પ્રાણીયો;

સમજ્યો નહિ શુદ્ધ વાત— બૂધો મન ૦ ૨૬૦

અસહી મંગેમરમરનો બનેલો દિવાનેખાસ સુનસાન પડ્યો હતો. તેની વચ્ચે કાંમતી પાથરની અષ્ટકાણુ આકૃતિવાળી એક બેઠક ખાલી પડી હતી. આ બેઠક ઉપર, આઠ કરોડની કાંમતનું 'તખ્ત-તાઉસ' યાને 'મયુરાસન' રહેતું હતું. તેના ઉપર બેસીને બાદશાહ શાહજહાન સમરત દિદ ઉપર અમલ કરતો હતો. તેની જરાજર સામે, એક ખૂજ હતો; તેની ઉપર લખ્યું હતું કે—'પૃથ્વી ઉપર જે કોઇ ઢેકણે સ્વર્ગ હોય; તે તે અદ્વિજ છે.' તેની પાસે પાથરની સુંદર કારીગરીથી શાહના જાળીયોવાળા મહેલ હતા; કે જ્યાં બેમીને, બાદશાહની બેગમો અને શાહજાદીઓ, મુમનાઇ કાંઠે નિરખતી હતી. જ્યાં અમલદાર માણસોને, પગ મુકવાનો અધિકાર પણ નહોતો; એવા જનાનખાનામાં, પછી અમે ગયા. અહીં તે જનાનાં પણ ખાલી ખમ દેખ્યા.

સાખી—રણુ રે સંબંધે આવી મળે, સુત વિન દરા ને રેદ;

લેવા દેવા રે જ્યારે મટે, મારગ લાગશે તેદ—બૂધો મન ૦

આ જનાનામાં, છત્રની પરીઓ જેની, સૌંદર્યની પુનઝાઓ જેની બેગમો, સ્વર્ગના સુખ ભોગવતી હતી. કીરાના અને ગોતીના હમલા—તો, તેમને મન કાકરા અને પાથર સમાન હતા. જેમણે રજપુતોની લાજ આપડને, અને સૌઓને હુડી; એવા કાળના બળને નહિ જાણનારા—મહાધ મુમલો, આ તખ્ત ઉપર બેઠા અને ઉઠ્યા. ઔરંગઝેબ સુધી મુમલાઇને કાંઠે સજવન રહ્યો; પછી તેજ કાંઠે નાશને રરને ચાલ્યો. ઇ. સ. ૧૭૩૮ માં નાદિરશાહ વટોળનીચે ચડી આવ્યો. તેણે દીલ્હી છૂંટ્યું અને બાબુ—ત્યારે બાદશાહ મહમદશાહની આંખ લિપડી. તેણે નાદિરશાહને મહેલમાં લાવી, તેને મયુરાસન ઉપર બેસાડી, નીચા વળાને સલામ કરી. મહેલની તમામ બેગમોને હાજર કરવા, નાદિરશાહે હુકમ કર્યો. સૌ મહારાયા; પણ નાગી તલવાર પાસે, આનાકાની કોણ કરી શકે! બેગમો નીચી મુડીએ હાજર થઇ. વિગેરે વિગેરે. 'કાળ કાંઠે અજબ કામ કરે છે,' એમ સૌ કોઇને કહેવું પડે સવારમાં પ્રુપધી મુંઝેલી માળાનાં ધુબો, સાજ પડતા કરમાય; પણ તે ધુબોની અંદર પરાવેલો દોરો, એવાને એવાજ રહે. તેમ દિલ્હી એની એ; ભોગવનારા ખાલે, અને કરમાય. મુમલાનું ગેઇરીયાએટર એનું એ—રમનારા બદલાય. ઉવટે આ જયો કાંઠે રખ્યા જેવો દેખાય. કરવેરા નાખી, જેમણે રાજના ખમના ઘરી દીધા; તેઓ સાચવવા રલા નહિ; તેમ તેની ખનર કાઢવા પણ, ફરી આવ્યા નહીં. કસે રાજ્ય માટે પિતાને કેદ કર્યો; સંબંધીઓને પીડ્યા; પણ સમય થતા; તે ઉડીને ચાલતો યયો. રાવણુ અને દુર્યોધન જેવા આશાભર્યા રાજવીઓ પણ, હુકમ થતાં ચાલી નીકળ્યા. 'સોયની અણી જેટલી જાળીન, પાડવાને નહિ' મળે,' એમ કહેતા કહેતા કૌરવો, કાળના મુખમાં પેસી ગયા. રામની પાદશાહી, અને ગ્રીસની સત્તા; મહાન અલેક્ઝાન્ડરનો મર્ત્યો; વિગેરે કાળના પહામાં સમાધ ગયા.

નાના ગોટા સૌએ યાદ રાખવું બેઠાએ કે—કાળની ચોટ જેની તેવી નથી; તે સંબંધી એક રાણ્યો સાંભળો—

રાગ-રાજા.

કહણુ ચોટ ઠી કાળનીરે, મરણુ મોટેરો મારે;
 કષ્ટક રાજ ને કષ્ટક રાજ્યા, હારે મેલી ચાલ્યા સંસારે—હેને હરિરસ પીજીએ. ૮૬૦
 સંસાર ધુમાડાના બાયકારે, સાથે આવે ન કોષરે;
 રંગ પનંગનો ઉડી જશે, જેમ આકડાનો પોવરે— હેતે હરિરસ૦
 કેના છોડ ને કેના વાછરે, કેના માય ને બાપરે;
 અંતકાળે જવું એકહું, હારે-સાથે પ્રુણને પાપરે— હેતે હરિરસ૦
 માળી વીણે ખાલ્યા પુલકારે, કળાઓ કરે છે-વિચારે;
 બાળનો દીન રળીયામણો, કાલે આપણા એ હાલરે— હેતે હરિરસ૦
 જાયા તે તો સર્વે જશેરે, નથી કાયા રહેનારે;
 મરનારાને તો તમે શું રવો, હારે-રોનાર નથી રહેનારે— હેતે હરિરસ૦
 દાસ ધીરો રમે રંગમારે, રમે દિવસને રાતરે;
 'હું ને માફ' મિથ્યા કરો, હારે રમો પ્રભુ સંગાથરે— હેતે હરિરસ૦
 કોઈ રાજ મરી જાય છે; ત્યારે એક તરફ, તેની યોગ પડે છે; અને પીજી તરફ
 નવા રાજની 'મોલખાલા' મોલખાય છે. આવી બાળતમા, શોક પણ ખોટો, અને હરખ પણ
 ખોટો. આતો રાજાઓની વાત કરી; પણ હવે આપણા ઘરની વાતો કરે છે; સાબગો—
 શિષ્યરિણીવૃક્ત—

વયં યેમ્યો જાતાશ્ચ-ચિરપરિગતા એવં સ્વલુ તે

સમં યૈઃ સંવૃદ્ધાઃ, સ્મૃતિવિપયતાં તેઽપિ ગમિતાઃ ।

ઈદાનીમેતે સ્મઃ, પ્રતિદિવસમાસન્નપતનાત્

ગતાસ્તુલ્યાવસ્થાં, સિકતિલનદીતીરતરુભિઃ ॥ ૩૭ ॥

અર્થ—આપણે જેમનાથી ઉત્પન્ન થયાં છઈએ; તે માળાપ તો ધણી
 કાળથી આલ્યાં ગયાં છે. જેમની સાથે ઉછરીને આપણે મોટા થયા; તે બંધુ-
 વર્ગ—ભાંડરડાં—પણ આલ્યાં ગયાં; અને સ્મૃતિમાત્ર રહ્યાં. નહીને કાંઈ રેતીવાળા
 ભાગમાં ઉગેલાં વૃક્ષ, જેમ જોતજોતામાં ઉડી પડવાનાં છે; તેમ અમે પણ
 વૃદ્ધાવસ્થાને લીધે; પ્રતિદિવસ મરણુ અવસ્થાને પામતા જઈએ છઈએ. થોડા
 દિવસના મેમાન છઈએ. [૩૭]

૩૭ પદ્ય—ઘયં યેમ્યઃ જાતાઃ—અમે જે માતા પિતાથી ઉત્પન્ન થયા છઈએ.
 તે ચિરપરિગતાઃ એવં સ્વલુ—તેઓ તો ખરેખર ધણી વખતથી ચાલ્યા ગયા છે—મરી
 ગયા છે. યૈઃ સમં વયમ્ સંવૃદ્ધાઃ—જે બંધુજનની સાથે ઉછરીને અમે મોટા થયા. તે
 અપિ—તેઓ પણ. સ્મૃતિવિપયતાં ગમિતાઃ—સ્મૃતિમાત્ર યર્ધ ગયા છે. ઈદાનીં એતે ઘયં—
 હાલ અમે પણ. સિકતિલનદીતીરતરુભિઃ—નદીના રેતીવાળા કીનારા ઉપરના વૃક્ષોના
 જેવી. સિકતા એટલે 'રેતી'. તે ઉપરથી સિકતિલ-રેતીવાળો. પ્રતિદિવસં આસન્ન-
 પતનાત્—નિરંતર પાસે આવતી મરણુદશાને પામેલા હોવાથી. સુલ્યાવસ્થાં—વૃદ્ધ અવસ્થાને.
 ગતાઃ સ્મઃ—પામેલા છઈએ.

૩૭ વિવેચન—

આ તે સાચું કે સ્વપ્ન ! અને ખોટું હોય; તો તેનો આટલો બધો ખરખરો શું ! જગીને જોઈએ; ત્યારેજ થશે થશે અને આ ફેરફાર દેખાય; નરી આંખે આ વસ્તુ દેખાય એવી નથી. સાંભળો—

૫૬.

માને છે માફ માફ—જગીને જોને; તલમાર નથી કાંઈ તાફ—જગીને જોને
માણેકને મોતી કેરી, દુકાને જોણે માંડી; દિંડયા લઈ ફૂટી હાંડી— જગીને
ભંડાર ધનના ભરીયા, જૂપાળે બજારી લાવા; તે ચાલ્યા દાસામાસારે— જગીને
કિરતીઓ જેના નાણા—ની, મંભળાતી કાને; તે સૂતા જઈ સમયાનેરે— જગીને
સંચરતા દાથી ધોડા, દાનરો જેની સાથે; તે દિંડયા ખાલી દાઘેરે— જગીને
મંસાર સર્વે દેખી—ને કરો જેની શેઠમાં; તે ચોટયા જઈને ચેદમારે— જગીને
કિધા હોય દાઘે કરીને, દાન પુલ્ય કોઠે; તે જલ જલની જોડેરે— જગીને
ઋષિરાજ કહે શિવામાં, રહેનારો જેથી રીજે; કામો તો એવા કરીજેરે— જગીને

ત્યારે આ બધું છે—શું ?—

૫૬-૨૧૦-કુમરી.

[કામણ દોસે છે, અલખેશ તારી આંખમારે—એ રાદ.]

જુકું જુકું જલતર ખઈ જાણમારે—	જુકું જુકું ૦ ૨૬૦
જુહી જગની જુહી જાપા, જુહી મોહ લેલી માપા; (૨)	
કાચ કુપો છે કાચા, મમતા તાણમારે—	જુકું જુકું ૦
સદાય તે જત કેની જાણ, તે દેખીને શું થઈએ રાણ; (૨)	
આતરાળ છ આશા, લાંબી આજમારે—	જુકું જુકું ૦
મગને જાણે વાદળ ગોટા, પાણીમા પ્રગટ્યો પરપોટો; (૨)	
એક બધો એમ મોટો, મુરખા માણમારે—	જુકું જુકું ૦
ધીરજ રાખી મનમા પારે, બ્રહ્મપણું છે તનમા જારે; (૨)	
નરક ભડું નવદારે, વણ વખાણમારે—	જુકું જુકું ૦
ફેલ કરીને ફોગટ ફટકયો, ધધરને ચરણે નવ અટકયો; (૨)	
બેઠ વિના તું બટકયો, ચારે આણમારે—	જુકું જુકું ૦
પરખી સેને પુરખ પુરાણી, જગમાથી યુલ્ય લેને જાણી; (૨)	
પૃથ્વીમાં જેમ પાણી ફેરે, નિચાણમારે—	જુકું જુકું ૦
જાન્યું તે જગજીવન જાન્યું, નાન્યું તે હરિ આગળ નાન્યું; (૨)	
ઋષિરાજ કહે રાન્યું, સંત સમાજમારે—	જુકું જુકું ૦

દર ઉદરે ખાલી કંઈ; અને ભોરગિ ભોગવ્યું; તેમ (ધર) બાપે ખાલી કંઈ; અને પુત્રોએ ભોગવ્યું. સામાન્ય અલક્ષણવાળા જીવો, સંસારના આ ચક્રને સમજી શકતા નથી. વિશેષ શુદ્ધિવાળા જીવોજ, સંસારની આ ધટના સમજી શકે છે.

કાળ એકનાં અનેક અને અનેકના એક કથાજ કરે છે—

મન્દાક્રાન્તાવૃત્ત—

યત્રાનેકઃ ક્વચિદપિ ગૃહે, તત્ર તિષ્ઠત્યયૈકો

યત્રાપ્યેકસ્તદનુ બહવસ્-તત્ર ચાન્તે ન ચૈકઃ ।

इत्यं चेमौ रजनिदिवसौ, दोलयन् द्वाविवाक्षौ

કાલઃ કાલ્યા સહ બહુકલઃ, ક્રીડતિ પ્રાણિશારૈઃ ॥ ૩૮ ॥

અર્થ—કોઈ ઘરમાં અનેક હતાં; ત્યાં-તે ઘરમાં; અત્યારે માત્ર એકજ છે; અને જ્યાં પહેલાં એક હતો; ત્યાં (તે ઘરમાં) અત્યારે ઘણાં માણસો છે. વળી અંતમાં કોઈ રહેવાનું પણ નથી. આ પ્રમાણે રાત દિવસરૂપી પાસા વડે, કાલિકાની સાથે રમતો ઘણી કળાવાળો કાળ, પ્રાણીઓરૂપી સોગડીઓ સાથે રમે છે. એટલે-પ્રાણીઓરૂપી નવી નવી સોગડીઓને ચોપાટમાં બેસા-રતો જાય છે; અને જુની જુની સોગડીઓને, તે મારતો જાય છે. [૩૮]

૩૮ વિવેચન—

જળ ત્યાં રચળ, અને રચળ ત્યાં જળ, એ કાળનો નિયમ છે. ડેટલાએ સારાં સારાં નગર બાંગી પક્યા; અને જ્યાં કાષ્ટ નહોતું; ત્યાં મોટા નગર વસ્યા. જે ઘરમાં એકજ હતાં; ત્યાં અનેક થયા; અને જે ઘરમાં, અનેક હતાં; ત્યાં એકજ રહ્યા. ‘કાળના અપાટા કાષ્ટ ઓર છે’, એ હાવ છે.

લાવણી

જમદે નિત્ય અપાટારે, કોઈ ચેતનહારા ચેતો—

જમદે ૦ ૨૬૦

દીગી દીગી દાત કરો શુ ! પલમા બમડે પીડી;

દીગી દીગી ધણીની દીગી, અડપ આવી ગઈ ચીડી—

જમદે ૦

માતપિતા જાણે સુત મહારો, થાય દિન દિન મોટા;

મહોત નજીક આવે છે એક દીન, ખેવ થશે ભાઈ ખોટો—

જમદે ૦

બંધવ જાણે બંધવ મારો, છવો જુગોજુગ જોડી;

કાળ અચાનક આવી પકડશે, ઘરત નાખશે તોડી—

જમદે ૦

નાતી જાણે મુજ નાંબલીઓ, અમર તમે અલિનાશી;

એક દિન ઝટિયા અડપ દતારશે, કરશે કાળ લેદાસી—

જમદે ૦

સોળ અંગ શણગાર તજીને, રાખડરા શુ રીડા !

એક દિન લાલ વેરાગણ બનવું, વેશ બદલો ખીજો—

જમદે ૦

૨૮ પદ્ય-૩૬—ક્વચિત્ ગૃહે-કોઈ ઘરમાં. યત્ર અનેકઃ-જ્યાં ઘણાં (હતાં) તત્ર-તે ઘરમાં. અય યકઃ તિષ્ઠતિ-માત્ર એકજ રહેલ છે. યત્ર યકઃ અપિ-જ્યાં એક હતો. તદ્ અનુ-તેના પછી. તત્ર-તે ઠેકાણે. યદ્ય-ધણા (થાય છે) અન્તે અપિ-વળી અંતમાં યકઃ ન-એક પણ રહેતો નથી. इत्यं च-આ પ્રમાણે. इमौ रजनिदिवसौ इति-આ રાત દિવસરૂપી. द्वौ अक्षौ दोलयन् इव-એ પાસા વડે જાણે રમતો હોય એવો. बहुकलः कालः-ધણી કળાવાળો કાળ, અમર સમર્થ કાળ-અમર ચઢેાર કાળ. काल्यां सह-કાલિ-કાની સાથે. प्राणिशारैः क्रीडति-પ્રાણીઓરૂપી સોગડીથી રમ્યા કરે છે.

રૂપજી લઈ શુ મુખદું દેખો, સમજો જમની શેદમા,
એકદિન કરશે કામ કાલાન્ત, ઝડપ સુવારે એદમા—
દાત પ્રત્ત પરિવાર તજીને, જાણુ મિલકત ગેલી,
સપિરાજ રઘુનાથ વિના, નથી કાઈ બસાબર ભેલી—

જમદે૦

જમદે૦

આ પદ-ધણીં સારા શાઓનો સાર છે અને ઉપનિષદનો અર્થ છે

જ્યાં વરો હોય, ત્યાં જમનારાઓની એક પક્ષિ ઉઠે, અને બીજી પક્ષિ બેમે માના પિતા
જેત કરતાં કરતાં, ચાકી જાય, તેટલા સમયમા, પુત્રો તેમનો આજ્ઞા સેવા તૈયાર થઈ જાય
એક ઉઠે, ત્યાં બીજો તે જગ્યાએ બેસવા તૈયાર થઈ જાય આ પ્રસાદમાં તથાતાં, જે
જો પુરો, પોતાના સાચાં સ્વરૂપને સમજે નહીં, અગર સમજના પ્રયત્ન પણ કરે નહિ, તે
પ્રવાહી જીવો-પામર જીવો-મણાય.

શ્લોકની ઉલ્લી લીંગમા કશું કે-કાળ કાલિકાની સાથે પ્રાણીઓરૂપ સોમવિરોધી
રમે કાળ અને કાલિકા તે રૂદ્ર અને પાર્વતી

ત્યારે આ સંસારમા કરવા જેવું શું ?

શિશ્વરિણીવૃત્ત

તપસ્યન્તઃ સન્તઃ, કિમધિનિવસામઃ સુરનર્દીં ।

ગુણોદારાન્દારા-નુત પરિચયામ સવિનયમ્ ।

પિવામ શાસ્ત્રોપા-નુત ધિવિચક્રાવ્યામૃતરસાન્ ।

ન વિદ્ય કિં કુર્મં, કતિપયનિમેષાયુષિ જને ॥ ૩૯ ॥

અર્થ—તપ કરવાના હેતુથી, સત્પુરો જોમ જગાના તટ ઉપર વસે છે, તેમ
ગગાના તટ ઉપર, અમે કા ન વસીએ ! અથવા-નાના પ્રકારના કાળોરૂપી અમૃતનો
રસ જેમા ભર્યો છે, એવા શાસ્ત્રોના સમુદ્ધનુ પાન, અમે કા ન કરીએ ! અથવા
ગુણોરૂપી શણુગારથી શોભતી, શ્રીઓનું સેવન, અમે વિવેકપૂર્વક કા ન કરીએ !
આ સંસાર અગર-આ અવતાર-કે જેમા, માણસને ધણેજ થોડો વખત જીવવાનું
હોય છે-તેમા અમારે શું કરી લેવું, તેની અમને ખબર પડતી નથી (૩૬)

૩૬ પદ્યઉદ્ઘ—તપસ્યન્તઃ સન્તઃ-તપ કરવાના હેતુથી સત્પુરોની માફક
સુરનર્દીં કિમ અધિનિવસામ-ગગાના તટ ઉપર જમને કા ન વગીએ ધિવિ
ધાનિ ધાવ્યાનિ ષ્વ અમૃતાનિ, તાનિ ષ્વ રસ યેષુ તે-વિવિધવાદ્યામૃતરસાં,
તાન્ વિવિધવાદ્યામૃતરસાન્ નાના પ્રકારના કાળોરૂપી અમૃતનો રસ જેમા ભર્યો છે
એવા શાસ્ત્રાણામ્ ઓષા સાન્ શાસ્ત્રોપાન્-શાસ્ત્રોના સમુદ્ધનું પિવામ-અમે પાન કા ન
કરીએ ?-અગર* ગુણે ઉદારા, સાન્ ગુણોદારાન્-થણુગારથી શોભતી દારાન્-
શ્રીઓનું સવિનયમ્ પરિચરામ વિવેકપૂર્વક સેવન કા ન કરીએ ? ઉત-થ કા સુચને ॥
કતિપયાનિ નિમેષાનિ યસ્મિન્ તત્ કતિપયનિમેષમ્ કતિપયનિમેષમ્ આયુ
યસ્ય ન કતિપયનિમેષાયુ તસ્મિન્ કતિપયનિમેષાયુષિ-કતિપયનિમેષાયુષિ
જને-આ સંસાર અગર આ અવતાર-કે જેમા માણસને ધણે થોડો વખત જીવવાનું હોય
છે, તે સંસારમા કિં કુર્મં-અમારે શું કરવું (તત) ન વિદ્ય-તે અમે જાણતા નથી

૨૬ વિવેચન—

આવી મુઝવણુ ભાઈદરિનેજ થઈ, એમ નથી; પણ વિચાર કરનારી દરેક વ્યક્તિને, આવી મુઝવણુ, વિચારને પરિણામે થઈ આવે છે, જેમને ગોળ જોળની ખબર નથી; તેમની આ વાતો નથી; પણ જેઓ ગોળ જોળને નિવેકદ્વારા જોળખે છે, તેમને આ મુઝવણુ પીડે છે.

કા તો ગંગાના તટ ઉપર જઈને તપશ્ચર્યા કરવી, કા તો કાવ્યામૃતથી પૂર્ણ શાસ્ત્રોના, રસનું પાન કરવું, અને કા તો સુદર સ્ત્રીનું સેવન કરવું—આ ત્રણ રસ્તા મનુષ્યો માટે ખુદ્ધા છે. દરેક દેશના, અને દરેક ધર્મના, શાસ્ત્રોએ અને સંતોએ, તપ અને સ્વાધ્યાયનો મહિમા બહુ ગાયો. સસારમા પેસનારા નવીન પુરોને, સ્ત્રીમા મોહ હોય, પણ અનુભવે, તેઓ અકળાય—પરતાય; અને પાછા હઠે. સ્ત્રીતત્ત્વનું સારી રીતે નિરીક્ષણ કરનારા જૈન મત કહે છે કે—

રામ-શાર્દૂલ૦

યોગે પીનપયોધરાંચિતતનોર-ધિષ્ટેદને વિશ્વતાં ।

માનસ્યાયસરે ચદૃક્તિચિધુરં, દીનં મુખં વિમ્રતાં ॥

વિશ્લેષસ્મરણદ્વિનગ્નુસમયં, દંદદ્વમાનાત્મનાં ।

જ્ઞાત સર્વદશાસુ દુઃખગદ્દનં, ધિક્કામિનાં જીવિતમ્ ॥ ૧૧ ॥

અર્થ—સુદર સ્ત્રીને પ્રાપ્ત કરવી, તે એક દુઃખ, અને પ્રાપ્ત કર્યા પછી, કહિ તેણીના વિયોગ થાય, તો તે દુઃખ, પ્રાપ્ત કરવાના દુઃખ કરતા વધી પડે. કહિ તે સ્ત્રી મીઠા વચનો બોલીને, પુરૂષને માન આપે—પુરૂષને રીજવે, તો તે પુરૂષ તેણીની પાસે દીન-વિકળ-સ્ત્રીવશ બાધક્ષો-બની જાય; અને કહિ તે સુદર સ્ત્રીનો વિયોગ થાય; તો તેણીના વિયોગના કામા-મિમા પુરૂષ બળી મરે, ફૂટી ઊઠે. આ પ્રમાણે દરેક અવસ્થામા, જેમનો આત્મા (જેમનું મન) રાક રહે છે; અને જે ગદ્દન દુઃખ સહન કરે છે, તે કામી પુરૂષોના છવિનને, હે ભાઈ ! ધિક્કાર છે. [૧૧]

રામ-શાર્દૂલ૦

સૌંદર્યકનિધે કુલાકુલધિષેદ-લાવણ્યપાયોનિધે ।

પીનોતુંગપયોધરાલસગતે, પાતાલકન્યાકૃતેઃ ॥

કાંતાયા નયયૌવનાચિતતનોર-ચૈરજ્જિત સગમ ।

સમ્યદ્માનસગોચરે ચરતિ કિં, તેપાં હતાશ સ્મર. ॥૭॥

અર્થ—સૌંદર્યના ભંડારરૂપ, ઉત્તમ કુળની, લાવણ્યના સમુદ્ર જેવી, ઉપગતા કહણુ રતનના ભારથી જેની ગતિ મંદ મંદ બની છે એવી, અને નાગકન્યા જેવી સુંદર આકૃતિ-વાળી, તથા નવ મૌવનથી બ્યાસ એવી સ્ત્રીના મંગમનો જે પુરૂષોએ ત્યાગ કર્યો છે, તે પુરૂષોના સુવ્યવસ્થિતિ થએલા મનમા, હતાશ થએલો કામદેવ કહિ આવવો દશે ? ના.

ચોપાઈ—ઉસર વરસે વૃણુ નિર્દિં જમા, સંતદ્દય જસ ઉપજ ન ક મા.

સંસારનો માર્ગ ભલે બચકર ડે, તોપણ જેમને કથાવાતોનો—શાસ્ત્રોનો અને મંત્રોનો—લાભ મંગતો હોય; અને તેમના કર્મનો ઉદય થયો હોય, તો તેમને જરૂર, મંસાગનો માર્ગ તજવાની, અને કષ્ટાણુનો માર્ગ મદલ કરવાની ઇચ્છા થાય.

વૈભવ બોગવવાની વૃષ્ટિઓ, તમા કરવા માટે, છ'છગીમર ધનપ્રાપ્તિ તરફ મન દોડે. એમ દોડતાં ઠહિ ધાતું ધન મળે; તો બે પાંચ-૬ પંદર-વરસ વૈભવ જોગવાય; ત્યાં વૃદ્ધાવસ્થા અને રોગો આવી પહોંચે. પછી સાઈ સાઈ ખાવાનું મન થાય; પણ પચે નહીં. ડોક્ટરો સલાહ આપે કે- 'શેઠ! ખાવ'નો શોખ છગી કરો; નહિં તો મરી જશો. સવાર સાંજ માત્ર બકરીનું દુધ-પાકોર પાકોર લેવો.' સારાં સારાં વસ્ત્રાલુપણ પહેરવાં ગમે; પણ શેઠ બપોડો મારીને બહાર નીકળે; તો સગાં વ્હાણાં અને છોકરાં મરકરી, કે- 'ધરતી ધોટી અને લાલ લગામ.' એટલે વૃદ્ધાએ, સારાં કપડાંજ પહેરવાં પડે. પૈસા મળ્યા; પણ વૈભવમાં વાપરવા કાન્યા નહીં; તેમ કોઈને આપ્યા પણ નહીં. ખાતું નહીં, અને ખાવા દીધું પણ નહીં; અંતે- 'દામ પૈસા- 'દામ પૈસા!' કરતા કરતા શેઠ યોરે રસ્તે ચાલતા થયા. મરતી વખતે દોડતે જાન થયું કે- 'પ્રેયઃ ના કરતાં પ્રેયઃ માટે પ્રયત્ન કર્યો હોત; તો સાઈ હતું.' બ્રાહ્મણો પરજુતા, તો પાત્ર-પ્રેયઃનાંજ તક્ષીન રહેતા હતા; અને પ્રેયઃની પરવા જુદુંજ થોટી રાખતા હતા. તેને પરિણામે, હજી સુધી તેમની વગાઇ ગયામ છે. અત્યારે પણ જે બ્રાહ્મણો, પ્રેયઃમાં લલચાયા છે; તેઓ આ બવસાગરે જૂઠા પડ્યા છે. તપ અને વિદ્યા એજ બ્રાહ્મણનું સાચું ધન છે. ગાદા પુર્યોને મળિયો કહે છે; તે જાવથા સાબળો—

રાગ-શાર્દૂલ.

ભોગાસ્તંગતરંગભેગચપલા, પ્રાણાઃ ક્ષણધ્વંસિનઃ ।

સ્તોકાન્યેય દિનાનિ યૌવનસુર્ગ, પ્રીતિઃ પ્રિયેષ્યસિયરા ॥

તત્સંસારમસારમેષ નિચિલં, યુદ્ધવા યુધા ચાધવા ।

લોકાનુમદપેશલેન મનસા, યત્નઃ સ્તમાધીયતામ્ ॥૨૬॥

અર્થ—હે વિદ્વાન ઉપદેશકો! વિષયના ભોગ, ઉંચા ઉછળતા પાણીના તરંગોની પેઠે; જલદીથી નાશ પામવાવાળા છે. પ્રાણો પણ ક્ષણમા નાશ પામવાવાળા છે. જુવાનીનું સુખ થોડા દિવસોજ રહે છે. પ્રિય જનોના ઉપર પ્રીતિ પણ અસ્થિર છે. તેથી આખા મંસારને અસાર જાણીને, ભોકોનો અતુલ્ય કરવામા કુશળ એવા મનવડે, (કેવી સુખ માટે) પ્રયત્ન કરો. [૨૬]

પરમારથનો ધધો પહેલા કરજો; એ જાવ છે.

સંસારમાં કંઈ રસ્તે ચાલવું; તે સંબંધમા હજી આગળ કહે છે; તે સાંભળો—

રાગ-શાર્દૂલ.

શ્રોત્રેન્દ્રાદિમહદ્ગર્ણાસ્તુળકળાન્, યત્ર સ્થિતો મન્યતે ।

યત્સ્વાવાદયિરસા ભવંતિ વિમયામ્-ત્રેલોક્યગાહ્યાદ્ય ॥

ભોગઃ કોઽપિ મ ધક્ક પથ પરમો, નિત્યોદિતો જુંભતે ।

મો સમ્યો ! ક્ષણભેગુરે તદિતરે, મોગે રતિ મા કૃયાઃ ॥૨ ७ ॥

અર્થ—હે સાધન કરનારા સાધુ પુરુષ! આ સંસારમા અનેક પ્રકારના ભોગો છે; તોપણ તેમાં એકજ ઉત્તમ અને નિત્ય પ્રકાશનારો પરમભોગ છે. તે ભોગમાં રિયતિ કરનારો પુરુષ, બ્રહ્મા ઈશ્વર અને એવા જીજ્ઞા ગોટા દેવને તરખણા જેવા મળે છે. તે ભોગનો સ્વાદ લેતા, ત્રેલોક્યના રાજ્ય આદિ વેળાવે, રસ વિનાના લાગે છે. તેથી આ અધૈર્યિક ભોગને તજીને, શ્રીજ્ઞ ક્ષણભંચુર ભોગોમા તારે પ્રીતિ કરવી નહિ. (૨૭)

તે સંબંધમાં ભટ્ટહાર મહારાજ આગળ થું કહે છે; તે ભાવથી સાંભળો—

મન્દાક્રાન્તાવૃત્તમ્.

ગङ્ગાતીરે હિમગિરિશિલા-વદ્ધપદ્માસનસ્ય

બ્રહ્મધ્યાનાભ્યસનવિધિના, યોગનિદ્રાં ગતસ્ય ।

કિં તૈર્ભાવ્યં મમ સુદિવસૈર્-યત્ર તે નિર્વિશઙ્કાઃ

સંપ્રાપ્સ્યન્તે જરઠહરિણા, શૃંગકર્ણહૃવિનોદમ્ ॥ ૪૦ ॥

શિશ્વરિણીવૃત્તમ્.

સ્ફુરત્સ્ફારજ્યોત્સ્ના-ધવલિતતલે ક્વાપિ પુલિને

સુસ્વાસીનાઃ શાન્ત-ધ્વનિષુ રજનીષુ દ્યુસરિતઃ ।

મધામોગોદ્વિગ્નાઃ, શિવશિવશિવેત્યાતૈવચસા

કદા સ્યામાઽઽનન્દોદ્-ગતવહુલવાપ્પાપ્લુતદશઃ ॥ ૪૧ ॥

અર્થ—ગંગાના તટ ઉપર હિમગિરિની શિલા ઉપર, પદ્માસન વાળીને, વિધિ પ્રમાણે બ્રહ્મનું ધ્યાન કરીને, યોગનિદ્રાને પામેલા એવા મારા શરીરને, ઘરડાં હરણો નિઃશંકપણે, પોતાનાં શિંગડાં ધસે-એવા મારા સુદિવસો ઠયારે પ્રાપ્ત થાય ! એટલે-સમાધિમાં હું એટલો બધો આગળ વધી જાઉં, કે—

૪૦-૪૧/૪૦ પદ્યછેદઃ—ગંગાતીરે-ગંગાના કાંઠા ઉપર. હિમગિરેઃ શિલાયામ્ ઘટ્ટ પદ્માસનં એન સઃ તસ્ય ઇતિ મમ-હિમાલય પર્વતની શિલા ઉપર પદ્માસન વાળીને બેઠેલા એવા મારા (દિવસો). બ્રહ્મણઃ ધ્યાનં બ્રહ્મધ્યાનં, તસ્ય અભ્યસનં, તસ્ય વિધિઃ—તેન બ્રહ્મધ્યાનાભ્યસનવિધિના-વિધિ પ્રમાણે બ્રહ્મનું ધ્યાન કરવાથી. યોગનિદ્રાં ગતસ્ય મમ-સમાધી પામેલા એવા મારા. તૈઃ સુદિવસૈઃ-તે દિવસોથી. કિં ભાવ્યં-થઈ જોઈએ. યત્ર-જે સમયમાં. તે નિર્વિશઙ્કાઃ જરઠહરિણાઃ-તે ઘરડા હરણો નિર્ભયપણે-શંકા રહિત થઈને. શૃંગકર્ણહૃવિનોદમ્-શિંગડું ધસવાથી થતા આનંદને. સંપ્રાપ્સ્યન્તે-પ્રાપ્ત કરશે. ૪૧ પદ્યછેદઃ—ક્વ અપિ-અહો ! ક્યાં સરિત્ દ્યુસરિત્, તસ્યાઃ દ્યુસરિતઃ—ગંગાના (કાંઠા ઉપર) સ્ફુરત્-વધનું જનું-ફેલાતું. સ્ફારજ્યોત્સ્ના-ચંદ્રનું ધણું અજવાળું. [સ્ફુરત્સ્ફારજ્યોત્સ્નયા ધવલિતં તલં યસ્ય સઃ સ્ફુરત્સ્ફારજ્યોત્સ્નાધવલિતતલઃ તસ્મિન્] સ્ફુરત્સ્ફારજ્યોત્સ્નાધવલિતતલે પુલિને-વિસ્તાર પામતી આદનીને લીધે (રૂપા એવા) સફેદ જણાતા (ગંગાના) તટ ઉપર. શાન્તધ્વનિષુ રજનીષુ-શાંત અજવાળી રાત્રીઓમાં-અથવા જેમા જોધાટ શાંત થઈ ગયો છે એવી રાત્રીઓમાં સુસ્વાસીનાઃ—સુખથી બેઠેલા એવા અંગે. મધામોગોદ્વિગ્નાઃ-સંસારના ભોગો ભોગવાથી જેમનાં મન કંટાળી ગયા છે એવા અંગે. આતૈવચસા-અદ્યદ વાણીથી. શિવ શિવ શિવ ઇતિ—“શિવ શિવ શિવ” એવું બોલતા અંગે. આનન્દેન ઉદગતાનિ (પ્રગટયાં છે) વહુલાનિ (ધણા) વાપ્પાણિ, તૈઃ આપ્લુતે (ભીના) દર્શોં યેપામ્ તૈઃ-આનન્દોદ્ગતવહુલ વાપ્પાપ્લુતદશઃ—આનંદના આમુઓથી જેમની દટિ વિકળ જની ગઈ છે એવા અંગે. કદા સ્યામ્-કયારે થઈશું !

‘હરણો! મારા શરીર સાથે, પોતાનાં શિંગડાં ઘસે; તોપણ મને ખગર પડે નહિ. (૪૦) વિરતાર પામતી આંઠનીને લીધે, ધોળા દેખાતા ગંગાજીનાં કાંઠા ઉપર શાંત સન્નિધાં, સુખ પૂર્વક ગેઠેલા-એવા, તથા સ્વંચારના ભોગ ભોગ-વ્યાથી, જેમનાં મન કંટાળી ગયા છે એવા, તથા ‘શિવ-શિવ-શિવ’ એમ ગઠગઠ વાણીથી બોલતાં, આનંદનાં આંસુઓથી જેમની દૃષ્ટિ વિકળ બની ગઈ છે; એવા અગે ક્યારે થકશું! એવા દિવસ ક્યારે અમને પ્રાપ્ત થશે! એ ભાવ છે. (૪૧)

૪૦-૪૧ વિવેચન—

‘મારો દિહરો ક્યારે પરણે! મને ધન ક્યારે મળે! મને રાજનું દીવાનપદ ક્યારે મળે! નાત જનનમા મારો સત્કાર ક્યારે થાય!’ એવા એવા અનેક વિચારો થયા હશે; પણ આવા વિચાર કદિ આપને થયા છે? અદાર, નિદ્રા, અને મૈથુનને માટેજ જેમણે જીવગીઠર વિચાર કર્યો. તેથી આગળ વધ્યા નહિ; તેઓ જીવનના લેલા ખાકામા પડ્યા છે. રૂડા પુરોહિતો દેવા વિચાર કરતા હશે—

રામ-શિખરિણી વૃત્તમ.

ઘડા ઘુંવારણ્યે, ચિમલયમુનાતીરપુલિને ।

ચરતં ગૌર્વિદં, દલધરસુદામાદિમહિતં ॥

અયે વૃષ્ણ સ્વામિન, મધુરમુરલીવાદન વિભો!

પ્રસોદેરયાક્રોશન, નિમિષમિથ નેષ્યામિ દિપ્તાન્ ॥

અર્થ—પમુનાજીના નિર્મળ અને વિશાળ કાંઠા ઉપર, જળસ્વ અને સિંહામા વિગેરે સાથે, વિદાર કરતા શ્રીકૃષ્ણ ભ્રમરશનને, ‘હે કૃષ્ણ!’ ‘હે સ્વમિન!’ ‘હે મધુર મોર-લીના વમાકનારા વિભો!’ મારા ઉપર પ્રસન્ન થાઓ; એમ બોલતા બોલતા, જીવનમાં મારા દિવસોને, એક નિમિષ જેવડા બનાવીને, હું ક્યારે ત્યાં રહીશ!

રામ-શિખરિણીવૃત્તમ

અહો યા દારે યા, યલયતિ રિપીં યા સુહદિ યા ।

મળોં યા લોષ્ટે યા, કુસુમશયને યા શ્વદિ યા ॥

મૃણે યા શ્લેષે યા, મમ સમદશો ચાંતુ દિપ્તાન્ ॥

ક્વચિત્ પુણ્યારણ્યે, શિય શિય શિવેતિ પ્રલપતઃ ॥૩૧॥

અહો! ‘એવો દિવસ ક્યારે આવશે કે જ્યારે-સર્પના વિશે અને (પુષ્પના) દારને વિશે બળવાનુ શત્રુના ઉપર, તથા રતેદીના ઉપર; અશ્વિમાં તથા માટીના દેહામા, પુષ્પની રાંધામા પત્થરની શિયારૂપી રાંધામા; તંબુમા અથવા તો ઓંચોના સમુદગાં; મારી સમદશિ થશે! એટલે પ્રિય અપ્રિય દેખીને, મારી દૃષ્ટિ વિકાર ન પામે-એવું ક્યારે થશે! એમ થયા પછી, કોઈ એક અપરપ્રમા જઈને, ‘શિર, શિર, શિર’ એમ શિવનાં નામ બોલના, મારા દિવસો ક્યારે વ્યતીત થશે! [૩૨]

કેમ કેવો માલ છે?—સગળ્ય છે?—કે-‘કોંસ આગળ ભ્રમરત; અને અંધા સામે આરમી.’ યાનવૈરાગ્યની મરજ હોય; તો-આવા મોઠો, ઓછામા ઓછા પાંચ વખત વાચનો; હસ વખત મનમા વિચારનો; અને પછી પોતાના જીવનનંત્ર સાથે વીસ વખત મેળવનો.

કદા સ્યામાડડનંદોદ્-ગતવહુલવાણ્ણપ્લુતદ્વયઃ ॥૪૧॥ આ લીટીને તમે બૂલશો નહિ. કેાઈ સ્ત્રીમાં રાજી; કેાઈ પુત્રમાં રાજી, કેાઈ ધનમાં રાજી; કેાઈ સત્તામાં રાજી; તેમ મુમુક્ષુઓ માન વૈરાગ્યમાં રાજી. માનવૈરાગ્ય આતે હર્ષનાં આસુ ડગાંથી હોય!

ચોપાધ—સદ્ગુરુ વૈવ વચન વિશ્વાસા, સયમં યદ ન વિપયકર આશા;

રધુપતિ ભક્તિ સજીવન મૂરી, અનુપાન શ્રદ્ધા અતિ રૂરી.

ઇદિ બિધિ માનસરોગ નરાહી, ના હિત યતન કોટિ નહિં જાઈ;

જનનિય તમ મન વિરજ્ય શ્રુસાધ, જન ઉર બલ વિરામ અધિકાધ.

મુમતિ છુધા બાઢે નિત નધ, વિપય આશા દુર્બળતા બધ.

[મોક્ષવાણી પાત્ર ૬૨].

કેવું વ્રત લઇને વનમાં રહેવું ?—તે સાંભળો—

શિશ્વરિણીશ્રુતમ્—

મહાદેવો દેવઃ, સરિદપિ ચ સૈવામરસરિદ્—

ગુહા ઇવાગારં, વસનમપિ તા ઇવ હરિતઃ ।

સુદ્ધદ્વા કાલોડયં, વ્રતમિદમદૈન્યવ્રતમિતિ

કિયદ્વા વક્ષ્યામો, વટવિટપ ઇવાસ્તુ દયિતા ॥૪૨॥

અર્થ—મહાદેવ એજ દેવ છે; ગંગા એજ નદી છે; ગુહા એજ ઘર છે; દિશાઓ એજ વસ્ત્રો છે; કાળ એજ મિત્ર છે; ‘યાચવું નહીં;’ એજ સાચું વ્રત છે. વડનું ઝાડ સ્ત્રી તરીકે આશ્રયદાતા થાઓ. હવે બીજું શું કહીએ ! [૪૨]

૪૨ વિવેચન—

‘મહાદેવ એજ દેવ છે’ એમ શ્લોકમા કહ્યું; પણ—‘મહાદેવ એટલે વિષ્ણુનો પેરી;’ અગર ‘વિષ્ણુ એટલે મહાદેવનો પેરી;’ એવો પામર વિચાર કરનારા જીવો, આ વાત સાંભળીને અકળાઇ જાય.

યાદ રાખવું કે—પામરો માટે, શિવ વિષ્ણુની ભક્તિરૂપી મોટી બૂલવણી છે; સમજીને મન-રાતીને મન-તે બેઠે એકજ છે. ભાગવત વાંચ્યું; પણ આ બેઠ ન ગયો; તે ભવોભવ ભટકાયા. જેમ ધૂળ છે; ત્યારે સૂર્ય સંતાઈ જાય; તેમ આવા બેવકુશી ભર્યા અધકા જાગે; ત્યારે સાચી વ્રત સુધ જાય. ધણી ધણીવાણીને હેત ધણું, પણ કંઈયે યાય; ત્યારે સામસામી ગાળો દેવા લાગે, એક માતાના બે પુત્રો, પણ કંઈયે અડયા; તે કોરડે પણ અડયા. સંપ્રદાયો સારા છે; પણ જોઓ રવ.ચે રંગાયા; તેઓ અરારને ઘેરાયા. પોતે પડયા; અને પોતાના અનુયાયીઓને પણ પાડયા-રજળાવ્યા. સંપ્રદાયોના કેટલાએક આચાર્યો, પડિતો અને ડાહ્યાં ડાહ્યાં

૪૨ પદ્મોટ્—દેવઃ મહાદેવઃ—દેવ તો મહાદેવ. ચ—અને સરિત્ શ્રુપિ સ્તા ઇવ અમરસરિત્—નદી તો ગંગાજી. ગુહા ઇવ આગારં—ગુહા એજ સાચું ઘર. વસનમ્ અપિ તાઃ ઇવ હરિતઃ—દિશાઓ એજ સાચું વસ્ત્ર યા—અને સુદ્ધદ અયં કાલઃ—કાળ એજ સાચો મિત્ર. અદૈન્યવ્રતમ્ હૃતિ વ્રતમ્—યાચવું નહિં તેજ સાચું વ્રત. વટવિટપઃ ઇવ વક્ષિતા અસ્તુ—વડનું ઝાડ સ્ત્રી તરીકે (આશ્રયદાતા) થાઓ. યા કિયન્ વક્ષ્યામઃ હવે કેટલુંક કહીએ !

સી પુરપો પાયુ, આ દુખને-આ ગંદગીને-સમજી શકતા નથી. સાત્ત્વ કહે છે કે-સર્વને આત્મભાવ કરો, પણ ત્યાં બીજું નિવડે દેખીને ભડકે, બીજા પ્રકારની કંઈ દેખીને કહે, ત્યાં આત્મભાવ કેમ કરીને ઉભો રહે? 'ભલે કંઈ તિલક જુદા છે, પણ તે મગવાનને બળનારો છે.' એવો ભાવ જેમને થય, તે ઉત્તમ વૈષ્ણવ અથવા ઉત્તમ સાત્ત્વગી-સમજવો.

સંસારનું મૂળ કાણ છે, તે કહે કહે છે—

શાસ્ત્રલધિક્રીદિતયુત્તમ.

આશાનામનદી મનોરથજલા, તૃષ્ણાતરંગાકુલા ।

રાગગ્રાહવતી ચિત્તર્થવિહગા, ધૈર્યદુમધ્વંસિની ॥

મોહાવર્તસુદુસ્તરાડતિગહના, પ્રોત્તુહચિન્તાતદી ।

તસ્યા પારગતા વિશુદ્ધમનસો, નન્દન્તિ યોગીશ્વરાઃ ॥ ૪૩ ॥

અર્થ—આશા નામની નદી, કે જેમા મનોરથો સ્વપ્ની જળ ભરી છે, જેમા તૃષ્ણાસ્વપ્ની ચથળ તરંગો ઉછળે છે; જેમા સ્નેહ સ્વપ્ની મગર છે, જેમા ચિત્તર્ક સ્વપ્ની પક્ષીઓ વસે છે, તથા જે નદી ધૈર્ય સ્વપ્ની વૃક્ષોના નાશ કરે છે, વળી જે નદી મોહસ્વપ્ની ધુમરીથી દુસ્તર અને અતિ ઉઠી છે, અને જેને મોટી ચિન્તાસ્વપ્ની કાઠા છે, તે આશા નદીના પારને પહોંચેલા, શુદ્ધ મનવાળા મોટા યોગેશ્વરે આનંદ પામે છે (૪૩)

૪૩ વિવેચન—

આશા એજ કામના, અને કામના એજ આશા.

'આશાએ કાને અડાળવા નથી,' એમ સામાન્ય રીતે આપણે વ્હીએ છીએ, તો પણ આશાના ઉકાણુમા આશાની કાષ્ઠક વિશેષ કીમત છે, તે સાબળો—

૪૩ પદ્યકૃદ્—[મનોરથા યથ જલાનિ યસ્યામ્ સા મનોરથજલા] આશા નામનદી મનોરથજલા આશાસ્વપ્ની નદી કે જેમા મનોરથસ્વપ્ની જળ ભરી છે તે તૃષ્ણા યથ તરંગા તૈ આકુલા તૃષ્ણાતરંગાકુલા-તૃષ્ણાસ્વપ્ની તરંગોથી ડાલતી-ધુધવતી (આશાસ્વપ્ની નદી) રાગ યથ ગ્રાહ અસ્તિ અસ્યામ્ રાગગ્રાહવતી-સ્નેહ અથવા મમતાસ્વપ્ની મગરો વાળી (આશાસ્વપ્ની નદી). ચિત્તર્ક યથ વિહગ અસ્તિ યસ્યા સા ચિત્તર્કવિહગા-ચિત્તર્કસ્વપ્ની જેમાં પક્ષીઓ છે એવી (આશાસ્વપ્ની નદી) ધૈર્ય યથ દુમ, તસ્ય ધ્વંસિની ધૈર્યદુમધ્વંસિની-ધૈર્યસ્વપ્ની વૃક્ષોના નાશ કરનારી મોહ યથ આવર્તા (ભમરી) તૈ સુદુસ્તરા-મોહાવર્તસુદુસ્તરા-મોહસ્વપ્ની ભમરીઓથી-ધુમરીઓથી-કેતરી ન શકાય તેવી (આશાસ્વપ્ની નદી) અતિગહના-પક્ષી ઉડી પ્રોત્તુહગા (પક્ષી મોગી) શાસ્ત્રો ચિન્તા ચ પ્રોત્તુહચિન્તા, પ્રોત્તુહચિન્તા યથ તદ યસ્યા સા પ્રોત્તુહચિન્તાનતદી-મોટી મેઘી ચિન્તાઓસ્વપ્ની જેના કાઠા છે એવી આશાસ્વપ્ની નદી વિશુદ્ધ મન યેષામ્ તે વિશુદ્ધ મનસ-અર્થ કરચુની શુદ્ધતા જેઓએ પ્રાપ્ત કરી છે એવા-એવા યજ્ઞને તસ્યા પારગતા - તે આશાસ્વપ્ની નદીના પારને પામેલા. યોગીશ્વરા-યોગીઓના પદ્યકૃદ્. નન્દન્તિ-આનંદ મોગરી રતા છે.

તે ધન્યાઃ પુણ્યભાજસ્તે, તૈસ્તીર્ણઃ ક્લેશસાગરઃ ।

જગત્સંમોહજનની, ચૈરાશાશીવિષા જિતા ॥

સંતો કહે છે; અને શાસ્ત્રો કહે છે કે—જેની દાદમાં ઝેર છે, એવી નાગણ્ય જેવી-
છવોને બહુ સારી રીતે, શુદ્ધવામાં નાંખી દેનારી—આશા, જેમણે છતી, તે પુરુષોને ધન્ય-
વાદ થટે છે, તે પુરુષો પુણ્યશાળી છે, તેઓ આ સંસારના ક્લેશસાગરને તરી ગયા છે.'

આશાયાઃ ચે દાસાસ્—તે દાસાઃ સર્વલોકસ્ય ।

આશા ચેપાં દાસી, તેપાં દાસાયતે લોકઃ ॥

અર્થ—આશાના જેઓ દાસ, તેઓ આખા જગતના દાસ; અને આશા જેની દાસી,
તેઓ પ્રત્યે આપું જગત દાસભાવે વર્તે.

ભુવાનીઆઓ—એટલે—નવો મંસાર માંડનારા લોકો—આશાના પાશા ઉછાળે; પણ જુદો
આશાને રમકડે રમે; તે જ્ઞાનનો સંપૂર્ણ અભાવ. જુદોએ આ ભયંકર રોજને ઓળખવો જોઈએ.
જુદોએ યાદ રાખવું થટે કે—

દ્યુતા દંતાઃ સિતાઃ કેશા, દહિરોઘઃ પદે પદે ।

ક્ષીણં જીર્ણમિમં દેહં, તૃષ્ણા ચૂનં ન મુંચતિ ॥

અર્થ—દાંત પડી ગયા, વાળ ઘોળા બન્યા, આખે દેખાતું નથી. આ દેહ પણ ક્ષીણ
અને છણું બની ગયો, છતાં તૃષ્ણા છવને જરાએ છોડતી નથી.

આશા બે પ્રકારની છે—એક આશા બંધન કરે; અને બીજી આશા બંધનથી મુક્ત કરે.
જેમણે નિત્ય વસ્તુ માટે, આ જગતમાં આશા રાખી, તે જગતમાં—જગતની બાજમાં છતાં;
અને જેમણે અનિત્ય વસ્તુ માટે, આ જગતમાં આશાઓ રાખી; કામનાઓ કરી; તેઓ
આ જગતમાં—આ જગતની બાજમાં—હાથાં.

ગોપીકાઓ બોલી છે કે—મંતોએ નિર્ણય કર્યો છે કે—આશા વસ્તુ ખોરી—છવતું
બગાડનારી, તોપણ હે કૃષ્ણ ! અમને તમારી આશા તો રહેજેજ.

સુતીક્ષ્ણે શ્રીરામને કહ્યું હતું કે—

સૌરઠો—માયા વશ છમિ છવ, રહહિ સદા સંતત મગન;

તિમિ લાગરું મોહિ પ્રિય, કરણાકર સુંદર સુખદ.

સિયાવર૦

માયાની છવને જેટલું જગત બહાલું લાગે છે; એટલે તે જગતમાં જેટલો રમ્યો પમ્યો
રહે છે; તેટલા તમે, હે કરણાના બંડાર ! હે સુંદર ! હે સુખ દેનારા રામ ! મને બહાલા
લાગે. હું આપનામાં રમ્યો પમ્યો રહું—એ ભાવ. અને તમારી એકની આશા—તો, સદા રહો—
એ જાત.

દૃષ્ટાંત—જમીયતરામ પાઠકના પુત્ર, નવાબના દીવાન થયા. તોપણ જમીયતરામ
બાધનાં પતિન, હમેશાં પતિના ઓળીયાળાં રહેવા ખુશી, પુત્રોના ઓળીયાળાં રહેવા ખુશી-
નહિ. સવાર સાંજ પ્રભુ પ્રાર્થના વખતે, અંતમાં તે સ્ત્રી કહેતાં કે—'હે પ્રભુ ! તું મને મારા
પતિની સદા ઓળીયાળી રાખજે. તેમનામાં ચએલો મારો પ્યાર કદિ કમી ન થશે.'

• આશાનો ચમત્કાર—ત્યાં સુધી આશા હોય, ત્યાં સુધીજ છવ નમીને ચાલે; ત્યાં સુધીજ
છવ—ઓળીયાળો રહે; અને ત્યારે આશાનો દોર ટૂટે; ત્યારે છવ બેપરવા બની નાય.

મનને નિયમમાં રાખનાર પુરુષ કુલ્લ છે; એમ દવે કહે છે—
મન્દાક્રાન્તાવૃત્તમ્—

આસંસારં ત્રિશુબનમિદં, ચિન્તતાં તાત નાદહ્-

નૈવાસ્માકં નયનપદવીં, ઓઞ્વતર્માગતો વા ॥

યોડયં ઘત્તે વિષયકરિણી-ગાઢગૃહાધિમાન-

ક્ષીવસ્પાન્તઃકરણકરિણઃ, સંયમાલ્લાનલીલામ્ ॥૪૪॥

અર્થ—હે તાત ! સંસારસંહિત ત્રણે શુબનમાં અમે ફરી વળ્યા; પણ એવો પુરુષ અમારા જેવામાં અગર સાંભળવામાં આવ્યો નથી; કે જે પુરુષ, વિષયસ્ત્રી હાથથી ઉપર અત્યંત ગૃહ અભિમાનથી-પ્યારથી, મદોન્મત થએલા અંતઃકરણસ્ત્રી હાથીને બાંધવા માટે, સંયમસ્ત્રી ખીલા જેવો બની શકે. જોટલે જે મનુષ્ય અંતઃકરણને વિષય તરફ જતું અટકાવી શકે. તાત્પર્ય—જેણે કામને છુટ્યો હોય; એવું એક પણ દષ્ટાંત આપી શકાય એમ નથી. [૪૪]

૪૪ વિવેચન—ચારે વેદ બાળી જવા તે સહેલું; મોટી સભામાં સારા શબ્દો ગોઠવીને બાવજી કરવું; તે પણ સહેલું; શરૂ અગર આવ્યામ્ બની બેસવું; તે પણ સહેલું; પણ કાષ્ઠ પાળવું; કોઈ પણ પ્રકારે મનને વિષયો તરફ દોહડું અટકાવવું; તે અપૂર્વ કામ છે. જંગલી હાથી જેમ પાળેલા હાથીઓના સંગમાં રહેવાથી જંગલી મટે છે; તેમ વિષયો તરફ દોહડા મનવાળા હવે, સંતોના સહવાસમાં રહેવું. ૮૪ લાખ મોનીઓમાં, જેમ મનુષ્ય દેહ ગોષ્ઠિ; તેમ જીવનના અનેક દીવસોવાળા આકુષ્પમાં, સંતોના સહવાસ ગોષ્ઠિ. રાજની આડી મળે; ધનના દગલા મળે; અગર મોગસોનો અમલ મળે; પણ સંતસમાગમ મળે નહિ. સંતો સાથે સુવું-બેસવું—જમવું અને તેમની આશામાં રહેવું—તે ગોષ્ઠિ. ધનને માટે આદ્રીક—આરટ્રીકીયા કે અર-ખરતાનના રથમાં જઈને વસે; પણ નજીક રહેતા સંત સાથે બેસવું ગમે નહીં. આતુર્માંસમાં મતદિક્ષા, ભાગવતાદિના પારમયજ્ઞમાં ધવજદિક્ષા, યજ્ઞોમાં યજ્ઞદિક્ષા—અને એવા ખીલા કાંઈ મત ધારણ કરે; ત્યારે જરૂર સંતોના સહવાસમાં જ રહેવો. ખીલામાં ગોવિંદ બોલ્યા છે કે ‘મનને વશ કરવું; તે ધણું અઘરું છે, તોપણ અભ્યાસથી અને વૈરાગ્યથી મન વશ થાય છે.’

૪૪ ૫૬-૭૬—વિષયકરિણી-વિષયસ્ત્રી હાથથી. વિષયકરિણી-ગાઢગૃહાધિમા નેમ ક્ષીવઃ (મસ્ત) તસ્ય-વિષયસ્ત્રી હાથથીના પ્યારથી પ્રાપ્ત થએલા અત્યંત ગૃહ અભિમાનને લીધે મસ્ત-મદોન્મત બનેલા (અંતઃકરણસ્ત્રી હાથી)ની. અંતઃકરણકરિણ—અંતઃકરણસ્ત્રી હાથીની. સંયમઃ ઘષ આલ્લાનં (ખીલો અગર બાધવાની સાકળ) સંયમા લાનમ્—કળને ઝેરપાની સાકળ અગર અધ્યત્નને ખીલો. તસ્ય લીલા અગર તસ્મિન્ન કર્મેણિ લીલા-તામ્-મનને ખીલે બાધવાની કિયામાં જરૂર જણાતી કેળવણી અગર મનુ-રાધને. યઃ ઘત્તેન્ને ધારણ કરે છે—જેમની પાસે છે. (સ) અર્થ—તે આ. તાદહ્—તેવો પુરુષ. હે તાત—હે બાઈ સંસારં અભિવ્યાપ્ય इति આસંસારં—આસંસારં इति इदં ત્રિશુબનમ્—આ સંસારસંહિત ત્રણે લોકમાં—એટલે રત્ન, મૃત્યુ અને પાતાળમાં. ચિન્તન્તિ इति ચિન્થન્તઃ, તેપામ્ ચિન્થતામ્, અસ્માકં ચિન્થતામ્—અમે કે જેઓ શોધીએ છઈએ. તેમની. નયનપદવીં ન પણ આગત—કદિ નજરે જોવામાં આવ્યો નથી. ઓઞ્વતર્મં—વા ન પણ આગત—કદિ પણ સાંભળવામાં આવ્યો નથી.

૪૬ વિવેચન—

આવો ખરખરો પાછળ ૧૧મા શ્લોકમા પણ કયો છે. માન પેટજ ભર્યું, તો તે પશુ પક્ષીઓ પણ કરે છે. માનવ જીવનના ચાર મુખ્ય હેતુ બતાવ્યા. ૧ શુદ્ધ વિદ્યા. ૨ ધન. ૩ માતાપિતાની સેવા અને ૪ સુદર સ્ત્રીનો સમાગમ શુદ્ધ વિદ્યા મોક્ષનું દ્વાર બોલી આપે. ધન સંમાગના અનેક સુખ આપી શકે. સ્વસ્થ ચિત્તે કરેલી—અચ્છન દુશ્મિયાદીથી કરેલી—માતાપિતાની સેવા, માતાપિતાએ કરેલી સેવાનું ઋણ કાઢક શીટાવે, અને તેમના શુભ આશીર્વાદનો પ્રાપ્ત કરી આપે. ૪ નર માદાના સંગ તો, ત્યાં જોઈએ ત્યાં, પશુ, પક્ષી મનુષ્ય અને દેવ—અધર્મોમા પણ થાય છે. વાધરી વાડે દહેલી પણ, ગૃહસ્થાશ્રમ માદીને બેઠી છે, પણ સુધક સુદરીના સમાગમ કાઢક જીદાજ હોય પુણ્ય વિના તેની પ્રાપ્તિ સભનતી નથી.

રાગ—વસંતતિપકા.

યદ્યા સ્તનોં યદિ ઘનૌ, જઘનં ચિહારો,

ઘઘનં ચ ચારુ તવ ચિત્ત, કિમાકુલત્વમ્ ।

પુણ્યં કુરુત્વ યદિ તેષુ, તવાસ્તિ વાંછા,

પુણ્યૈર્વિના નહિ ભવંતિ, સમોહિતાર્યા ॥ ૮૮ ॥ [શૃંગારશતક].

અર્થ—હે ચિત્ત ! તું બ્યાકુળ શા માટે થાય છે ? જેના મ્તન મગેના હોય જેના જઘન વિહારી હોય, અને મુખ સુદર હોય, તેની સ્ત્રીના સ્તનો રિગેરમા તારે ધ્રુવિ હોય, તો તું પુણ્ય કર. પુણ્યો વિના વાંછિત પદાર્થો મળતા નથી [૮૮]

માનવ જીવન મોઢું ઘણું પણ નિશ્ચય વિનાનું તે સંપૂર્ણ આધુ—સગદી મળગાવીને તૈયાર કરી, પણ દાળ કંઈ કરવી, તે નિર્ણય થયો નહીં. આ નહીં ને તે, અને તે નહીં ને આ, એમ વાતો કરતા, દોઢ બે કવાક થયા. એટલીવારમા સગદીના મોઢસા ખળીને રાખ થઈ ગયા. તેમ જો મનુષ્ય, જીવનનું કોઇપણ પ્રકારનું ધ્યેય મુકરર કરે નહીં તેના દિવસો, એક પછી એક આત્યા જાય, અને અતે સગદી જોમ ઠરી ગઈ, તેમ મનુષ્ય મરી જાય. પુણ્ય ખીલ્યા, પણ સુધ્યા નહિ, તે સમય થતા કરમાઇ ગયા. ગાદી રોશનમા આવી, પણ બેસુ કે નહિ ? એમ વિચારમા ભાઈ રહ્યા. સમય થતા ગાદી ઉપડી ગઈ, અને ભાઈ પડ્યા રહ્યા. ભાઈ બહાર નીકળ્યા, અને કોઇએ પૂછ્યું—‘ક્યા જશે ?’ ત્યારે ભાઈ બોલ્યા કે—‘જ્યા જવાય ત્યાં.’ એટલા ઉપરથી સમજી લેવું કે—અધેકુ રજળવા નીકળ્યું ખરૂં કહીએ તો, ગવેકાને પણ તેના ધણીનો કાંઈક અકુશ છે, અને નિશ્ચય વિનાના રજળતા મનુષ્યને, કોઇ પણ પ્રકારનો અકુશ નથી. તાત્પર્ય—જ્ઞાનદ્વારા વસ્તુને ઝોળખતાં શીખો, પછી અમુક પદાર્થની પ્રાપ્તિ માટે નિશ્ચય કરો. પછી નિશ્ચયને સફળ કરવા સતત પ્રયત્ન કરો.

કેવો ત્યાગ ઉત્કૃષ્ટ છે, તે હવે કહે છે—

શિશ્વરિણીવૃત્ત—

વિતીર્ણં સર્વસ્વે, તરુણકરુણાપૂર્ણહૃદયાઃ ।

સ્મરન્ત સંસારે, વિગુણપરિણામાવિધિગતિઃ ॥

* ૪૭ પદ્યછંદ—સંસારે અવિધિગતિ વિગુણપરિણામા—આ સગારમા પ્રપચ માર્ગ મિથ્યા પરિણામવાળો છે इति સ્મરન્ત—એડુ સમજતા અને. સર્વસ્વે વિતીર્ણે—પોતા

૪૫ વિવેચન—

અત્રારામાં મળી ઉભાં છે ? તે અધાર હોય, ત્યાં મુધી જેમ ઝાળખાય નહીં, તેમ ચોતે દેટલા બેવકુદ છે ? તે ચોતામાં ત્યાં મુધી બેવકુદી (અતાન) હોય, ત્યાં મુધી અમગન નહીં. બેવકુદી મટયા પત્રી, ચોતે ચોતાના દોષ નોઈ શકે તેમ-તે પ્રમાણે-વીક્રીક ભાવ મટે, ત્યારેજ અધૌકિક ભાવ વધી, ત્યારેજ અધૌકિક ભાવ પાસે, લૌકિક ભાવ મુદ્દ જણાય.

દાષકાર્તના જાળે, અગર જાળત્યા જેઓ બાંધે સારી રીતે આગળ વધ્યા હોય, તેઓ, જ્યારે ચોતાના વતનમાં આરે, ત્યારે તેમને તેમની ગામડી નિતાળ, ત્યાનો મહેનાથ, અને માતાપિતાની પૂર્વકાળમાં દેખેલી નિર્ધનતા વિગેરે યાદ આવે. ત્યારે તે બધું દુઃખ જેવું તેમને જણાય.

પહેલે માળથી, સાતમે માળ જનાર પુરવને પરિશ્રમ પડે; પણ ખુદનાં દવા પ્રકારનો તેને લાભ મળે. લૌકિક મુખોને તજીને, વૈરાગ્ય ગમનું પાન કરવા પ્રયત્ન કરવો, તે અધર્મ તો લાગે પણ વૈરાગ્યમાં દેવાયા પત્રી, વૈરાગ્યના સુખ પામે, લૌકિક મુખો મુદ્દ જણાય પાવાગદ ઉપર ચડેલા માણસને, બી બી એ-ડ મી આઈના પાટા ઉપર દોડતી-મેટી રેલ્વે ટ્રેન, જેમ મેટી ખીસોમણી જેવી જણાય, તેમ વૈરાગ્યની શ્રમિકાએ પહોંચેલાજવને, ચકવર્તી રાજાઓના સુખ, તુલ્ય સમાન લાગે.

જેજે આ સસારમાં આવી, સદત પ્રયત્ન કરીને, મહંધિયુ અકારે ચોતાની ઉન્નતિ ન શાધી તે કાગડા જેવો હવકો છે, એમ હવે હલે છે—

શાર્ફલધિર્મદિત્તવૃત્ત—

વિદ્યા નાધિગતા કલંકરહિતા, ચિત્તં ચ નોપાર્જિતં ।

શુદ્ધપાડપિ સમાહિતેન મનસા, પિત્રોર્ન સંપાદિતા ॥

આલોલાયતલોચના યુગતયઃ, સ્વમેડપિ નાલિક્ષિતા ।

કાલોડયં પરપિન્દલોલુપતયા, કાર્કેરિત પ્રેરિતઃ ॥૪૬॥

અર્થ—અને શુદ્ધ વિદ્યા (એટલે બ્રહ્મ વિદ્યા) પ્રાપ્ત કરી નહિ, અને લક્ષ્મી પણ પ્રાપ્ત કરી નહિ; તથા સ્વસ્થ ચિત્તથી માતાપિતાની સેવા પણ કરી નહિ. તથા અવ્યજ અને વિશાળ નેત્રવાળી જુવાન સ્ત્રીએને સ્વપ્નામાં પણ આલિંગન કર્યું નહિ. પરંતુ કાગડાની પેઠે પારકા ભોજન ઉપર આશા રાખીને, એટલે-રળીને પેટ ભરવા જેટલી બુદ્ધિ રાખીને, બધો કાળ પસાર કર્યો (૪૬).

૪૬ પદ્ય—શાર્ફલરહિતા વિદ્યા ન અધિગતા-બ્રહ્મ વિદ્યા લાભવામાં આવી નહીં. ચ-અને વિત્ત ન ઉપાર્જિત-ધન પણ મેળવ્યું નહિ. સમાહિતેન મનસા-શાંત ચિત્તથી પિત્રો' શુદ્ધપા અપિ ન સંપાદિતા-માતાપિતાની સેવા પણ ન કરી [આલોલાનિ (અપા) આયતાનિ (લાખા) લોચનાનિ ચાસાં તા આલોલાયતલોચના] આલોલાયતલોચના યુગતયઃ-જેમના લાખા અને અવ્યજ નેત્રો ॥ એવી જુવાન સ્ત્રીઓ. સ્વમેડ અપિ ન આલિક્ષિતા-સ્વપ્નામાં પણ ભોગવી નહિ. પરપિન્દલોલુપતયા કાર્કેરિત-કાગડાની પેઠે પારકા ભોજનમાં આશા રાખીને. અય કાલ પ્રેરિત-આ કાળ નિર્ગમન કર્યો.

૪૬ વિવેચન—

આવો ખરખરો પાછળ ૧૧મા શ્લોકમાં પણ કયો છે. માત્ર પેટજ ભર્યું; તો તે પણ પક્ષીઓ પણ કરે છે. માનવ જીવનના ચાર મૂખ્ય હેતુ બતાવ્યાં. ૧ શુદ્ધ વિદ્યા. ૨ ધન. ૩ માતાપિતાની સેવા અને ૪ સુંદર સ્ત્રીના સમાગમ. શુદ્ધ વિદ્યા મોક્ષનું દ્વાર ખોલી આપે. ધન સંસારનાં અનેક મુખ આપી શકે. સ્વસ્થ ચિત્તે કરેલી—અચ્છદ હુશીયારીથી કરેલી—માતાપિતાની સેવા, માતાપિતાએ કરેલી સેવાનું ઋણ કાંઈક શીટાવે; અને તેમના શુભ આશીર્વાદોના પ્રાપ્ત કરી આપે. ૪ નર માદાના સંગ તો, ન્યાં જોઈ એ ત્યાં, પણ, પક્ષી મનુષ્ય અને દેવ-ગંધર્વોમાં પણ થાય છે. વાધરી વાડે દહેલી પણ, ગૃહસ્થાશ્રમ માંડીને બેઠી છે; પણ સુધક સુંદરીના સમાગમ કાંઈક જીદાજ હોય. પુણ્ય વિના તેની પ્રાપ્તિ સંભવતી નથી,

રાગ-વસંતતિલકા.

यस्याः स्तनौ यदि घनौ, जघनं चिहारो,

वक्त्रं च चारु तथ चित्त, किमाकुलदयम् ।

पुण्यं कुरुष्व यदि तेषु, तवास्ति वांछा,

पुण्यैर्विना नहि भवंति, समीहितार्याः ॥ ૮૮ ॥ [શૃંગારશતક].

અર્થ—હે ચિત્ત ! તું વ્યાકુળ શા માટે થાય છે ? જેનાં સ્તન મળેલા હોય, જેના જઘન વિહારી હોય; અને મુખ સુંદર હોય; તેવી સ્ત્રીના સ્તનો વિગેરેમા તારે ઈચ્છા હોય; તો તું પુણ્ય કર. પુણ્ય વિના વાંછિત પદાર્થો મળતા નથી. [૮૮]

માનવ જીવન મોહનું ધણું; પણ નિશ્ચય વિનાનું તે સંપૂર્ણ આંધળું—સગદી સળગાવીને તૈયાર કરી; પણ દાળ કઈ કરવી; તે નિર્ણય થયો નહોતો. આ નહોતો ને તે, અને તે નહોતો આ; એમ વાતો કરતાં, દોઢ બે કલાક થયા. એટલીવારમા સગદીના કોલસા બળાને રાખ થઈ ગયા. તેમ જે મનુષ્ય, જીવનનું કોષપણ પ્રકારનું ધ્યેય મુકરર કરે નહોતો, તેના દિવસો, એક પછી એક ચાલ્યા જાય; અને અંતે સગદી જેમ ઠરી ગઈ, તેમ મનુષ્ય મરી જાય. પુણ્ય ખીણમાં, પણ સુંધ્યાં નહિ; તે સમય થતાં કરમાઈ ગયાં. ગાડી સ્ટેશનમા આવી; પણ બેસું કે નહિ ? એમ વિચારમાં ભાઈ રહ્યા. સમય થતાં ગાડી ઉપડી ગઈ; અને ભાઈ પડ્યા રહ્યા. ભાઈ બહાર નીકળ્યા; અને કોષએ પૂછ્યું—‘ક્યાં જશો ?’ ત્યારે ભાઈ ખોશ્યા કે—‘જ્યાં જવાય ત્યાં.’ એટલા ઉપરથી સમજી લેવું કે—ગધેડું રજળવા નીકળ્યું. ખરૂં કહીએ તો, ગધેડાને પણ તેના ધણીનો કાંઈક અંકુશ છે; અને નિશ્ચય વિનાના રજળતા મનુષ્યને, કોષ પણ પ્રકારનો અંકુશ નથી. તાતપર્ચ—દાનદારા વસ્તુને ઝાળખતાં શીખે; પછી અમુક પદાર્થની પ્રાપ્તિ માટે નિશ્ચય કરે. પછી નિશ્ચયને સફળ કરવા સતત પ્રયત્ન કરે.

કેવો ત્યાગ ઉત્પ્રેષ્ટ છે; તે હવે કહે છે—

શિશ્વરિણીવૃત્ત—

वित्तीर्णं सर्वस्वे, तरुणकरुणार्पणहृदयाः ।

स्मरन्तः संसारे, विगुणपरिणामाविधिगतिः ॥.

* ૪૭ પદ્યછે—સંસારે અવિધિગતિઃ વિગુણપરિણામા-આ મંસારમાં પ્રપંચ માર્ગ મિથ્યા પરિણામવાળો છે એવું સ્મરંતઃ-એવું સમજતા અને. સર્વસ્વે વિત્તીર્ણે-પોતા

વયં પુણ્યાઢરણ્યે, પરિણતશરચન્દ્રકિરણૈઃ ।

ત્રિયામાં નેપ્યામાં, હરચરણચિત્તેકશરણાઃ ॥૪૭॥

અર્થ—આ સંસારમાં અપંચ માર્ગ—અસારના વ્યવહાર—મિથ્યા પરિણામ-વાળા છે; એમ સમજીને, પોતા પાસે જે કાંઈ હતું; તેનું દાન કરી દીધા પછી, સાચેસાચી દયાથી, જેમનું અંતઃકરણ ઉભરાઈ યશ્ન છે; એવા અમે, પવિત્ર અરણ્યમાં, સદાશિવના અરણ્યમાં ચિત્ત રાખવું; એજ જેનું મૂખ્ય શરણ છે; એજ જેનેમૂખ્ય આધાર છે; એજ જેનું મુખ્ય કર્તવ્ય છે—એવા અમે, શરદ્ ઋતુમાં ખીલેલા અંદ્રનાં કિરણોવાળી રાત્રીઓ ગાળીશું, એટલે—એવી રાત્રીઓમાં અમે ઈશ્વરનું ધ્યાન ધરીશું. (૪૭).

૪૭ વિવેચન—

મિથ્યા વસ્તુઓમાંથી મોહ મટે; ત્યારેજ દાન દેવાની ઈચ્છા થાય. રઘુએ યશ્ન કરીને, સર્વદેવનું દાન કર્યું. રાજ બુદ્ધીથી સુપાત્રને કરેલા દાનનો આનંદ, કાંઈક ઝોર ડોય છે.

લાડુના શોખીનો વિચાર કરે, કે-‘ક્યારે લાડુ મળે અને જમું.’ એના શોખીનો વિચાર કરે; કે ‘ક્યારે સુદર સ્ત્રી મળે; અને તેની સાથે વિદાર કરું.’ તેમ ત્યાગ વૈરાગ્યના શોખીનો વિચાર કરે, કે-‘મારી પાસે જે કાંઈ છે, તે ક્યારે કાંઈ સુપાત્રને આપીને, હું મુક્ત થાઉં ! ધનાદિથી મુક્ત થયા પછી, કોઇ પવિત્ર અરણ્યમાં, રાત્રીએ અંદ્રના અજવાળામાં, ક્યારે કોઇનો અવાજ નથી એવી શાંતિમાં, સિવનું સ્મરણ કરું.’

દેવે એક ઋષિ બાળક રાગને કહે છે—

માલિનીવૃત્ત—

વયમિહ પરિતુષ્ટા, વલ્કલૈસ્સંવં ચ લક્ષ્મ્યા ।

સમ્મદ્દ પરિતોષો, નિર્વિશેષો વિશેષઃ ॥

સ તુ ભવતિ દરિદ્રો, યસ્ય તુષ્ણા વિશાલા ।

મનસિ ચ પરિતુષ્ટે, કોઽર્જવાન્કો દરિદ્રઃ ॥ ૪૮ ॥

પામે જે કાંઈ હતું; તેનું દાન કરી દીધા પછી તરુણકરુણયા પૂર્ણ હૃદયે વૈર્ષા તૈ-
इति वय-सायेसाच्यी दयायी જેનું અંતઃકરણ ઉભરાઈ યશ્ન છે એવા અમે. પરિણતશ-
रचन्द्रकिरणैः—શરદ્ ઋતુમાં ખીલેલા અંદ્રના કિરણોથી—કિરણોવાળા પુણ્યાઢરણ્યે—પવિત્ર
अरण्यमां. હરચરણે ચિત્તે હરચરણચિત્તે, હરચરણચિત્તે યથા પર્ક શરણં ચેવામ્
તે હરચરણચિત્તેકશરણા—દરિના અરણ્યમાં ચિત્ત રાખવું એજ જેનું મૂખ્ય શરણ છે—
આધાર છે—એવા અમે. ત્રિયામાં નેપ્યામા—રાત્રી ગાળીશું.

૪૮ પદ્યઉદઃ—इह—આ સંસારમાં. वल्कलैः—વલ્કલવસ્ત્રોથી અમે સંતોષ પામેલા છીએ. त्वम् च लक्ष्म्या—અને તમે લક્ષ્મીથી (સંતોષ પામે છો.) इह—આ બાળ-
તમાં. परितोषः—સમ્મદ્દ, અર્પિ, નિર્વિશેષો વિશેષ इति—અર્થાતો અને તમારો સંતોષ સમાન
છે; તોપણ મારો સંતોષ નહીં બાળતમાં છે; અને તમારો સંતોષ (સજીવો) સંસારનું ચક્ર
અસાવનારી લક્ષ્મીમાં છે. तृष्णा विशाला—જેની તૃષ્ણા મહી મોટી છે. स तु दरिद्रः—

અર્થ—હે રાજન ! અમે વલ્કલથી સંતોષ પામીએ છઈએ; એટલે અમે વલ્ક-
લમાં રાજી; અને તમે લક્ષ્મીમાં રાજી. આપણુ બેઠિનો સંતોષ (રાજીપો-આનંદ)
સમાન છે; તોપણ સંતોષમાં ફેર છે. એટલે-અમારો સંતોષ નિર્વિશેષ (જેવી તેવી
વસ્તુમાં) છે; અને આપનો સંતોષ વિશેષ (જેવી તેવી વસ્તુમાં નહીં-પણ સંસારનું
ચક્ર ચલાવનારી લક્ષ્મીમાં) છે. [હે રાજન ! તારે યાદ રાખવું ઘટે છે કે-]
જેની તૃષ્ણા મોટી હોય છે; તે ખરેખર દરિદ્ર ગણાય છે. (એટલે-ખડે ભોતાં
અમે વલ્કલવાળા દરિદ્ર નથી; પણ તું દરિદ્ર છો.) મનમાં સંતોષ પ્રાપ્ત થયા
પછી; કોઈ ધનવાન નથી; તેમ કોઈ દરિદ્ર નથી-સૌ સમાન છે. એટલે અમારે
તારામાં કોઈપણ પ્રકારની સ્પૃહા નથી. [૪૮]

૪૮ વિવેચન—

સંસારમાં, જીવને બંધન થાય; એવાં સાધનો, જ્યાં ત્યાં પડ્યાં છે; અને અનાદિની
ઓળખાણુવાળું મન પણ, તે સાધનો ભોતાંની સાથે, તેમાં લલચાય છે. માટે બંધન થાય
એવી વસ્તુઓમાં રાગ ન થાય; તેજ પ્રભુકૃપા. સમુદ્રનું જળ પીનારની તૃપ્ત, જેમ છીપે
નહીં; તેમ ભોગનાં અનેક સાધનો મળે જાય; તોપણ તેથી સંતોષ થાય નહીં.

બંધનથી મુક્ત થએલાના ઉદ્દેશાર કેવા હશે; તે સાંજો—

શિશ્વરિણીવૃત્ત—

યદેતત્સ્વાચ્છન્યં, વિહરણમકાર્પણ્યમશનં ।

સહાર્યૈઃ સંવાસઃ, શ્રુતમુપશમૈકવ્રતફલમ્ ॥

મનો મન્દસ્પન્દં, વહિરપિ ચિરસ્યાપિ વિમૃશન્—

ન જાને કસ્યેપા, પરિણતિરુદારસ્ય તપસઃ ॥ ૪૯ ॥

અર્થ—અમારો આ સ્વચ્છંદી વિહાર, (એટલે અમારે જ્યાં જવું હોય
ત્યાં જઈએ; એવું અમારું સ્વતંત્ર જીવન,) કૃણ કૃણાદિનું કદિ ખૂટે નહીં
એવું-અથવા શિક્ષા માગીને આણેલું એવું-કદિ ખૂટે નહિં એવું-અમારું ભોજન,
સાધુઓનો સમાગમ, શાંતિરૂપી વ્રતના કૃણને આપનારે થાએ શ્રવણ, અને
બાહ્ય વિષયોમાં મનની મંદતા, (મનનો ચલાવ), એ સઘળું કયા ઉત્કૃષ્ટ તપનું
કૃણ છે; તે ઘણા વખત સુધી વિચારતાં પણ, અમારાથી સમજાતું નથી. [૪૯]

મવત્તિ-તે ખરેખર દરિદ્ર હોય છે. ચ-પણ. મનસિ પરિતુષ્ટે-મનમાં સંતોષ પ્રાપ્ત
થાય ત્યારે કઃ અર્થવાન કઃ દરિદ્રઃ-ત્યારે કોઈ ધનવાન નથી અને કોઈ દરિદ્ર નથી.
સૌ સમાન છે.

૪૯ પદ્મઉદઃ—યત્ પતત્ સ્વાચ્છન્યં વિહરણં-આ અમારું ઈચ્છામાં આવે ત્યાં
ફરવું ફરવું. અકાર્પણ્ય અશનં-કૃણકૃણાદિનું કદિ ખૂટે નહિં તેવું ભોજન. અથવા શિક્ષા
માગીને આણેલું ભોજન. સહ સંવાસઃ-સાધુઓનો સમાગમ. ઉપશમઃ પથ પન્નં
વ્રતફલમ્ यस્ય તત્-શાંતિ એજ જેનું મુખ્ય કૃણ છે તે. इति શ્રુતમ્-એવું શ્રવણવ્રત.
પદ્મિઃ અપિ-બહારના વિષયમાં પણ. મન્દઃ સ્પન્દઃ (સ્ફુરણ) यस્ય તત્ (મનઃ)-કે જેનું

૪૯ વિવેચન—

૧. સ્વછંદવિદાર-નોકરીની અગર ધંધાની, સદા પરાધીનતા વેદના માણમને, સ્વતંત્ર વિદારના સુખનું સ્વપ્નું પણ આવે નહીં. પશુપંખી પાત્ર પેટ ભરે છે; પણ તેમને સ્વછંદ-વિદાર છે. તેમને પેટ માટે, મનુષ્યનાં જોટલાં બંધન નથી. જમે તે નોકરી અગર ધંધા કરતા દરો; પણ બાર માસમાં એક બે વખત, જેમ સ્ત્રી પોતાને પીપર જઈ આવે; તેમ તમે બાર માસમાં એક બે વખત, તમારા સદૃશ પામે, અગર દોર્ઝ સંત પાસે, પવિત્ર સ્થાનમાં, શાંતિથી એકલા રહેવા જવાનું રાખજો. ત્યાં હું પણ મુકીને જાઉં, સાથે હું હશે તો હરકત કરશે.

૨. ઉદાર ભોજન—ધનમાં રૂઝૂકા અને ગામમાં શિક્ષાથી માગી આવેલું રાંધેલું અન્ન. આ પ્રમાણે અત્યારે તદ્દન ઘસાર્ધ મઈ છે. મઠમાં અગર ઘરમાં રહીને ત્યાગનાં સુખ ભોગવવા હોય; મઠમાં અગર ઘરમાં રહીને, મધુગરીનાં સુખ ભોગવવાં હોય; તે સ્ત્રી પુરોએ, ઘરમાં બંધારે રસોઈ થાય; ત્યારે જમવાનું સંભારવું; અને જેવી રસોઈ થાય; તેવી રસોઈ જમી લેવી. ભોજન સંબંધી કદી બૂધ દાટવી નહીં. પોતાને ન ભાવે, એવું ભોજન જમતાં, મનથી પણ કથવાતું નહીં. અદિસા, મત્થ, અસ્તેષ, ષઠ્ઠયર્થ અને અપરિમિત—એવાં પાત્ર મહામત છે. આ પાત્ર મહામત સાધુ સન્માર્થીઓ અને ઉત્તમ કોટિના મુમુક્ષુઓ ધારણ કરે છે. આ પાંચ ઉપરાંત, બીજાં બે છે; તે—અરવાદ અને અભય. રસદાતા મહાશુ પદ્માઈ જાય પાંચ-શમાં મુકેશે રોટલીને' દુકડો ખાવા જતાં, સ્વયં ઉદર સપડાઈ જાય. તેમ પંડિત, સંત અગર મદંત-જે-સ્વાદમાં રસાય; તે માયાના પાંજરામાં પુરાય.

૩. સાધુઓ સાથે વાસ—જે દિશામાં જવું હોય; તે દિશાની ગાડીમાં બેસવું જોઈએ. સુખજી જનારને, ઉત્તર ગુજરાતની ગાડીમાં બેસવું; તે ગાંડપણ; અને અજમેર જવું હોય; તેણે સુખર્ષની ગાડીમાં બેસવું; તે ગાંડપણ. કલ્યાણની આદના હોય; તેમણે કલ્યાણને રસ્તે ચાલી ગયા હોય, તેમનાં ચરિત્રો સાંભળવા; અને કલ્યાણને રસ્તે ચાલના હોય; તેમને મંગ કરવો. જેમ વ્હાલી સ્ત્રી નવરી પડે, કે વ્હાલાની પાસે જઈને બેસે; તેમ કલ્યાણની આદનાવાળા છવે, નવરા પડતા, સતોના સમાગમમાં જઈને બેસવું. જીવનની નાની મોટી વાસનાઓને દબાવીને, આ વાસનાને પોષવી. આ વાસના કઈ?—

‘સંતો તણા સહવાસમાં, ગુણ કૃષ્ણના ગાયા કરે’

રસોઈ આવડે છે; પણ શકવાનું આળસ કર્યું, તે બૂખ્યા રજા; અને જેમણે રાંધ્યું, તે જમ્યા, ઘણું સાંભળ્યું; પણ કાંઈ પાળ્યું નહીં; તે પડ્યા રજા. માદ રાખવું કે-આપણે પરમધામનાં પંખિયાં હઈએ.—સાંભળો. પદ.

સખિ ! અગરે જંખિકા પરમધામનાં,

હયાં બોમના વિહારીજો, ઉડતાં એ અલખ પ્રદાસમાં;

પાંખ પ્રેમની પસારી જો—

અગરે૦

સ્તુરણ મંદ પદી ગયું છે તે. ચિરસ્ય વિમુક્ત અપિ—હં લાગા વખતથી વિચાર કરું છું તોપણ, કસ્ય ઉદારસ્ય તપસઃ—કયા ઉદાર તપન. યયા ઇન્દ્રિયનિ—યા પતિગાત્ર છે. ન જાને—તે હું જાણતો નથી

સખિ ! છાયા બુઝિને સ્પર્શે નહીં, ગતિ પરિમીત પારજ્ઞે;
જન્મ મરણ ના અમ દેશમાં, નહિં પ્યાસ કે અહારજ્ઞે— અમેરે૦
સખિ ! રસો વૈ બ્રહ્મ જ્યાં પૂરણ બર્યો, જ્ઞેન અમતજ્ઞે પ્રદેશજ્ઞે;
ત્યાંથી આવ્યાતા, તવ કારણે, કહેવા સત્ય આ સંદેશજ્ઞે— અમેરે૦
સખિ ! છીડીએ અમારા હવે ધામમાં, આપી તમને એધાણજ્ઞે;
આવો તો—ત્યાં ખુશીથી આવજ્ઞે, પૂછી પ્રાચીન પીછાણજ્ઞે— અમેરે૦
સખિ ! શૂન્ય શિખર રંગમહેલમાં, નહિં ટાઢ અગર તાપ જ્ઞે;
રહે છે જ્યાં અમીધર રાજવી, ત્યાંજ આપણો મેળાપ જ્ઞે— અમેરે૦

૪. શાતિરૂપી વ્રતના ફળને આપનાર શાસ્ત્રશ્રવણ—નિવૃત્તિ માર્ગેથી વ્રત, તેનું ફળ કે-જે મોક્ષ, તેને આપનાર શાસ્ત્રશ્રવણ. મંદિરો ધણાં, મહારાજો ધણા, પણ જ્યાં શાસ્ત્રશ્રવણ ન હોય; તો તે ધર્મોભાસ છે. અનેક નાસ્તીકો મંદિરોને દુકાન કહે છે; તેનું મૂખ્ય કારણ, સાં કયા વાર્તાનાં મુખ નથી. સ્ત્રીનો શણગાર આંદોલો; તેમ ધર્મનો શણગાર શાસ્ત્રશ્રવણ. શાસ્ત્રશ્રવણ માત્ર મોક્ષજ આપે; એવું નથી; પણ શાસ્ત્રશ્રવણથી આલોક અને પરલોક બેઉ સુધરે. ગમે તે રાજવ્યવસ્થાને સુધારા ખાતાની (મ્યુનીસીપાલિટીની) જરૂર, તેમ ગમે તે ધર્મવાળાને શાસ્ત્રશ્રવણની જરૂર.

૫. બાહ્ય વિષયોમાં મનની મદતા—અહારના વિષયો તરફ દોડવું; તે મનનો સ્વાભાવિક શોખ. આ શોખ કમી થાય; ત્યારે અનેક ઉપદ્રવ અનાયાસે મટી જાય.

માનવદેહ મોઘો; તેમા ઉપર જણાવ્યાં તે પાંચ મોઘાં. ચક્રવર્તી રાજાને પણ ન મળે, એવા આ પાંચ છે.

તૃષ્ણારહિત ત્યાગીઓનું જીવન—

છન્ધરાવૃત્ત—

પાણિઃ પાત્રં પવિત્રં, ભ્રમણપરિગતં, મૈક્ષમક્ષય્યમન્નં ।

વિસ્તીર્ણં વસ્ત્રમાશા-સુદશકમમલં, તલ્પમસ્વલ્પમૂર્ધ્વી ॥

યેપાં નિઃસંગતાંગી-કરણપરિણતિઃ, સ્વાત્મસંતોષિણસ્તે

ધન્યાઃ સંન્યસ્તદૈન્ય-વ્યતિકરનિકરાઃ, કર્મ નિર્મૂલયન્તિ ॥૬૦॥

૫૦ પદ્યહેતુઃ—યેપાં-જેઓની પાસે. પાણિઃ પાત્ર-હાથરૂપી પાત્ર છે. ભ્રમણેન પરિગત-ફરવાથી પ્રાપ્ત થએલું. પવિત્રં મૈક્ષમ્-પવિત્ર ભિક્ષા. અક્ષય્યમ્ અમ્ન-ન ખૂટે તેવું અન્ન. આશાદશકં इति વિસ્તીર્ણં અમલં ઘસ્ટ-દશે દિસાઓરૂપી મોટું પવિત્ર વસ્ત્ર. ઉર્ધ્વી-પૃથ્વીરૂપી. અસ્વલ્પમ્ તલ્પમ્-મોટી ચમ્પા છે. નિઃસંગતાયાઃ અંગીકરણ તત્ત્વ પરિણતિઃ-એકાંતનું સેવન કરવાથી જે ફળ મળવું જોઈએ તે ફળ (જેમની પાસે છે). સ્વાત્મસંતોષિણઃ-જેઓ આત્મારામી છે. દૈન્યસ્ય વ્યતિકરઃ (દરિદ્રતાનો સંબંધ), તત્ત્વ નિકરઃ (સમુદ્ધ) દૈન્યવ્યતિકરનિકરઃ, સંન્યસ્તઃ દૈન્યવ્યતિકરનિકરઃ યેઃ તે-દીનતારૂપી દુઃખનો જેઓએ તદ્દન ત્યાગ કર્યો છે. જેઓ પોતાને નિર્ધન માનતાજ નથી તેઓ. તે ધન્યાઃ-તેઓને ધન્યવાદ ધટે છે. તે કર્મ નિર્મૂલ ન્તિ-તેઓ કમનો તદ્દન નાશ કરે છે.

અર્થ—જેઓની પાસે હાયરૂપી પવિત્ર પાત્ર છે; મધુગરી માગીને આણેલું ન ખૂટે એવું પવિત્ર અન્ન છે; દસ દિશાઓરૂપી મોટું પવિત્ર વસ્ત્ર છે; જેમની પાસે પૃથ્વીરૂપી મોટી શય્યા છે; જેઓએ એકાંતી જીવનનો અંગિકાર કર્યો છે; જેઓને પોતાના આત્મામાં અંતોષ છે; તથા જેઓએ દીનતારૂપી દુઃખનો તદ્દન ત્યાગ કર્યો છે; એટલે જેઓ પોતાને નિર્ધન માનતાજ નથી; તેઓને ધન્યવાદ ઘટે છે. તે પુરૂષો કર્મનો (પાપનો) તદ્દન નાશ કરે છે. એટલે તેઓનાં કર્મો (પાપો અથવા ઋણ), અનાયાસે નાશ પામી જાય છે. [૫૦] ૫૦ વિવેચન—

શા વિચારો છો! આનું વર્ણન શું કરીએ! અપિકેશમાં કાળી કામળાવાળાને ત્યાં, અમે ઉતર્પા હતા. ત્યાં બચેરના ૧૧ અને ૧૨ ની વચ્ચે—દસ્તરૂપી માત્રવાળા; અમે દિશાઓરૂપી વસ્ત્રવાળા કાંઈ કાંઈ મંત્ર બોળન લેવા આવતા દેખ્યા હતા.

ઉપરના સુખને સંસારના સુખ સાથે હવે એળવે છે—

શિલ્પરિણીવૃત્ત—

દુરારાધ્યઃ સ્વામી. તુરગચલચિત્તાઃ સિતિમુજઃ ।

વર્યં તુ સ્થુલેચ્છા, મહતિ ચ પદે વદ્મનસઃ ॥

જરા દેહં મૃત્યુર્-હરતિ સકલં જીવિતમિદં ।

સત્ત્વે નાન્યન્દ્રેયો, જગતિ વિદુષોઽન્યત્ર તપસઃ ॥ ૫૧ ॥

અર્થ—ધણી અગર શેઠને રાજી કરવો; તે કઠણ કામ છે. રાજાઓ અથવા જેવા અંચળ ચિત્તવાળા છે. (એટલે ધડીમાં રાજી, અને ધડીમાં કરાજી—એવા રાજાઓ છે. એટલે તેમને રીજવવા; તે પણ કઠણ કામ છે.) વળી આપણા મનોરથો કાંઈ જેવા તેવા નથી. એટલે મોટી મોટી આશાઓ રાખનારા—આપણે છઈએ. વળી આપણાં ચિત્ત ઉંચા પહાની લાલચવાળાં બની ગયાં છે. (હજી હેતુ કાંઈ સર્થો નથી; તેટલા સમયમાં તો) વૃદ્ધાવસ્થા શરીરને ઘેસવવા માડે છે; અને મૃત્યુ જોતજોતામાં દેહનો સમુદો નાશ કરે છે. તેથી હે સખા! આ જગતમાં વિદ્વાન પુરૂષને ગમે તેવી સ્થિતિમાં તપ વિના ખીલું કાંઈ શ્રેયસ્કર નથી. [૫૧].

૫૧ ૫૦-૭૬—સ્વામી દુરારાધ્ય—ધણી અગર શેઠને પ્રસન્ન કરવો તે કઠણ કામ છે. સિતિમ્ મુજન્તિ इति सितिमुज—રાજાઓ. તુરગ—દ્રવ ચલે ચિત્તં ચેવામ્ તે તુરગચલચિત્તા—અથવા જેવા અંચળ ચિત્તવાળા. વર્યં તુ—વર્ણી અમે. સ્થુલા इच्छा ચેવામ્ તે સ્થુલેચ્છા—મોટા મનોરથોવાળા. [વર્દે મત ચેપો તે વદ્મનસઃ] વ—અને મહતિ પદે વદ્મનસ—આમાં અન મોટી મોટી પહાની અગર ઉજન સ્થિતિમાં લાવવાળું છે. જરા દેહં હરતિ વૃદ્ધાવસ્થા દેહને ઘેસી રહી છે. મૃત્યુઃ સકલં इदं जीयितं हरति—મરણ આ આખા જીવતરને આસુખ્યને—હરિ લે છે. સત્ત્વે—ડે ભાદ 'વિદુષઃ—વિદ્વાન પુરૂષને. જગતિ—આ જગતમાં અન્યત્ર તપસઃ. અન્યત્ર ધેયઃ ન—અમે તેવી સ્થિતિમાં તપથી ખીજ કાંઈ ક્રિયા હાથ દેતા નથી.

મૂચના—મયા વરસમાં ૧ થી ૬ ફરમા થયા છે; એટલે ૭૨ પાનાં આગ્યાં છે. તે વાંચવાની ધમ્મા થાય; તો ૦-૬-૬ સાડા છ આના મોકલી આપશો. વસ્તુ ધરમાં રાખવા જેવી છે.

૫૧ વિવેચન—

જેના હાથમાં ચારણી હોય; તે નાના મોટા વડ પાડી શકે; તેમ જેમની પાસે વિવેક હોય; તે આવા નિર્ણય કરી શકે. ધોળા વાળ ચર્ધ મયા; દાત ધર ખાલી કરીને ચાલતા થયા; તોપણ ‘હું હવે વૃદ્ધ થયો;’ એમ ધણા ડાહ્યા ડાહ્યા લોકો જાણતા નથી. જાણતા હોય; તો તેમનાં નેન, વેન અને ચેન ત્રણે બદલાઈ જાય.

હવે સંસારનો ઉડો વિચાર કરે છે—

શાર્વલવિક્રોદિતવૃત્તમ્—

મોગા મેઘવિતાનમધ્યવિલસત્-સૌદામિનીચંચલાઃ ।

આયુર્વાયુવિઘટ્ટિતાન્નપટલી-લીનાંબુવદ્ધર્મગુરમ્ ॥

લોલા યૌવનલલસા તનુમૃતા-મિત્યાકલય્ય દ્રુતં ।

• યોગે ધૈર્યસમાધિસિદ્ધિસુલભે, બુદ્ધિ વિદધ્વં વૃધાઃ ॥૫૨॥

અર્થ—પ્રાણીઓના ભોગો, મેઘ મંડળમાં ચમકતી વીજળીના જેવા ચંચળ છે. (ભોગો આજ હોય; અને કાલે ન હોય.) વાયુએ વિખેરી નાખેલાં વાદળામાં રહેલા જળના જેવું આયુષ્ય ક્ષણભંશુર છે. પ્રાણીઓની યૌવન લાલસા પણ ચંચળ છે; એવો ત્વરાથી નિશ્ચય કરીને, ધૈર્યથી અને સમાધિથી જેમાં સિદ્ધિઓ મુલભ છે; એવા યોગ માર્ગમાં, હે ડાહ્યા પુરૂષો ! બુદ્ધિને પ્રેરો-જોડો. (૫૨)

૫૨ વિવેચન—

રાગ-કુમરી.

મગ્ને જમ્બો વાદળ જોડો, પાણીમાં પ્રગટચો પરપોટો;

એમ ખેલ બધો આ ખોટો, મુરખા માણુમા રે—

બુદ્ધે બુદ્ધે જીવતર ખરે જાણુમા રે— [આગળ પાનું ૫૪]

૫૨ ૫૬૨છેદ—તનુમૃતાં મોગાઃ—પ્રાણીઓના ભોગો. મેઘાનામ્ વિતાનું (માડવો) તસ્ય મધ્યે વિલસતી (ચમકતી) સૌદામિની (વીજળી) તદ્ વત્ ચંચલાઃ—મેઘમંડળમા ચમકતી વીજળીના જેવા ચંચળ છે—અચળ નથી. વાયુના (પવનથી) વિઘટ્ટિતા (વોંખી નાખેલી) અન્નપટલી (વાદળાઓની લાઈન) વાયુવિઘટ્ટિતાન્નપટલી, તસ્યામ્ લીનં (રહેણું) અમ્યુ તદ્વત્ મંથુરં ચત્ તત્, તનુમૃતાં આયુઃ—પવનથી વીખમ્મ મગ્નેલી વાદળીઓમા સમાએલા જળના જેવું, પ્રાણીઓનું આયુષ્ય ક્ષણભંશુ છે. તનુમૃતાં યૌવન-લલસા લોલા-પ્રાણીઓની જુવાનીની લાલસા ચંચળ છે. इति આકલય્ય દ્રુતં—એવો ત્વરાથી નિશ્ચય કરીને. ધૈર્યસમાધિમ્યામ્ સિદ્ધિ સુલભા યસ્મિન્ સ ધૈર્યસમાધિ સિદ્ધિસુલભ. તસ્મિન્-ધૈર્ય અને સમાધિથી જેમા સિદ્ધ મુલભ છે એવા (યોગમા) યોગે-યોગમા. મો વૃધાઃ—હે ડાહ્યા પુરૂષો ! બુદ્ધિ વિદધ્વં—બુદ્ધિને જોડો.

इति द्रुतं आकलय्य—आ पापने 'हृं नात्तुं छड-हृं नात्तुं छड'; जेग कदीने
 मंसाभमां पट्या न रहेता; तेना त्वराथी निर्णय करीने, कल्याणनी डेटी पकडवा, कासाभण
 करे छे. भेना અને शास्त्रो पोकार करीने, આ વાત કરે छे; પણ મંજાનું છે જાને !

આ માર્ગ દેવો છે ૧-તે મંજામાં હતું છે કે-ધૈર્યસમાધિમિહિમુદ્ગમઃ-ધૈર્ય
 અને યોગાભ્યાસથી જેમાં ગિદિ મુવત્ત છે એવો આ માર્ગ છે. યોગાભ્યાસ ન બને, તે
 ક્યા ત્યાં કાલા થવાનું મુશી દેવો. નકામા ફાસો નહીં. જેમ બને તેમ એકાંતમાં અગર
 રહા મંત્રોના સમાચરમાં રહેજો.

यः परधावे मूकः, परनारीयक्षणीक्षणेऽप्यंधः ।

पंथु परधनहरणे, स जयति लोके मदापुरुषः ॥

જે પારથી વાતો કરવામાં મુગો; પર દારાનું મુખ જોવામાં અંધ, પારકા ધનનું હરણ
 કરવામાં પાગળો-અપાન વિનાનો, તે મદાપુરુષ આ જગતમાં શવે છે.

દવે કહે છે કે-કંઝાલ થઇને દરિ બળવા તે સાકે; પણ કંઝાલ થઇને મંસામમાં
 રહેવું; તે કોઇ પણ પ્રકારે સાકે નથી.

अगधरावृत्तम्—

पुण्ये ग्रामे वने वा, महति सितपट-च्छन्नपालीं कपालीं ।

आदाय न्यायगर्भ-द्विजहुतहुतमुग्-धूमधूमोपकંठम् ॥

द्वारं द्वारं पट्टो, वरमुदरदरी-पूरणाय क्षुधार्तः ।

मानो माणी स धन्यो, न पुनरनुदिनं, तुल्यकुल्येषु दीनः ॥૬૩॥

અર્થ—પવિત્ર ગામમાં, અગર વિશાળ વનમાં, પોળા વચ્ચે (ના કડકડા)
 થી ઢાંકેલા બિજાના પાત્રને લઇને, ન્યાય બળનારા પ્રાદાણોએ આહુતિ

૫૩ પદ્યક્રમ—પુણ્યે ગ્રામે-પાવત્ર ગામમાં. વા મહતિ વને-અથવા મોટા વનમાં.
 [સિતપટેન (ધોળા કપડાથી) ચ્છન્ના (લકેલી) પાત્રની લાકો અગર કોર] યસ્યાઃ સ્તા,
 તામ્] સિતપટચ્છન્નપાલીં इति कपालीं-જે અપરની કોર સફેદ વસ્ત્રથી ઢાંકેલી છે એવા
 અપરને-બિજાના પાત્રને આદાય-લઇને. ન્યાય ગર્ભે ચેષામ્ તે ન્યાયગર્ભાં ન્યાય-
 ગર્ભાંચ્છતે દ્વિજાઃ ન્યાયગર્ભદ્વિજા તૈઃ હુત યઃ હુતમુક્ (આમિ) ન્યાયગર્ભદ્વિજહુત
 હુતમુક્, તસ્ય ધૂમેન ધુવ્રં (જુખરો) ઉપકંઠં (ન્યાયગર્ભને બામ) યસ્ય તત્-ન્યાય-
 ગર્ભદ્વિજહુતહુતમુગ્ધમધુમોપકંઠમ્ इति द्वारं-ન્યાયવિદ્ પ્રાદાણોએ આપેલી આહુતિથી,
 અગ્નિમાંથી નીકળેલા ધૂમાડાથી, જે ઘરના બારણા આસપાસનો બાગ જુખરો ઘડ ગમે
 છે તે (૬૨)-દ્વારં દ્વારં-આગ્ને બારણે. અનુદિનં-રહેતાં. ઉદરં યથ દરો-(ચકા ખાડો)
 તસ્યા પૂરણાય-ઉદરરૂપી ખાડો પૂરવા માટે. પ્રવૃત્તઃ-બટકતો. ક્ષુધાર્તઃ-શૂખો. ઘરમ્-
 દીક છે જ માનો માણી ધન્ય-તે કાલા પુરવને ધન્ય છે પુત્ર. પણ કુલે મર્ષા
 કુલ્યા-કુટુંબીઓ તુલ્યાચ્છતે કુલ્યાઃ તેપુ-સમાન કુટુંબીઓની મન્યમાં. દીન. નિમન્ય-
 દીન થઇને રહેનારને ધન્ય નથી.

આપેલા અસિદ્ધોત્તરના અસિદ્ધી, ધુમાડાવાળા થઈ ગયેલા પ્રત્યેક દ્વાર ઉપર, ઉઠરનો ખાડો પૂરવા માટે, હંમેશા ભટકતો ક્ષુધાતં (ભૂખ્યો) પુરૂષ સારો છે. તે માની પ્રાણીને ધન્ય છે. પરંતુ પોતાના સમાન કુટુંબિઓના મધ્યમાં, હંમેશાં નિર્ધન રહેનાર પુરૂષને ધિક્કાર છે. [૫૩]

૫૩ વિવેચન—

કેવા ભાવ છે ! ભારતનું કેવું સાહિત્ય છે. ભારતમાં જન્મ્યા; અને ત્યાગી ન થયા; તે ઠીક-પણ ત્યાગીઓનું સાહિત્ય વાંચ્યું નહિ; તેઓ ખરેખર ઠપકાપાત્ર છે. ન્યાયવિદ્ બ્રાહ્મણોના આશ્રમ કેવાં હશે, તેનો ખ્યાલ આપે છે. બ્રાહ્મણો ઝુંપડાંમાં રહેતા હતા; તોપણ આપવાનો ધર્મ ચૂક્યા નહોતા; એમ કહે છે. ત્યાગાશ્રમમાં માગી ખાવામાં જેટલું માન છે; એટલું સંસારમાં કંગાલ રહેવું અધમ છે.

હજી આવીજ વાત કરે છે; સાબળો—

વંશશ્ચવૃક્તમ્—

વરં વનં વ્યાઘ્રગર્જેદ્રસેવિતં, દ્રુમાલયં પત્રફલાંબુભોજનમ્ ॥

તૃણાનિ શય્યા પરિધાનવલ્કલં, ન વંધુમધ્યે ધનહીનજીવનમ્ ॥૫૪॥

અર્થ—વાઘ તથા હાથી જેવા ભયંકર પ્રાણીઓ વસતા હોય; એવા વનમાં વસવું; તે સાઈ. વૃક્ષને નીચે વસવું, અને પત્ર, ફળ અગર જળતું ભોજન કરી લેવું તે પણ સાઈ; પાથરવા માટે તૃણ હોય; અને પહેરવા માટે વલ્કલ હોય; તે પણ સાઈ; પણ કુટુંબીઓના મધ્યમાં, ધનવિના જીવવું; તે સાઈ નથી. (૫૪)

૫૪ વિવેચન—

માતા પિતાને બાળકો બહુ બહાલા; તોપણ સાત આઠ વરસના પુત્રો થાય; કે—‘ભણવા મોકલો’; ‘ભણવા મોકલો’ એવો અવાજ ચારે તરફથી મંભળાય. બાળકો ભારે કષ્ટ વેદીને ભણે; ખોડીગોમાં અગર કોઇને ઘેર રહીને, અનેક કષ્ટ વેડે. માતાપિતાને નાણાની બીડ હોય; તોપણ ખેંચ કરીને ભણાવે તેનું કારણ એટલુંજ છે કે—વિદ્યા આ ભોક અને પરભોક બેઉ સુધારે. જે બાળકો નાનપણમાં કષ્ટ વેદીને ભણે નહીં; તેમના બે—જીવાની અને જુદાવસ્થા—અમરે. સંસાર ચક્રને ચક્રાવતાર ધન છે. સ્ત્રી પણ ધનવાનને પરણે. ધન હોય; તો સ્ત્રી રાજ. જેમના તન-મન સારા હોય છે; તે ધન કમાઈ શકે છે. માટે પુરૂષોએ, તન અને મનની બહુ સંભાળ રાખવી. નિર્ધનોએ વિવશસ્થાને સંકોચી લઈ, સંસારને લાંબાવવો નહીં. એટલે ધણા પુત્રોના બાપ થવું નહીં. થોડાથી નમે, એવું સાફ જીવન ગાળવું. વ્યવહારને વધારવો નહીં, પણ ટુંકાવવો. સમયને ન્યા ત્યા રેલાઈ

૫૪ પદ્યછંદ—વ્યાઘ્રગર્જેદ્રસેવિતં વનં વરં-ન્યા વાધ અને મોટા હાથી વસતા હોય; તે વન સાઈ. દ્રુમાલયં-વૃક્ષની નીચે વસવું તે સાઈ પત્રફલાંબુભોજનમ્-ભોજનમાં પાદડા, ફળ અને જળ હોય; તો તે પણ સાઈ તૃણાનિ શય્યા-અડ પાથરીને સુવું તે સાઈ. પરિ-ધાનવલ્કલં-વસ્ત્રોને બદલે વલ્કલ પહેરવા તે સાઈ-પણ. વંધુમધ્યે ધનહીનજીવનમ્ ન-કુટુંબમાં ધનવિના જીવવું તે સાઈ નથી.

જવા ન દેતાં, શ્રીદરિના શરણમાં વાળવો; પ્રભુ દયાળુ છે. નરસો બીખારી હતો; કર્મા કંગાલ હતી; શવરી કુંપડીમાં રહેતી હતી; મીઠા-જે હતું; તે તજીને, બીખારી બની હતી. તુકારામને રાત્રે સંધવાનું નહોતું. સંકષ્ટમાં લાકડાના બારા વેચતા, ત્યારે પેટ પુરતું કંઈક મળતું. કલ્યાણ સાધનારને નિર્ધનતા આશીર્વાદરૂપ છે. શ્રીદરિને ભગવાની જે સમવડો, ધનવાનેને નથી; તે સમવડો નિર્ધનને છે. ધનવાન નવરો પડે; ત્યારે અંકમાં પ્રભુને મંભારે; નિર્ધન પગપગે પ્રભુને સંભારે. તાત્પર્ય—નિર્ધનતાથી નહીં કંટાળતા; શ્રીદરિને શરણે રહેજો; અને પશ્ય પાળજો. ઘરમાં રહીને, સંન્યાસનાં સુખ જોગવજો. ધનવાન વિપયમાં લોભાય; પશ્ય નિર્ધન વિપયમાં લોભાય; તેા તેને મોટો મુશ્કેલ સમજવો.

ઘર છોડ્યા પછી માનાપમાન ન રાખવું; એમ હવે કહે છે—

દ્વાર્વુલવિક્રીદિતયુક્તમ—

ચાંદાલઃ કિમયં દ્વિજાતિરથવા, શુદ્ધોઽથ કિં તાપસઃ ।

કિંવા તત્ત્વવિવેકપેશલમતિર્-યોગીશ્વરઃ કોઽપિ કિમ્ ॥

ઇત્યુત્પન્નવિકલ્પજલ્પમુશ્વરૈઃ, સંભાષ્યમાણા જનૈઃ ।

ન ક્રુદ્ધાઃ પયિ નૈવ તુષ્ટમનસો, યાંતિ સ્વયં યોગિનઃ ॥૫૫॥

અર્થ—‘શું આ ચાંદાલ છે ?’ અગર ‘શું આ બ્રાહ્મણ છે ?’ અથવા તે શુદ્ધ છે ? કે-‘તે કોઈ તાપસ (સાધુ-સંન્યાસી) છે’ અથવા-‘તે તત્ત્વજ્ઞાનથી સંસ્કાર પામેલી બુદ્ધિવાળો કોઈ યોગીશ્વર છે,’ આ પ્રમાણે અનેક પ્રકારના તક’ કરીને બોલનારા લોકોની નિંદા સાંભળીને, યોગીપુરુષો કોઈના ઉપર કોપ કરતા નથી; તેમ તેમની સ્તુતિ સાંભળીને, કદિ હરખાતા નથી. એટલે નિર્વિકાર પણે પોતાને રક્તે, તેઓ આદ્યા બાધ છે. (૫૫)

૫૫ વિવેચન—

સ્તુતિ નિંદાને વૃથા જણવા, શાઓએ ધણા શ્લોકો લખી નાંખ્યા છે. તેના સારરૂપ થોડી વાત કહું. સમગ્ર સંસારનું સાંભળવા રહે, તેના સંસાર ચાલે નહીં. ત્યારે કલ્યાણના માર્ગમાં, સંસારીઓના અભિપ્રાય કેમ કામ આવે ।

૫૫ પદ્યરૂપ—કિં અયં વાણ્દાલઃ, દ્વિજાતિઃ, અથવા શુદ્ધ—શું આ ચાંદાલ છે, બ્રાહ્મણ છે, અથવા શુદ્ધ છે । અથવા કિં તાપસઃ—અથવા શું તપસ્વિ છે ! [તત્ત્વવિવેક પેશલા (સંસ્કાર પામેલી) મતિઃ यस્ય સઃ તત્ત્વવિવેકપેશલમતિઃ] કિં વા તત્ત્વવિવેક-કપેશલમતિઃ—શું આ તત્ત્વજ્ઞાનથી સંસ્કાર પામેલી બુદ્ધિવાળો છે. કાં યોગીશ્વરઃ અપિ કિં—શું આ કોઈ યોગીશ્વર છે ? इति—એ પ્રમાણે. ઉત્પન્નવિકલ્પેન (પ્રાપ્ત થએલા તકથી) જલ્પ. (બહુ તે) તેન મુશ્વરાઃ (વાચાળ, બહુ બોલા.) ઉત્પન્નવિકલ્પજલ્પ મુશ્વરાઃ તૈઃ જનૈઃ પયિ સંભાષ્યમાણાઃ—તેના બાણસોથી રસ્તામાં મેળોધાતા. યોગિનઃ—યોગીઓ. ન પય્ય શુદ્ધા—(નિંદાથી) કદિ કોપ કરતા નથી [તુષ્ટ મનઃ ચેવામ્ તે તુષ્ટમનસઃ] ન પય્ય શુષ્ટમનસઃ—(સ્તુતિથી) કદિ હરખાતા નથી. એટલે નિર્વિકાર પોતાને રક્તે આદ્યા બાધ છે.

દૃષ્ટાંત—

સદાશિવે પાર્વતીને કહ્યું કે—સંસારનું માનીએ; તો સંસારજ ચાલે નહીં.

સતી—એમ તે વળી હોતું હશે ! શું સંસારમા જ્યાં ગાંઠ હશે ?

સદાશિવ—ચાલો આપણે ખાત્રી કરીએ.

એમ કહીને એક મોટા નગરના દરવાજાથી, સદાશિવ અને પાર્વતી, નંદી ઉપર બેસીને નગરમા પેદા. થોડે દૂર ગયા, ત્યાં લોકો કહેવા લાગ્યા કે—“હાય ! હાય ! બુઝો તો ખરા ! બે જણાં એક બળદ ઉપર ચડી બેઠાં છે. આપડો બળદ મરી જશે, તેનું એકેને બાન નથી.” આ શબ્દો સાંભળી સદાશિવ નીચે ઉતરી ગયા; અને સતી એકલા બળદ ઉપર બેસી રહ્યા.

થોડે દૂર ગયા; ત્યાં બીજા લોકો કહેવા મંડ્યા કે—“આ કેવો સમય આવ્યો ! લઠ્ઠા જેવી બાઈડી, બળદ ઉપર બેઠી છે; અને આપડો ડોસો, પગ ધસતો ચાલે છે. વિગેરે વિગેરે.” આ શબ્દો સાંભળી, પાર્વતી નીચે ઉતરી પડ્યા, અને સદાશિવને નંદી ઉપર બેસાડ્યા.

થોડે દૂર ચાલ્યા, ત્યાં વળી લોકો કહેવા લાગ્યા કે—“અહો ! ધરકાને પણ, શુવરાની આશા કેવડી મોટી છે ! ધરકો ખખખ બળદ ઉપર ચડી બેઠો છે, અને આપડી કેમળ સ્ત્રી, પગે ચાલી આવે છે; વિગેરે વિગેરે.” આ શબ્દો સાંભળી, સદાશિવ બળદ ઉપરથી નીચે ઉતરી પડ્યા. બળદ ખાલી ચાલવા લાગ્યો.

થોડે દૂર ગયા, ત્યાં વળી લોકો વાતો કરવા લાગ્યા કે—“આ બેવકુફી કેવી ! બળદ છતો સાથે છે; પણ તેનો ઉપયોગ કરતા નથી; અને બેઉ પગ ધસતા ચાલ્યા આવે છે—વિગેરે-વિગેરે.”

પાર્વતી સદાશિવને કહે છે—હે પ્રાણુ ! આ લોકો કેમ રીતે રાજ નથી.

સદાશિવ—જગતનો અભિપ્રાય માગીને ચાલીએ, તો ચલાવજ નહીં.

સતી—ત્યારે ?

સદાશિવ—પૂર્વે આપણે બેઉ નંદી ઉપર બેઠા હતા, તેમ બેસી જાઓ. આપણી પોતાની જેવી સગવડ હોય; તે વિચારીને ચાલવું. આપણો બળદ (નંદી) આખા કૈલાસને ખેંચે એવો છે; તે વાત આપડા લોકો શું જાણે ! એટલે લોકો પોતાની સમજણ પ્રમાણે બોલે—તેમા હરખ શોક ધરવા નહીં.

આ તો લોકોના અભિપ્રાયની નિરાળી વાત કરી. હવે તે બાળતમા આગળ વધો. સામાને રાજ રાખો, તો તે માન આપે, અને નારાજ કરો, તો તે અપમાન કરે. તેથી પણ આગળ વધીને હવે વાત કરીએ—કાઈ લેવાદેવા ન હોય, તો પણ દુર્જનો સંતને પીડે, ન કહેવાના વચનો કહે, પણ સંત કોયે નહી.

ચોપાદ—શુદ્ધ અગ્રાધ સહત ગિરિ કૈસે, બલકે બચન સંત સહે જૈસે.

વણુસીધરના વચનો અગર નાગરી નાતના વચનો, નરસી મહેતાએ તોળ્યા હોત—ગણા હોત; તો હરિનું ઘર દૂર નાસત. ગીરાએ રાણાજીની શીખામણ માની હોત; તો તે બે પાચ દિકરાની મા ચાત, હીરા મોતી પહેરત, અને મહારાણી કહેવાત; પણ—પ્રાતઃસ્મરણીય

ન થાત. પ્રભાતે, પિતની આઘાખાળી હોત, તો યુવરાજના સુખ મળત, પણ મતો મંભારે, એવું ન જનત વિગેરે વિગેરે

કાઠો બાધેના બદ્ધેમા રટીમર ઉપરથી પેસેજરો જ્યારે ઉતરે છે, ત્યારે એક લાણ પાટીયું ચૂકે છે. તેનો એક છેડો રટીમરમા, અને બીજો છેડો કાઠી જેને ફેર આવતા હોય છે, તેને કાઠે ઉભેલો ખારવો કહે છે કે—“પાટીયા ઉપર પગ ચૂક્યા પછી, તમે આડું આવડું જોશો નહીં, પણ મારા સામેજ જોજો, એટલે ફેર આવશે નહીં” આ પ્રમાણે જોશો કરે છે, તે સદિમતામત કાઠે પડેલો જાય છે, અને જોશો આડાઅવળા દ્રાક્ષ મારે છે, તે ધન દધને દરિયામા પડે છે. જ કાઠી તમારે એવો ખારવો (સફર) ? કે જેના વચનો ઉપર વિશ્વાસ રાખી, શ્રદ્ધાના પાટીયા ઉપર તમે ચાલ્યા આવો.

કહેનાનો હેતુ એ છે કે—“સૌ મારા વખાણુ કરે, તોજ આ કામ કરું” એમ કહી બનતું નથી શીરામ અને શ્રીકૃષ્ણને નિંદનાગ દશ પણ છે જગદ્ગુરુ શીરા કરાચાર્યને નિંદનારા પણ જ સામ્રાજ્યે કડવી કહેનારા ગદ્યા, દશ જીવે છે ‘ધુર્વ’ જગતમા છેજ નહીં, એમ કહેનારા ધુવડ અને વાગોળો, અનાદિકાળથી ચાલ્યા આવે છે.

A man mounted on an elephant, should never fear, from dogs barking round him if he is aware of his own position.

હાથી ઉપર ચડેના માણસે, પોતે કમા છે ? એવું પોતે ચોક્કમ જાણતો હોય, તો તેજો-આસપાસ ભસતા કુતરાથી કદિ ડરવું નહીં. કારણ—હાથી કુતરાને પહેલો વળે એવો બળવાન છે તે પ્રમાણે શાસ્ત્રોની અને મંત્રોની આદ્ય પ્રમાણે, રાત ભક્તિ અગર વૈરાગ્ય રૂપી હાથી ઉપર ચડ્યા પછી, આસપાસ નિંદા કરતા લોકોથી, કદિ ડરવું નહીં. ભગવાન તે સૌને પહેલો વળવા સમર્થ છે.

આ જગતમાં ધન્ય કેને ?

શિલ્પરણીવૃત્તમ્—

સર્વે ધન્યાઃ કેચિત્ , તુટિતમવગ્ધવ્યતિરુરા ।

વનાન્તે ચિત્તાંતર-વિપ્રવિપયાશીવિપગતાઃ ॥

શરચ્ચન્દ્રજ્યોત્સ્ના-ધવલગમનાભોગસુખર્ગા ।

નયંતે ચે રાત્રિં, સુકૃતચયચિત્તકશરણાઃ ॥૬૬॥

અર્થ—હે મિત્ર ! જેમના ભવળધનના સંબંધો, તૂટી ગયા છે એવા; તથા અંતરમા રહેલા વિષયો રૂપી એરી સર્પો નાશ પામ્યા છે એવા, તથા સંકે મના ભડારશરવા, એટલે સતકર્મો કર્યે જવું, એવો જેમના મનમા નિશ્ચય છે, એવા પુરુષોને ધન્ય છે. વળી જેઓ શરદ્યદ્રની ચંદનીથી ધવલ યજ્ઞેશ આકાશવડે, અત્યંત સુશેખિત લાગતી રાત્રિને, વનમા ગાળે છે—તેમને પણ ધન્ય છે (૫૬)

૫૬ પદ્ય—સર્વે હે મિત્ર ! તુટિતા મવગ્ધસ્ય વ્યતિરુરા (સંપદ) ચેવામ્ ત્રે-જેઓના ભવ બધનના સંબંધો તૂટી ગયા છે એવા કેચિત્ ધન્યા કેટલાએક પુરુષોને ધન્યવાદ થયે છે [વિપયા યથ આશોચિયા (સર્પો) વિપયાશીવિયા, વિપમા]

પદ વિવેચન—

- " ધન ધન ગંગાબાઈની વાળી,
સવા વાલ થયા વનમાળી;"

હીરા પહેર્યાં, મોતી પહેર્યાં રેશમની સાડીયો પહેરી, પણ તેમને ધન ધન નહોં; અને બોડાણાની રાણી ગંગાબાઈને 'ધન ધન.' કારણ ?—ત્યાં પ્રભુ પધાર્યાં. બગવાં નહોતાં પહેર્યાં; ધરબાર નહોતાં તન્યાં; તોપણ ધન ધન. તાત્પર્ય—અમે તે સ્થિતિમાં રહો; પણ સમજીને રહો. સુખ સમજણમાં છે. સમન્યા વિતાનું બધું ધૂળધાણી છે.

રાત્રીઓ વનમાં ગાળવી—રાત્રીઓ વનમાં ગાળવાની સગવડ બહુજ થોડી હોય; તેમણે પાદ રાખવું કે-ન્યારે ધરમાં સી ઉઘી ગયા; શાંતિ પ્રસરી ગઈ; ત્યારે આપણું ધર પણ વન છે.

" હાથ ધનથી ઉભરાય; કાન કીર્તિથી ઉભરાય; પણ દેય હરિથી ન. ઉભરાય; તો તે તમામ વૃથા છે. " એમ ચોક્કસ રીતે સમજીને—એવા શાંતિના સમયમાં, ચોકમાં, કુળી-યામાં, અગર અત્રાશીમાં આવીને, શાંત પોકાર કરવો કે-હે હરિ ! આપ મને બૂલશો નહોં. વળી સમય હોય; તો જાણે કે—

પદ રાગ-દેશ.

મારી નાક તમારે હાથ, હરિ સંભાળજોરે;	
ખારા પોતાનો જાણીને, પ્રભુ પદ પાળજોરે—ટક૦	મારી૦
પથાપથ નથી સમજાવું, દુઃખ સદૈવ રહે ઉભરાવું; (૨)	
મને દશે શું થાવું, નાથ નિહાળજોરે—	મારી૦
અનાદિ વૈદ આપ છે સાગા, કોઈ ઉપાય વિશે નહોં કાયા, (૨)	
દિવસ રહ્યા છે ટાંચ્યા, વેળા વાળજોરે—	મારી૦
વિશ્વેશ્વર શું દજી વિચારો, બાજી હાથ છતાં કાં હારો ? (૨)	
મહા મુંઝડો મારો, નટવર ટાળજોરે—	મારી૦
કેશવહરિ ! મરે શું થાશે, ધાણુ વલ્લો ને ગદ ઘેરાશે; (૨)	
લાજ તમારી જાશે, ભૂધર બાળજોરે—	મારી૦

અતે વિપયાશીવિપા. વિષમવિપયાશીવિપા:] વિષમવિપયાશીવિપા: એવામ્ ચિ-
ત્તાંતઃગતાઃ તે ચિત્તાંતવિષમવિષયાશીવિષમગતાઃ—જેઓના ચિત્તમાંથી વિષયોરૂપી વિષમ
સર્પો નિકળી ગયા છે એવા પુરૂષોને. ધન્યાઃ—ધન્ય છે. સુકૃતાનામ્ ઘયઃ (ખગનો) સુકૃત-
ઘયઃ, સ ધવ ચિત્તે ધર્મ શરણં એવામ્ તે સુકૃતઘયચિત્તેકશરણાઃ—સત્કર્મના
બંડાર ભરવા—સત્કર્મ કર્યેજ જવું—એવો જેમના મનમાં દૃઢ નિશ્ચય છે તે પુરૂષોને. ધન્યાઃ—
ધન્ય છે. શરદિ ચન્દ્રજ્યોત્સ્નયા ધવલં ગગનં શરષ્ઠંદ્રજ્યોત્સ્નાધવલગગનં, તસ્ય
આમોગેન (વિસ્તારથી) સુમગા, તામ્ इति રાત્રિ—શરદ્ઋતુમાં ચંદ્રના વિસ્તાર પામેલા પ્રકા-
શદ્વી સફેદ જણાતા આકાશથી મનોહર લાગતી રાત્રિને. ઘનાન્તે—વનમાં. યે નયન્તે—
જેઓ જાય છે, તે ધન્યાઃ—તેઓને ધન્ય છે.

૯૭ વનવાસનો મહિમા બતાવે છે. શાર્ફૂલચિકીદિતવૃત્તમ્.

પુણ્યૈર્મૂલફલૈઃ પ્રિયે પ્રણયિનિ, વૃત્તિ કુરુષ્વાધુના ।

મૂશર્યાનવવલ્કલરકરુણૈ-રુત્તિષ્ઠ યામો વનમ્ ॥

શુદ્રાણામવિવેકમૂઢમનસાં, યત્રેશ્વરાણાં સદા ।

ચિત્તવ્યાધ્યવિવેકવિહ્વલમિરાં, નામાપિ ન શ્રૂયતે ॥૧૭॥

અર્થ—મહુ હેત રાખનારી હે બહાલી સ્ત્રી । હવે લોજનમાં, પવિત્ર મૂળે અને ફળફળાદિક વાપરે. સ્વાભાવિક એવાં નવાં વલકલો પહેરવાનું રાખે; તથા પથારી પૃથ્વી ઉપર કરે. આલો ઉઠે, આપણે વનમાં જઇએ. કારણ કે ત્યાં વનમાં, શુદ્ર બુદ્ધિના, અવિવેકથી મૂઢ મનના, તથા ચિત્તની વ્યગ્રતાને લીધે, જેમની વાણી તોછડી છે; એવા ધનવાનોનું (ત્યાં) નામ પણ સંભળાશે નહીં. [૫૭]

૫૭ વિવેચન—

આવી વાતો સાંભળનારી સ્ત્રીએ ક્યાં છે ! પરંપરા તો સૌ વિધવસુખ સૌએ ભોગ-વ્યાં; સૌ માતા પિતા બન્યા; વ્યવહાર સાચવ્યા, પણ-હે ખ્યાસ ! અગર હે ખ્યારી ! આપણે કાઈ કરી લઇએ; એવું કાઈ કરી પતિને કહે છે; અને કયો પતિ સ્ત્રીને કહે છે ! જેમા મળ્યા, તેઓ જેસાના તોફાનમાં પડ્યા; અને નિર્ધન રહ્યા; તે નિર્ધનતામાં કુટાયા; પણ ‘અમે કોણ ?’ તેનો વિચાર કયો નહોતો. ઉત્તમ મટિના છુલોએ, આ વાત વિચારવા જેવી છે. સદાશિવે પાર્વતી સાથે રાનમચ્ચાં કરી. યાદવકેયે ગાર્ગી સાથે રાનમચ્ચાં કરી. સ્ત્રીને અર્થ ‘મન’ અગર ‘બુદ્ધિ’ પણ થઈ શકે

પ્રથમ અહાર વિકારની કેવી વાત કરી ! ડોસીએ અને ડોસા સમજી જાય એવી આ વાત છે. વનમાં જઈને વસવાનું કારણ સમજ્યા સંભળે —

યત્ર શૈશ્વરાણાં નામાપિ ન શ્રૂયતે—‘જ્યાં ધનવાનોનું નામ પણ નહોતું સંભળાય, એવા વનમાં જઈને આપણે વસીએ,’ એમ કહ્યું. બધા ધનવાન એવા નથી; એમ સુચવવા, માટે ધનવાનના વિશેષણો આપ્યા. તે વિશેષણો સાંભળે—અવિવેકમૂઢમનસાં (અવિવેકથી જેમના મન મૂઢ બની ગયા છે તે) તથા ચિત્તવ્યાધ્યવિવેકવિહ્વલમિરાં (ચિત્તની વ્યગ્રતાને લીધે ઉત્પન્ન થએલા અવિવેક કરીને, જેઓની વાણી તોછડી બની ગઈ હોય છે એવા.) તમે પોતે ધનવાન હો; તો આ દોષ તમારામાં છે કે નહીં; તે તપાસના રહેજે આ કાઈ અમેરિકાની વાતો નથી. આપણી પોતાની આ વાતો છે. અહાર અજવાળા બહુ કહ્યા-હવે ધરમાં અજવાળા કરો-સ્વનિરીક્ષણ કરો-અંતરે અજવાળા કરો.

૫૭ પદ્યઉદ—હે પ્રિયે-હે ખ્યારી ! હે પ્રણયિનિ !-હે હેત રાખનારી સ્ત્રી ! અધુના-હવે તો. પુણ્યૈઃ મૂલફલૈઃ-પવિત્ર ફળ ફળાદિકથી વૃત્તિ કુરુષ્વ-નિર્વાસ કરે, ખાઈને રહે મૂશર્યાનવ-પૃથ્વી ઉપર રાખ્યા) અકરુણૈ (કુદરતી) નવવલ્કલૈઃ-પવિત્ર વલ્કલ વસ્ત્રોથી કામ ચલાવી લે ઉત્તિષ્ઠ-ઉઠી થા વનમ્ યામ-આલો વનમાં જઇએ. યત્ર-જ્યાં. સપા હમેશા શુદ્રાણાં-લોકના મનના. અવિવેકન મૂઢ મનઃ-યેવાં તે-તેવાં-અવિવેકથી જેમના મન મૂઢ બની ગયા છે તેઓનું ચિત્તસ્ય વ્યાધિઃ-તસ્ય અવિવેકઃ તેન ચિદ્વલા ગિઃ-યેવાં તે તેવાં ચિત્ત રાં-માનસીક ફળથી ઉત્પન્ન થએલા અવિવેક કરીને જેઓની વાણી તોછડી બની ગઈ હોય છે, તેઓનું શૈશ્વરાણાં-ધનવાનોનું. નામાપિ ન શ્રૂયતે-નામ પણ સંભળાય નથી.

મનુષ્યે પોતાના કન્યાણ માટે પોતાના ચિત્તને વારવાર મમગ્નવધુ જોઈએ, એમ હવે કહે છે—

ગાર્હલવિકીર્તિતમ્—

પતસ્માદ્વિરમેન્દ્રિયાર્થગહના-દાયાસકાદાશ્રયાત્ ।

શ્રેયોમાર્ગમશેષદુઃસ્વશ્મન-વ્યાપારદક્ષં ક્ષણાત્ ॥

શાન્તં ભાવમુપૈહિ સંત્યજ નિજાં, કલ્હોલલોલાં ગતિં ।

મા મૂયો મજ મંગુરાં મવરતિ, ચૈતઃ પ્રસીદાધુના ॥૫૮॥

અર્થ—હે ચિત્ત ! નિરતર દુઃખ દેનારા ઇન્દ્રિયોના વિષયો સ્વપ્ની ગહન વનમાથી પાછુ ફર, અને શ્રેયના માર્ગરૂપ અને મમગ્ન દુઃખોની શાંતિ કરવામા કુશળ એવા, શાંત ભાવનો-નિવૃત્તિ માર્ગનો-મોક્ષ માર્ગનો-એક ક્ષણવાર અગિકાર કર. (તેનો સ્વાદ જરા તો ચાખ, એવો ભાવ છે.) જળના તરંગ જેવી તારી ચચળ બુદ્ધિનો ત્યાગ કર સસારની પ્રીતિ, જે જે ક્ષણભંગુર છે, તેનો ફરી કદિ વિચાર ન કર એટલે તેનો પણ ત્યાગ કર. આ પ્રમાણે કયાં પછી પ્રસન્ન થા એટલે શાંતિમય જીવન ગાળ (૫૮)

૫૮ વિવેચન—

આ વેદમા ચિત્ત એ મર્ષ અજન્મ વસ્તુ છે તે ધારે તે કરે, એનું મમર્થ છે છતાં તેને સગતો રંગ લાગે છે માટે તેને મારા મગમા રાખવાની બદુજ જરૂર છે જેમ જગ નીચાણમા દોડે તેમ ચિત્ત વિષયો તરફ દોડે જીવ સમગ્રે ‘પાપ છે’ તોપણ ચિત્ત તે તરફ દોડ્યું જાય એનું તે બળવાન છે શ્રીકૃષ્ણની ડારી ડાહી વાતો સાંભળીને અર્જુન બોલ્યો હતો કે-ચચલ હિ મન કૃષ્ણ ! પ્રમાયી ચલયદ્દહમ્ ગીતા અ ૬-૩૪ ‘મનન વશ મનુ તે માધાન્યુ વાત નથી તેના જવાબમા શ્રીકૃષ્ણે કહ્યું હતું કે—

અભ્યાસેન તુ કૌંતેય, વૈરાગ્યેણ ચ શુશ્રતે ।

‘અભ્યાસ અને વૈરાગ્ય એ બે મુખ્ય માધનથી મન વશ થાય’ આ બેઉ સાધનોનો કેટલો મોટક (જયેશો) પોતાની શાંતિ છે તે તપાસી જોજો વરજો-તમા લઈ જવાના થોડા

૫૮ ૫૮-૭૦ —પતસ્માત્-એટલા માટે ચૈત-હે ચિત્ત । [કદાશ્રયસ્ય માય કાદાશ્રય-દુ ૫૮] આયાસ કાદાશ્રય સ્ય તત્ તસ્માત્ આયાસકાદાશ્રયાત્-જેમા પ્રયત્ન દુઃખર નીડે છે એવા ઇન્દ્રિયાર્થગહનાત્-ઇન્દ્રિયોના વિષયોરૂપી વનમાથી વિરમ-પાછુ વળ અશેષાણિ દુઃખાણિ, તેવામ શમનવ્યાપારે દક્ષ અશેષદુઃસ્વશ્મન-વ્યાપારદક્ષ તમ્-તમ્ શાન્ત ભાવ પ્રમારના ધાગ દુઃખને શમન કરવાના કામગજમા જે (શાંત) ભાવ કુશળ છે-ઉપયોગી છે ત શાંતભાવને ક્ષણાત્ ઉપૈહિ-ધડીવાર પામ અથવા ધડીવાર તેનો અગીયાર મર [કલ્હોલા इव लोला यस्या सा ताम् कल्लोल लोला] નિજા કલ્હોલલોલા ગતિ-જળના તરંગ જેવી તારી ચચળ બુદ્ધિનો સત્યજ-ત્યાગ કર મંગુરા મવરતિ-ક્ષણભંગુર સસારની પ્રીતિને મા મૂય મજ-ફરીથી ન ભજ એટલે તેનો પણ ત્યાગ કર અધુના પ્રસીદ-આ પ્રમાણે કયાં પછી પ્રસન્ન થા

પાસે દારૂખાનું ફોડે; પણ પ્રથમ તાવમ દર્દને, પછી તે ઘોડાને વરઘોડામાં લઈ જાય.
કદિ આવી તાવમ આપી ન ટાય; તો-ઘોડાવાળો ઘોડાને ગમે તેટલો હાકે; તો પણ
ઘોડો દારૂખાનાના અવાજથી ભડકીને, ગામમાં પેસી જાય. અહીં કયામા આવો છો;
પણ જેઓ એકાગ્રતાની વાત મમજતા નથી; તેઓ આમનેમ કાંદા માયાં કરે છે. જરા
કાંઈક થાય છે કે-તેમનું ચિત્તરૂપી ઘોડું, કયામાથી નામે છે. મનને મમજવના રહો.

પ્રીતમે ગાયુ છે કે—

૫૬.

મન માને નહીં, સો ફેરા મમજવું, તો એ શું થાય !

ખગા કાંણુ, કઠોર, અંચળ ચોર ચપલ, ચિત્ત ચોદય ધાય—મન માને ૦ ટેક ૦

મન ભૂત તણિ પેરે ભમતું, આત્રે માયાની સંગે રમતું;

એને હરિભજવાનું નથી ગમતું—

મને માને ૦

મન નિર્વજનને લગત ન મળે, પીડું ભાળે પોતાને કમળે;

લઈ નાખે માયાને વમળે—

મન માને ૦

જેમ કુદર માથે માર પડે, તોએ આવી હણું દાર અડે;

ફળ દેખીને મરકટ ઝાડ અડે—

મન માને ૦

જો જમકિકરતું દુઃખ જાણે, તો મિથ્યા સુખને શિદ માણે !

ગયો અવસર નહિ મળે નાણે—

મન માને ૦

કહે પ્રીતમ પરપચ પરહરતા, શુદ્ધ ભાવે હરિનું રમરણ કરતા;

કાઈ વાર નહીં ભવજળ તરતા—

મન માને ૦

પરપચને પરહરો, એને શુદ્ધ ભાવે શીહરિને ભજો; તો મન શ્રેયને રસે વગે.

કરીમા ખટાશ ધણી હોય, પણ આમણીમા ભોળી રાખ્યા પછી, ખટાશ ઓઝી થાય; તેમ

ચિત્ત રેઠીયાર હોય, પણ મતોની સેવામાં, પગલા ઝખીને રહીએ, તો જરૂર ચિત્ત પોતાનો

ચિત્તો બદલે પુષ્પના સગથી કીડી, અદાગિનવા ઝુગટ પગ ચડે.

હજી ચિત્તનેજ કહે છે, તે સાંભળો—

શાર્દૂલવિકીરિતવ્રતમ—

મોહં માર્જય તામુપાર્જય રતિં, ચન્દ્રાર્ધચૂડામણી ॥

ચેતઃ સ્વર્ગતરદ્વિણીતદ્ભુવા-માસંગમદ્વીકુરુ ॥

કો વા વીચિપુ વુદ્વુદેપુ ચ તદિલ્-લેલામ્ ચ સ્ત્રીપુ ચ ।

જ્વાલાગ્રેપુ ચ પન્નગેપુ ચ સરિદ્-વેગેપુ ચ પ્રત્યયઃ ॥૬૯॥

૫૯ ૫૬-૭૬—હે ચેતઃ-હે ચિત્ત ! મોહં માર્જય-મોહને તથા દે. [ચંદ્રાર્ધ-
ચૂડામણિઃ (મસ્તકનો અણિ) यस્ય સઃ તસ્મિન્] ચંદ્રાર્ધચૂડામણી તામ્ રતિં ઉપા-
જેય-સદશિવમા પ્રીતિ સંપાદન કર, મદાશિવનું સેવન કર સર્ગતરદ્વિણીતદ્ભુવામ્-ગ-
જાના તીર પ્રદેશમાં-કાદાઓમાં. આસંગમ્ અદ્વીકુરુ-સંગ કર-ત્યા વાસ કર. વીચિપુ-
તરંગમાં. વુદ્વુદેપુ-પરપેટાઓમાં. ચ-અને તદિલ્લેલામ્-વિજળીના જળકારમાં. ચ સ્ત્રીપુ-
તથા સ્ત્રીઓમાં. જ્વાલાગ્રેપુ ચ પન્નગેપુ-જ્વાળાના અગ્નિ ભાગમાં તથા સર્પોમાં. સસ્તિઃ
વેગેપુ ચ-નદીઓના, વેગોમાં પણ. કો વા પ્રત્યય-શા વિશ્વાસ (રાખવો) ?

અર્થ—હે ચિત્ત ! મોહને તણ દે, અને જેમની જટામા અર્ધ ચંદ્ર રહ્યો છે; એવા સદાશિવમાં પ્રીતિ અંપાદન કર. ગંગાજળના તટ પ્રદેશમાં, વાસ કર. કારણકે-તરંગમાં, પરપોટામાં, વિજળીના લિંગોટામાં, સ્ત્રીમાં, જ્વાળાના અગ્નિ ભાગમાં, સર્પમાં અને નદીના વેગમાં, વિશ્વાસ કેમ રખાય ! એટલે-તે તમામમાં વિશ્વાસ રાખવો; તે કોઈ પણ પ્રકારે વ્યાજબી નથી. (૫૬)

૫૬ વિવેચન—

કેમ મેરી વાતો છે ! શાંતિથી સાંભળો; અને પછી વિચારો મરોવરમાં જળ ઉપર વગેથી લીન ખમેડતા, મોતીના દાણા જેવું જગ દેખાય, તેમ મસાગમા માયાને ખમેડતા; માયા નીચે ઢકાએકા ધીરેરિતુ દર્શન થાય ગંગાજળે અને સદાશિવને ભર્તૃહર્મિ બહુ સભારે છે માંભગો— ગંગ-ગિખગિણી

કદા ભાગોરધ્યા, મયજલધિસંસારતરણે ।

સ્પલદ્વીચીમાલા-ચપલતલયિસ્તારિતમુદ્ ॥

તમ.સ્યાને કુંજે, કચિદપિ નિચિશ્યાહૃતમનાઃ ।

અધિષ્ઠ્યામ્યેકાધી, નરવમયને ધ્યાનરસિક ॥૮૫॥ [વિગ્નાનશતક]

અર્થ—સમારૂપી સમુદ્ર તરવામાં નૌકા-મમાન, અને ઉઠગતા અચળ તરંગોની પરપરાવડે આનંદ આપનાગ, ગંગા નદીના ઘેર્ધ વણા અધારા વાળા-ધાડા વનના નિહુજ વિશે એકવા બેસીને, તથા મનને નિયમમાં રાખીને, નરકમાંથી બચી જવા માટે-કરી માતાના ગર્ભમાં ન આવવા માટે, પ્રીતિપૂર્વક પગમાતાના પ્માનમાં હું ક્યારે નિમગ્ન થઈશ ? [૮૫]

આવા વિચાર જ્યારે થતા હશે, ત્યારે સમાગ કેવો હશે ? શાંતિથી વિચાર કરજો. 'અમે ધરીએ નવરા નથી'—'અમે મરવા પણ નવરા નથી,' તેમને માટે આ વાતો નથી—આ વાતો તો-જે કોઈ મમભ્યા છે, 'હું કોણ' અને આ બધું શું છે ।' એમ જાણવાની જેમને ઘેર્ધકે જિજ્ઞાસા થઈ છે, તેમને માટે આ વાતો છે

તરંગ, પરપોટો, વિજળી વિગેરેના દૃષ્ટાંત આપીને, સૂચવે છે કે-દેહ ક્ષણભંગુર છે. કામ થાય છે, પણ કામ આવ્યો કે, કામ નાહું કામ ઉપાડી લેનારા નીકળીજ આવે 'મરવાએ નવરા નથી,' તેઓ પણ કાળ આવે, ત્યારે ગમે ત્યાંથી મરવા નવરા થાય અલે-કેહાડર જેવા ઉભા રહ્યા નહીં, ત્યારે બીજા ગણ ? ગયા ત્યાંથી પાછા પણ આવ્યા નહીં, તેમ કોઈની સાથે સંદેશો પણ મોકલ્યો નહીં વિચાર કરી જોજો

હજ ચિત્તનોજ વિષય આવે છે —

મ-દાકાન્તાગ્રતમ્—

અગ્રે ગીતં સરસકવયઃ, પાર્શ્વતો દક્ષિણાત્યા ।

પૃષ્ઠે લીલાવલયરણિતં, ચામરગ્રાહિણીનામ્ ॥

યથસ્ત્યેર્વં કુરુ ભવરસા-સ્વાદને લમ્પટત્વં ।

નોવેચેત્ પ્રવિશ્વ સહસા, નિર્વિકલ્પે સમાર્થો ॥ ૬૦ ॥

૧૦ ૫૬૨૭૬ — અગ્રે ગીતં-જો આગળ ગાયન થતા હોય દક્ષિણાત્યા સરસકવય પાર્શ્વત-દક્ષિણના રસિક કવિએ આમપાસ બેસતા હોય પ્રષ્ઠે-પાછળથી ચામર-

અર્થ—હે ચિત્ત ! તારી પાસે આયન થતાં હોય; જોડે રચીક કવિએ આસપાસ એસતા હોય; હાથમાં આમર લઇને, પાછળથી પવન નાખતી સ્ત્રીઓના કંઠજુનો રણુકાર સંજળાતો હોય; આ પ્રગાલે સુખનાં આધનો, તારે માટે તૈયાર હોય; તોજ-ભવસાગરના રસનું પાન કરવામાં લાલચ રાખજે. એમ ન હોય; તો નિર્વિકલ્પ સમાધિમાં જલદીથી પ્રવેશ કરજે. એટલે—એમ ન હોય; તો વિષયો-માં વલણાં ન મારતાં; યોગાભ્યાસ કરજે, અને પરમાત્માને પ્રાપ્ત કરજે. (૬૦) ૬૦ વિવેચન—

સ્ત્રી અને ધન મંસારની શોભા છે, જે પુરુષને મારી સ્ત્રી નથી; અને જે પુરુષ પાસે ધન નથી; તેમનો મંસાર શીકા હોય છે. એવા શીકા સંમારમા જીવવું; પડ્યા રહેવું; તેના કરતાં, શ્રીહરિને ઘરો કેમ ન આવવું ? એ ભાવ છે.

સંસારમા મને એવા ઉત્તમ સુખ હોય, તોપણ તે નાશવંત છે; અને કલ્યાણને રસ્તે કાંટારૂપ છે; તે વાત કદી ચૂકવી નહીં.

વાલીને મરાવવા, સુગ્રીવે શ્રીરામની દોષ્ટી કરી; પણ પાછળથી સુગ્રીવને જ્ઞાન થતા—

એપાઈ—ઉપજ્ઞ જ્ઞાન બચન તણ એવા, નાથ કૃપા મન ભયહિ અરેડાના,

સુખ મેષત્તિ પરિવાર બકાઈ, સખ પરિહરિ કરિહોં મેવકાઈ.

યહ સળ રામભક્તિ કે વાઘક, હહદિ મંત તવ પદ અવરાધક. '

[ભોલવાણી પાનુ ૪૦ A..]

સ્ત્રી સંસારની શોભા રૂપ છે; તો પણ તે નરકમાથી બચાવતી નથી; એમ હવે કહે છે.—

હરિણીપ્રતમ—

વિરમત ધ્રુવા યોષિત્સંગાત્, સુખાત્ક્ષણભંગુરાત્ ।

કુરુત કરુણા-મૈત્રીપદ્મા-વધૂજનસદ્ગમમ્ ।

ન સ્વલુ નરકે, હારાકાન્તં, ધનસ્તનમખલં

શરણમયવા, શ્રોણીવિમ્બં, રણન્મણિમેઘલમ્ ॥૬૧॥

પ્રાદિણીનામ્—હાથમાં આમર લઇને પવન નાખતી સ્ત્રીઓના. લીલાયાં વલયનામ્ રણિતં, લીલાયલયરણિતં—પવન નાખતા કંઠજુનો થતો રણુકાર. શ્વેતિ પર્વે અસ્તિ ?—જો એમ હોય તો. મમ્મરસાહ્યાદને—ભવસાગરના રસનું પાન કરવામાં. લંપટત્વં—આસક્તિ, પ્રીતિ, લાલચ. કલ્પ—કરજે. નોચેત્—નહીં તો. ચેત—હે ચિત્ત. નિર્વિકલ્પે સમાધૌ—નિર્વિકલ્પ સમાધિમાં સદૃષ્ટા પ્રવિશ-જલદીથી પ્રવેશ કરે.

૬૧ પદ્યછંદ—મો ધ્રુવા—હે મમજી પુરુષો ! ક્ષણભંગુરાત્ इति યોષિત્સંગાત્ સુખાત્—સ્ત્રીના સમરૂપી કાલજીવન સુખેભાથી. વિરમત—નરો વિરમી બન્યો—પાછા વળે. કરુણામૈત્રીપદ્માવધૂજનસંગમમ્ કુરુત—દયા, સમાન ભાવ, અને આત્મજ્ઞાન રૂપી સ્ત્રીઓમાં આમક્તિ મળે. હારેણ આક્રાન્તં હારાકાન્તં હારાકાન્તં ધનસ્તનમખલં—હારથી દયાએજી અગર અહીં હારથી શોભવું (જુજાન સ્ત્રીના) બે સ્તનોનું જોડું. રણન્તો મણિમેઘલા વસ્તિન્ તત્ રણન્મણિમેઘલં, રણન્મણિમેઘલમ્ શ્રોણીવિમ્બં—મણીઓના કદરિધી

— ૩૩. ૧. ૩. ૪. ૫. ૬. ૭. ૮. ૯. ૧૦. ૧૧. ૧૨. ૧૩. ૧૪. ૧૫. ૧૬. ૧૭. ૧૮. ૧૯. ૨૦. ૨૧. ૨૨. ૨૩. ૨૪. ૨૫. ૨૬. ૨૭. ૨૮. ૨૯. ૩૦. ૩૧. ૩૨. ૩૩. ૩૪. ૩૫. ૩૬. ૩૭. ૩૮. ૩૯. ૪૦. ૪૧. ૪૨. ૪૩. ૪૪. ૪૫. ૪૬. ૪૭. ૪૮. ૪૯. ૫૦. ૫૧. ૫૨. ૫૩. ૫૪. ૫૫. ૫૬. ૫૭. ૫૮. ૫૯. ૬૦. ૬૧. ૬૨. ૬૩. ૬૪. ૬૫. ૬૬. ૬૭. ૬૮. ૬૯. ૭૦. ૭૧. ૭૨. ૭૩. ૭૪. ૭૫. ૭૬. ૭૭. ૭૮. ૭૯. ૮૦. ૮૧. ૮૨. ૮૩. ૮૪. ૮૫. ૮૬. ૮૭. ૮૮. ૮૯. ૯૦. ૯૧. ૯૨. ૯૩. ૯૪. ૯૫. ૯૬. ૯૭. ૯૮. ૯૯. ૧૦૦. ૧૦૧. ૧૦૨. ૧૦૩. ૧૦૪. ૧૦૫. ૧૦૬. ૧૦૭. ૧૦૮. ૧૦૯. ૧૧૦. ૧૧૧. ૧૧૨. ૧૧૩. ૧૧૪. ૧૧૫. ૧૧૬. ૧૧૭. ૧૧૮. ૧૧૯. ૧૨૦. ૧૨૧. ૧૨૨. ૧૨૩. ૧૨૪. ૧૨૫. ૧૨૬. ૧૨૭. ૧૨૮. ૧૨૯. ૧૩૦. ૧૩૧. ૧૩૨. ૧૩૩. ૧૩૪. ૧૩૫. ૧૩૬. ૧૩૭. ૧૩૮. ૧૩૯. ૧૪૦. ૧૪૧. ૧૪૨. ૧૪૩. ૧૪૪. ૧૪૫. ૧૪૬. ૧૪૭. ૧૪૮. ૧૪૯. ૧૫૦. ૧૫૧. ૧૫૨. ૧૫૩. ૧૫૪. ૧૫૫. ૧૫૬. ૧૫૭. ૧૫૮. ૧૫૯. ૧૬૦. ૧૬૧. ૧૬૨. ૧૬૩. ૧૬૪. ૧૬૫. ૧૬૬. ૧૬૭. ૧૬૮. ૧૬૯. ૧૭૦. ૧૭૧. ૧૭૨. ૧૭૩. ૧૭૪. ૧૭૫. ૧૭૬. ૧૭૭. ૧૭૮. ૧૭૯. ૧૮૦. ૧૮૧. ૧૮૨. ૧૮૩. ૧૮૪. ૧૮૫. ૧૮૬. ૧૮૭. ૧૮૮. ૧૮૯. ૧૯૦. ૧૯૧. ૧૯૨. ૧૯૩. ૧૯૪. ૧૯૫. ૧૯૬. ૧૯૭. ૧૯૮. ૧૯૯. ૨૦૦. ૨૦૧. ૨૦૨. ૨૦૩. ૨૦૪. ૨૦૫. ૨૦૬. ૨૦૭. ૨૦૮. ૨૦૯. ૨૧૦. ૨૧૧. ૨૧૨. ૨૧૩. ૨૧૪. ૨૧૫. ૨૧૬. ૨૧૭. ૨૧૮. ૨૧૯. ૨૨૦. ૨૨૧. ૨૨૨. ૨૨૩. ૨૨૪. ૨૨૫. ૨૨૬. ૨૨૭. ૨૨૮. ૨૨૯. ૨૩૦. ૨૩૧. ૨૩૨. ૨૩૩. ૨૩૪. ૨૩૫. ૨૩૬. ૨૩૭. ૨૩૮. ૨૩૯. ૨૪૦. ૨૪૧. ૨૪૨. ૨૪૩. ૨૪૪. ૨૪૫. ૨૪૬. ૨૪૭. ૨૪૮. ૨૪૯. ૨૫૦. ૨૫૧. ૨૫૨. ૨૫૩. ૨૫૪. ૨૫૫. ૨૫૬. ૨૫૭. ૨૫૮. ૨૫૯. ૨૬૦. ૨૬૧. ૨૬૨. ૨૬૩. ૨૬૪. ૨૬૫. ૨૬૬. ૨૬૭. ૨૬૮. ૨૬૯. ૨૭૦. ૨૭૧. ૨૭૨. ૨૭૩. ૨૭૪. ૨૭૫. ૨૭૬. ૨૭૭. ૨૭૮. ૨૭૯. ૨૮૦. ૨૮૧. ૨૮૨. ૨૮૩. ૨૮૪. ૨૮૫. ૨૮૬. ૨૮૭. ૨૮૮. ૨૮૯. ૨૯૦. ૨૯૧. ૨૯૨. ૨૯૩. ૨૯૪. ૨૯૫. ૨૯૬. ૨૯૭. ૨૯૮. ૨૯૯. ૩૦૦. ૩૦૧. ૩૦૨. ૩૦૩. ૩૦૪. ૩૦૫. ૩૦૬. ૩૦૭. ૩૦૮. ૩૦૯. ૩૧૦. ૩૧૧. ૩૧૨. ૩૧૩. ૩૧૪. ૩૧૫. ૩૧૬. ૩૧૭. ૩૧૮. ૩૧૯. ૩૨૦. ૩૨૧. ૩૨૨. ૩૨૩. ૩૨૪. ૩૨૫. ૩૨૬. ૩૨૭. ૩૨૮. ૩૨૯. ૩૩૦. ૩૩૧. ૩૩૨. ૩૩૩. ૩૩૪. ૩૩૫. ૩૩૬. ૩૩૭. ૩૩૮. ૩૩૯. ૩૪૦. ૩૪૧. ૩૪૨. ૩૪૩. ૩૪૪. ૩૪૫. ૩૪૬. ૩૪૭. ૩૪૮. ૩૪૯. ૩૫૦. ૩૫૧. ૩૫૨. ૩૫૩. ૩૫૪. ૩૫૫. ૩૫૬. ૩૫૭. ૩૫૮. ૩૫૯. ૩૬૦. ૩૬૧. ૩૬૨. ૩૬૩. ૩૬૪. ૩૬૫. ૩૬૬. ૩૬૭. ૩૬૮. ૩૬૯. ૩૭૦. ૩૭૧. ૩૭૨. ૩૭૩. ૩૭૪. ૩૭૫. ૩૭૬. ૩૭૭. ૩૭૮. ૩૭૯. ૩૮૦. ૩૮૧. ૩૮૨. ૩૮૩. ૩૮૪. ૩૮૫. ૩૮૬. ૩૮૭. ૩૮૮. ૩૮૯. ૩૯૦. ૩૯૧. ૩૯૨. ૩૯૩. ૩૯૪. ૩૯૫. ૩૯૬. ૩૯૭. ૩૯૮. ૩૯૯. ૪૦૦. ૪૦૧. ૪૦૨. ૪૦૩. ૪૦૪. ૪૦૫. ૪૦૬. ૪૦૭. ૪૦૮. ૪૦૯. ૪૧૦. ૪૧૧. ૪૧૨. ૪૧૩. ૪૧૪. ૪૧૫. ૪૧૬. ૪૧૭. ૪૧૮. ૪૧૯. ૪૨૦. ૪૨૧. ૪૨૨. ૪૨૩. ૪૨૪. ૪૨૫. ૪૨૬. ૪૨૭. ૪૨૮. ૪૨૯. ૪૩૦. ૪૩૧. ૪૩૨. ૪૩૩. ૪૩૪. ૪૩૫. ૪૩૬. ૪૩૭. ૪૩૮. ૪૩૯. ૪૪૦. ૪૪૧. ૪૪૨. ૪૪૩. ૪૪૪. ૪૪૫. ૪૪૬. ૪૪૭. ૪૪૮. ૪૪૯. ૪૫૦. ૪૫૧. ૪૫૨. ૪૫૩. ૪૫૪. ૪૫૫. ૪૫૬. ૪૫૭. ૪૫૮. ૪૫૯. ૪૬૦. ૪૬૧. ૪૬૨. ૪૬૩. ૪૬૪. ૪૬૫. ૪૬૬. ૪૬૭. ૪૬૮. ૪૬૯. ૪૭૦. ૪૭૧. ૪૭૨. ૪૭૩. ૪૭૪. ૪૭૫. ૪૭૬. ૪૭૭. ૪૭૮. ૪૭૯. ૪૮૦. ૪૮૧. ૪૮૨. ૪૮૩. ૪૮૪. ૪૮૫. ૪૮૬. ૪૮૭. ૪૮૮. ૪૮૯. ૪૯૦. ૪૯૧. ૪૯૨. ૪૯૩. ૪૯૪. ૪૯૫. ૪૯૬. ૪૯૭. ૪૯૮. ૪૯૯. ૫૦૦. ૫૦૧. ૫૦૨. ૫૦૩. ૫૦૪. ૫૦૫. ૫૦૬. ૫૦૭. ૫૦૮. ૫૦૯. ૫૧૦. ૫૧૧. ૫૧૨. ૫૧૩. ૫૧૪. ૫૧૫. ૫૧૬. ૫૧૭. ૫૧૮. ૫૧૯. ૫૨૦. ૫૨૧. ૫૨૨. ૫૨૩. ૫૨૪. ૫૨૫. ૫૨૬. ૫૨૭. ૫૨૮. ૫૨૯. ૫૩૦. ૫૩૧. ૫૩૨. ૫૩૩. ૫૩૪. ૫૩૫. ૫૩૬. ૫૩૭. ૫૩૮. ૫૩૯. ૫૪૦. ૫૪૧. ૫૪૨. ૫૪૩. ૫૪૪. ૫૪૫. ૫૪૬. ૫૪૭. ૫૪૮. ૫૪૯. ૫૫૦. ૫૫૧. ૫૫૨. ૫૫૩. ૫૫૪. ૫૫૫. ૫૫૬. ૫૫૭. ૫૫૮. ૫૫૯. ૫૬૦. ૫૬૧. ૫૬૨. ૫૬૩. ૫૬૪. ૫૬૫. ૫૬૬. ૫૬૭. ૫૬૮. ૫૬૯. ૫૭૦. ૫૭૧. ૫૭૨. ૫૭૩. ૫૭૪. ૫૭૫. ૫૭૬. ૫૭૭. ૫૭૮. ૫૭૯. ૫૮૦. ૫૮૧. ૫૮૨. ૫૮૩. ૫૮૪. ૫૮૫. ૫૮૬. ૫૮૭. ૫૮૮. ૫૮૯. ૫૯૦. ૫૯૧. ૫૯૨. ૫૯૩. ૫૯૪. ૫૯૫. ૫૯૬. ૫૯૭. ૫૯૮. ૫૯૯. ૬૦૦. ૬૦૧. ૬૦૨. ૬૦૩. ૬૦૪. ૬૦૫. ૬૦૬. ૬૦૭. ૬૦૮. ૬૦૯. ૬૧૦. ૬૧૧. ૬૧૨. ૬૧૩. ૬૧૪. ૬૧૫. ૬૧૬. ૬૧૭. ૬૧૮. ૬૧૯. ૬૨૦. ૬૨૧. ૬૨૨. ૬૨૩. ૬૨૪. ૬૨૫. ૬૨૬. ૬૨૭. ૬૨૮. ૬૨૯. ૬૩૦. ૬૩૧. ૬૩૨. ૬૩૩. ૬૩૪. ૬૩૫. ૬૩૬. ૬૩૭. ૬૩૮. ૬૩૯. ૬૪૦. ૬૪૧. ૬૪૨. ૬૪૩. ૬૪૪. ૬૪૫. ૬૪૬. ૬૪૭. ૬૪૮. ૬૪૯. ૬૫૦. ૬૫૧. ૬૫૨. ૬૫૩. ૬૫૪. ૬૫૫. ૬૫૬. ૬૫૭. ૬૫૮. ૬૫૯. ૬૬૦. ૬૬૧. ૬૬૨. ૬૬૩. ૬૬૪. ૬૬૫. ૬૬૬. ૬૬૭. ૬૬૮. ૬૬૯. ૬૭૦. ૬૭૧. ૬૭૨. ૬૭૩. ૬૭૪. ૬૭૫. ૬૭૬. ૬૭૭. ૬૭૮. ૬૭૯. ૬૮૦. ૬૮૧. ૬૮૨. ૬૮૩. ૬૮૪. ૬૮૫. ૬૮૬. ૬૮૭. ૬૮૮. ૬૮૯. ૬૯૦. ૬૯૧. ૬૯૨. ૬૯૩. ૬૯૪. ૬૯૫. ૬૯૬. ૬૯૭. ૬૯૮. ૬૯૯. ૭૦૦. ૭૦૧. ૭૦૨. ૭૦૩. ૭૦૪. ૭૦૫. ૭૦૬. ૭૦૭. ૭૦૮. ૭૦૯. ૭૧૦. ૭૧૧. ૭૧૨. ૭૧૩. ૭૧૪. ૭૧૫. ૭૧૬. ૭૧૭. ૭૧૮. ૭૧૯. ૭૨૦. ૭૨૧. ૭૨૨. ૭૨૩. ૭૨૪. ૭૨૫. ૭૨૬. ૭૨૭. ૭૨૮. ૭૨૯. ૭૩૦. ૭૩૧. ૭૩૨. ૭૩૩. ૭૩૪. ૭૩૫. ૭૩૬. ૭૩૭. ૭૩૮. ૭૩૯. ૭૪૦. ૭૪૧. ૭૪૨. ૭૪૩. ૭૪૪. ૭૪૫. ૭૪૬. ૭૪૭. ૭૪૮. ૭૪૯. ૭૫૦. ૭૫૧. ૭૫૨. ૭૫૩. ૭૫૪. ૭૫૫. ૭૫૬. ૭૫૭. ૭૫૮. ૭૫૯. ૭૬૦. ૭૬૧. ૭૬૨. ૭૬૩. ૭૬૪. ૭૬૫. ૭૬૬. ૭૬૭. ૭૬૮. ૭૬૯. ૭૭૦. ૭૭૧. ૭૭૨. ૭૭૩. ૭૭૪. ૭૭૫. ૭૭૬. ૭૭૭. ૭૭૮. ૭૭૯. ૭૮૦. ૭૮૧. ૭૮૨. ૭૮૩. ૭૮૪. ૭૮૫. ૭૮૬. ૭૮૭. ૭૮૮. ૭૮૯. ૭૯૦. ૭૯૧. ૭૯૨. ૭૯૩. ૭૯૪. ૭૯૫. ૭૯૬. ૭૯૭. ૭૯૮. ૭૯૯. ૮૦૦. ૮૦૧. ૮૦૨. ૮૦૩. ૮૦૪. ૮૦૫. ૮૦૬. ૮૦૭. ૮૦૮. ૮૦૯. ૮૧૦. ૮૧૧. ૮૧૨. ૮૧૩. ૮૧૪. ૮૧૫. ૮૧૬. ૮૧૭. ૮૧૮. ૮૧૯. ૮૨૦. ૮૨૧. ૮૨૨. ૮૨૩. ૮૨૪. ૮૨૫. ૮૨૬. ૮૨૭. ૮૨૮. ૮૨૯. ૮૩૦. ૮૩૧. ૮૩૨. ૮૩૩. ૮૩૪. ૮૩૫. ૮૩૬. ૮૩૭. ૮૩૮. ૮૩૯. ૮૪૦. ૮૪૧. ૮૪૨. ૮૪૩. ૮૪૪. ૮૪૫. ૮૪૬. ૮૪૭. ૮૪૮. ૮૪૯. ૮૫૦. ૮૫૧. ૮૫૨. ૮૫૩. ૮૫૪. ૮૫૫. ૮૫૬. ૮૫૭. ૮૫૮. ૮૫૯. ૮૬૦. ૮૬૧. ૮૬૨. ૮૬૩. ૮૬૪. ૮૬૫. ૮૬૬. ૮૬૭. ૮૬૮. ૮૬૯. ૮૭૦. ૮૭૧. ૮૭૨. ૮૭૩. ૮૭૪. ૮૭૫. ૮૭૬. ૮૭૭. ૮૭૮. ૮૭૯. ૮૮૦. ૮૮૧. ૮૮૨. ૮૮૩. ૮૮૪. ૮૮૫. ૮૮૬. ૮૮૭. ૮૮૮. ૮૮૯. ૮૯૦. ૮૯૧. ૮૯૨. ૮૯૩. ૮૯૪. ૮૯૫. ૮૯૬. ૮૯૭. ૮૯૮. ૮૯૯. ૯૦૦. ૯૦૧. ૯૦૨. ૯૦૩. ૯૦૪. ૯૦૫. ૯૦૬. ૯૦૭. ૯૦૮. ૯૦૯. ૯૧૦. ૯૧૧. ૯૧૨. ૯૧૩. ૯૧૪. ૯૧૫. ૯૧૬. ૯૧૭. ૯૧૮. ૯૧૯. ૯૨૦. ૯૨૧. ૯૨૨. ૯૨૩. ૯૨૪. ૯૨૫. ૯૨૬. ૯૨૭. ૯૨૮. ૯૨૯. ૯૩૦. ૯૩૧. ૯૩૨. ૯૩૩. ૯૩૪. ૯૩૫. ૯૩૬. ૯૩૭. ૯૩૮. ૯૩૯. ૯૪૦. ૯૪૧. ૯૪૨. ૯૪૩. ૯૪૪. ૯૪૫. ૯૪૬. ૯૪૭. ૯૪૮. ૯૪૯. ૯૫૦. ૯૫૧. ૯૫૨. ૯૫૩. ૯૫૪. ૯૫૫. ૯૫૬. ૯૫૭. ૯૫૮. ૯૫૯. ૯૬૦. ૯૬૧. ૯૬૨. ૯૬૩. ૯૬૪. ૯૬૫. ૯૬૬. ૯૬૭. ૯૬૮. ૯૬૯. ૯૭૦. ૯૭૧. ૯૭૨. ૯૭૩. ૯૭૪. ૯૭૫. ૯૭૬. ૯૭૭. ૯૭૮. ૯૭૯. ૯૮૦. ૯૮૧. ૯૮૨. ૯૮૩. ૯૮૪. ૯૮૫. ૯૮૬. ૯૮૭. ૯૮૮. ૯૮૯. ૯૯૦. ૯૯૧. ૯૯૨. ૯૯૩. ૯૯૪. ૯૯૫. ૯૯૬. ૯૯૭. ૯૯૮. ૯૯૯. ૧૦૦. ૧૦૧. ૧૦૨. ૧૦૩. ૧૦૪. ૧૦૫. ૧૦૬. ૧૦૭. ૧૦૮. ૧૦૯. ૧૧૦. ૧૧૧. ૧૧૨. ૧૧૩. ૧૧૪. ૧૧૫. ૧૧૬. ૧૧૭. ૧૧૮. ૧૧૯. ૧૨૦. ૧૨૧. ૧૨૨. ૧૨૩. ૧૨૪. ૧૨૫. ૧૨૬. ૧૨૭. ૧૨૮. ૧૨૯. ૧૩૦. ૧૩૧. ૧૩૨. ૧૩૩. ૧૩૪. ૧૩૫. ૧૩૬. ૧૩૭. ૧૩૮. ૧૩૯. ૧૪૦. ૧૪૧. ૧૪૨. ૧૪૩. ૧૪૪. ૧૪૫. ૧૪૬. ૧૪૭. ૧૪૮. ૧૪૯. ૧૫૦. ૧૫૧. ૧૫૨. ૧૫૩. ૧૫૪. ૧૫૫. ૧૫૬. ૧૫૭. ૧૫૮. ૧૫૯. ૧૬૦. ૧૬૧. ૧૬૨. ૧૬૩. ૧૬૪. ૧૬૫. ૧૬૬. ૧૬૭. ૧૬૮. ૧૬૯. ૧૭૦. ૧૭૧. ૧૭૨. ૧૭૩. ૧૭૪. ૧૭૫. ૧૭૬. ૧૭૭. ૧૭૮. ૧૭૯. ૧૮૦. ૧૮૧. ૧૮૨. ૧૮૩. ૧૮૪. ૧૮૫. ૧૮૬. ૧૮૭. ૧૮૮. ૧૮૯. ૧૯૦. ૧૯૧. ૧૯૨. ૧૯૩. ૧૯૪. ૧૯૫. ૧૯૬. ૧૯૭. ૧૯૮. ૧૯૯. ૨૦૦. ૨૦૧. ૨૦૨. ૨૦૩. ૨૦૪. ૨૦૫. ૨૦૬. ૨૦૭. ૨૦૮. ૨૦૯. ૨૧૦. ૨૧૧. ૨૧૨. ૨૧૩. ૨૧૪. ૨૧૫. ૨૧૬. ૨૧૭. ૨૧૮. ૨૧૯. ૨૨૦. ૨૨૧. ૨૨૨. ૨૨૩. ૨૨૪. ૨૨૫. ૨૨૬. ૨૨૭. ૨૨૮. ૨૨૯. ૨૩૦. ૨૩૧. ૨૩૨. ૨૩૩. ૨૩૪. ૨૩૫. ૨૩૬. ૨૩૭. ૨૩૮. ૨૩૯. ૨૪૦. ૨૪૧. ૨૪૨. ૨૪૩. ૨૪૪. ૨૪૫. ૨૪૬. ૨૪૭. ૨૪૮. ૨૪૯. ૨૫૦. ૨૫૧. ૨૫૨. ૨૫૩. ૨૫૪. ૨૫૫. ૨૫૬. ૨૫૭. ૨૫૮. ૨૫૯. ૨૬૦. ૨૬૧. ૨૬૨. ૨૬૩. ૨૬૪. ૨૬૫. ૨૬૬. ૨૬૭. ૨૬૮. ૨૬૯. ૨૭૦. ૨૭૧. ૨૭૨. ૨૭૩. ૨૭૪. ૨૭૫. ૨૭૬. ૨૭૭. ૨૭૮. ૨૭૯. ૨૮૦. ૨૮૧. ૨૮૨. ૨૮૩. ૨૮૪. ૨૮૫. ૨૮૬. ૨૮૭. ૨૮૮. ૨૮૯. ૨૯૦. ૨૯૧. ૨૯૨. ૨૯૩. ૨૯૪. ૨૯૫. ૨૯૬. ૨૯૭. ૨૯૮. ૨૯૯. ૩૦૦. ૩૦૧. ૩૦૨. ૩૦૩. ૩૦૪. ૩૦૫. ૩૦૬. ૩૦૭. ૩૦૮. ૩૦૯. ૩૧૦. ૩૧૧. ૩૧૨. ૩૧૩. ૩૧૪. ૩૧૫. ૩૧૬. ૩૧૭. ૩૧૮. ૩૧૯. ૩૨૦. ૩૨૧. ૩૨૨. ૩૨૩. ૩૨૪. ૩૨૫. ૩૨૬. ૩૨૭. ૩૨૮. ૩૨૯. ૩૩૦. ૩૩૧. ૩૩૨. ૩૩૩. ૩૩૪. ૩૩૫. ૩૩૬. ૩૩૭. ૩૩૮. ૩૩૯. ૩૪૦. ૩૪૧. ૩૪૨. ૩૪૩. ૩૪૪. ૩૪૫. ૩૪૬. ૩૪૭. ૩૪૮. ૩૪૯. ૩૫૦. ૩૫૧. ૩૫૨. ૩૫૩. ૩૫૪. ૩૫૫. ૩૫૬. ૩૫૭. ૩૫૮. ૩૫૯. ૩૬૦. ૩૬૧. ૩૬૨. ૩૬૩. ૩૬૪. ૩૬૫. ૩૬૬. ૩૬૭. ૩૬૮. ૩૬૯. ૩૭૦. ૩૭૧. ૩૭૨. ૩૭૩. ૩૭૪. ૩૭૫. ૩૭૬. ૩૭૭. ૩૭૮. ૩૭૯. ૩૮૦. ૩૮૧. ૩૮૨. ૩૮૩. ૩૮૪. ૩૮૫. ૩૮૬. ૩૮૭. ૩૮૮. ૩૮૯. ૩૯૦. ૩૯૧. ૩૯૨. ૩૯૩. ૩૯૪. ૩૯૫. ૩૯૬. ૩૯૭. ૩૯૮. ૩૯૯. ૪૦૦. ૪૦૧. ૪૦૨. ૪૦૩. ૪૦૪. ૪૦૫. ૪૦૬. ૪૦૭. ૪૦૮. ૪

અર્થ—હે સમજી પુરૂષો ! શ્રીના સંગથી પ્રાપ્ત થતા દક્ષણગુરુ સુખથી વિરામ પામો. (એટલે શ્રીના સંગથી પ્રાપ્ત થતા દક્ષણગુરુસુખને તજી દો.) કદાચ તમને શ્રીના સંગમાં પ્રીતિ હોય; તો દયા, મૈત્રી અને પ્રણામથી વધુઓનો સંગ કરો. કારણકે હારથી ચોક્કસ (બુવાન શ્રીના) બે સ્તનોનું જોડું, અથવા મણિની મેળનાથી રૂમરૂમ થતો કેડનો ભાગ, નરકમાંથી તારનાર નથી. (દયા, મૈત્રી અને પ્રણામ નરકમાંથી ચોક્કસ બચાવી લેશે.) (૬૧)

૬૧ વિવેચન—

જેઓએ લગ્ન કર્યાનો શુભ હેતુ, માત્ર વિદ્ય સુખમાજ બદલી નાખ્યો, તેમની આ વાતો છે માતાપિતાદિ કુટુંબની સેવા, મમાજની સેવા, અતિથીઓની સેવા; અપંગ પ્રાણીઓની સેવા,—વિગેરે નિસરાઈ જઈ, હું મારી અપી અને મારો મીઠા—એટલીજ દુનિયા માઠીને બેગ, તેમને આ સીધો દપકો છે. શ્રીને સાથે રાખીને જેઓએ કૃત્યાણના માર્ગ પકડ્યા—રાક્ષા બાકા, મોરખનની સ્ત્રી, મગાગયાની ચગાવતી, વમિટની અરુદતી, અગ્નિની અનસૂયા, ચારણકથની ગાર્ગી, બેડાણાની ગગામાઈ આ સ્ત્રીયો—પતિને નરકમાં પાડનાર નર્હી, પણ પતિને નરકમાંથી બચાવનાર—પ્રાત મરણીય—ગગા જેની પવિત્ર બહેનો.

જેમના શુદ્ધચાત્રમ દુષ્ક્રમય હોય, અગર જેઓએ શુદ્ધચાત્રમનો ત્યાગ કર્યો હોય; તેમણે દયા, મૈત્રી અને પ્રણામથી સ્ત્રીઓમાં પ્યાર કરવો, બ્રાહ્મણો ધરમા રહે; તોપણ તેઓ વિદ્યા અને વિરતિ (વૈરાગ્ય) ઋષી સ્ત્રીઓમાં અવસ્ય પ્યાર રાખે. અનાદિકાળથી આ બે સ્ત્રીઓ, બ્રાહ્મણોને વેચી છે.

હે યુધા—આ દપકો મમજીને દેવાય. ગોવિંદ બોલ્યા છે કે—

યે હિ સંસ્પર્શજા ભોગા, દુઃખયોનય યથ તૈ ।

આયંતવંતઃ કૌંતેય, ન તેષુ રમતે યુધઃ ॥ [ગીતા. ૫-૨૨].

ધન્વિયોના નાશવત સુખોમાં ડાલો પુરૂષ રમતો નથી—આસક્ત થતો નથી.

હવે લક્ષ્મીને કહે છે,—

શાર્દૂલવિક્રીડિતશ્તમ—

માતર્લક્ષ્મિ મજસ્વ કશ્ચિદપરં, મત્કાદ્લક્ષિણી માસ્મ મ્હઃ ।

ભોગેભ્યઃ સ્પૃહ્યાલયો ન હિ વયં, કા નિઃસ્પૃહાણામસિઃ ॥

સઘઃ સ્યૂતપલાશપત્રપુટિકા—પાત્રે પવિત્રાકૃતે ।

મિક્ષાસક્તુભિરેવ સંપ્રતિ વયં, ટ્વંતિ સમીહામહે ॥૬૨॥

૬૨ ૫૬૨૭૯—મો માત લક્ષ્મિ ! હે લક્ષ્મી માતા ! અપરં કશ્ચિત્ મજસ્વ-બીજા કોષને સેવ મત્કાદ્લક્ષિણી મા સ્મ મ્હ—હવે મારામાં પ્રીતિ ન રાખે ભોગેભ્યા-ભોગો માટે, ભોગ ભોગવ્યા માટે વયં હિ ન સ્પૃહ્યાલયઃ—અમે ખરેખર સ્પૃહ્યાલયા નથી—આતુર નથી. નિ સ્પૃહાણાં (ત્વં) કા અસિ—સ્પૃહા ગહિત પુરૂષોને તુ કોણ માન છે ? સઘ—તાજાં તોડેના સ્યૂતપલાશપત્રાણાં પુટિકાપાત્ર તસ્મિન્—તસ્મિન્ પવિત્રીકૃતે—આપરના તાજાં પાદડાના બનાવેના પવિત્ર પડિયામાં. મિક્ષાસક્તુભિ. યથ—માગી અ

અર્થ—હે લક્ષ્મી માતા ! હવે તું બીજા કોઈને સેવ; (એટલે હવે તું મને તજી દે.) હવે તું મારામાં પ્રીતિ ન રાખ; કારણકે અમારે હવે લોગો લોગવવાની સ્પૃહાજ નથી. તો પછી નિઃસ્પૃહાવાળા યુરૂપને, તું કોણ માત્ર છે ? અમે તો હમણાં, પવિત્ર અને સુરતના બનાવેલા આખરાના પડીયામાં, શિક્ષા માગીને આણેલા સાયવાથીજ, અમારો નિર્વાહ કરીએ છઈએ. (૬૨)

૬૨ વિવેચન—

ગયા સ્લોકમા 'કામની' અને આ સ્લોકમા 'કનક' જેહુ-ત્યાગીઓને ભયંકર વિપત્તિ કરતા વધારે ભયંકર છે; એમ કહ્યું. વિષ એકજ જન્મનું બગાડે; અને વિપયો અનેક જન્મનું બગાડે. આખરાના તાગ્ન પાંદડાના બનાવેલા પડીયામાં, માગી આણેલા સાયવાનું બોજન. બાવા માધુઓના મંદિરોમાં, અને મઠમાં, જેમ જેમ બોજનના ભપકા વધ્યા; તેમ તેમ ધર્મ છુડતો આવ્યો. સંસારનો ત્યાગ કર્યો; પણ રસાસ્વાદનો ત્યાગ કર્યો નહીં; તે રજની મગસ છે,

ત્યાગીઓએ પોતાના પૂર્વાશ્રમના સંબંધીઓમાં અને મિત્રોમાં અરાગ રહેવું; એટલુંજ નહીં, પણ તેમનાથી અન્નગ રહેવું, એમ કહે છે.

અનુષ્ટુપદતમ—

યૂયં વયં વયં યુય-મિત્યાસીન્મતિરાવયોઃ ।

કિં જાતમધુના યેન, યૂયં યૂયં વયં વયમ્ ॥ ૬૩ ॥

અર્થ—હે મિત્ર ! તમે તે અમે અને અમે તે તમે—એમ અમારી મતિ પ્રથમ હતી; હમણાં કોણ જાણે શુંએ થયું છે કે—જેથી કરીને, તમે તે તમેજ; અને અમે તે અમેજ, એવી સિત્તતા જણાય છે. (૬૩)

૬૩ વિવેચન—

જે સન્યાસી-સાધુ, સંબંધીઓને ત્યાં અને મિત્રોને ત્યાં મુકામ કરે; તેમને પત્ર લખે; તેમના કુરાળ સમાચાર પ્રેરે; તે વૈરાગના ક્ષેત્રમાં જઈને; વૈરાગ્યને લજવે છે. જેટલો પૂર્વ પશ્ચિમમાં બેઠ છે; તેટલો રાગ વિરાગમાં બેઠ છે. નાટકશાળાનો એકદર પણ, પોતાના સાચા સંબંધીઓને (રેષ દર્મ્યાન) જૂલી જાય; તો તે પોતાનો પાટ અરાખર લાજવી શકે. નાટક ખોટું પણ એકદરે પોતાનો વેશ અરાખર લાજવોજ જોઈએ; તેમ સંસાર ખોટો, પણ સન્યાસીએ પોતાનો વૈરાગ અરાખર લાજવો જ જોઈએ—વૈરાગના નિયમો પાળવાજ જોઈએ. આણેલા સાયવાથીજ. સંગ્રતિ-હાથમાં. ઘયં ઘૃત્તિ સમીદામહે—અમે અમારો નિર્વાહ કરીએ છઈએ.

૬૩ પદરૂઢઃ—યૂયં વયં—તમે તે અમે. ઘયં ઘૃયમ્—અને અમે તે તમે. इति આઘયોઃ મતિઃ આસીત્—એવી અમારી બુદ્ધિ-અમજબુ-મા-વના (પ્રથમ) હતી. અધૂતા કિં જાતમ્—હમણાં કોણ જાણે શું એ થયું છે કે. યેમ—જેથી કરીને. યૂયં યૂયં—તમે તે તમેજ—અમે નહીં. (અને) ઘયે ઘયં—અમે તે અમેજ—તમે નહીં.

ત્યાગી કોઇ તરણુ સીને કહે છે કે—

મન્દકાન્તાવૃત્તમ્—

વાલે લીલામુકુલિતમમી, મન્યરા દૃષ્ટિપાતા:

કિં ક્ષિપ્યન્તે વિરમ વિરમ, વ્યર્થ ઇષ શ્રમસ્તે ।

સમ્પત્યન્યે વયમુપરતં, વાલ્યમાસ્યા વનાન્તે

ક્ષીણો મોહસ્તૂળમિવ જગજ્-જાલમાલોકયામઃ ॥૬૪॥

અર્થ—હે બાળા ! હાલભાવથી અરધા મીઠાએલા મંદમંદ કટાક્ષો, તું શા માટે નાંખે છે ? તારો આ શ્રમ વ્યર્થ છે. (એટલે તેમાં તારો દિ વળે એવું નથી.) માટે તું તેમ કરવું રહેવા દે. હાલમાં અમે બદલાઈ ગયા છઈએ. અમારૂં અજ્ઞાન, અમારો મોહ, નાશ પામી ગયો છે. હવે અમારે વનમાં રહેવાની પ્રીતિ થઈ છે. અમારો મોહ ક્ષીણ થઈ ગયો છે. હવે અમે જગત્ની જાળને—વૈભવોની હાલચને તરખલા જેવી ગણીએ છઈએ. (૬૪)

૬૪ વિવેચન—

જેમ માંદાને અજાણ અશ્ચિ-તેમ વૈરાગીને સીના સુખમાં અશ્ચિ. તુલસીદાસજી કહે છે કે—

ચોપાઈ—હિસર વરમે તૃણ નહિ જામા, સંત હૃદય જસ ઉપજ ન કામા.

હજી આગળ કહે છે કે— શિખરિણીવૃત્તમ્—

इयं बाला मां प्र-त्यनवरतमिन्दीवरदल-

प्रभाचोरं चक्षुः, क्षिपति किमभिप्रेतमनया ।

गतो मोहोऽस्माकं, स्मरकुसुमबाणव्यतिकर-

ज्वरज्वाला शान्ता, तदपि न वराकी विरमति ॥६५॥

૬૪ પદ્યછેદઃ—હે વાલે-હે બાળા ! લીલયા મુકુલિતાઃ(અર્ધખીડેલા) દૃષ્ટિપાતાઃ (કટાક્ષો) યસ્મિન્ન કર્મણિ યથા સ્યાત્ તથા તત્ લીલામુકુલિતં અમી મન્યરાઃ (મંદ મંદ) દૃષ્ટિપાતાઃ-હાલભાવથી અરધા મીઠાએલા મંદમંદ કટાક્ષો. કિં (ત્વયા) ક્ષિપ્યન્તે-તારાથી શા માટે ફેંકાય છે-નાખાય છે ? તે ઘણું શ્રમઃ વ્યર્થઃ-તારો આ શ્રમ વ્યર્થ છે-તેમા તારો દિ વળે તેમ નથી. વિરમ વિરમ-માટે તું તેમ કરવું રહેવા દે. સંપત્તિ-હાલમાં. વ્યર્થ અન્યે-અમે બદલાઈ ગયા છઈએ. વાલ્યં ઉપરતં-અમારૂં આગળપણુ અગર અજ્ઞાન-નાશ પામી ગયું છે. આસ્યા વનાન્તે-અને વનમાં આસ્યા-અદા-પ્રીતિ-પ્રાપ્ત થઈ છે. મોહઃ ક્ષીણઃ-મોહ ક્ષીણ થઈ ગયો છે. જગતઃ જાલં તૂળમ્ ઇવ આલોકયામઃ-જગત્ની જાળને-ગોળને, હવે અમે તરખલા જેવા ગણીએ છઈએ.

૬૫ પદ્યછેદઃ—इयं बाला-આ બાલા. इन्दीवरदलं (કમળના) दलं तस्य प्रभा-ताम् चोरयति इति इन्दीवरदलप्रभाचोरं चक्षुः-કમળની પાંખડીની શોભા સરખું

અર્થ—આ બાળા—આ બુવાન સ્ત્રી, કમળ સરખાં નેત્રથી, મારા તરફ બુલે છે; પણ તેથી શું ? એટલે તેની અગર મારા ઉપર થવાની નથી; કારણકે—અમારો મોહ જતો રહ્યો છે. કામદેવના પુષ્પબાણથી ઉત્પન્ન થતી જ્વરજ્વળા (તીવ્ર વિહ્વળતા), શાંત થઈ ગઈ છે, તોપણ આ તુરંત સી કેમ અટકતી નથી ? (૬૫)

૬૫ વિવેચન—

સ્ત્રીના હાવભાવમાં લક્ષ્યાલું નહોં; તે મોટા પુરુષોની વાતો છે. હાથીના કુંભ રથના તોડી નાખે; એવા પુરુષો પણ, સ્ત્રીરૂપી કીચકમાં ખુચી ગયા. બધા તેની વાત કરીએ—શ્વેતકુક પર્વત ઉપર શ્રીરામ અને લક્ષ્મણ, સુગ્રીવને પ્રથમ મળ્યા; ત્યારે સુગ્રીવે મીનાબાઈ કટલાંએક આશુપણુ શ્રીરામને બતાવ્યાં. શ્રીરામે લક્ષ્મણને પૂછ્યું કે—‘આ આશુપણુ મીનાબાઈ છે ?’ તેના જવાબમાં—

ચોપાદ—હાથ ભેરિ વૈ લક્ષ્મણુ બોલે, રઘુનાયકસેં બચન બોલોસે;
‘પગજીપણુ મેં સકા ચિન્હારી, ઉપર કળાડુ ન સિપ નિહારી.’

‘સિતાબાઈની સાથે હું રહ્યો; પણ તેમના ચરણથી ઉપર, મેં કદિ નજર કરી નથી;’ એમ લક્ષ્મણુ બોલ્યા. રેડીયાર પ્રતિવાળા ભાઈઓ, કુટુંબીઓ, અગર મિત્રો, આમાથી કંઈક શીખે; તો સંસાર સુખરૂપ થાય. રાગાપણુ સાબળી; પણ પરસ્પરી માન સમાન ન થઈ; તે ગંગાકાંઠે તરસ્યા રહ્યા. એક વખત પંચવટીમાં, બ્યાં શ્રીરામ, સીતા અને લક્ષ્મણુ સાથે રહેતા હતા; ત્યાં એવું બન્યું કે—બપોરના ભોજન પછી, શ્રીરામ કોઈ ઋષિને મળવા ગયા. પછું કુટીમાં સીતા અને લક્ષ્મણુ એકલા હતા. દિવસ ગરમીના હતા; તેથી પર્ણકુટીની બહાર, આગજીમાં, વક્ષની ઘટા નીચે બેસી, સીતા અને લક્ષ્મણુ વાતોલાપ કરતા હતાં. વાતો કરતાં કરતાં સીતાજી ત્યાજ સુઈ ગયા; અને લક્ષ્મણુ પાસે બેસી રહ્યા. તે વખતે શ્રીરામ ચોપટ રૂપે, એક વક્ષ ઉપર આવીને બોલ્યા કે—

પુરુષં દૃષ્ટ્વા ફલં દૃષ્ટ્વા, દૃષ્ટ્વા સ્ત્રીણાં ચ યૌવનમ્ ॥

ત્રીણિ રત્નાનિ દૃષ્ટ્વૈય, કલ્પ્ય મો ચલતે મનઃ ॥૧॥

આ શબ્દો સાબળી લક્ષ્મણુજીએ આમ તેમ બોલ્યા; પણ કોઈને દેખ્યું નહોં—એટલે શાંત રહ્યા. ત્યારે ચોપટ તેનો તે શ્લોક, ફરી બોલ્યો. લક્ષ્મણુ જોઈ નજર કરતાં, ચોપટને દેખ્યો. એટલે ચોપટ તેનો તે શ્લોક ત્રીજી વાર કહ્યો. તે સાબળી લક્ષ્મણુ બોલ્યા—

નેત્ર-કટાક્ષ. મામ્ પ્રતિ-માસ પ્રત્યે. અનવરત-નિરંતર. ક્ષિપતિ-ફેકે છે. અનયા ચાલયા કિં અમિષેતમ્—આ બાળા શું ઈચ્છે છે ? આ બાળા આમ કેમ કરે છે ? અસ્માકં મોહઃ ગતઃ—અમારો મોહ ગયો છે—રહ્યો નથી. સ્મરસ્ય કુસુમાનિ ધાણાઃ इय સ્મર-કુસુમવાળા; તેણે વ્યતિકરા. (પ્રમંગો), તિઃ જ્યલતિ યા જ્વાલા સ્મરકુસુમવાળા વ્યતિકરજ્વરજ્વાલા—કામદેવના પુષ્પબાણથી ઉત્પન્ન થતી તીવ્ર આતુરતા. શાન્તા—શાંત થઈ ગઈ છે. તદપિ—તોપણ. ધરાકી (કિં) ન વિરમતિ ?—આ તુરંત સી કેમ અટકતી નથી ?

પિતા यस્ય શુચિર્મૃતો, માતા यस્ય પતિવ્રતા ॥

ઉભાભ્યાં યઘ્ય સંભૃતસ્-તસ્ય નો ચલતે મનઃ ॥૨॥

ફરી પોપટ બોલ્યો—

અમ્મિહુંદસમા નારી, ઘૃતહુંમસમો નર. ॥

પાંખે સ્થિતા સુંદરી ચેત્, કસ્ય નો ચલતે મનઃ ॥૩॥

તેનો જવાબ લક્ષ્મણે આપ્યો કે—

મનો ધાવતિ સર્વત્ર, મલોન્મત્તગર્જેન્નયત્ ।

જ્ઞાનાંકુશે સમુત્પન્ને, તસ્ય નો ચલતે મનઃ ॥૪॥

ફરી પોપટ બોલ્યો કે—

દે લક્ષ્મણ ! મદા પ્રશ્ન ! સુમિત્રાપાઘ્ય નંદન !

ઈશ્વાકોઽઘ્ય ફુલોત્પન્ન, ઘનનિવારિત્ત નમો નમઃ ॥૫॥

ઉપશા શ્લોકોના દ્વે અર્થ ફરીએ—આભયો—

અર્થ—પોપટ બોલ્યો કે—‘સુંદર પુષ્પ, સુંદર ફળ અને સુંદર સ્ત્રીનું યૌવન, આ ત્રણ રત્નો દેખીને, ક્યા પુરૂષનું મન ચલાયમાન ન થાય ?’ [૧] તેના જવાબમાં લક્ષ્મણે કહ્યું કે—‘જેનો પિતા પવિત્ર હોય, જેની માતા પતિવ્રતા હોય, આવા બેઉ પવિત્ર દેવતાથી, જેની ઉત્પત્તિ હોય, તેનું મન ઉપના નહીં રત્નો દેખીને ચલાયમાન થાય નહીં’ [૨] ફરી પોપટ બોલ્યો—‘અમ્મિહુંદ સમાન સ્ત્રી છે, ધીના ધમ્મ જેનો પુત્ર છે સુંદરી પામે’ હોય; છતાં ક્યા પુરૂષનું મન ચલાયમાન થતું નથી ?’ [૩] તેના જવાબમાં લક્ષ્મણે કહ્યું કે—‘મદોન્મત્ત ગર્જેન્નની માફક, મન ચારે તરફ દોડ્યા કરે છે, તેપણ તેના ઉપર જાનનો વિવેકનો—અંકુશ બગબગ હોય, તો તે પુરૂષનું મન, સુંદરી પામે હોય, છતાં તેમાં સ્થિરાત્વ નથી [૪] તે આભયો પોપટ આગળ બોલ્યો કે—‘હે લક્ષ્મણ ! હે ડાયા પુત્ર ! હે સુમિત્રાના આનંદરૂપ પુત્ર ! તું ઇશ્વાકુ કુળમાં ઉત્પન્ન થયો વળી બ્રહ્મચારિ’ તને માગે મળ્યામ છે.’

ગગ શાદુલ૦

આતામ્રાયતલોચનાભિરનિશં, સંતઙ્ગ્ય સંતઙ્ગ્ય ચ ।

ક્ષોસસ્તીક્ષ્ણકટાક્ષમાર્ગેણગણો, મદ્તાંગનાભિર્મૃશમ્ ॥

તેષાં કિં હુ વિધાસ્યતિ પ્રશમતિ, પ્રધુમ્નલીલાત્મજાં ।

યેષાં શુદ્ધિવેકધન્નફલર્ક, પાર્શ્વે પરિભ્રામ્યતિ ॥

અર્થ—જેઓની આમપાસ, શુદ્ધ નિવેકરૂપી વજ્જની દાવ, આમતેમ ફરતી હોય છે, તથા જેઓની કામચીત્રા સમી ગદ્ય હોય છે, તે પુરૂષોને, કાષ્ઠક લાન અને લાખા જેમના નેત્રો છે, એની મદોન્મત્ત સ્ત્રીઓના, એવી એવીને મારેલા તીક્ષ્ણ બાણોની અસર, શુ થવાની છે. એટલે એવા પુરૂષોને, મદોન્મત્ત સ્ત્રીઓના તીક્ષ્ણ કટાક્ષબાણોની અસર થવાની નથી

ચોપાધ—ઉસર વરે તુણ નહીં જામા, મન હૃદય જસ ઉપજ ન કામા. [તુલસીદાસ]

સગ! શાર્દૂલ વિં

શૃંગારામૃતલેકસાગ્રલચિર-ઘષ્ટોત્તિપત્રાગ્નિવતા ।

મૌદગચ્છત સુમનોભિપગસુભગા, સ્ત્રીણાં કયાચહરી ॥

ચૈદ્રદાગતપાદ્યેન પરિતો, મસ્માયશેષીકૃતા ।

કિં તેષાં વિપમાયુધઃ પ્રકુરુતે, રોષમ્પ્રકર્ષેડપિ રે ॥

અર્થ—શૃંગારરૂપી અમૃતના મીઠાનથી, કુણા નાનાં ધામ જેવી જેવી કાંતિ છે એવી સ્ત્રીઓની કથારૂપ વેન હોય છે. તે વેનને પાંકા બોલવાતરૂપી પાદ્ય હોય છે; હાથ ભાવ રૂપી સુંદર ખીસેલા પુષ્પોથી તે વેન ગાળે છે. તે વેનને જેઓએ શ્રદ્ધામયરૂપી અભિધી આરે તરફથી બાળીને ભગ્ન કરી દોષ છે; એવા પુરુષોને કોપ પામેલો કામદેવ પણ શું કરી શકે? એટલે કાંઈ કરી શકે નહીં.

આ બે જૈન માહિત્યના શ્લોકો છે. જૈન સાધુઓ વૈશ્યઓ રસીક હોય છે. પાદ રાખવું કે—આ ખોદી; પણ તેનો જેને સહવાસજ નહીં; તે અનાપાસે બેઠે. શ્રીસ્વામીનારાયણે સાધુ બ્રહ્મચારી ઉપર ભારે દયા કરીને પાઠ બાધી દીધી. વળી ફરી ખોદી; પણ સાકરની આસહીમાં બોળી રાખી હોય, તો ખટાસ તજે. તેમ પુરુષ સ્ત્રીના સોભાય; પણ સંતોના સહવાસમાં જે પુરુષ રહે; તે બચી શકે.

માયાથી બચવા માટે નિર્ભય ધ્યાન કયા છે?—ને હવે કહે છે—

શાર્દૂલવિક્રોધિતગત્—

રમ્યં હૃમ્યંતલં ન કિં વસતયે, શ્રાવ્યં ન ગૈયાદિકં

કિં વા પ્રાણસમાસમાગમસુલં, નૈવાધિકં પ્રીતયે ।

કિંતુદ્ધાન્તપતત્પતન્નપવન-બ્યાલોલદીપાંકુર—

જ્ઞાયાચશ્ચલમાકલરય સકલં, સન્તો વનાન્તં ગતાઃ ॥૬૬॥

અર્થ—રહેવાને માટે શું સુંદર હવેલીઓ નથી? સાંભળવા યોગ્ય ગાયનાદિ પણ શું નથી? પ્રાણ સમાન ખારી સ્ત્રીના સમાગમનું સુખ શું અધિક આનંદ

૬૬ પદ્યકોટ—વસતયે—વસવા માટે, રહેવા માટે. કિં રમ્યં હૃમ્યંતલં ન—શું સુંદર હવેલીઓ અગર હવેલીની અગાશીઓ નથી? કિં ગૈયાદિકં શ્રાવ્યં ન—શું મારા મારા ગાયનો, માણજીગા જેવા નથી? પ્રાણસમાન—પ્રાણસમાન, ખારી. પ્રવનસપવન, સ્વપ્ન-ગમસ્ય સુલં કિં વા અધિકં પ્રીતયે ન પથ?—પ્રાણ સમાન ખારી સ્ત્રીના સમાગમનું સુખ શું અધિક આનંદ આપવું નથી?—આપે કે કિંતુ—છતાં. ઉદ્ધાન્તદ્વાસો પતત્ પત-હઃ—ઉદ્ધાન્તપતત્પતદ્ગઃ—દીવાને બેઠાને થેયું બનેલું અને તેમ થતા આમ તેમ ઉડવું પતંગીયું. તસ્ય પથનઃ તેન બ્યાલોલા (ડાહલી) દીપાંકુરસ્ય છાયા, તદ્વત્ સંચલં (પતત્) સકલં અસ્તિ—તેના પવનથી ડાહલી દીવાની રીખા જેવા ચંચળ હિતિ આકલરય—એવા વિચાર કરીને. સન્તઃ ધનાન્તં ગતાઃ—સંત પુરુષો વનમાં ગયા છે—ધનમાં જઈને રજા છે—ધરણ છે.

આપતું નથી ?—આપે છે. એટલે શું આ ધર્માં સુખનાં સાધન નથી ? તે સર્વે છે; તો પણ દીવાને બેઠને ઘેલા બનેલા અને આમતેમ ઉડતા પતંગના પવનથી, ડાલતા દીવાની છાયા જેવાં ચંચળ, આ ધર્માં સુખ છે: એમ સમજીને, સંત પુરૂષો, વનમાં જઈને વસ્યા છે. (૬૬)

૬૬ વિવેચન—

આવી વાતો સમજાય; તો ઘણી ભાંજગડ મટી જાય. મંત્રોએ, વ્રદોએ અને મુમુક્ષુઓએ, પોતાના જીવનની ભાંજગડો મટાડવા, વૈરાગ્યશતક અવશ્ય વાંચવું નોંધએ.

હજી વનનો મહિમા બતાવે છે—

સગધરાવૃત્તમ—

કિં કન્દાઃ કન્દરેભ્યઃ, પ્રલયમુપગતા. નિર્ઝરા વાગિરિભ્યઃ ।

પ્રધ્વસ્તા વા તરુભ્યઃ, સરસફલમૃતો, વલ્કલિન્યથ શાલાઃ ॥

વીક્ષ્યન્તે યન્મુલાનિ. પ્રસભમુપગત-પ્રથયાણાં ચલાનાં ।

દુઃખોદાત્તાલ્પવિત્ત-સ્મયવશપવના-નર્તિનમ્નૂલતાનિ ॥૬૭॥

અર્થ—શું અરણ્યોમાંથી કંદમૂળ ખૂટી ગયા ? શું પર્વતમાંથી વહેતા અરણ્યાંઓ સુકાઈ ગયાં ? રસવાળા ફળોને અને વલ્કલને ધારણ કરનારી વૃક્ષની ડાળો શું પડી ગઈ ?—શું ખરી પડી ? કે જેથી મનુષ્યો, ઉદ્ધત ખળ પુરૂષોનાં, મહા દુઃખોથી મેળવેલા અદ્ય ધનના ગર્વસ્વપ્ની પવનના રોગથી, નાચતી લુકુટીવાળા મુખોને જીએ છે ? એટલે ઉદ્ધત ધનવાનને ઘેર, વનવાસીઓ, ત્યાગીઓ—શા માટે જાય છે; તે ખબર પડતી નથી. એટલે રૂઠા પુરૂષોએ, ઉદ્ધત ધનવાનનું સુખ પણ જોવું ઘટતું નથી. (૬૭)

૬૭ વિવેચન—

ઉદ્ધત ધનવાન સેવક લાયક નથી. તોપણ—સંસાર માડે; તેમને ધનની જરૂર પડે. નિર્ધનોએ સંસાર માડવો; કોઈ પણ પ્રકારે વ્યાજબી નથી. યાદ રાખવું કે—અમુક પ્રકારના :

૬૭ પદ્યછેદ—કિં કન્દરેભ્યઃ—શું અરણ્યોમાંથી. કન્દાઃ—કંદ. પ્રલય ઉપગતાઃ—નાશ પામી ગયા ?—ખૂટી ગયા ? ગિરિભ્યઃ. નિર્ઝરા. વા—અને પર્વતમાંથી અરનાં અરણ્યો પણ શું સુકાઈ ગયાં ? ચ—અને સરસફલમૃતઃ—સારા રસવાળાં ફળને ધારણ કરનારી શાખાઓ. વલ્કલિન્યઃ શાલાઃ કિં તરુભ્યઃ પ્રધ્વસ્તાઃ ?—જાલ આપનારી ડાળો શું નાશ પામી ગઈ છે ?—વૃક્ષ ઉપરથી ખરી પડી છે ? ચત્—આવી શંકા કરવાનું કારણ એ છે કે—પ્રસભમ્ (અત્યંત) અપગતઃ પ્રથયઃ (વિવેક) ચેષામ્ તે, તેષામ્ પ્રસભમપગતપ્રથયાણાં—ઈતિ ચલાનાં—જેઓનો વિવેક ધણો નાશ પામી ગયો છે, એટલે જેઓ તદ્દન ઉદ્ધત બની ગયા છે એવા ખળ પુરૂષોના. મુલાનિ વીક્ષ્યન્તે—મુખો નેવાય છે—એટલે શહેરમાં રહે છે. દુઃખેન ઉપાત્તં અલ્પં વિત્તં—દુઃખોપાત્તાલ્પવિત્તં તેન (પ્રાપ્તઃ) સ્મય. (ગર્વ)—દુખથી નો પ્રાપ્ત કરેલા થોડા ધનમાંથી પ્રગટેલો ગર્વ. સ્મયઃ યથ વશપવન તેન આનર્તિતાઃ, (ફરકતી). મ્નૂલતાઃ ચેષુ મુલ્હેષુ તે—તે ગર્વસ્વપ્ની પવનથી ફરકતી બચુટીવાળા મુખો (શાખાટો) નેવાં નોંધએ ?)

પુખ્તને પ્રત્યે તેઓ વદનીયની બન્યા છે, તેપણ વદનીની જરૂર ન હોય; તેના સાગીએએ, કદિ મનઘનને એવડા નહિ નિર્ધન નમાર માટે, ત્યજી નુખના કરના, એ ગણુ દુઃખ, તેની માગે ડોળવા છે મનને નાટે કદિ, મુખાંઓને એવડા પડે, તે એમ બને તેમ માનવથી ગ્દી, પોતાના અગ્નિ દુઃખવો અને દુઃખની મજબૂર સાથ, કે તુન ઉદત મન વાગોને પડવા એવડા

મુખાની નોકરી-તેમા ભયદર ખોટ-મુખાંઓની નોકરીમાં; એટલે ખુદામનખોડી જન માગવામા, માથા ખોળાં બંધ કરવા પડે, અને હૃદયીમા થર થર દુઃખતા-રહેવું પડે તમા ખોટાં કરવા; અને નબલ ન્દેવુ, તેના જેવી, માનવ જીવનમા એકે મોટી ખોટ નથી હાંધી કે-આપણા જીવનમા, આત્મજન અનુષ્ઠાને મરી પડે છે આત્મજન વિનવું મનુષ્ય, તે પણ પડી કરના હનકુ.

આપણા ઉદત મનવાનોને સેવવા તે કરના, મગા દાઢે એમીને એવિંદ ગાવા, તે શું ખોટું છે? એમ દહે કહે છે—

વસન્તતિલધાયુક્ત—

ગંગાતરંગકણકીકર-શીતલાનિ,

ત્રિગાધરાધ્યુષિતચારુ-શિલાતલાનિ ।

સ્થાનાનિ કિં હિમવત , પ્રલયં મતાનિ

યત્સાવમાનપરપિન્દ-રતા મનુષ્યાઃ ॥૬૮॥

અર્થ—ગંગાના તરંગના શીતળ છાટાથી ઠંડી બનેલી, અને વિદ્યાધરે જેના ઉપર આવીને બેને છે, એવા પથ્થરની પાટોરૂપી હિમાલયનાં ઝુંદર સ્થાનો (એકઠે-આસનો) શું નાશ પામી ગયા? કે જેથી-માણસો અપમાનથી પ્રાપ્ત કરેલા અનનમા-એટલે રોજગારમા-પ્રીતિવાળા થયા ? તાત્પર્ય-આવા ઉદત મનવાનોની નોકરી કરવી, તેના કરતા વનવાસ કરવો તે સાધ છે. [૬૮] ૬૮ વિવેચન—

ગંગાએ જવુ, તે ભાગ્ય હોય તે બને બાકી-જેઓ પોતાના ધરના આગણા મ્બન્ધ મ્બન્ધ રાખે, અગર પોતાના ધરની અગાડીઓ મ્બન્ધ રાખે, સાજ સવાર જળી છાડી, શીતળ બનાવે પછી અવકાશ લઇ, મત્રીને મમથે-ત્યારે જમતુ શાન પડ્યુ હોય, ત્યારે-ત્યા બેમે, તે પણ ભાગ્યશાળી ગણાય સગવડ હોય, તે આગણામા તુનમી, પુખ્તના છોડ અગર વેન-જે બને તે-અનુષ્ઠ વાનવા, અને ગ્રેમથી ઉઠેરવા

૬૮ પદ્યબેદ—ગંગાતરંગકણકીકર શીતલાનિ-ગંગાના તરંગના શીતળ છાટાથી ઠંડી બનેલી (શિત્લ) વિદ્યાધરે અધ્યુષિતાનિ ચારુણિ શિલાતલાનિ-વિદ્યાધરે જેના ઉપર બેમે છે તે ઝુંદર પથ્થરની પાટોરૂપી હિમવત સ્થાનાનિ-હિમાલયના સ્થાનો કિં પ્રલય મતાનિ-શ નાશ પામી ગયા? યત્-આમ માનવાનું કારણ એમુજ છે કે અવમાનેન, (અપમાન) સહિત સાવમાન, સાવમાનેન પ્રાપ્ત પરપિન્દ, તસ્મિન્ રતા એ સાવમાનપરપિન્દરતા, સાવમાનપરપિન્દરતા इति મનુષ્યા-માણસો અપમાનથી પ્રાપ્ત કરેલા અનનમા-રોજગારમા-પ્રીતિવાળા થયા છે

ધંધાને માટે, અગર ધન માટે, ઉદ્ધત ધનવાનોને ઘેર ધક્કા ખાવા; તેના કરતા, ગંગા- તટ ઉપર જઈ, શ્રીહરિને લજવા તે ઉત્તમ છે.

શ્રવેને દેહ બહુ વ્હાશે છે. દેહ માટે શ્રવ બહુ દુઃખ વેડે છે; તથા ઘણું પાપ કરે છે; તેથી હવે દેહ સંબંધી ક્ષેત્ર છે કે—

શિવચરિત્તો—

યદા મેરુઃ શ્રીમાન-નિપતતિ યુગાન્તાગ્નિનિહતઃ

સમુદ્રાઃ શુષ્યન્તિ, પ્રચુરમકરગ્રાહનિલયાઃ ।

ધરા ગચ્છત્યન્નં, ધરણિધરપાર્દરપિ ધૃતા

શરીરે કા વાર્તા, કરિકરમકર્ણાગ્રચપલે ॥૬૧॥

અર્થ—મેરુપર્વત ઘણોજ મોટો છે; તોપણ ત્યારે યુગાંતનો અગ્નિ પ્રગટે છે; ત્યારે તે મેરુ પણ બળતો બળતો પડી જાય છે. વળી મગર અને જીરના ધરસ્થ મોટા સમુદ્રો પણ સૂકાઈ જાય છે; પર્વતથી ધારણ કરી રાખેલી પૃથ્વીનો પણ, અંત આવી જાય છે; ત્યારે નાના હાથીના કાનના છંડા જેવા અપળ શરીરમાં, શી સ્થિરતા (અગર શો વિશ્વાસ) રાખવો ? એટલે-દેહની નિત્યતામાં વિશ્વાસ રાખી, પડી ન રહેવું; એવો ભાવ છે. [૬૬]

૬૬ વિવેચન—

વેપસો નાનો અને ફડકો મોટો-દેહના અનેક રોગો, અને દેહની કષ્ટબંધુરતાનો બરાબર વિચાર કરીએ; ત્યારે ખાત્રી થાય કે-વેપસો નાનો અને ફડકો મોટો.

પાછા માટે રૂપેના અર્થ-શ્રવણ ત્યા સુધી માત્ર પેટ ભરવું; અને એ વસ્તુ પહેરવા; તેટલા માટે-કેટલા પાપ ! કેટલા કષ્ટ ! કેટલો લોભ ! અને આ પ્રમાણે અવળું વર્તન કરતા, શ્રીહરિથી વિમુખ; વિગેરે વિચાર જેમને થાય, તેમને ખાત્રી થાય કે-પાછા માટે અનેક રૂપેના વપરાઈ ગયા. ખોટા માટે ખર્ચ ખોટા નાખ્યું-સોનાનો ઝાખો હાર આપીને, અળકેતો ગીસેટ અડાવેલો હાર લીધો. હજી સમજાય તો ‘એક ધડી તે લાખેણી વડી જાય.’

મોટા મોટા જતા રહ્યા; મહાન સિકંદર પણ આવતો થયો. મોટા મોટા સર્જનો પણ, દવાના ખાટલા પડ્યા મેલીને આવ્યા ગયા; ત્યારે આપણે દેહની આશા શી રાખવી ! દેહની આશા નહીં, તે દેહ માટે અનેક પાપ કા કરવા ! ખોટી વસ્તુમાં ખુવાર શા માટે થયું ! દેહ પડી જાય, તે પહેલા જે વસ્તુ માટે આ જન્મમાં આવ્યા છઈએ, તે વસ્તુ કા ન સાધવી ! વિચાર કરી જોએ.

૬૬ પદ્યોદ્—શ્રીમાન ઇતિ મેરુઃ—મેરુ પર્વત ઘણો મોટો છે તોપણ. યદા—ત્યારે યુગાન્તસ્ય અગ્નિના નિહતઃ—યુગાંતની અગ્નિથી બળાય છે-બળે છે નિપતતિ—નાશ પામે છે. પ્રચુરમકરગ્રાહણામ્ નિલયાઃ—ધણા મગર અને માછલાઓના સ્થાનરૂપ સમુદ્રો. શુષ્યન્તિ—સૂકાય છે. ધરણિધરપાર્દરપિ ધૃતા અપિ ધરા—પર્વતોથી ધારણ કરી રાખેલી પૃથ્વી પણ અન્તં ગચ્છતિ—નાશ પામે છે કરિણ. કરમસ્ય કર્ણાગ્ર, તદ્ વૈત્ત ચપલં, તસ્મિન્ કરિકરમકર્ણાગ્રચપલે ઇતિ શરીરે—આબહસ્તિના કણુના છંડા જેવા અપળ શરીરમાં. કા વાર્તા—શી સ્થિરતા અગર શો વિશ્વાસ રાખવો

અથા વિચારનું પાઠન કરાવે કરીશ /—એમ કહે છે—

અનુદ્યુમ્નયુત—

एकाकी निःस्पृहः शान्तः, पाणिपात्रो दिग्भरः।

कदा शंभो भविष्यामि, कर्मनिर्मूलनक्षमः ॥७०॥

અર્થ—હે સદાશિવ ! એકલો, સગરહિત-અનામકન-નિઃસ્પૃહ, શાંત, હાથરૂપી પાનવાળો, દિગંબર, અને કર્મને નિમૂળ કરવાને શક્તિમાન-એવો હું ક્યારે થઈશ ? [૭૦].

૭૦ વિવેચન—

સાખી—એવોરે દિવસ ક્યારે આવશે ! જે દિન શાનિમા ત્રામ;

તું ને મારું રે મટી જશે, પડશે પુરુષ પ્રકાશ— વાટ નેઉરે-એ દીનની.

હામાને દયાના ઉભંગ, માથે માથો વેગમ,

બસે રે મહું મારા ધગ વિગે, વટે નીચી રે ગગ— વાટ નેઉરે-એ દીનની.

૫૬.

મુને સુખને ન જાતે રે મસાગ, કટોને કેમ કાઢએ ?

દેખી દાલા ભવના દાઢ, કટોને કેમ રીજએ—૨૬૦

નિગેરે વિગેરે-[ભાક્ષપત્રિકા પાન ૧૮૭૭]

નિત્યાનિત્યતો વિવેક હવે બનાવે છે—યસસ્તતિલકાવૃત્ત—

माताः श्रियः, सकलकामदुष्टास्ततः किं

दत्तं पदं शिरसि विद्विषतां, 'ततः' किम् ।

सन्मानिताः प्रणयिनो, विभर्षस्वतः किं

करुणं स्थितं तनुमृतां, तनुभिस्ततः, किम् ॥७१॥

અર્થ—સઘળી ઇચ્છાઓને પૂર્ણ કરે, એટલી બધી લક્ષ્મીપ્રાપ્ત થઈ હોય; તો તેથી પશુ શું ? શત્રુઓના માથા ઉપર પગ ભૂક્યો હોય; એટલે તેમને

૭૦ ૫૬-૭૬—મો શંભો-હે સદાશિવ કદા (અહમ્)-ક્યારે હું, एकाकी निःस्पृह

શાન્તઃ-સગરહિત-એકલો, સ્પૃહારહિત, શાંત પાણિપાત્ર-એની પાસે હાથરૂપી પાસણ છે છે. હાથ સિવાય કાંઈપણ સમ્રદ નથી એવો થોળી વિગ્ધય અંધરે વસ્ય સ દિગંબર-દિશાઓરૂપી વચેપાળો-નમ કર્મેણામ્ નિર્મૂળને ક્ષમ-કર્મોનો નાશ કરવામા જે શક્તિમાન છે એવો ભવિષ્યામઃ-થઈશ.

૭૧ ૫૬-૭૬—તનુમૃતાં-પ્રાણીઓને. सकलान कामान् दुहन्ति इति सकलका

મદુષાઃ, सकलकामदुष्टाः इति श्रियः प्राप्ता- તતઃ કિં-સઘળી ઇચ્છાઓને પરિપૂર્ણ કરે એવી-લક્ષ્મીઓ પ્રાપ્ત થઈ હોય, તો તેથી પશુ શું ? विद्विषतां शिरसि-શત્રુઓના માથા ઉપર પદ દત્તં તત કિં-પગ મૂક્યો હોય તોપણ (તેમા પ્રાણીઓને) શું લાભ ? प्रणयिनः विमर्षेः सन्मानिता तत कિं-જ્ઞાના સગા અગર આશ્રિતોને નાના પ્રકારના વેલવના સુખ આપી, प्रसन्न-કર્મી, તેથી (પ્રાણીઓને) કયો લાભ છે ? तनुभिः, करुणं स्थित- એક કરુણ પર્વત આયુધ્ય-બોમબુઃ તતઃ-કિં-તોપણ તેમા પ્રાણીઓને શો લાભ છે ?

સતજ્ઞ હાર ખવરાવી હોય; તો તેથી પણ શું ? બહાલાં સગાંઓને નાનાં પ્રકારનાં વૈભવનાં સુખ આપીને, પ્રસન્ન કર્યા હોય; તો તેથી પણ શું ? એક કદપ પર્યંત આયુષ્ય લોગળ્યું હોય; તો તેથી પણ શું ? [૭૧].

૭૧ વિવેચન—

બાદબાકી કરે; તેને ખબર પડે; કે આખરે શું વધે. ગુણાકાર બહુ મુઝવાડ્યાં. પ્રથમ એક-પછી એકનાં બે, ત્રણ; બેના ત્રણ-ચાર-પાંચ-પચીસ વધી પડ્યા. ક્યાં ઉભા હતા; તે પણ-આ નવી ઉપાધિમાં બૂલી ગયાં. પછી બાદ કરીએ; તો ખાતરી માય; કે-મૂળ આપણે એકલાજ હતા. એકલાની પેલી મેર-નજર કરીએ; તો પરમાત્મા દેખાય. એકલા વિનાના મીઠા જેવું આ બધું છે-એ ભાવ. જે કાંઈ છે; તે-આખ ઉઘાડી છે ત્યાં સુધીજ; પછી નહીં.

હજી આગળ કહે છે તે સાંભળો—

જ્ઞાધરાણી—

જીર્ણા કન્યા તતઃ કિં, સિતમમલપદં, પટ્નમ્ત્રં તતઃ કિમ્ ।

एका भार्या ततः किं, ह्यकरिस्तुगणै-रावृतो वा ततः किम् ॥

भक्तं भुक्तं ततः किं, कदशनमथवा, वासरान्ते ततः किम् ।

व्यक्तज्योतिर्न चान्तर-मथितभवमयं, वैभवं वा ततः किम् ॥૭૨॥

અર્થ—ફાટેલી ગોદડી હોય, તો તેથી પણ શું ? અને સ્વચ્છ ધોણું રેશમી વસ્ત્ર હોય; તો તેથી પણ શું ? સેવામાં એક સ્ત્રીજ હોય; તો તેથી શું ? અને હાથીઓના અને ઘોડાઓના મોટા ટોળાઓથી, વિંટાએલા હોઈએ; તોપણ શું ? ભાત જેવું ઉમદા ભોજન મળ્યું હોય; તો તેથી શું ? અને સાંજ સુધી કાંઈ ન મળ્યું હોય; પણ સાંજે કાંઈ એકું જુકું ખાવાનું મળ્યું હોય; તો તેથી પણ શું ? આ પ્રમાણે ગમે તે સ્થિતિમાં હોઈએ; તોપણ-જન્મ મરણના ભયને અંતરમાંથી નાશ કરી નાંખે એવું, આત્મજ્ઞાન પ્રગટે નહીં; તો તે તમામ સરખું છે; એટલે-નકામું છે. [૭૨].

૭૨ પદ્મજેદ—જીર્ણા કન્યા તતઃ કિં-જીની ગોદડી હોય તો તેથી પણ શું ? પટ્તાનિ સુત્રાણિ ચસ્મિન્ તતઃ, પટ્નમ્ત્રં इति સીતમ્ અમલં પદં-હયા સારથી એટલે રેશમના તાગથી વણેલું-મફદ પવિત્ર વસ્ત્ર હોય. તતઃ કિં તેથી શું ? एका भार्या ततः कિं?-સેવામાં એક સ્ત્રીજ હોય તેથી શું ? वा-અથવા. ह्यकरिणाम् तुगणैः आवृतः ततः किं-હાથી તથા ઘોડાના મોટા ટોળાઓથી વિંટાએલો હોય તોપણ શું ? भक्तं भुक्तं ततः किं-ઓદન જેવા હયા ભોજનનો આહાર કર્યો હોય તોપણ શું ? अथवा-અથવા. वासरान्ते कदशनम् ततः किं-સાંજ સુધી કાંઈ ન મળ્યું હોય; અને સાંજે કાંઈ એકું જુકું ખાવાનું મળ્યું હોય તોપણ શું ? इति सकलं वैभवं वा ततः किं-આ પ્રમાણે કદિ તમામ વૈભવો મળી ચૂક્યા હોય, તોપણ તેથી પ્રાણીઓને શોભાણ છે ? वा-यदि-જો. अन्तः मथितं भवमयं येन ततः अन्तर्मथितभवमयं-જન્મમરણના ભયને. अन्तरमांशी नाश करी नांખे એવું. व्यक्तज्योतिः न-આત્મજ્ઞાન પ્રગટે નહિ તો.

૭૨ વિવેચન—

ગમે તે ચિનિયા રહે; પણ ગોપિદને ન વિભાગે એ બાવ,
ત્યારે લેશ લાયક શું છે; તેનું સ્પષ્ટિકરણ કરે છે—

પસન્તલિલકાપૃષ્ઠ—

યત્કિર્થયે, મરણજન્મભયં દૃદિસ્યં

સ્નેહો ન વન્ધુષુ, ન મન્મથજા વિકારાઃ ।

સંસર્ગદોષરહિતા, વિજના વનાન્તા

યૈરાગ્યમસ્તિ કિમતઃ, પરમર્થનીયમ્ ॥૭૩॥

અર્થ—સદાશિવની બહિન, દૃઢ્યમાં જન્મમરણનો ભય; સંબંધીઓમાં ઉદાસીનતા; કામદેવથી ઉત્પન્ન થતા વિકારો પણ શમી ગયા હોય; સંસર્ગ દોષથી રહિત, વળી નિર્જન વનમાં વાસ, અને વૈરાગ્ય (પણ) હોય; તે આથી ખીણું કયું પ્રાપ્ત કરવા લાયક છે ? સંસારમાં જે કંઈ કરવા જેવું છે; તે આટલુંજ છે. [૭૩].

૭૩ વિવેચન—

કૃષી મુંદર વાણી છે ' આનું વિવેચન શું કરીએ ' જે ત્રણ વાર આવા શ્લોકો વાંચીએ; તો તેમાથી કાઢક ખરે.

શું કરવા યોગ્ય છે, તે દુશ કહે છે. સાબરો—

પસન્તલિલકાપૃષ્ઠ—

તસ્માદનન્તમજરં, પરમં વિકાસિ

તદ્બ્રહ્મ ચિન્તય, કિમેભિરસદ્વિકલ્પૈઃ ।

વસ્યાનુપદ્રિણ ઇમે, શ્રુવનાધિપત્ય-

ભોગાદયઃ કૃપણલોકમતા ભવન્તિ ॥૭૪॥

૭૩ ૫૬-૭૬ — મયે હિત મહેશે ભવિઃ—મહાદેવમા બહિત. મરણજન્મભયે દૃદિ-
સ્યં—દૃઢ્યમાં જન્મમરણનો ભય રહી હોય. વન્ધુષુ ન સ્નેહઃ—સંબંધીઓમાં સ્નેહ ન હોય.
મન્મથજાઃ વિકારા ન—કામદેવથી ઉત્પન્ન થતા વિકારો ન થતા હોય. સંસર્ગદોષ-
રહિતા વિજના ઇતિ વનાન્તા—સંસર્ગ દોષથી રહિત અને નિર્જન વનમાં વાસ મળ્યો
હોય. યૈરાગ્યં અસ્તિ—અને વૈરાગ્ય પણ હોય. અતઃ પરમ્ અર્થનીયમ્ કિં—તો આથી
ખીણું કયું પ્રાપ્ત કરવા લાયક છે ?

૭૪ ૫૬-૭૬ — તસ્માત્—તેથી કૃપણલોકૈઃ મતા ઇતિ ઇમે શ્રુવનાધિપત્યભોગા-
દયઃ—કૃપણ શોડાને જેમા ધણી મમતા છે એવા ત્રણે શોડાના અધિપતિપણાદિક વૈભવો.
વસ્ય (બ્રહ્મણઃ)—જે બ્રહ્મનો અનુપદ્રિણ. ભવન્તિ—આશરે રાખીને રહે છે. તદ્ અનન્ત-
અજરં—પરમં—વિકાસિ—બ્રહ્મ ચિન્તય—તે અનન્ત અજર મહાત્મ અને પ્રકાશરૂપ બ્રહ્મનું
ધ્યાન કરો. વર્મિઃ અસદ્વિકલ્પૈઃ કિમ્—આ દેહાદિક અસત્ય સુખોમા કેમ મમતાં થયો
છે ? અથવા આ દેહાદિક અસત્ય સુખો યા.દિસાખમાં છે ?

અર્થ—કૃપણ લોકોને જેમાં ઘણી મમતા હોય છે; એવા ત્રણ લોકોના અધિ-
પતિપણાદિક વેમવો, જે બ્રહ્મનો આશરો રાખીને રહે છે; તે અનંત, અજર
મહાન અને પ્રકાશસ્વ બ્રહ્મનું ધ્યાન ધરવું. પછી આ દેહાદિક અસત્ય સુખોનો
શો હિસાબ ! દેહાદિક સુખો કે-જે-તુચ્છ છે; તેને માટે અનંત અજર બ્રહ્મનો
ત્યાગ ન કરવો; એ હેતુ છે. [૭૪]

૭૪ વિવેચન—

આ ભૂલ આખા જગતમાં પથરાઈને પડી છે. સૌ શેષ, આ ભૂતમાં ભૂત
પડ્યા છે. મન મદાત્માઓ અને મંદિરના પૂજારીઓ પણ, આ ભૂતમાં ભટકે છે. આ
ભૂત કઈ? ‘અનિત્ય સુખ માટે, નિત્ય સુખનો ત્યાગ કરવો તે’-રૂપે આપીને પાછ લેવી
તે. ભગવાનને પડ્યા મેલીને, મંસારનાં સુખ માટે વજ્રખા ખાઈનાં તે. શીરામ અયોધ્યાવાસી-
ઓને કહે છે કે—
ઓપાઈ.

‘કહ તંતુકરે કલ વિષય ન ભાઈ’, સ્વર્ગદુ સ્વપ્ન અંત દુઃખદાઇ;

નરતતુ પાઇ, વિષયમન દેહી, પક્ષટી મુધા તે શર વિષ લેહી.

તાહિ કમરુ ભલ કહે ન ભાઈ, શુંજ ગઈ પરમભણિ ખાઈ.

[મોક્ષવાણી પાનુ ૬૮.]

પારમભણિનો દાર આપીને, અણોહીનો દાર લીધો, તેમ વિષય સુખ માટે, આત્મિક
સુખનો ત્યાગ કર્યો. એટલે-આ ઉત્તમ માનવ દેહ કે-જેની એક ધડી, તે કરોડો દેતા ન
મજે એવી-તે માન દેહ કદ સુખો માટે ખોઇ નાંખ્યો. હીરા ખુવો, મોતી ખુવો; તેનો હિસાબ
નહી; કારણ-ચોટે વેચાય. પણ માનવ જીવનની એક ધડીનો હિસાબ. કારણ કે-કરોડો
દેતા, તે ચોટે ન મજે. કારણકોડી ગરજીને કહે છે કે—

ઓપાઈ—લાલ કી કછુ હરિભક્તિ સમાના, જેહિ ગાવહિ શ્રુતિ મંતપુરાના;

હાનિ કી જગ છહિ સમ કછુ ભાઈ. ભજ્ય ન રામહિ નરતતુ પાઇ.

[મોક્ષવાણી પાનુ ૮૬.]

કેટલા એક અધોર ઉધમા પડેલા સ્ત્રી પુરો, ૪૦-૫૦ થયા; તો પણ જીવનના લાભ
હાનીમા સનજતા નથી. તેઓ ખરેખર દયાપાત્ર છે. તેમને અધિરાજ કહે છે કે,—

રામ—કામણુ દીમે છે અગ્નિભેદ તારી આખમારે—કમણુ.

‘અગ્નિગાદિમા ઉમર આખી, નરનનચિતામણી ખાઇ નાખી,

શ્રદ્ધિમાં રાખી છે તીખી પાળીયારે—

ગોવિંદ જલ્પયા વિનાના વરસ ગાળીયા રે—ગોવિંદ.

દેયામાં નવ ધર્મો હરિને, ભુંડાઇ વહોરી ઝઝ ભરીને;

દયા વિનાના કામ કરી, મન બાળીયા રે—ગોવિંદ જલ્પયા.

[મોટા વટીલ-તે ઘણા શસ્ત્રા-અને-મોટા ધનવાન-તે પાંચમા પૂજાય-એવા-પણ—]

‘રૂરો પૂરો સુરાપાને, કૃષ્ણકથા નવ ગોડે કાને;

ભજનીજન ભક્તોને, ખગવત ખાળીનાં રે—ગોવિંદ જલ્પયા.

[યાદ ગખવુ; કે આ મામલો ધડી તડીનો છે. હમણું-જોતજોતામાં—]

નમે પારા આંધી જમ મટેશે, કાદો કાદો સોડો કહેશે;

[દામ ! દામ !-તારાં-]

રંજ ભરેલાં રહેશે, મંદિર ખાળામાં રે—ગોપિંદ જનપાલ

મરણ ધાત તો નથી મટવાની, જગી જે નથી વાર જવાની;

સાથે નાવે વાસ સવાની વાળીયાં રે—ગોપિંદ જનપાલ

સાવધાન છે ને ? સાંભળો છે ને ? આ વાત આપણા માટેજ થાય છે.

આ ભયંકર જીવવણી છે, ‘જગત મિથ્યા, અને પ્રલય સાથ;’ એમ બામક વાર બોધ્યા; તે વેદાંતીઓ પણ માયાને રથને અક્ષણાયા. માયું કૂટયુ; લોદી નીકળ્યું—તોપણ સમજ્યા નહીં. માટે સાવધાનના પૂર્વક સાંભળીને વિચારો.

હવે કહે છે કે—હે ચિત્ત ! તું એકથ વિનાના મિત્ર કેમ મૂકે છે ?—

વસન્તતિલકાયુત—

પાતાલમાવિશસિ યાસિ, નમો વિલંબ્ય

દિદ્મગ્નહલં ભ્રમસિ, માનસ ચાપલેન ।

આન્તવાપિ જાતુ વિમલં, કયમાત્મનીનં

તદ્વદ્મજ ન સ્મરસિ નિર્વૃત્તિ—મેપિ યેન ॥૭૬॥

અર્થ—હે ચિત્ત ! તું અંધજાતાથી (સુખને માટે), પાતાળમાં પ્રવેશ કરે છે; આકાશનું ઉલ્લંઘન કરીને જાય છે; અને ચારે દિશાઓમાં લમ્યા કરે છે. આમ લમ્યા પછી પણ, પ્રહાથીજ તને નિર્વૃત્તિ મળી શકે એમ જો; તે પવિત્ર અને તારું કલ્યાણ કરી આપનાર પ્રહારને, તું કેમ કહિ સંભારતો નથી ? સંભારવા લાયક વસ્તુ—કરવા લાયક વસ્તુ—ચોધવા લાયક વસ્તુ—પ્રહાર એ બાબ છે. [૭૫]

૭૫ વિવેચન—

એકડો દોષ, તોજ મીઠાની કીમત. ‘વર વીનાની જન આવી; સામીમાં કોને કરવા ?’ આ દૃષ્ટાંત સંવત ૧૯૭૯ ની મોક્ષ પત્રિકામાં ૨૬૬ પાને છે. ત્યાંથી વાચકોજી, વાચતા હસશે. શાસ્ત્રી કહે છે કે—રાગ કુમરી.

‘૨૮વા ૨૮વા આવ્યો છે, તું તો રામને—રે, ૨૮વા ૨૮વાં રેકો

બીજાનું સુખ જોઈને બગમા; વેદ વગરની ઘટે વળ્યમા;

ચિત્ત વિશે તું ચળ્યમા, દેખીને દામને રે—૨૮વા ૨૮વાં

પંચ વિષય લાગ્યા છે પ્યારા, જતા રણા કાઠિ જનમારા;

તું સમજીને કરી લેને તારા કામને—રે—૨૮વા ૨૮વાં

૭૫ પદ્યરૂપ—હે માનસ ! પાતાલમ્ ચાપલેન આવિશસિ—તું પાતાળમાં અપજાતાથી પેસે છે. નમઃ વિલંબ્ય યાસિ—આકાશનું ઉલ્લંઘન કરીને જાય છે. દિદ્મગ્નહલં ભ્રમસિ—ચારે તરફ લમ્યા કરે છે. અપિ—તું આમ ભટક્યો તોપણ, યેન નિર્વૃત્તિમ્ વપિ—જે પ્રહારથી જ તને શાંતિ મળી શકે છે. તદ્ વિમલં આત્મનોનં—પોતાનું કલ્યાણ કરી આપનાર તે નિર્મળ-પ્રહાર. કયમ્ કયમ્ જાતુ અપિ ન સ્મરસિ—કેમ તું મંદિ પણ સંભારતો નથી !

કેક જનમ તેં કરજી કરીયા, દેખ્યા તેથી દુઃખના દરિયા;
આ ભવમાં સુખ ભરીયાં, સેવે સ્થામને રે—રટવા રટવા૦
અરે ! હવે નવ રઅખજ હયામે, ઉઝરણું રાખી ધ્યાં વામે;
પૂરણુ આનંદ પામે, પૈકુંક ધામને રે—રટવા રટવા૦
કાળ ગણે નહીં ક્રોધપતિને, ભેદી ડાશી વૈદ્ય જનતીને;
રાંખણી અને સતી—કે—પેકુંક, કે હજમનેરે—રટવા રટવા૦
ચાર ધરી કેકે ચોધડીયું, નરતન વણુ સમજેથી નડીયું;

[અહા—હા—હા. ચવાઘો—ચવાઘો.]

આર ધરી કેકે ચોધડીયું, નરતન વણુ સમજેથી નડીયું;
પડશે કે જીતન પડીયું, જા પુછ ગામને રે—રટવા રટવા૦
રૂઝિરાજવાણી કર વ્હાલી, ચેત અરે જાવું છે ચાલી;
ખોદરામાં તું ખાલી, આઠે વજમને રે—રટવા રટવા૦

ધનવાનની સ્ત્રી, માગાપને થોડું થોડું આપી દે; તેા ધણીના ઘરમાં કાંઈ ખાડો પડે નહીં; તેમ સંસારીજો દિવમના આઠ પહોરમાંથી—ચોવીસ કલાકમાંથી—એ ત્રણ કલાક, શ્રી-હરિને આપી દે; તેા સંસારમાં કાંઈ ખાડો પડે નહીં, સંસાર ચાલ્યા કરે.

યેન નિર્જૂતિ ષષ્ટિ—જે બ્રહ્મથી તને શાંતિ મળે છે. બ્રહ્મની શાંતિનો અનુભવ યોગીએને સમાધમાં થાય; અને સંસારી જીવોને ઉદ્ધમા થાય. ટાકીમાંથી જળ ખસાસ થઈ જાય; ત્યારે તે ટાકી કુવામાંથી પાણી ભે; તેમ જીવાત્મા સંસારના કામથી થાકી જાય; એટલે શક્તિ રહિત થઈ જાય. પછી જો ઉઘી જાય; તેા આત્મા પરમાત્માને મળે; અને ખુરેલી શક્તિ પાછી મેળવે. સમાધિ એટલે જ્ઞાનદશામાં, આત્માનો અનુભવ; અને ઉદ્ધ એટલે અજ્ઞાન દશામાં આત્માનો અનુભવ.

પુત્રોની કમાણી પિતાને ખાવી ન હોય; તોપણ 'પુત્રો પિતાને સંભારે છે; એમ જ્યારે બાપ જાય; ત્યારે તે બહુ રાજ થાય. પ્રભુને આપણી દરકાર નથી; તોપણ આપણે જ્યારે તેમને યાદ કરીએ; ત્યારે તે બહુ રાજ થાય. એટલા આરેજ હિંદુ, મુસલમાન, પારસી, યાદુદી, ખ્રીસ્તિ વિગેરે તમામ ધર્મો, એક અવાજે બોલ્યા કે—'પ્રભુને સંભારતા રહો.' દરેકના આચાર વિચાર જુદા, પણ—'ખુદાકા નામ સે પ્યારે.' તે બાબતમાં સૌ એકમત.

ભજન.

શા માટે તું ભજતો નથી, સહેજે સીતા રામરે !

આ કાયા તો તારી નથી, હાડકા ને ચામરે;

તેમાં શુ—તુ મોહી રહ્યો, અલ્યા ગાફલીયા ગુલામ રે—શા માટે૦

રાવણુ સરખા રાણા હતા, સોના સરખા ધામ રે;

સવાચકા જેને દીકરા હતા, તેનાં નથી દેહાણું દામ રે—શા માટે૦

૧ પાપના દગલા કરી નાખ્યા. ૨ હવે ન કરવાયું કર્યા. ૩. ધીરજ રાખીને ધર્મ—દેવને—નાંખી દે. ૪ દુઃસા ધાગા કરનારા આવાજોને. ૫ મોટા અમલદારને. ૬. જ્ઞાન વિના ગોધાં ખાધાં. સંસારનો ખાર ઉપાડીને ચાલ્યા, બસ હું જ દાહો. ૭. અર્થ ત્યાંસુધી જ પોને બેક નહિ. હું કણ બક, તેનો વિચાર પશુ સ્ત્રી નહીં. ૭. શરીર. ૮. પહોર.

ઉઘી મેડીને અગ્નિ જડ્યા, ઉઘ્યાં ઉઘ્યાં ધામ રે,
 છત્રપતિ તો ચાલ્યા ગયા, તેનાં નથી દેહાણાં દામ રે—શા માટે
 ધાતુધની ધન બેશુ કીધું, દાટ્યા રહેશે દામ રે;
 બાપદાદા તારા વહી ગયા, તેના બોળી કાશે નામ રે—શા માટે
 પાપની તો તે પાળે બાધી, દર્મ નાંદિ લગાર રે;
 કહે ભગવાનના સાંભળો, તમે ભજીયો ભગવાન રે—શા માટે

હવે મોહના બળની પાતો કરે છે—

શાર્દૂલપિશ્તોહચૂત—

રાત્રિઃ સૈવ પુનઃ સ एव दिवसो, मत्वाश्रुवा जन्तवः ।

धावन्त्युद्यमिनस्तर्ध्व निभृत-प्रारब्धतत्त्विक भाः ॥

व्यापारैः पुनरुक्तमुक्तविषयै-रवंविधैनामुना ।

संसारेण कदयिताः कयमहो, मोहान्न लज्जामहे ॥૭૬॥

અર્થ—‘ધધા રોજગારમાં લાગેલા અજ્ઞાન જીવો, ‘હાય ! હાય ! રાત્રિ અને દિવસ ચાલ્યા ભય છે;’ એવો વિચાર કરીને, પ્રારબ્ધવશ થઈ. પ્રારબ્ધ કરાવે તે ક્રિયાઓ કર્યા કરે છે. એટલે-ધધાની ધમાલમાં રત દિવસ કર્યા ભય છે-ક્યાં ઉગે છે; અને ક્યાં આથમે છે; તેની ખબર તેમને પડતી નથી. [અથવા રાત્રે પણ આરામ લેવાને બદલે, કામકાજ કર્યા કરે છે] તથા એ ધાવતિ એટલે તે તરફ દોડે ન; એટલે તેની તે ક્રિયાઓમાંજ, આમત્તિ ર ખે છે. જે જે વિષયો સંબંધી વારંવાર કહેવામાં આવ્યું હેય છે; તથા જે જે વિષયો વારંવાર ભોગવ્યા હોય છે; એવી ક્રિયાઓ કર્યા કરે છે. સંસારમાં છુટ્ટ બનેલા—ફસાઈ પડેલા—એવા અમો, અરેરે ! મોહથી કેમ લજ્જાતા નથી ! (એટલે પંચવિધયો સંબંધી, શાઓએ અને સંતોએ અમને વારંવાર ઉપદેશ કર્યો છે; તથા જે વિષયો અમે વારંવાર ભોગવ્યા છે; તે પંચવિધયોમાંજ, અમે સજી

નું કેમ રચ્યા કરીએ છઈએ. વિષયની ભુનવટ સાથે, વાસનાની ભુનવટ કેમ થતી નથી. [એ ભાવ.] ૭૬]

૭૬ પદ્ય-૭૬—ઉદ્યમિનઃ અશ્રુવાઃ જન્તવઃ—ધધા રોજગારમાં લાગેલા અજ્ઞાની જીવો. સા एव रात्रिः (गता) पुनः स एव दिवसः गतः—હાય હાય રાત્રને દિવસ ચાલ્યા ભય છે. इति मत्वा—એવો વિચાર કરીને નિभृत-: પ્રારબ્ધેન તન્ન तद् क्रिया ये-તે-પ્રારબ્ધને વશ થઈ પ્રારબ્ધ ગ્રેરે તે તે ક્રિયામાં ભેગાઈને. तथा एव धावन्ति ते-પ્રમાણેજ દોડ્યા કરે છે. पुनरुक्ताः—(વારંવાર કહેવાએવા) मुक्ताः च विषयाः पुनरुक्तमुक्तविषया. येषु ते तैः, पुनरुक्तमुक्तविषयै इति व्यापारैः—વારંવાર કહેવા-એલાં અને ભોગવાએલા ભોગવ તથા વિષયો રૂપી ક્રિયાઓથી. एव विषया य य स एव विषयः तेन एव विषयेन—એવા પ્રકારના. एवंविधेन अमुना संसारेण कदयिता इति एवं-आ प्रकरणा आसंसारयी रांक्षय्येवा एषा अमो, कथं सहो मोहात् न लज्जामहे—અમે કેમ મોહથી સજ્જ પામતા નથી !

૭૬ વિવેચન—

દયાગમભાષા બોધ્યા કે— પગારી સી મમથી, ટાંક મૃત્યુ ન પામ્યા જન

આ કીધુ આ કંઠુ છે, એમ મરન આગે અન

અમા અંત આગશે, ને હરિ કપારે કહીશ ? કેન-કેન નહીંતો મમ્નાગ્રહ;

મગ્નુ નહીં આવે કામન કહીને, યાગે અધાર્ક ઓઢિતુ દુષ્ણે

૧૪ મોગી ગુચવણુ-ધધારાગગાની ગુચવણુ, વનહાગની ગુચવણુ, અને નિયમ ગુચ્છ
ભોગનનાની ગુચવણુ માધુ મન્યાસી આ ત્રણે ગુચવણોથી મૂળ મનારીઓ આ ત્રણે
ગુચવણુથી બાધેના બાધેના હતા, આ ત્રણે ગુચવણોનો ઉત્તર, જે મર્ધ કરી શકે, તે
શ્રીદાસને લગ્ન શકે એવા અોક દૃષ્ટાંતો છે કે-તેઓએ આ ત્રણે ગુચવણોમાંથી, પોતાનો
માર્ગ સંગ કયો નાખાએ આખી લક્ષ્યમાળ લખી નાખી છે આ ત્રણે ગુચવણોનું એક
નામ 'માયા' હતે માયામાંથી ન બચી શકે તોપણ ભયના પ્રવલ્ન ચાતુ ગમે. પ્રવલ્નની
સાથે, નજર શ્રીદાસને ચત્રે ગમે નિઃશ્ચ આશ્ચર્યે ગીના (અ ૭)મા ગોવિંદ બોલ્યા છે—

દેખી છોવા ગુણમયી, મમ માયાનુરત્યયા ।

મામેષ ચે પ્રપચતે, માયામેવા તરનિ તે ॥

‘માયાથી ગમરાધ ગમે હો, તો મારે શરમે આવતો રહે એક અવાળે માઈ નામ
તે-મારા નામનો પોતો ૨૨ કૌપદીની લાજ મ મનાર-હું-હજી કનક ગમે નથી’ વૈશાક-
જેના અંશમાં, ‘વીણાની રક્ષા, વાનર ને પ્રભુએ કરી [વચ્ચુ કે હજી કામના હો ?]
અહો મોહાત્ કય ન જ્ઞામદે—અહો મોહથી અમને કેમ લાજ આવતી નથી ?
ખોટા મોહમાં ખુવાય થયા

દૃષ્ટાંત—મનોર મેતાને મુસાફરીમાં એક દાનડો જાયો દા િગ બોમતા અંદર
સુરજના દાગીના દેખ્યા દાગીના એક-મે નહીં, પણ પચીસ-પચાસ હજમનો પાર રજો
નહીં દામજાની હુંકમા, મહેતા નવા નવા ખર્ચે મરે, અને કુનાચ ત્યા આ કુ બાપનુ કારજ
તે ધામધુમથી મુર્ચ સોગમે દિસે ઉત્તરણીવાગને નાણા ચૂંટવા, થોડા દાગીના વેચવાનો
નિચાર મ્યો પાચ દાગીના લાખને મહેતા ચીટિ આ-મા એકગીએ ધાસ મૂકીને કહી દીધુ
કે—‘આ તો ખોટા દાગીના છે’ મહેતાજી બીજા દસ દાગીના ચીટિ લાવ્યા તે પણ ખોટા
નીમળ્યા પગી પચીસ દાગીના ચીટિ લાવ્યા, તે પણ ખોટા આખો દાનડો ખાલી કર્યો,
પણ ચોખ્ખીએ તે તમામને ખોગ મૂકીને, પાછા આપ્યા કાગળનુ ખર્ચે વચર વિચાર્યું થયુ
મહેતાને ખાત્રી થઇ, કે સાચા સમજને સધર્મો, પણ ખરે વખતે ખોટા પડ્યા આ
પ્રમાણે-‘ધન-દાન નારીને ધણા દીકરા’-તેમને સાચા દાગીના માનીને, તેમને ગજી રાખવા,
જગત્મા અનેક પાપ મ્મી અંતમાજી રખતે, સૌને વગાવ્યા, પણ સી ખોટા નીકળ્યા
માગના બધનમાંથી છોજાવના, અગર હરિને થે મુક્તિ અપાવવા, મર્ધ સાથે આવ્યુ નહીં
બાગ માસે મો કના ઘીના ખાંધા, અને બારસે મણુ કુધ પીધુ, તે તમામ જગજમા ચા-ચુ
ગયુ, અને પાસેર, નવટાક સત્તેને આપ્યુ, તે આગળ આવ્યુ. વિચેરે વિચેરે. વિચારે તેમને
સમજાય પડે

સાચા સતો કેવા દશે? તે સાબગો
શિવરિણીવૃત્ત -

મહી રમ્યા ગમ્યા વિપુલમુપગાનં મુજલતા ।

વિતાનં ચાક્રાન્નં, વ્યજનમનુદ્વલોડયમનિલઃ ॥

સ્ફુરદીપચન્દ્રો, વિરતિરનિતાસંગમુદિતઃ ।

સુર્વં જ્ઞાંતં શેતે, મુનિરતનુમૃતિર્નૃપ રૂ ॥ ૭૭ ॥

અર્થ—પૃથ્વીરૂપી મુંદર પથારી છે, હાથરૂપી મોટું ઓગીકું છે, આકાશરૂપી ચંદ્રવેલો છે; અનુકૂળ પવનરૂપી પખો છે, ચંદ્રરૂપી દેહીધમાન દીવો છે, આ પ્રમાણે વૈરાગ્યરૂપી સ્ત્રીના સંગમા થેલો બનેલો મુનિ, મોટા ઐશ્વર્યવાળા રાજાની માફક, સુખશાંતિમા મુલે છે. (૭૭)

૭૭ વિવેચન—

પથગ પાથરીને, અગતગાઘ ગોદડામા પેમીને મુનાગ માધુમન્યામીઓ! આ ત્યામની વાત બરાબર સાબગને સાબળ્યુ હોય તો રમજાને સમ ત્યા દા તો પાગને

સમુદ્ર મેટો, પાણી ધણ પણ ખાઈ લોટો નાનો, પાણી થોડું, પણ મોડું લોગના જળથી તરસ છીપે એવી સમુદ્રના જળથી તરસ છીપે નર્વો જે સ્ત્રી અગર પુત્ર, ત્યા ત્યા રજળે પણ કોઈ ઠેમણે શ્રદ્ધા મળે નર્વો, તેમનો પરિશ્રમ મેટો, તેઓ સાબગે ધણ, પણ તેથી તેમની જ્ઞાનપીપાસા છીપે નર્વો જે સ્ત્રી અગર પુત્ર પોતાના સહયુગ પાસે સાબગે-થોડ, પણ શ્રદ્ધાપૂર્વક શ્રવણ મનન રે તેમની જ્ઞાનપીપાસા અનાપાસે છીપે સસારી સ્ત્રીને પરણે તેમ વૈરાગી વિરતિને પળે બ્રાહ્મણ અને મુમુક્ષુઓ દાક્યા વૈરાગી છે પદ—સહયુગના તે શબ્દ વિચારતા (૨), મટે માયા મોહ વિમર—હ રસ પીછણે

બાળી બરમ મે બધી વામના (૨), ઉર પ્રગટે પ્રેમ અષાઃ—હરિરસ

એવો અગર અમીરસ જે પીએ (૨), તેના નેણા વેણા પનદાય—હરિરસ

હાગી બહા ખુમારી ન ઉતરે (૨) સુખ મુખે મધું નવ જા—હરિસ

તેને સહજ નથીરે થરીરનો (૨), થયો આત્મ દષ્ટે ઉતાર—હરિરસ

મરણવો થઈ હરિને મળે (૨) ગળે જ્ઞાન હિમાગે હાડ—હરિરસ

શ્રદ્ધા બાને ગગનવન થઈ રહે (૨) જેમ કુલ મહા જળ માહે—હારરસ

કૃષ્ણ પોતામા—પોતે શ્રીકૃષ્ણમા (૨), કૃષ્ણ વિના ન રહે કાષ—હરિરસ

જઈ સંગિતા સાગરમા બળે (૨) તેનું નામ નક્કી દળી જાય—હારરસ

કહે પ્રીતમ સહયુગ સેવતા (૨), દળે અગર એક રસ થાય—હરિરસ

૭૭ પદ્યજેદ—મહી રમ્યા ગમ્યા પૃથ્વીરૂપી મુંદર પથારી છે મુજલતા વિપુલમ ઉપગાન—હાથરૂપી મોટું ઓગીકું છે આકાશ ચિતાન—આકાશ રૂપી ચંદ્રવેલો છે અર્થ અનુકૂલ અનિત વ્યજનમ—આ અનુકૂળ પવન એજ પખો છે ચન્દ્ર સ્ફુરદીપ—ચંદ્ર એ દેહીધમાન દીવો છે વિરતિ પદ્યજનિતા તસ્યા સંગે મુદિત જ્ઞાંત મુનિ—વૈરાગ્ય રૂપી સ્ત્રીના સંગમા થેલો થએલો મુનિ અતનુ મૃતિ વસ્ય સ્ત્ર અતનુમૃતિ અતનુમૃતિ નૃપ રૂપ—મોટા ઐશ્વર્યવાળા રાજાની માફક સુખશાંતિ—સુખશાંતિ શાન્તિ—શાંતિથી મુલે છે

જેને ગોવાળ નથી, તે ગાય રજળે છે, તેમ જેને સદ્ગુરુ નથી, તે રજળે સદ્ગુરુ
ધર્મ, પશુ ધર્મ નથી, તે પશુ રજળે સુકાન વિનાનું વડાણ, તેમ મદ્ગુરુ વિનાનો છત્ર,
ગમ-શાફ્ટન વિ.

મિથે નંદતિ નૈષ નૈષ પિન્નુને, ધૈરાતુરો જાયતે ।

મોમે લુપ્થતિ નૈષ નૈષ તપસિ, ક્લેશ સમારંધતે ॥

રત્ને રજ્યતિ નૈષ નૈષ દશદિ, પ્રદેવમાપયતે ।

ચેપા શુદ્ધહૃદાં સદય હૃદય, તે યોગિનો યોગિનઃ ॥

અર્થ—શુદ્ધ હૃદયનાગા જે પુરોનું મન, મિત્રોમા કદિ આનંદ પામતું નથી, તેમ
ચાડીયા પુરો પ્રતે કદિ ધૈરાતુર થતું નથી ભોગમા કદિ લોભાતું નથી, તેમ તપમા કદિ
ક્યેશ પામતું નથી રત્નમા કદિ ગથ થતું નથી, તેમ પત્થરનો કદિ દુઃસ્વપ્ન કંતું નથી;
તેઓજ (આ સમાગમા) યોગીઓ છે

ક્રીમીયાગ ધૂળે સોનું બનાવે, તેમ સદ્ગુરુ છવને શિવ બનાવે હથ આગળ સામગ્રી-
રાગ-શાફ્ટન વિ.

આમોદ્યેન ન વૃયતે ન ચ પટુ-પ્રોક્ત્યા સમાનયતે ।

દુર્ગથેન ન વાધ્યતે ન ચ સદા-મોદેન સંપ્રીયતે ॥

છોરુપેન ન રજ્યતે ન ચ મૃત-શ્વાનેન વિદ્યયતે ।

માધ્યસ્થેન ચિરાજિતો વિજયતે, કોઽપ્યેય યોગીશ્વરઃ ॥

અર્થ—ધિક્કાગ્રવાથી જે દુઃખી થતો નથી, અને મીઠા વચ્ચેથી જે પુરુષ રાજ થતો
નથી દુર્ગધથી જે પુરુષ પીડા પામતો નથી, અને સુગ્રધથી જે પુરુષ પ્રસન્ન થતો નથી,
સ્ત્રીના અપથી જે પુરુષ રાજ થતો નથી, અને મરી ગએના કુતરામા અપ્રીતિ કરતો નથી,
આ પ્રમાણે ઉદામીનના ભાનથી શોભતો, કોઈ આ યોગેશ્વર અહીં-સ સાગમા) જ્ય મેળવે છે

રાગ રાજમહેલમા છત્રી પનગ ઉપર ગળ સુવે પશુ અનેક ઉપાધિઓથી, તેનું ચિત્ત
વિંધાઈ જતું હોય, તો ઉંઘ આવે નહીં, અને સત પુરુષ પત્થર ઉપર સૂતા, અને હાથનું
ઓશીકું મૂકે, પણ ચિત્ત ઉપાધિઓથી મુક્ત હોય, તો ત્વરાથી ઉંઘી જાય

હવે કહે છે કે-અહાનંદ જેવો એકે આનંદ નથી તે આનંદ પાસે ત્રૈલોક્યનું રાજ્ય
-શુદ્ધ છે વિગેરે—

શાર્વલ઼િ઼઼ની઼઼઼િત઼વૃ઼ક્ષં —

ત્રૈલોક્યાધિપતિત્વમેવ ચિરસં, યસ્મિન્મહાશાસને ।

તલ્લ઼વાઽઽસનવલ્લમાનઘટને, મોમે રતિ મા કૃપાઃ ।

મોમઃ કોઽપિ સ એક એવ પરમો, નિત્યોદિતો જૃંભતે

યત્ત્વાદાદ્વિરસા ભવન્તિ વિપયાસ્-ત્રૈલોક્યરાજ્યાદયઃ ॥ ૭૮ ॥

૭૮ ૫૬૨૭૬—ત્રૈલોક્યસ્ય અધિપતિત્વં એવ ત્રૈલોક્યનું અધિપતિપણું પણ
યસ્મિન્ મહાશાસને જે અહાની મોટી ગજનમતા પાસે ચિરસં-કાંઈ હિસાનમા નથી
હુશ છે તત્ લક્ષ્ણ તે અહાને પ્રાપ્ત કરીને આસન ચ વલ્લ ચ માન ચ આસનવલ્લ
માનાનિ તેપામ્ ઘટ-(આપનારો) તસ્મિન્, આસનવલ્લમાનઘટને, આસનવલ્લમાન

અર્થ—હે ચિત્ત ! જે જ્ઞાન ઉપનિષદાદિ શાસ્ત્રોમાં કહેલું છે; તે જ્ઞાન તથા પછી, ત્રણ લોકનું આધિપત્ય પણ, રસહીન (કીકકુ) લાગે છે. એવા જ્ઞાનને ગ્રાહ કરીને, જેમાં આસન, વસ્ત્ર અને માન મળે છે; એવા લોકમાં તું પ્રીતિ ન કર. કારણકે વેદ અને શાસ્ત્રોમાં જેનું (ઠેક ઠેકાણે) વર્ણન છે એવો અનિર્વચનીય એક પ્રજ્ઞાજ્ઞાનસ્વરૂપી લોક, જ્યારે વિકાસ પામે છે; ત્યારે ત્રેલોક્યનું રાજ્ય વિગેરે સઘળાં સુખો-સઘળાં વિષયો, પ્રજ્ઞાજ્ઞાનનો સ્વાદ લીધા પછી, રસહીન-કીકકા-વળી બન્યો છે. (૭૮)

૭૮ વિવેચન—

આખરી ધગધને આધા પછી, બીજા પદાર્થો દાતે આવી સકાય નહોં; તેમ વિચારના ગત્યાપચ્યા છોડેને, અજ્ઞાનની વાતો જરા પણ રહે નહોં જેમણે હીરા જેવા નથી, એવા નિર્ધનો પાસે, હીરાની કીંમત આકવી, તે બનવા જેવું છે. વિચારની પુરોષ પામે, અજ્ઞાનની વાતો કરવી, તે નાગાના ગામમાં ઘોખીની મોટી દુકાન નાખવા જેવી બૂબ છે તમે બંને હાથ વિચારની હો, પણ તમને આ વાત કાઢક મમે છે એટલું યાદ ગમ્યને કે—આ જે વિચારના છે-તે સાચો (નિલ) આનંદ નથી, અને તેની પેલી મેર અજ્ઞાન છે અજ્ઞાનની પ્રતિ મોટો જ, મસાર ચોટો, છવને ધજા (જન્મ) ખાવા પડે નાન જમી ન હોય, ત્યાં સુધી નાનની વાડીમાં હો-હો નાત જમી રહી કે પછી, ધડી જે ધડીમાં, વાડી ખાતી ખમ. વિચારની પુરોષ જન્મમરણના રેટમાં આવે અને જન્ય, મસાર ચોટો હોટો થયો કરે, અને અજ્ઞાનની પુરોષને, બગ આ છેલ્લો ફેરો. છેલ્લા ફેરની વાત લાખા ખાતુને બહુ જમી તેનું રંગીન દેશત, પ્રથમ (સવન ૧૯૭૬ ના) પુનઃકથા છે.

અલ્પ વસ્તુ અનેક પ્રકારની વિદ્યાથી અને શાસ્ત્રોથી પણ જાહેર છે, એમ હવે કહે છે—
શાર્દૂલવિમ્બીક્ષિતવૃક્ષ—

કિં વેદૈઃ સ્મૃતિભિઃ પુરાણપઠનૈઃ, શાસ્ત્રમંદાવિસ્તરૈઃ

સ્વર્ગપ્રામકુટીનિવાસફલદૈઃ, કર્મક્રિયાવિભ્રમૈઃ ॥

મુક્તર્થકં ભવવન્ધદુ ત્પરચના-વિધ્વંસકાલાનલં

સ્વાત્માનન્દપદમવેશકચ્છનં, શોષા યગિમૃત્તય ॥ ૭૯ ॥

ઘટને કૃતિ મોગે-જેમાં આસન, વસ્ત્ર અને માન મળે એવા લોકમાં. રતિ મા કૃત્યા—પ્રીતિ ન કરે ક અપિ મોગા-એવો મર્ધ લોક છે યક યવ ધરમ-જે લોક મુખ્ય તથા મહાન ૩ નિત્યોદિત-‘અજ્ઞાન રૂપી’ જે લોક મ નથી સાસ્ત્રોગા માફ સૂચન છે તે સ યવ જન્મતે-તે લોક જ પ્રકાશે છે-વિકાસ પામે છે ત્રેલોક્યસ્ય રાજ્ય આદિ વેપુ તે ત્રેલોક્યરાજ્યાદય, ત્રેલોક્યરાજ્યાદય વિષયા-ત્રેલોક્યનું રાજ્ય વિગેરે સઘળાં સુખો-વિષયો તસ્ય સ્વાદાત્ યત્સ્વાદાત્ જે અજ્ઞાનનો સ્વાદ લીધા પછી ચિરસા મયન્તિ-રસહીન થઈ બન્યો છે

૭૯ પદ્યઉદ્—વેદો કિં વેદના જે ભાગમાં કમોનોજ મહિમા બતાવે છે, તે ભાગો બહુવાધી શુ લાભ છે ? સ્મૃતિભિ કિં-ધર્મ, અર્થ અને કામમાં પ્રીતિ કરાવનારી અનિચ્છાઓનું પણ શુ પ્રયોજન છે ? પુરાણપઠનૈ કિં-નનો જ મહિમા જાણવાના પુરાણો બહુવાધી પણ શુ લાભ છે ? મંદાવિસ્તરૈ, શાસ્ત્રો-મોટા વિસ્તારવાળા શાસ્ત્રોથી

અર્થ—વેદના જે ભાગોમાં (પૂર્વ મીમાંસામાં), કર્મોનોજ મહિમા બતાવ્યો છે; તે ભાગોવાળા વેદો ભણવાથી શું લાભ છે ?-કાંઈ નહિ. ધર્મ અર્થે, અને કામમાં પ્રીતિ કરાવનારી સ્મૃતિઓનું પણ શું પ્રયોજન છે ?-કાંઈ નહિ. મતથી અને નાના મોટા ઇતિહાસોથી ભરેલા પુરાણો ભણવાથી, પણ શો લાભ છે ?-કાંઈ નહિ. તે સિવાય સાખ્ય, ન્યાય, વૈશેષિકાદિ મોટા વિસ્તારવાળા શાસ્ત્રો ભણવાથી પણ, શો લાભ છે ?-કાંઈ નહિ. સ્વર્ગસ્થી ગામની એક ઝુપડીમાં નિવાસસ્થી ફળને આપવા વાળા યજ્ઞાદિ કર્મકાંડના ગાંડપણથી પણ શો લાભ છે ?-કાંઈ નહિ. [ત્યારે શું કરવું તેનો હવે ખુલાસો કરે છે.] સંસારના બંધનસ્થી દુઃખની રચનાનો નાશ કરવામાં, પ્રલયના અગ્નિ જેવું, મૂખ્ય, અને પ્રધાનનંદના પદને પ્રાપ્ત કરવામાં જે જ્ઞાન કળાસ્વયં છે-યુક્તિસ્વયં છે; તે જ્ઞાનને તજીને, બાકીના તમામ જ્ઞાન, વાણીયાના વેપાર જેવાં છે. આજીવિકા પૂરતાં છે-ક્ષુદ્ર સુખો મારે છે. [૭૯].

૭૯ વિવેચન—

ગુગ-પ્રભાત.

ત્યા લગી આત્મા તત્ત્વ ચિન્થો નહિ, ત્યા જગી સાધના મર્વ જૂડી,
માનુસ દેહ તારો, એમ એતે ગયો, માવધાની જેમ ટટિ વૃદ્ધિ—ત્યાં
શુ થયુ જ્ઞાન મેવા ને પૂજન થયી, શુ થયુ ગેર ગ્વી દાન દાનદીધે,
શુ થયુ ધર્મ જટા ભગ્મ લેપન કરે, શુ થયુ વાગ લોચન કીધે—ત્યાં
શુ થયુ નપ ને નિર્ધ કીધા થયી, શુ થયુ માળ ગ્રમી નામ લીધે,
શુ થયુ નિનકને તુતસી ધાર્યા થકી, શુ થયુ ગમજળી રનાન કીધે—ત્યાં
શુ થયુ વેદ વ્યાકરણ વાણી વટે, શુ થયુ રાગ ને રમ જાણે,
શુ થયુ અર્થદર્શન મેવ્યા થકી, શુ થયુ વરણના બેદ જાણે—ત્યાં
એ છે પરપચ સહુ પેટ ભરવા તણા, આત્માગમ પરિષદ ન જોયો;
ભણે નમ્મયો કે તત્ત્વદર્શન વિના, ગ્ન ચિનામાણુ જન્મ જોયો—ત્યાં

આ માલગીને નારિનક ન બનતા આ માલગીને મ્લોકના ભાવને સમજવા પ્રયત્ન કરેને નહીં તો—અમલ્યા વિનાનું ધુગધાણી દ્રોષદીનો સ્વયં વર સાલગીને, પટવાણી મમજી પણ શું ? સ્વર્ગપ્રાપ્તિ કુટીનિવાસસ્થ સ્વર્ગપ્રાપ્તિનિવાસસ્થ તત્ત્વ ફલદો તે હિતિ કર્મક્રિયાવિષયમે—અર્થસ્થી એક ગામની ઝુપડીમાં નિવાસસ્થી ફળને આપવાવાળા જુદા જુદા કર્મકાંડની યેનજથી શું લાભ છે ? મયસ્ય યન્થ, તસ્ય દુઃખાનિ, તેષાં રચના, તસ્યા વિષ્વસે કાત્તજનલ—(અન્યનો અગ્નિ) હવ, તમ્ પક્-ભવના બંધનસ્થી દુ ખોની રચનાનો નાશ કરવામાં પ્રલયના અગ્નિ જેવું જે મુખ્ય છે તે જ્ઞાન. સ્વાત્માનંદસ્ય પદં સ્વાત્માનંદપદં તત્ પ્રાપ્તું યત્ પ્રવેશકલનં તત્-પ્રજ્ઞાનંદના પદને પ્રાપ્ત કરવા મારે જે જ્ઞાનની જગર છે તે જ્ઞાન તત્ પક્ કલનં (જ્ઞાનને) મુક્તવા-તે મુખ્ય જ્ઞાનને તજીને, ચોપક-બાકીના તમામ જ્ઞાન યણિગ્નુત્તય-વાણીયાના વેપાર જેવા છે—આજીવિકા પૂરતાં છે-ક્ષુદ્ર સુખો મારે છે.

કે- 'પાંચ પતિ કરીએ, ત્યાંથી સતી.' એવું કર્યો નહીં. ઉપલા શ્લોકમાં અને ઉપલા પદમાં સાર એ છે કે-રનાન મધ્યા, જ્ય, તપ, શાસ્ત્ર અને તિથિ-તમામ સારાં છે; પણ તેથી જે આગળ છે; તે સેવા જેવું છે. જ્ય, તપ, નિથં, સાર વગેરે વસ્તુઓ ઉત્તમ છે; પણ અભિમાનને તથા, જ્ય, તપ, તિથિ કરીએ; તેજ આગળ ધરી શકીએ, નહિં તો ત્યાંથી આગળ નહીં; પણ પાછળ. હતા ત્યાંથી હતા. વિચાર કરી લેજો.

ધીરાંકર વિવેકચૂડામણિમા બોધ્યા છે કે—

પીળાયા રૂપસીંદર્ય, તૈન્નિવાદનમૌષ્ઠ્યમ્ ॥

મજારંજનમાયં તનુ-ન સ્વામ્યાયાય ધરુપતે ॥૫૭॥

વાયવેશ્વરી શબ્દશરી, શાસ્ત્રધ્યાન્યાનકૌશલમ્ ॥

યેદુપ્યં વિદુષાં તદ્વદ-ભુક્તયે ન તુ મુક્તયે ॥૫૮॥

અવિદ્યાતે પરે તત્ત્વે, શાસ્ત્રાધીતિસ્તુ નિષ્ફળા ॥

વિદ્યાતેઽપિ પરે તત્ત્વે, શાસ્ત્રાધીતિસ્તુ નિષ્ફળા ॥૫૯॥

શબ્દજાલં મહારણ્યં, ચિત્તમ્રમણકારણમ્ ॥

જન. પ્રયત્નાઽશ્વતથ્યં, તત્ત્વશૈભ્યત્તમાત્મનઃ ॥૬૦॥

અર્થ—વીણાનું રૂપ મુંદર, અને વીણાના તારો વગાડવાની હોશીયારી, શ્રોતાઓની પ્રમત્તા માટેજ, હોય છે. પણ તે વીણાથી આશ્રય પ્રાપ્ત થઈ શકે નહીં. [૫૭] વિદ્વાનોની વિદ્યા રજા ખાત્ર માટેજ હોય છે; પણ મુક્તિ માટે હોતી નથી. એટલે મુક્તિના હેતુથી થયું! શૌકાજ ભણે છે. અને ભણ્યા પછી પણ-મુક્તિને પોતાનું ધ્યેય, થયું શૌકાજ રાખે છે. શાસ્ત્રોના વ્યાખ્યાનોમાં જે કુશળતા દેખાય છે, તે વૈષ્ણવી વાળીનો પ્રયાસ છે. અનરના ઉમળકા નથી. એટલે લોકોને રજા કરવા એટલુંજ વાળીમાં કુશળપણું છે. [૫૮] શ્રેષ્ઠ એવા જ્ઞાન તત્ત્વને, જેણે ન જાણ્યું. તેને ભણ્યું ગણ્યું નહીં. કહિ તે તત્ત્વજ્ઞાનને જાણી લીધું; તે પછી પણ, શાસ્ત્રના વિશેષ અવલોકનની જરૂર નથી. [૫૯]. વ્યાખ્યાનમાં અગર વાદવિવાદના અન્યોમાં સમાએલા શબ્દોની રચના, એટલે અરણ્ય-વન-મમાન છે. એટલે સામાન્ય યુદ્ધિવાળા શબ્દોને ભમાવવામાં-રજાવાવામાં, આ અરણ્ય કારણ્ય છે. તેથી તત્ત્વને જાણવાની હજીવાળા પ્રશ્નોએ, આત્મતત્ત્વને યોગ્ય પ્રયત્નથી, જાણી સેવું જોઈએ. [૬૦].

દયાશમભાષા બોધ્યા છે કે—

‘શ્રમ કરી સૌ વિદ્યા ભણ્યો. મહા પંડિત કાવ્યો જન;

‘પણ સાર તેનો સમજ્યો નહીં, ના થયો ભગવંતનો ભક્ત.

અધ્યા’ ભક્તિ વિના શ્રમ નિષ્ફળ ધાર. જેમ ગદ્દો વહે ચંદનભાર;

જેમ અદ્ધિ મણિ મેળવી, મેળવે અહાર, તેમજ તે ઉદર ભરનાર,

સેવા શ્રીકૃષ્ણ કૃપાળુ’

ચારેવેદ પદશાસ્ત્રનો, વારે વારે ક્યો વિચાર;

ઉપનિષદના અર્થને, શોધના નિકળ્યો સાર;

નિકળ્યો સાર શ્રીકૃષ્ણની ભક્તિ, સત્સંગમાં કરવી આસક્તિ.

પૂરણ પુરોહિતમ સુમથ ચરણે, અર્થ સમર્પિને ગદ્યું શરણે,—

મેવે શ્રીકૃષ્ણ કૃપાળુ’

આવી મુદ્દાણી મામળા મળે તે ખાતર મામળા પત્રી ડવનમા હિતરે, મે વિશેષ
લાગ્ય બાળી તો-નામળી કુ ઢેને' બો મામળાને મરુ છે ને' 'અમેએ નવગ,
અને તમેમે નવગ મે છે-નહી' આણુ તમે અમારી માથે ન મંગા અમારે તો-
'એક ઘડી, તે લાખેણી વહી નય-એ.' એવો હમાન છે

માલગો-માયા બોગો નિવેક જનાવે છે,—

સગ્ધરાવૃત્ત—

આયુઃ કલ્લોલલોલં, કતિપયદિવસ-સ્યાયિની યૌવનધો-

ર્યા સંકલ્પરૂપા, યનસમયતદિદ્-વિભ્રમા ભોગપૂરાઃ ।

કળ્ઠાલેપોપગૃહં, તદ્વપિ ચ ન ચિરં, યત્પિયામિઃ પ્રણીતં

બ્રહ્મણ્યાસક્તચિત્તા. મયમ મયમયાં-મોધિપારં તરીતુમ્ ॥૮૦॥

અર્થ—આયુષ્ય જળના તરંગ જેવું ચયગ છે, જુવાનીની શોભા માત્ર
થોડા દિવસ ટકે એવી છે, ધન મનોરથો જેવું ચયગ છે, વિષય સુખના પ્રવાહો,
વર્ષાઋતુની વિજળીના અમકારા જેવા ચયગ છે, સ્ત્રિયોએ કરેલું ગાઢ આલિ-
ગન પણ, લાભો ઠાળ ટકતું નથી, માટે હે જનો! તમે સમારના ભયરૂપી
સમુદ્રના પારને તરવા માટે, બ્રહ્મમા આસક્તિ વાળા થાઓ. [૮૦]

૮૦ વિવેચન—

કેવી મુદ્દા કૃતિ છે! આવા મોઢા બે પાચ અગર દસવાર વાચના બેઠાએ આ વિચય
ઉપર અને ભકતોએ અને વાન લખી બોલ્ય ભકતે તો ચાખખા માર્યા પણ ભરેડી
ચોર જેમ માને નહીં તેમ માયામા ગમેછા શાઓની શિખામણો માને નહીં 'કાન મરી
જવુ હોય તો આજ પાપ કરી લઉં એવી જેની ઘાનત' તે ડવને શુ મ્હીએ'

પાચ દસ વગસ મુધી એક પોગમા ગ્હીએ પણ પોળતું નામ નિશાન જાણીએ નહીં,
તે જેમ ગાઢપણુ ગણાય તે પ્રમાણે પચીમ, પચાસ અગર માઠ સીતેર-૧૨૫ મુધી, આ

૮૦ પદ્યછે.—આયુ-આયુષ્ય કલ્લોલા દ્ય લોલ-જળના તરંગ જેવું ચયગ
છે કતિપયદિવસાનુ સ્યાતુ શીલ અસ્યા હિતિ કતિપયદિવસસ્યાયિની-માત્ર
થોડા દિવસ ટકે એવી ચયગ યૌવનસ્ય મ્હી-જુવાનીની શોભા અર્થા સંકલ્પેન
તુલ્યા-ધન મનોરથોના જેવું ચયગ છે ભોગપૂરા-લાગોના પ્રવાહો ધનસમયે તદિદ્
યત્ વિભ્રમ (શોભા) ચેપા તે ધનસમયતદિદ્વિભ્રમા-જાણેશુમા થતી વીજળીની શોભા
જેવા અગમતા એટલે ક્ષણભરુ છે કળ્ઠસ્ય આપ્તલેપ કળ્ઠાપ્તલેપ તેન માત્ર ઉપગૃહ
(અત્યંત પ્યાર) કળ્ઠાપ્તલેપોપગૃહ-જળામા હાથ ઘાલી મેરા આનિગનથી પ્રાપ્ત થએવે
અત્યંત પ્યાર યત્ પ્રિયામિ પ્રણીત-તે આલિગન પણ પોતાની પ્રિયનમાએ કરેલું
હોય તદ્વપિ-તોપણુ ન ચિર નાઓ વખત સુખ આપતું નથી-ચયગ છે મયસ્ય મય-
મયમય, મયમય પણ અમ્મોધિ, તસ્ય પાર તરીતુમ્-ભયભયરૂપી સાગરના પારને
પામજ માટે બ્રહ્મણિ-બ્રહ્મમા આસક્ત ચિત્ત ચેપા તે આસક્તચિત્તા-પ્રીતિવાળા
મયમ-તમે થાઓ

દેહમાં રહીએ; છતાં દેહનાં નામ નિશાન ન બાળીએ; તે માંડપણ ક્રમ નહીં ! તેનું કારણ શું ? એમ કહિ વિચારે છે ? તેનું કારણ પ્રતિનું બાળ્યગમન થયું છે. પ્રતિનું આતર-ગમન જરાએ નથી. દરરથે આટલામાં વેળું; ત્યાં મોનાના મોળાવાળ દેખ્યા. કેદના દિવર પ્રહાવરયાનો વાવેરા દેખીને, રાત્ર્યભારથી મુકા થવા વિચાર કર્યો. કેરીમાં રસ હોય; ત્યાં મુધી ખાધો પીધો. પછી જોટલાં બાકી રહ્યા. જોટલાં પળ વેળાસર ઠેકાણે વવાય; તો તેના આંખા થાય; વેળાસર ઠેકાણે ન વવાય; તો પગને કચરાઇ-કચરાઇને, તેની માટી થઇ જાય.

સ્વનિરીક્ષણનું આનુંજ બંધ કરીને બેઠા-પારકા દોષ નાના દોષ; તોપણ દેખાય; અને મોતાના દોષ કુંભા જેવડા દોષ; તો પળ ન દેખાય. આ કહેવને તજીને તેથી આગળ વધાય; ત્યારે સ્વનિરીક્ષણની વાત કરાય. જગે તેને જડે; શોધે તેને સાંપડે;—એવો આ વિષય છે.

૫૬.

રાગ—કામણ દાસે છે, અવબેલા તારી આંખમારે.

આયુધ્ય ઓણું, આરા નવ લાંબી આંદરો રે—આયુધ્ય ઓણું.

જાવટથી દીપક દરી જારે, જળમું તે સરવે મરી જારે;

થનાર વસ્ત્ર ચારો, એ ઉરમા ધરારે—આયુધ્ય ઓણું.

વીજળાનું જેવું અજવાળું, ભવનું મુખડું એવું ભાળું;

રાખી નેમ રૂપાળી, વીફલને વેરા રે—આયુધ્ય ઓણું.

પડવાનું છે તનકું પગમા, જેવો પરપોટો છે જળમા;

શીઠ ફેરા છે જળમા, તેથી નહિં તરો રે—આયુધ્ય ઓણું.

સમજી શ્વો વાદળની જાયા, મિથ્યા જુગની મિથ્યા માયા;

કામ ન આવે કાષ, કૃત્ય સારા કરો રે—આયુધ્ય ઓણું.

સમરી શ્વો ગણપતનો સ્વામી, પૂરણ પદને શ્વોને પામી;

બળાયો છે બહુ નામી, એનો આશરો રે—આયુધ્ય ઓણું.

યાદ રાખવું કે— પદ—લાવણી.

જળરો કાળ અપાટો રે, માથે મરણ બીક છે મોટી—જળરો.

જાતર જણો—મંતર જણો, તતર જણો રેડાળા;

જોત બટો મરદાન મરદ, બધા કુણ પડે સ્થાગળા—જળરો.

વૈદ બોલાવો સિવદ બોલાવો, કરો ઉકાળા ફૂટી;

ખૂટી તે તો જરૂર ખૂટી, ખૂટીની નહીં જળદી—જળરો.

ભોંયડું જોટો—શિખો સરોટો, તત્તવ વિચારો તાત્ત્વ;

નાડિ-એદમાં દાડી રમો, પણ વળશે ઉધા વાળું—જળરો.

લેપ જુઓ નિર્દોષ ભણીને, કોરા મુકનના કોટા;

જમ દિકરનો અજળ અપાટો, ગળ્ય કરી દે ધગાટો—જળરો.

પવેરા ઉતારો—કેસ ઉતારો, દેરા ઉતારો કુળે;

પકડે આવી મોત પલકમાં, જીવકસો શું બૂંઝે—જળરો.

શેરી બદલો—ચોટી બદલો, શેરી બદલો લાખો;

દરદ મરદને ળગરદ કરી દે, મોન મરદ છે આખો—જગરો.

ધરમ ધરો અધરમને મેલી, ખાતેથી લ્યો ખેલી;

અપિરાન રઘુનાય વિના, નથી કોઇ બરાબર બેલી—જગરો.

સમજી જાય; તેમને સવજી; ન સમજે તેમને અવજી. સમજી જાય; તેમની પાસે; અને ન સમજે, તેમનાથી મણે દૂર.

સમજવાળા પુરૂષો કેવા હશે? તે સાંભળો—

અનુસૂચત્—

ब्रह्माण्डमंडलीमात्रं, किं लोभाय मनस्विनः ।

शफरीस्फुरितेनाव्ये, क्षुब्धता जातु जायते ॥ ૮૧ ॥

અર્થ—આખા બ્રહ્માંડની રચાસત, શું વિવેકી પુરૂષને લોભાવે છે? એટલે વિવેકી પુરૂષ બ્રહ્માંડના વૈભવમાં લોભાય છે? ના. કદાંત—માછલીના ઢોડવાથી, શું સમુદ્ર ચલાયમાન થાય છે? ના. [૮૧]

૮૧ વિવેચન—

જરી જરીમાં કોઇ કરે, જરી જરીમાં લોભ કરે; જરી જરીમાં મોહ કરે; તે પામર છે. જેમ ધનવાનો પાછ બે પાછ માટે, પોક મુકતા નથી; તેમ જ્ઞાનીઓ લોકીક સુખ માટે, રક્તા નથી—વક્ષામાં મારતા નથી. દરખશોકથી—હાનીલાલથી—સુખદુઃખથી, જેમનાં મન, ઉંચા નીચાં થતાં નથી; તેજ જ્ઞાની, આ તો વાઘના ચિત્રો; આ તો વાઘનાં રમકડા; પણ વાઘ પોતે આઓ હોય; તો ?—તો—પગ મૂકે, અને આંખે ફેર આવે. વાઘ આવે ભયંકર છે; તો પણ જેઓ વાઘની સાથે ટેવાઇ ગયા હોય છે; તેઓ વાઘથી બહીતા નથી. તે પ્રમાણે જ સુખદુઃખ—લાભહાની—દરખશોક—નામની ઉર્મિઓ ભયંકર છે; તોપણ જેઓ તેમનાથી ટેવાઇ ગયા છે; તેમને તે ભયંકર ઉર્મિઓ, અસર કરી શકતી નથી. ટેવાઇ જવું એટલે અભ્યાસ અગર તાલીમ. દીવે કરીને અંધારામાં પડેલી વસ્તુ ઝાળખાય; તેમ જ્ઞાને કરીને, અજ્ઞાનમાં પડેલી ઉર્મિઓ ઝાળખાય.

અભ્યાસની અસર શી થાય છે તે હવે કહે છે—

शिखरिणीवृत्त—

यदासीदज्ञानं, स्मरतिमिरसंस्कारजनितं ।

तदा दृष्टं नारी-मयमिदमशेषं जगदपि ॥

૧ થરી પાળો, હથાફેર કરો, જળ ફેર કરો. જ. રાંક.

૮૧. ૫૬૨છેદ—ब्रह्माण्डमण्डलीमात्रं—આખું બ્રહ્માંડ—આખા બ્રહ્માંડની રચાસત. प्रशस्ते मनः यस्य सः मनस्वी, तस्य मनस्विनः, मनस्विनः लोभाय किं—શું વિવેકી પુરૂષને લોભાવે છે? शफर्याः स्फुरितेन—માછલીના ઢોડવાથી—ફરકવાથી. अव्येः क्षुब्धता जातु जायते ?—કદિ સમુદ્ર ચલાયમાન થાય છે?

इदानींस्मारकं, षट्तरविंशतिप्रश्नानुपां ।

समीभूता दृष्टिस्-त्रिभुवनमपि त्रय मनुते ॥ ८२ ॥

અર્થ—જ્યારે કામદેવસ્વથી અંધકારના સંસ્કારથી, પ્રાપ્ત થએલું જ્ઞાન હતું; ત્યારે અમને આ સપથું જગત્, ત્રીમય જોવામાં આવતું હતું. હમણું અત્યંત વિવેકસ્વથી અંજન આંજવાથી, યત્ન અને મિત્રમાં સમાન થએલી અમારી દૃષ્ટિ, ત્રણે ભુવનને પ્રકાશમય દેખે છે. [૮૨]

૮૨ વિવેચન—

સ્ત્રીના રાગમાં ત્યાગ થવો બહુ મુશ્કેલ છે ગાડા હાથીને વાગવો, તે મરેલું, પણ સ્ત્રીમાં ગાડા થએલા મનને વાગવું, તે ધણું અઘરું જેમ દીવામાં પતંગ પડીને જન્મ થઈ જાય, તેમ સ્ત્રીના રાગમાં રંગાયેલા, સ્ત્રીમાં પડીને, પાપમાન થઈ જાય

રાગ-શાર્દૂલ વિ०

मध्ये र्षां वृक्षतां कुरंगकदम्बो, वृक्षेप्रयोर्व्यवतां ।

कोटिल्य चितुरेषु रागमधरे, मांघ गतिप्रक्रमे ॥

धाटिष्य कुचमङ्गले तरलता-मवणोनिरीक्ष्य स्फुट ।

धिराग्यं न भजति मदमतय, वामातुरા દી મરા ॥

અર્થ—જે સ્ત્રીઓની આખો હરણુના જેવો છે, તે મુદ્દા સ્ત્રીઓના ઉદરમાં કૃયાના, શ્રુતિ તથા નેત્રની વક્તા, દેશની અદર કુટિલતા (એટલે વાકડીયા જાણ), નીચતા હોંઠાના મનાશ, ગતિના ક્રમમાં મદતા (ધીમી ધીમી ચાલ), અનમદગતમાં કલ્પપણ, તથા આખની અપખના—તે તમામને બસતર-રાગપૂર્વક-જોઈને, તેમાં આનંદ માનીને, મદ ભુલિવાળા કામાતુર હુરથો, વૈરાગ્યને સેવના નથી

આ રાગ બધકર છે, તો પણ તે સાધ્ય છે, સાધ્યો—

રાગ-શાર્દૂલ વિ०

अग्रे सा गजगामिनी मियतमा, धृष्टेऽपि सा वृश्यते ।

धाव्यां सा गगनेऽपि सा किमपरं, सर्वत्र सा सर्वदा ॥

आसीद्यायदनगसगतिरसस-सावत्तयेयं स्थितिः ।

संप्रयास्यपुद सरामपि न ता, प्रष्टासि कोऽयं लयः ॥

૮૨ ૫૬૪૬—સ્મર ઘણ તિમિરં તસ્ય સત્કારેણ જનિતં-સ્મરતિમિરસસ્ફાર જનિતં, સ્મરતિમિરસસ્ફારજનિતં અજ્ઞાન-અમદેવ રૂપી અંધકારથી પ્રાપ્ત થએલું જ્ઞાન યદા આસીત્-જ્યારે હતું તદા-ત્યારે હવે અશેષ જગત્-આ સમગ્ર જગત્ જારીમયે અપિ હટ્ટ-સ્ત્રી રૂપ જોવામાં આવતું હતું હવે હવે અમારું-હાલમાં પન્નરમાસી વિવેચક ષટ્તરવિવેક, સ ઘણ અજ્ઞાન ષટ્તરવિવેકાજ્ઞાન તદ્ જુવન્તિ તેષાં રૂપિ અસ્માકં-ઉત્તમ વિવેક રૂપી અજ્ઞાનને સેવનાર જે અમો, તેઓની સમીભૂતા દૃષ્ટિ-વૈરી તથા મિત્રમાં સમાન ભાવે વર્તનારી દૃષ્ટિ ત્રિભુવનમ્ અપિ-ત્રણે ભુવનને પ્રકાશ મનુ સિ-પ્રકાશ માને

અર્થ—હે ચિત્ત 'તને ત્યામુધી કામદેવની મગતિમા ધ્યાન હોતો, ત્યામુધી, તારી' આ નિયતિ હતી. એટલે-હાથથી માફક ચાવતી મુદ્ગ ઓ, તાગી આગળ-પાછળ પૃથ્વી ઉપર અને આનાશમા, મર્ધન અને સદાકાળ, તારી નગરે ત્યાં કરતી હતી સંપ્રત્તિ હાલમા આસ્યપુર સરાં અપિ તે ઓ તાગ મુખ આગળ આવીને હિમી રહે છે, તો પણ-તાં દટા ન અસ્તિ તુ તેનો જોતો નથી. ત્યારે આ કેમ પ્રકાશનો યમ-ફેરફાર ?

ખીનાડીને દૂધ પી જવાની ટેવ છે, પણ જે દુધ પાવરામા મુક્યુ હોય, તે દુધ બચે, તેમ યમ, નિયમ, મર્યાદા, અને મંત્રોનો સહવાય, જીવોને વિષયોમાથી બચાવી લે. જેમને યમ-નિયમ જેવું કાંઈ નથી, તે નર પશુઓ, અશક્ત હોય, વૃદ્ધ હોય, તો પણ નિયમમા ગગ ગમે. ગદ્ય બાવના મોક્ષપત્રિકાના કારતકના અક્રમા, 'સ્વપત્નીવ્યભીચાર'નો લેખ આપ્યો છે. વાચના-વિચારવા જેવો છે.

ચિત્તની વ્યગ્રતા મળથી હવે કહે છે—

શાર્દૂલધિમ્નીહિત્તે—

રમ્યાચ્ચંદ્રમરીચયસ્તૃણવતી, રમ્યા વનન્તસ્યલી ।

રમ્યઃ સાધુસમાગમઃ શમસુખં, કાવ્યેષુ રમ્યાઃ કથાઃ ॥

કોપોપાહિતગાષ્પવિન્દુતરલં, રમ્યં પ્રિયાયા મુખં ।

સર્વં રમ્યમનિત્યતામૃપગતે, ચિત્તે ન કિંચિત્પુનઃ ॥ ૮૩ ॥

અર્થ—અંદ્રના કિરણો મનોહર છે, કોમળ ખડવાળા વનના સ્ત્રીમાઠા પણ રમ્ય છે; સાધુઓનો સમાગમ રમ્ય છે; શાંતિનું મુખ પણ રમ્ય છે; કાવ્યોમાં સમાજોલી કથાઓ રમ્ય છે; તેમજ કોપથી આવેલા આંસુનાં બિંદુથી, વ્યગ્ર જણાતું પ્રિયાનું મુખ પણ, (પતિને) રમ્ય લાગે છે; આ બધું રમ્ય છે; તોપણ ચિત્ત પોતે જ્યારે અસ્થિર-અસ્વસ્થ-હોય છે; ત્યારે કોઈ પણ વસ્તુ ચિત્તને મુદ્દર લાગતી નથી. [૮૩]

૮૩ વિવેચન—

ત્રણ પ્રકારે ચિત્ત પ્રમન્ન રહે મસારી સુખથી, સ્વર્ગના સુખથી, અને આત્મસુખથી. તેમા પહેલા બે ઇચ્છવા લાયક નહીં ત્રીજું ઉત્તમ સસારમા અનેક પ્રકારની સગવડો, ચિત્તની વ્યગ્રતાનો નાશ કરવા મટે છે સગા નહાલા અને મિત્રોની મુખ્ય ફજ્જ, સામાના

૮૩ પદ્યજેઠ—ચન્દ્રસ્વ મરીચય (કિરણો) ચન્દ્રમરીચય—અંદ્રના કિરણો રમ્યા—મનોહર છે તૃણવતી વનન્તસ્યલી—કોમળ ખડવાળા વનના સ્ત્રીમાઠા રમ્યા—મુદ્દર છે સાધુસમાગમ રમ્યઃ—સાધુઓનો સમાગમ રમ્ય છે શમસુખં (રમ્યં)—શાંતિનું મુખ રમ્ય છે કાવ્યેષુ કથા રમ્યા—કાવ્યોમા સમાજોલી કથાઓ મુદ્દર છે કોપેન ઉપાહિતં (ધારણ કરેલ) ય વાષ્પવિન્દુ તેન તરલં इति પ્રિયાયા મુખ રમ્યં—કોપથી આવેલા આંસુના બિંદુથી વ્યગ્ર જણાતું પ્રિયાનું મુખ (પતિને) રમ્ય લાગે છે અનિત્યતામૃ ઉપગતે, ચિત્તે—પરંતુ ચિત્ત અગ્નિર હોય તો પતત સર્વં રમ્યં—ઉપર જણાવ્યું તે સઘળું રમ્ય ન કિંચિત્ પુન (રમ્યં)—જરાએ મુદ્દર લાગતું નથી—મનને મગતું નથી

ચિત્તની વ્યથનાનો નાશ કરવો, તે છે. ક્રોદ્ધ ગ્મનાર 'આઈન્ડ' કહે છે, તે પણ ચિત્તની વ્યથના દૂર કરવા માટે છે. અનુપ્પની પામે અનેક કામ પડ્યાજ દોષ, પણ ત્યારે ચિત્ત વ્યથ હોય, ત્યારે તેજે તમામ કામને પડ્યા મેલીને, ચિત્તની વ્યથતા મટાડવાનું કામ પડેલું કરવું એકજે ધધારોજગાથી—અદાથી—આવીને, ગ્મનાન ધ્યાન પ્રથમ કરવા; અને પછી બોજન, સંપન કરવા, એ તેવું પણ, ચિત્તની વ્યથનાનો નાશ કરવા માટે છે ચિત્ત બહુ ચગેર છે, બગનાનું છે, તોપણ દાનિ, અને લય દેખી, ગમગાઈ જવું, તે તેનો ગ્રાભાવિક ધર્મ છે. દાનિ—અથવા ન ગમગાવું, તે ચિત્તનો વિશેષ ધર્મ છે. આ વિશેષ ધર્મ અગ્યાસથી પ્રાપ્ત થાય ચિત્ત ગિય રહે; તે જ વિશેષ પ્રાપ્ત થાય, ચિત્ત ગિયર હોય, તોજ દરેક કામ માઈ થાય. ચિત્તના નિરીક્ષણ માટે—'તમે ક્યા છો ?' એવું એક નાનકડું પુત્તક બહાર પાડ્યું છે, તેની કૌમિત માન નણ પાઈ છે તે પાચવા તમે હજી નવગ ન થયા હો—તો અધસોમની વાન છે.

હવે તપસ્વીના લક્ષણ બતાવે છે—

શાર્વલપિત્રોદિત—

ભિક્ષાશી જનમધ્યસંગરહિતઃ, સ્વાયત્તચેષ્ઠઃ સદા ।

દાનાદાનવિરક્તમાર્ગનિરતઃ, કથિતપસ્વી સ્થિતઃ ॥

રથ્યાક્ષીણવિશીર્ણજીર્ણવસનૈઃ, સંપ્રોત્કન્યાસસ્ત્રો ।

નિર્માનો નિરહંકૃતિઃ શમસુત્વા-ભોગૈરુચ્છદસ્પૃહઃ ॥ ૮૪ ॥

અર્થ—ભિક્ષા આગીને બોજન કરનાર; અનુપ્પના સંગથી રહિત; ઇદ્રિ-ધોના વેપારને સહા સ્વાધીન રાખનાર, દાન આપવામા અને દાન લેવામાં પ્રાપ્ત થતા ક્ષણમા અનાસક્ત, ચેરીમા પડેલા જુનાં કાંટેલા કપડાંની બનાવેલી ગોદડી ધારણ કરનાર, નિર્માની, અહંકાર રહિત, શાંતિના સુખમાં રહેવાની તીવ્ર ઇચ્છાવાળો, કોઈક જ તપસ્વી હોય છે. [૮૪]

૮૪ પદ્ય-૭૬—ભિક્ષાશી—ભિક્ષા આગીને બોજન કરનાર જનમધ્યસંગરહિત—એકાતવાસને ઇચ્છનાર. સ્વસ્વ આધત્તા ચેષ્ઠા યસ્ય સ—સ્વાયત્તચેષ્ઠ—ઇદ્રિયોના વેપારને ક્રિયાઓને—જે પોતાને વશ રાખે છે તે પુરૂષ સદા—હમેશા વાન જ આદાને જ દાના દાને, તથો વિરક્ત માર્ગ, તસ્મિન્ નિરત. દાનાદાનવિરક્તમાર્ગનિરતઃ—દાન આપ વામા તથા દાન લેવામા પ્રાપ્ત થતા ક્ષણમા જેને આસક્તિ નથી એવો પુરૂષ ક્ષીણાનિ વિશીર્ણાનિ જીર્ણાનિ વસનાનિ તૈ રથ્યાયામ ક્ષીણવિશીર્ણજીર્ણવસનૈ—ચેરીમા પડેલા જુના સોલા વસ્ત્રો અગર ગાભાથી સંપ્રોત્તા કયા પણ સત્તા યેન સ' સંપ્રોત્ત વંધાસસ્ત્ર—બનાવેલી ગોદડી એજ જેને સોળત છે એવો પુ.પ નિર્માન—સતકારની કમ્પા રહિત નિર્ગતા અદ્વૃતિ યસ્ય સ નિરહંકૃતિ—અહંકાર રહિત શમસ્ય સુત્વ શમસુત્વ તસ્ય આભોગ (નિત્યાર) તસ્મિન્ યકા યદ્વા સ્પૃહા યસ્ય સ શમ સુત્વાભોગૈરુચ્છદસ્પૃહ—શાંતિના સુખમા રહેવાની તીવ્ર ઇચ્છાવાળો કથિત્ તપસ્વી સ્થિત—કોઈક જ તપસ્વી હોય છે

૮૪ વિવેચન—

મિટા માગીને ખાવું—ભોજન બનાવવા પાછળ, થોડી તરખાડ નથી. સમયનો ભોગ પણ થોડો નથી. તે ઉપરાંત—જીંદા ઈન્દ્રિય ગીથી બગવાન છે. માગીને આણેલા ભોજનના જીંદાની પ્રમત્તના સમયાની નથી. જીંદા ધીમે ધીમે જે મળી આવે; તે ખાવા શીખે છે. મંદિરામાં મોટા મોટા ગજભોગ, તે પરગામથી આવતા ભગવદ્ ભક્તોને, રાધવાની તક-લીકમાંથી બચાવવા માટે હોય છે. રાજભોગની મામત્રિમાં, પકવાનાદિ મીઠા માલ, જીંદાને ઉશ્કેરે છે, તે બ્રહ્મવા જેવું નથી. સમજીએ મિદાનમાં રાજ થવું નહીં.

સંગથી રહિત—મગ્નતિય જીવોના સંગની ના નથી. વિમ્નતિય જીવોના મંગની ના છે. વિશેષ એકાત્મા રહેવું—એટલે પ્ધાનમાં રહેવું. 'જ્ઞાનાત્ ધ્યાનં ચિન્તિષ્યતે—જ્ઞાનથી પ્ધાન વધે છે.

શમસુખામૌગૈકવદ્દુઃખઃ—જ્ઞાનના સુખમાં મહેવાની તીવ્ર ઈચ્છાવાળો. શાંતિના સુખની પરવા હોય; તે આ સંભારમાં ડરી ડરીને ડગવા ભરે. કારણ કે સંભારનો વ્યભાવ છે કે—ગમે એવા કાલ્યાને, પોનાના વ્રમળમાં લેવો, અને પછી તેને આમ તેમ અક્ષણવો. યાદ રાખવું ધટે છે કે—ઇત્રાદના વૈભવોના સુખ કરના, શાંતિનું સુખ મોટું છે.

જે પ્રકારની ગડબડ—૧ બદારની અને ૨ અદરની. ૧ ગામ બદાર ઉજડ વનમાં જઈને બેસીએ; ત્યારે બદારની ગડબડ શમી જાય, અગર ગત્રીના એક બે વાગે, બદારની ગડબડ શમી જાય. આ ગડબડ શમે, તો પણ—અદર ગડબડ હોય, તો આ શાંતિની અસર બહુજ થોડી થાય. અદરની ગડબડ કયું?—સાલજો—અનેક પ્રકારની કામનાઓ, વાસનાઓ, ઈર્ષ્યા, દ્રેપ, રાગ, મત્સર, લોભ, મોહ, વિગેરે ભયકર શિકારી પ્રાણીઓ, હૃદયમાં ગર્જના કર્યા કરે છે તે. આતરગડબડ પ્રાણી માત્રમાં—તેમાંએ મનુષ્યોમાં મોટા પ્રમાણમાં. મનુષ્યોમાં પણ, જેઓ જગતમાં બહુ કાલ્યા, તેઓને આતરની ગડબડ વિશેષ હોય છે. આ ગડબડ જીવનું બગાડી નાખે છે. આ ગડબડમાંથી બચવા, જ્ઞાન-વૈગમ્ય અને વનવાસ, શાંતિએ અને મંત્રોએ બતાવ્યા. આતરગડબડ શમાવવા, ગીતમ નાદા, ભર્તૃહરિ અને ગોપીચંદ રાજપાટ પડ્યા મેલીને નાદા. શુકદેવ ઓરભર્યા નાદા, જનકે, યુધિષ્ઠિરે અને અકબરે રાજ કર્યા; પણ આતરશાંતિ માટે, મંત્રોને બહુ સેવ્યા. એક આતરશાંતિની જાણવાળો વદ્દ કહે છે કે—

રાગ—શાહ્નલ વિં.

અધ્યાયાજિતચિત્તવત્ કચિદપિ, ઇદં સમસૈ રવૈઃ ।

તાપકાંતતમાકપત્રવદ્મુ—લેનં વલીભંગુરમ્ ॥

કેશેષુ નયવદ્રવદ્ધવલિમા, વ્યક્તં ચિત્તો ચયપિ ।

સ્વેરં ધાવતિ મે તથાપિ હૃદયં, મોગેષુ મુગધં મહા ॥

અર્થ—અ-ચાચથી પ્રાપ્ત કરેલું ધન, જેમ ખખર ન પડે; તેમ ચાલુ જાય, તેમ (મારા) તમામ દાતો (જેન-જેતામાં) ચાલ્યા ગયા. (હું જુદો બની ગયો.) તાપથી કરમાંએલા તમાવપત્રની માફક, મારે અંગ ન્યા ત્યા કચલીયોથી ઘેરાઈ ગયું. વાળોમાં નવાચંદના પ્રકાશ જેવી ધોળાશ (ધણ્ણીમન શબ્દ) આની ગઈ તોપણ અહાં ભોગમાં મુગ્ધ બનેલું મારે હૃદય, સ્વચ્છ દે આમનેમ દોડે છે. જપીને બેમતુ નથી.

અનાતમ વસ્તુઓમાં જન્મ રહે છે. અનાતમ વસ્તુઓ માટે જન્મ અને ક જન્મ હરે છે. ઉંચું નીચું થાય છે. અનાતમવસ્તુઓમાં જાને કરીને વૈરાગ્ય થાય-અનાતમવસ્તુને મધુદની મગર મમજીને, મધી દેતાં આવડે; તે પુરુષને પોતાના હૃદયની યાત્રિ માનવી થકે.

માંમળો દહૃ વૈરાગ્યનો વિશેષ ખુલાસો કરે છે—શાર્દૂલવિ

માર્તેર્મેદિનિ તાત માહુત સસે, તેજઃ મૃચન્ધો જલ ।

આતર્ચ્યેમ નિચદ્દ એવ મવતા-મેપ મળામાઝલિઃ ।

પુષ્પત્સંગવશોપજાતમુકૃતોદ્-રંકસ્ફુરન્નિર્મલ-

જ્ઞાનાપાસ્તસમસ્તમોદમદિમા લીયે પરં વ્રમ્બણિ ॥ ૮૫ ॥

અર્થ—હે માતાતુલ્ય પૃથ્વી! હે પિતાતુલ્ય પવન! હે મિત્રરૂપ તેજ! હે મદ્યધુ તુલ્ય જળ! હે આકાશરૂપી બાઈ! તમને હાથ જોડી, પ્રણામ કરીને કહું છઉં કે-તમારા સંગથી મને પુણ્યની અધિકતા પ્રાપ્ત થઈ છે. તે અધિકતાથી નિર્મળ જ્ઞાન પ્રાપ્ત થયું છે. નિર્મળ જ્ઞાનથી મારા સમગ્રો મોહ દૂર થયો છે. હવે હું પરબ્રહ્મમાં લીન થાઉં છઉં. (૮૫).

૮૫ વિવેચન—

પ્રધાણ ઉત્તમ-જન્મોત્તમ પદ્ધતિવાર ઉજ્જવો છે, પણ પ્રધાણ ઉત્તમ 'કાંઈ ઉજ્જવો છે? જીવના કલ્યાણનો માર્ગ બે રીતે-કાતો જાને કરીને; અને કાતો સંસારથી કટાણીને. મને તે માર્ગે થઈને, કલ્યાણને માર્ગે ચડવું. કલ્યાણને માર્ગે ચડીને સદૃશ સાનિધ્ય રાખવા. મત્યાસત્યનો બોધ માબળી, વસ્તુને વારંવાર વિચારવી. સ્ત્રીને પરપુષા પછી, એક બે ત્રણ-એમ પુત્રો અને પુત્રીઓ-અને એવી અનેક સંસારની વસ્તુઓ, હૃદયમાં એકઠી કરી દતી, તે તમામને યુક્તિ પ્રયુક્તિથી હૃદયમાંથી મરકાવવી. એમાગ્ન બારથી હૃદયને દળવું કરવું. આ અભ્યાસ કાષ્ઠક પાકો થાય; ત્યારે એક ટાણે માડીને, સૌ સંમંથીએને તથા સતોને નોતરવા. કહું જાડીને કંઠાત્રીઓ લખવી. લીલા તોરણ આગળે બાધવા. દશવિધિ જ્ઞાન કરી, નવા વસ્ત્રો પહેરવા. શુભાસ ઉકાઢવો. પોશ્ણોપમારથી મદાશિવનુ આગર વિધ્યનું પૂજન કરવું-પછી સૌને જયશ્રીકૃષ્ણ કહીને સૌની મારી માગવી બહેન બાણેએને કાષ્ઠ દલાણા, પદ, વસ્ત્રો વિગેરે આપવું. પછી મૌને બોજન કરાવી, સંબાધએને વિદાય કરવા, અને મતોને રોકવા. 'જીવને મરણનો બધ કેમ મટે-જીવ રાઈ થઈને મરણાધીન કેમ થાય? પરમાત્મ વસ્તુમાં પ્રીતિ કરવાના સરલ

૮૫ પદ્મઉદ-માતઃ મેદિનિ 'હે માતા તુલ્ય પૃથ્વી' -તાત માહુત-હે પિતાતુલ્ય પવન! સસે તેજઃ-મિત્ર રૂપ તેજ. મૃચન્ધો જલ 'હે મદ્યધુ તુલ્ય જળ! માતઃ કલોમ-હે આકાશરૂપી બાઈ! મપઃ મળામાઝલિઃ મથતામ નિચદ્દઃ-આપને હાથ જોડી પ્રણામ કરું છઉં. પુષ્પમર્ક સંગમવશોન તપતાત. (પ્રાપ્ત થએના) મુકૃતસ્ય ઉત્ત્રેક (વધારો) તસ્માત્ સ્ફુરત્ત નિર્મલજ્ઞાન-તમારા સંગથી પ્રાપ્ત થએલી પુણ્યની અધિકતાથી રુદ્રાપમાન થએલું નિર્મળ જ્ઞાન તેન અપાસ્તઃ સમસ્તમોદમદિમા વૈન સ.-તે જ્ઞાનથી જોનો સમગ્રો મોહ મહિમા દૂર થયો છે એવો દુ. પરે વ્રમ્બણિ લીયે-પરબ્રહ્મમાં લીન થાઉં છઉં.

સાધનો કયા કયા ? વિગેરે ચર્ચાઓ, મતોને અગર મહાશુરને એક બે દિવસ રોકીને કરવી' દ્રવ્યની અને સમયની વિશેષ અનુકુળતા હોય, તો લાગત સાલગ્રવુ પ્રયાણ ઉત્સવ પછીનું જીવન રખ્યારના સાથેજ રાખવું જગતના ગમે એવા મોટા ઠાકને, ઠાલા સમજવા બનતા સુધી ક્યારી જમવા જવું નહીં, બનતા સુધી મારે માટે અનસરે પણ જવું નહીં, અને એકાતવાસમા રહી, જપ, શ્રવણ અને વાચનની વૃદ્ધિ કગવી રૂપ પુરૂષો મળી આવે, તો તેમને પધરાની સમાગમના સુખ લેવા સ્ત્રી પુત્રાદિએ પણ, પોતાના અહોભાગ્ય માની, ધરના સતને, દરેક અનુકુળતા આપી સેવા કરવી દેહ છોડના વખત થાય, ત્યારે પણ, ધણીજ શાંતિ રાખીને કામ લેવું ગીતામાથી—

દેહિનોઽસ્મિન્ યથા દેહે, કૌમાર યૌવન જરા ।

તથા દેહાતરપ્રાપ્તિર-ધીરસ્તત્ર ન મુદ્ધતિ ॥

અંતવંત હમે દેહા, નિત્યસ્યોક્તા શરીરિણ ।

અનાશિનોઽપ્રમેયસ્ય, તસ્માદુપ્ધસ્ય ભારત ॥

ન જાયતે મ્રિયતે યા કદાચિન્-નાય મૃત્વા મવિતા યા ન મૃય ।

અજો નિત્ય શાશ્વતોઽય પુરાણો, ન હન્યતે હન્યમાને શરીરે ॥

યાસાસિ જીર્ણાંનિ યથા વિહાય, નવાનિ ગૃહ્ણાતિ નરોઽપરાણિ ।

તથા શરીરાણિ વિહાય જીર્ણાં-ન્યગ્યાનિ સંચાતિ નવાનિ દેહી ॥

વિગેરે—આના સુદર મ્લોકો, અમજવવા-પછી જપ તથા કીર્તન 'અમને અત મને અનબેલા લેવા આવજો' એ પદ પ્રેમથી ગરવાવજો સાલજો ગાકએ—

પદ.

અમને અત મને અલબેલા લેવા આવજો રે—અમને અત મને ૦ ટેક ૦

ત્રીકમ નામ તમારૂં પ્યારૂં, પ્રાણુ જતા પણ ન કંઠ ન્યારૂં, (૨)

મનહર મગજ મૂરતિ—મને બતાવજો રે—અમને ૦

વિકટ સમય સાચવજો વ્હાના, કહું કોટિ કરી કાનાવાલા, (૨)

એવા દીનદયાળ—દયા દરસાવજો રે—અમને ૦

વમમી અતસમયની વેળા, વ્હારે ધાળે વિવ્રલ વ્હેલા—

[શુ કહ્યું ?—કરી ઊપાડો—અમારે તમારે મીને વસમી વેળા આવનાની છે અગ્રજ કરી છો—]

વમમી અત સમયની વેળા, વ્હારે ધાળે વિવ્રલ વ્હેલા (૨)

પ્રણયપાળનું પહેના પણ—પરખાવજો રે—અમને ૦

મરપટ જેવું મન અમારૂં, ત્રીકમ તોન સુખવે તમારૂં (૨)

અનરનું અધારૂં મદા—શમાનજો રે—અમને ૦

દેળે દર્શન જન મન હારી, કરજ્યામાગર કુંઝનિહારી, (૨)

શિવરા કર બનિહારી—બાપ અચાવજો રે—અમને ૦

મરવા પહેલા મસારનો રાગ તોડવા, મગનારે પ્રવલ કરવાજો જોઈએ, તેમ સખધિ ઓએ પણ, અનાતમ પદાર્થોમા, અગર મળીઓમા, મગનારનો કાક મોઢ જણાતો હોય, તો—'માને છે મારૂં મારૂં—જગીને જોને,' તે પદ પ્રેમથી લામે રાગે ગરગવવું

[આ પદ આ અન્યમા છે]

પછી મરનારને વાગવાર કહેવું કે—‘આ મમાગ કોઈ રીતે સત્ય નથી—ભય દર જુનાવો ખવગારનાર છે, આજ તમે, તો મય આમે, પ્રાપ્તને મદામગ અર્થો રહેવાનું નથી મારે આપની વૃત્તિને સત્યારમાંથી ખેંચીને, શ્રીહરિના ચરણમાં ગમખને દાગમાં, હાથર, શ્રીના થઈ પિંગેરે રથને, ત્યા પ્રજ્ઞની ગદીયાળી—કમળની વામી માળા પટેરનારી—મરતિના દર્શન દર્શી હોય તેમાં ચિત્તને લેડવું, રિંગેરે મુલા પત્રી મેદની નાત અને મેદા લાણા કગનારા પુત્રાદિ ધણા છે, પણ માતાપિતાને અનમન વખને મદગનિના માધન તૈયાર મરી આપનારા પુત્રાદિ, ધણાજ થોડા છે

પ્રયાણ ઉત્સવ કરીને પ્રયાણને શણગાર્યું હોય તેમની પાછળ જરાએ રોણ કુટવું નહીં તેમને પુષ્પની આદર ઓઢાડરી અને ગુલાન ઉગાડવો ‘હરિ હરિ શધાકૃષ્ણ ગોવિંદ ગોપાન વાસુદેવ’ અથવા નાગધણના નામની ધન કરના કરતા, તેમને ધામે ધામે, ઘેરથી વગાવવા ‘તે નખેદને ઝટ ગામ બહાર કાઢો’ એવી ઢબથી, રાખને ઉપાડીને દોડવું નહીં

સાબળો ઉપલી વાતને વિરોધ સ્ફૂટ કરે છે—

શાર્વકચિત્તોદિતવૃત્ત—

યાવત્સ્વસ્થમિદં કલેવરમૃદં, યાવચ દૂરે જરા

યાવચ્છેન્દ્રિયશક્તિરપ્રતિહતા, યાવત્સયો નાયુપઃ ॥

આત્મથેપસિ તાવદેવ વિદુષા, કાર્ય પ્રયત્નો મહાન્

પ્રોદીપ્તે ભવને તુ કૃપલનનં, મત્યુષ્મઃ કીદશઃ ॥ ૮૬ ॥

અર્થ—ત્યાસુધી આ શરીર સ્વસ્થ તથા રોગરહિત હોય, વૃદ્ધાવસ્થા દૂર હોય, ઇન્દ્રિયોની શક્તિ શિથિલ ન થઈ હોય, અને બધા સુધી આયુષ્ય ક્ષીણ થયું ન હોય, ત્યાસુધી—તેટલા વખતમાં, વિદ્વાન્ પુરૂષે, મોટા પ્રયત્નથી, આત્માનું કલ્યાણ કરી લેવું જોઈએ ઘર સજાગી ઉઠે, ત્યારે કુવો જોડવાનું કામ, કેવું ગણાય ? એટલે બચાવથી ન ગણાય. (૮૬)

૮૬ વિવેચન—

સાબળો છો ? ફરી સ્લોક સાબળો આ સ્લોકમાં કયા કયા સખો ખાસ ખ્યાન ખેએ એવા છે ? સાબળો—

(૧) યાવત્ અને તાવત્ પછી ત્રીજી લીંગમાં (૨) મહાન્—સખ છે તે પછી (૩) પ્રોદીપ્તે ભવને તુ કૃપલનન તેના ખુલાસા સાબળો

૧ યાવત્—ધન છે ત્યાસુધીજ વૈભવ છે તેમ આ દેહ સ્વસ્થ છે ત્યાસુધીજ કાંઈ મરી લેવાની સગવડ છે ચક્રીમાંથી પાછી આવે તેટલા સમયમાં જળના દેગડા ભરી

૮૬ ૫૧-૭૬—યાવત્ દદ કલેવરમૃદ સ્વસ્થ—ત્યાસુધી આ શરીર સ્વસ્થ હોય (શરીરમ્, અઢજે—શરીર રોગ ગદિત હોય) ચ—અને યાવત્ જરા દૂરે—વૃદ્ધાવસ્થા દૂર હોય ચ—અને યાવત્ દ્વિયશક્તિ અપ્રતિહતા—યાસુધીમાં ઇન્દ્રિયોની શક્તિ શિથિલ ન થઈ હોય યાવત્ આયુષ ક્ષય ન—યાસુધી આયુષ્ય ક્ષીણ ન થયું હોય તાવત્—પણ—તેટલા વખતમાં વિદુષા—વિદ્વાન્થી મહાન્ પ્રયત્ન—મેટા પ્રયત્ન આત્મથેપસિ કાર્ય—આત્માના કલ્યાણ માટે કરવો જોઈએ તુ—ગરથુંકે પ્રોદીપ્તે ભવને—મર સુગી ઉઠે ત્યારે કૃપલનન પ્રતિ ઉપમ કીદશ—કવો જોડવાનું કામ કેવું ગણાય

લેવાની ચીવટ ગખવી જોઈએ દેહ સ્વરથ છે, ત્યાસુધીમા હરિ લજી લેવાની ચીવટ સૌને હોતી નથી વીગલાને-હજારે એકાદને-હોય છે અજવાળે દેખાતું નથી, અધારે શું કરશે ?' દીવે ચૂકયો છે, ઇત્તા અફળાઓ છો, ત્યારે અધારે શું થશે એટલે શરીર આરોગ્ય છે, ખાવા મુદી ધાન છે, ઇત્તા હરિ લજવા અવકાશ નથી, ત્યારે-પડી ક્યારે !

(૨) મદાન—આપણે મી કલ્યાણ માટે પ્રયત્ન કરીએ છીએ-પણ રોગ મટાડવા ડોક્ટરની જેટલી પરવા રાખીએ છીએ, તેટલી સતતની પરવા ગખતા નથી દવાને માટે જેટલા પૈમા ખરચીએ છીએ, તેટલા પૈસા ગ્લાન માટે ખરચતા નથી લગ્ન વખતે નવા સોપારી, સારા વસ્ત્રો, અને મીઠા પકવાન અને ભગવાનને અગર ભગવાનના ભક્તોને-બ્રાહ્મણોને-સડેલા-પુણપાના-સોપારી, ટુકા ટુકા ખેળ ભરી ઘોડીયા પોતીયા, અને જેવું તેવું ભોજન તે સખધમા દયાગમ ભાઈ કહે છે, તે ભાવથી સાલજો—

૫૬

પ્રભુ તુને પ્રમત્ત તે કમ થાય ! તારા દિવનું કપટ નવ જાય
હરિ તુને પ્રસન્ન તે કેમ થાય ! તારા મનને મેલ ન જાય—પ્રભુ
પ્રભુગીર્તાન પ્રભુનામ અમરચુમા, અતીશે આળસ તારે,
કાચા ફૂટ અને પરનિદામા, આખો દિવસ નવ હારે—પ્રભુ
પ્રભુનું પૂજન કરતી વેળા, કાચા તારી કેપે,
ગજપોને સોગદા ફૂટતા, આઠે પહોર નવ ઝપે—પ્રભુ
હરિનું મદન ધસતા તારૂં, અમથી શરીર બગડે,
ડહી દહુકો લઈ મરી મશાલો, ભાવે ભાગજ રગડે—પ્રભુ
એકાદશી આરઠવના જગરણુ અતિ કઠણુ તુને લાગે,
નાટક સિનોમા જેવા માટે, સારી રાતજ જાગે—પ્રભુ
હરિના ભક્તને હાણુ સુકું વેળ જળગી જાણે,
સગા સખધી પરીણા આવે તેને, પિરસે મિષ્ટ પરાણે—પ્રભુ
ખે પૈસાની ગૂર સેવા બનાવે, ત્યારે 'ગણગણ' ગણુ તુ ખોલે
ધરતી જી જ્યારે માગે ધગણા, તો હસી મગન ધઈ ડેલે—પ્રભુ
'આ કરવું' 'આ ના કરવું', એમ અન્યને શિક્ષા દે છે,
તે પ્રમાણે તુ નથી મરેનો અનુચિત ઈર્મ કરે છે—પ્રભુ
આતરના છળ અન્ય ન જાણે પણ જાણે અતરજામી
એ તો સાચાનો સગી છે દામ દમાનો સ્વામી—પ્રભુ

માધુ બ્રાહ્મણને પણ તુનસીદાસે ટપકો આપ્યો છે કે—

દોહરો—રામ ભજન મે આળસુ, ભોજનમે દુશીમાર,

તુનસી એસા મતકુ, બાર બાર ધિક્કાર—સીયા

'કલ્યાણની પરવા હોય તો-પ્રભુ પ્રાપ્તિ માટે આપણો ચેતાનો પ્રયત્ન કેવો છે, તે આપણે પોતેજ તપાસી લેવો

મતોના ચરિત્રો માલગીને, અગર વાચીને, તેમના કષ્ટનો વિચાર કરતા શીખવું હરિ ભજતા મીગને હગ્ન પડી ત્યારે તેણીએ, તુનસીદાસજીને પત્ર લખ્યો હતો તેનો

જેવાબ પ્રવસીદાસજીએ આપ્યો હતો. (જુઓ મોદાપત્રિકા-દશમ ગ્રંથ પાનું ૧૦૮૮ અને ૧૦૯૦). મિત્રોના પદ ઘણા વાચ્યા. મંત્રના પદ કેટલા વાચ્યા ?

૩ પ્રોહોપ્તે મયને તુ કૃષ્ણનર્ન—અમ્મ લાગે ત્યારે કુવો ખોદવો, તે નકામું છે તેમ મળ્યા વખતે અનેક જન્મની અવળી વામનાઓને વાળવા-મુકાવવા પ્રયત્ન કરવો; તે નકામું છે વિદ્યાર્થી આપું વગમ રજી, ને છેલ્લે દિવસે પુનઃક હાથમા લે, તે પ્રયત્ન પણ નકામો છે. જેમ એક આવાડીયાનું બોજન એક દિવસે ખાઈ શકાય નહીં; તેમ જન્મ-તરોનો અમજો મનાવ (ખોગી વામનાઓ,) મહેજમા મુધરી જાય નહીં પ્રયત્ન નકામો છે; એમ કહીને પ્રયત્ન કરવાની ના કહી નથી. ત્યારે ? ત્યારે કહેવાનો ભાવ એ છે કે—થોડા કામને થોડો સમય ચાલે, અને મોટા કામ માટે ઘણો સમય જોઈએ છે. દિવસે વિદ્યાર્થી વાચવા બેઠે; અને જે વાચ્યુ; તેજ અનાયામે પૂઠાય; તો તે પામ પણ થઈ જાય અતકાળ વખતે કહિ અચાનકની થેડ ઉખડી જાય, તો અનાયામે દુખને નાશ પણ થઈ જાય. પ્રભુએ પોતાના દાર અતકાળ મુખી ઉઘાડા ગમ્યા છે—

ઐતકાલે ચ મામેષ, સ્મરન્ મુક્તવા કલેષરં ।

યઃ પ્રયતિ સ મદ્માર્ગે, યતિ નાસ્ત્યન્ન સંશયઃ ॥૩॥ [ગીતા અ. ૮.]

અર્થ—અનકાળે પણ માર્ગે રમગ્યુ કરતો કરતો દેહને છોડે, તો તે ભાગજી વચ્ચપને પામે છે. એમા કાંઈ પણ બાબતનો સંશય નથી.

પણ આમ બનવું બુદ્ધ મુશ્કેલ છે. બીજ અને તેમજ એક દિવસે ન હોય, તેમ આખો જન્મભાર કાવસા આધા હોય, તેને કંતુરીના ધચરકા આવે નહીં. પ્રવસીદાસ કહે છે કે—

ચોપાઈ—જન્મ જન્મ મુનિ યત્ન કગદી, અત રામ કહી આવત નાહિ

દષ્ટાત—સોટ શેર મળ્યા પડ્યા, પુત્રોએ ગીતા વચાવીને રામનામની ધૂત કગવી સૌ ધૂનમા મચ્યા, અને શેર 'વા' 'વા' કરવા લાગ્યા. પુત્રોએ જાણ્યું કે—આપાને 'વાસુદેવ કહેવું છે, પણ બોલાવું નથી પુત્રોએ મોટા વૈદ પાસેથી દર્શનથી દવા લાવીને પાછા. બાપ બોલ્યા કે—'વાછડે સાવરણી આવે છે, પણ તમને જ્ઞાન ક્યા છે ?' સૌ અકિલ થયા ક્યા વાસુદેવ, અને ક્યા વાછડે ? મરવા ટાણે દેહધી મરાય, પણ મનધી કેમ મરાય ? મનધી મળ્યા માટે, અગાઉથી-જ્ઞાનપણથી—'હું કાણ ? અને માર્ગે કર્તવ્ય શું ?' તેનો વિચાર કરતા શીખવું જોઈએ પ્રાચીન પ્રણાલિકા જુઓને ! દિવસે ૮-૯-૧૦ પરસે, ઉપનયન સંગ્રહર આપી, તપ તથા વિદ્યાનો અધિકારી બનાવવામા આવે છે એટલે 'હું કાણ ?' અને 'માર્ગે કર્તવ્ય શું ?' તે જાણી લેવા; જાણકને સગવડ કરી આપવામા આવે છે

ગરી તે ધધા કરતા હો, પણ તમારું અને તમારા બાળકોનું, કદમાણ કરતા રહેજો. 'પછી થઈ રહેશે,' એ વાતને જુદી જગ્યા આજકાલ હૃદય બધ પડી જવાનો રોગ વધી પડ્યો છે ક્યારે અને ક્યા, જીવ કાયાને છોડીને ચાલતો થશે. તેની ખબર પડે એવું નથી

'અમે નવગ નથી'—'અમારે અનકાલ નથી,' 'no time' આવા પોકાર કરનારા આજકાલ બહુ છે તેમને પૂછીએ—

પદ—ક્યારે તમે પરવારશો ?—આ કાળ તારી કેડે પડ્યો છે—૨૩૦

દિન દિન ઘણા મુશ્કેલી, આ કાળ નાગી કેડે પડ્યો છે—અને ! ક્યારે ?

કુમોધન સિરજન ધરાવું, તોએ તૃપ્ત

ચૌદ ચોકડીનું રાજ રાવણનું, કાજે નાખ્યો તેને કૂટી—આ કાળે ક્યારે
એક મજે તો અનેકની આશા, પરણે તો પુત્રની આશા—આ કાળે ક્યારે
પુત્રના પુત્રની વાડી જોવી છે, જોવા છે જૂઠા તમાસા—આ કાળે ક્યારે
ગામડાલા ને દેશડાલા ચલું છે, ડોળવા છે દુઃખના દગિયા—આ કાળે ક્યારે
દામાનુદામ કહે ચુર પરતાપે, શ્રીહરિ છે સુખના મમુદ્ર—આ કાળે ક્યારે
'સોયની અણી જોટલી જમીન પાડવો નહીં મજે! એમ કહેનારો દુર્યોધન ભુડે
હાથે મરી ગયો. ત્યારે ઉપલા વચન તે કેમ બોલ્યો હશે?—મરણને બંધી ગયો હશે.

અપિરાજ કહે છે કે—

૫૬.

તારા મનમા જાણે કે—મગ્નું નથીરે; જેમ પીપળાના પાનને ખરવું નથીરે—તારાં

જે ઠેકાણે ઝાઢાડી મગળવાટડીરે, તે ઠેકાણે મંધારે તારી ઠાઠડીરે—તારાં

જે ઠેકાણે વાળ તે રૂડા વાગીયારે, તે ઠેકાણે લેવાશે તારા જાણ્યારે—તારાં

જે ઠેકાણે લખી'તી કંઠાતરીરે, તે ઠેકાણે લખાશે કાળોતરીરે—તારાં

અપિરાજના વચન સત્ય જાણુજોરે; સત્સગમા આવીને માણુજોરે—તારાં

જગ ઉડા ઉતરીને જીઓ, તો સંસારનો દારૂ તફન ભયકર છે અમાના દારૂ કરતા,
અગર નાટકના મઠક કરતા પણ—વધારે દુઃખમય છે. ઉપરથી દેખાય સુખ, અદર દુઃખના
દગલા. પીપળાનું પાન, ઝાડે હલુ, ત્યાંમુઠી આમતેમ ડોલવુ હલુ, મોડેથી વૂટયુ, પછી
ક્યા ગયુ, તેનો પત્તો લાગે નહીં, તેમ જીવો, સંસાર વૃક્ષે છે, ત્યાં સુધી આમતેમ ડોલે
છે; સંસારવૃક્ષેથી વૂટયા, પછી ક્યા ગયા, તેનો પત્તો નથી વિચાર કરી જોજો 'વાયે
પણ—નહીં કરે વિચાર; તે મમજે નહીં, સધળો સાર.'

હવે કહે છે કે જોણે પુરુષાર્થ કયો નહીં, તેમનું જીવન કેવું!

ભામ્યસ્તા શ્રુતિ વાદિવૃન્દદમની, વિદ્યા વિનીતોચિતા

સ્વદ્ગાયૈઃ કરિકુમ્ભપીઠદલનૈઃ—નાકં ન નીતં યશઃ ।

કાન્તાકોમલપલ્લવાધરરસઃ, પીતો ન ચન્દ્રોદયે

તારુણ્યં ગતમેવ નિષ્ફલમહો, શૂન્યાલયે દીપવત્ ॥ ૮૭ ॥

અર્થ—જે પુરુષે આ સંસારમાં, નામ પુરુષોને શોભે એવી, તથા વાદ
કરનારાઓના સુસુદાયને જીતી લે એવી, વિદ્યાનો અભ્યાસ કર્યો નહીં; ખડ્ગની
ધારથી, હાથીઓના કુંભારથળો ફાડીને, સ્વર્ગ સુધી યશને પહોંચાડ્યો નહીં;

૮૭ પદ્યે—મુષિ—આ સંસારમાં વિનીતોચિતા વિદ્યા—નમ્રને શોભે એવી
ઉત્તમ વિદ્યા વાદિવૃન્દદમની—વાદિઓના વૃદ્ધને જીતનારી વિદ્યા ન ભામ્યસ્તા—
લણી શક્યા નહિ, લણ્યા નહિ કરિકુમ્ભપીઠદલનૈઃ સ્વદ્ગાયૈઃ—હાથીના કુભ રથળને
ટળી નાખે—ભાગી નાખે એવા ખડ્ગના અગ્રો વડે. યશ નાકં ન નીતં—વર્ગ સુધી યશને
ન પહોંચાડ્યો ચન્દ્રોદયે—ચંદ્રની આદનીમાં. કાન્તાયાઃ કોમલપલ્લવાધરઃ તસ્ય રસ
કાન્તાકોમલપલ્લવાધરરસઃ—ધારી ઓના પતવ સગ્ગા કોમળ અધરો રસ ન પીતઃ—
પીતો નહિ અહો—અગે. (તસ્ય) તારુણ્યં નિષ્ફલમ્ ગતમ્ ધવ—તે પુરુષની જુનાની
વૃદ્ધ નિષ્ફળ ગ-. શૂન્યાલયે દીપવત્—આવી મકાનમાં બળના દીપાની માફક.

અને અંદ્રની આંદનીમાં પ્યારી સીના પહુવ સરખા કામળ અધરના રસેનું
પાન કર્યું નહિં; તે પુરૂપની જીવાની, અરે! ખાલી મકાનમાં બળતા દીવાની
માફક, નિષ્ફળ ગઈ. (૮૭).

૮૭ વિવેચન—

આકાષ્ય તરીખે માચી વિદ્યા બળ્યો નહીં; કાનિય તરીખે ગર્ભે લઈ નવ્ય એવો
મગ પ્રાપ્ત કર્યો નહીં, શુદ્ધ તરીખે, મુદર સીના અધરનું પાન કર્યું નહીં, ત્યારે તે
પુરૂપ કેવો! ગટરના કીડા જન્મે અને મર-એવું તેમનું મુદ્ર જીવન

આ શ્લોકમાં બીજે ભાવ એ છે કે, આનું આફ કાઈ ન મળ્યું, તોપણ સમાગમ
કા પડ્યા રહ્યો? આવા સુખ નહોતા, ત્યારે તો હવિ મજાગવા હતા? નવા નવા ભોજન
થતા હોય, ત્યાં ખે દિવસ રોકાવું તે હીક, પણ ત્યાં શુકા-રોટલા કરડવાના, ત્યાં કો
પડ્યો રહ્યો? ખાલી ઘરમાં બળતા દીવા જેવું, નિરર્થક જીવન કા ગાળ્યું?

પદ.

તારો અવસર જામ અમાગીરે! જીવડા! જે જગી—જે જાગીં ટેક.

ચક્ર કરાગ કાગનુ જોને, મોને શિર છે બમનુ

જન્મ્યા તેને ઝપડી લેશે, રેહ ધારીને દમનુરે—જીવડાં

નિષ્ફળ કર્મ નિરતર કરના, ખોલુ જીતમ દાણુ,

ધમરનુ ઓગખાણુ નવ કીધુ, પાથરતાં વાણુ વાણુરે—જીવડાં

મત આચાર પ્રભુની સેવા, આદર ન કર્યો એવો

ધિફ ધિફ મનુષ્યારેહ ધર્યો, પણ જીવ જનાવરે બેવોરે—જીવડાં

ધન જોળન દારાના સુખમાં, કેફ કરીને સુતો,

પનક એકમા કાગ પકડશે, જાણુ જન્મ્યો નહોતોરે—જીવડાં

જો ચેતે તો ચેતી મેળે, બની વખતમાં ભાઈ,

છાટમ કહે શુદ્ધ ભાવ ધરીને, સેળે હવિ ગ્રાધુ ગાધિરે—જીવડાં

છાટમ એમ પણ ખોલ્યા છે કે— પદ.

ધીમેધા અને પ્રમથી જિખા-તે—

જીમમાં તે જન્મીને શું કર્યું? ઓળખ્યા નહિ અવિનાશનું!

જીમમાં ખોલુ રે તે જીવડા! કરે કાગ પોકારક—જીમમાં

દાન દયા સસ શીનતા, એવું ના આનુ ઉરજ

જીવ કરતાને નજર નહિ, મજ પ્રકા તે કૂરજ—જીમમાં

કીટ ઉપજેરે વર્તકાગમાં, જીપજે તેમ લય ચાલજ,

એમ પ્રભુને ભગ્યા વિના, જમને ઘેર જીવ જાયજ—જીમમાં

ધિફ ધિફ તારારે ધર્મને, મનમાં પાપના મગજ,

શુદ્ધ વિચાર આપ્યા નહિ, જીવન કીધું તે ધગજ—જીમમાં

સાચુ કાઈ નવ સજીયુ, કીધા કુડેરા કામજ

છાટમ પ્રભુજ એક મત્ત છે, ખાટા સ્ત્રી ધન ધામજ—જીમમાં

દીવાગીને દહાડે, ઝોકળીયે ઘેસ ખામી સોના રૂપા ની યાગીમાં મળ ભરી વિચાર

કરી જોને હજી આજી દાયમાં છે,

પરતુ તેની તે, પણ અધિકારી તેવા તેનો ઉપયોગ —

ઈન્દ્રવંશાવૃત્તમ્—

જ્ઞાને સતાં માનમદાદિનાશ્નનમ્,
કેપાંચિદેતન્મદમાનકારણમ્ ॥
સ્થાનં વિવિક્તં, યમિનાં વિમુક્તયે,
કામાતુરાણા-મતિકામકારણમ્ ॥ ૮૮ ॥

અર્થ—એકાતવાસ યોગી પુરુષોની મુક્તિ માટે છે, અને કામી પુરુષોને વિષયમુખ ભોગવવાની સગવડ કરી આપે એવો છે એટલે—લવળ કરી આપે એવો છે. તે પ્રમાણે સત્પુરુષો વિદ્યા અગર જ્ઞાનથી, પોતાના માન, મદ વિગેરેનો નાશ કરે છે, અને કેટલાએક (દુર્જનો) વિદ્યાથી, અગર જ્ઞાનથી, મદ અને માનનો વિકાસ કરે છે—વૃદ્ધિ કરે છે—મદ માનને પુષ્ટ કરે છે. (૮૮).

૮૮ વિવેચન—

‘વેદો બ્રાહ્મણને કેમ આપ્યા ?’ એમ કેટલાએક શકા કરે છે, પણ અધિકાર બેદનો વિચાર કરે, ત્યારે તેમની શકા કાષ્ટકે શિથિલ થાય બધા બ્રાહ્મણો વેદવિદ્યાને સાચવી શકતા નથી. બ્રાહ્મણોમા પણ, જેઓ અધિકારી હોય છે, તેઓજ વેદવિદ્યાને માચવી શકે છે બ્રાહ્મણ એટલે—આત્યારે ન્યા ત્યા—ગમે તે ધધામા—સ્વડતા દેખાય છે, તે બ્રાહ્મણોની આ વાત નથી સ્વચ્છદે હોટલમા રહેતા અગર હોલમા જતા આવતા, નાટક સીનેમામા રમડતા, અગર ટાટ પાટણનું પહેરીને વટલી ગએના જેવા જે દેખાય છે, તે બ્રાહ્મણોની આ વાત નથી છાશમા જેમ પરાશ દાણામા જેમ કાકરા, તેમ બ્રાહ્મણોમા આ નારતીક બ્રાહ્મણો સમજવા ઉપનયન સરકાર, પછી નિયમસર સધ્યાવદનાદિ ક્રિયાઓ તથા આચાર નિયાર—વેદના અધિકારના પ્રથમ પગથીયા છે પ્રથમ પગથીએ જે ચડે નહિ, તે હવેલીમા કેમ દાખલ થઈ શકે ?

અધિકાર—હથીયાર સારા પણ અધિકાર બેદે અપાય એવો ભાટેજ હિંદુશાસ્ત્રોએ અધિકાર બેદને ક્રિયાનુ શૂન્ય અગ માન્યુ છે નિશાગોમા પણ અધિકાર બેદ મેટીક પાસ થાય, તેજ કાલેજમા આવે પહેલા ધોરણમા પાસ થાય, તેજ બીજા ધોરણમા એસે

૮૮ પદ્મછેદ—યથા—જેવી રીતે વિવિક્ત સ્થાન—એકાતવાસ યમિનાં વિમુક્તયે—યોગી પુરુષોની મુક્તિ માટે છે કામાતુરાણા—કામી પુરુષોને અતિકામકારણમ્—વિષય ભોગવવા માટે આચર ઉપયોગી એટલે લવળું મધન કરી આપે એવો (એકાત વામ) છે (તે પ્રમાણે) જ્ઞાન—જ્ઞાન અગર વિદ્યા સતાં માનમદાદિનાશન—મળ્લન પુરુષોને (પોતાના) માન, મદ વિગેરેનો નાશ માટે છે એટલે—મળ્લન પુરુષો, તે જ્ઞાનના માધન વડે પોતાના માન મદ વિગેરે દોષોનો નાશ કરે છે ષતત્—એ જ્ઞાન કેપાચિત્—કેટલાએક મનુષ્યોને મદમાનકારણમ્—મદ અને માનનું કાળુ ચર્ધ પડે છે

‘સેભાણ સન્ધ્યાસીઓએ અને અચ્છંદી પરમદસોએ, આધિકાર બેદની મર્યાદા તોડીને, જેને તેને વેદાતનો બોધ કરવા માડ્યો. સ્વામીજી પંચદશી વાએ-ગીતા વાએ-અઘનયન વાએ; અને માત્રગનાર કોણુ ?-કે જેમને જાનેદ્રિયો કષ્ટ ? અને કર્મેન્દ્રિયો કષ્ટ ? તેનું જ્ઞાનપણ નથી; એવા મનુષ્યો. વિચાર કરના મમજળુ પડે, એવી આ જૂલ છે. વેદાતનું વિદ્યાનુ લેનારુઓએ પ્રથમ પંચીકરણ વાંચવું જોઈએ. સ્વામીજી પાતજલયોગદર્શન વાએ, ટેમીઓ અને ટેમીઓ જેવા, અગાની પુરુષો દોડાદોડ કરે. કોઈએ પૂછ્યું કે-ત્યાં શું વંચાય છે ? ત્યારે ત્યાં જનાગભોલ્યાં કે- “અમે તો કાંઈ મમજળતા નથી; પણ સ્વામીજી કાષ્ઠ યોગનું માથું ફૂટે છે; વિગેરે.” કામકોષાદિ તર્જવા જોઈએ. જીન્દગ્યાદના ગુણોપને જાણી લઈને, જે મળે તે ખાના શીખવું જોઈએ. કડવા વચન માત્રગના લીખવું જોઈએ; આવું આવું કાષ્ઠિક પ્રાથમીક શિક્ષણ લીધા પછી, પંચદશી, ગીતા વિગેરે મંત્રગ્રાપ; તે ઠીક. બાળકને ખાના પિતામાં, સીને પતિમાં, અને સિધ્ધને ગુરુમાં, અનન્યભાવ જેવી કાંઈ વસ્તુ પ્રાપ્ત ન થઈ દોષ; તેમને ગીતાના અનન્ય ભાવની વાન, શો હાવદો કરી શકે ? કાષ્ઠ નહીં.

શ્રોતાઓ અધિકાર, તેમ વક્તાઓ પણ અધિકાર જોઈએ. મદ્દખર્ચા વિદ્વાન વિદ્યાના ધર્મમાં અર્થના કળતા અનર્થ વધારે કરે.

દષ્ટાત-દક્ષિણના પ્રતિજ્ઞાનપુત્રો કાષ્ઠ પડિન, ફરતો ફરતો બોજની સખામાં આવ્યો. તે ધણો વિદ્વાન હતો, એટલુંજ નહીં, પણ ધણો અભિમાની હતો. અભિમાનના પ્રમાણમાં, આડંબરી પણ તેડલેજ હતો. તેણે કાવિદામાદિ લખામ પડિતાને વાદમાં હરાવ્યા. આ જીતથી તેનો ગર્વ વધી પડ્યો. બોજગળ તેની વિદ્યા જોઈને ગજી ધણો, પણ તેનો ગર્વ જોઈને ધણો ખિન થયો. તેણે વિચાર કર્યો કે-‘હું દડવર છઉં. આ પડિનને વિગા મારે, મારે જેમ માન આપવું જોઈએ, તેમ ગર્વ મારે, મારે તેને દડ આપવો જોઈએ. કાષ્ઠ પણ પ્રકારે વિદ્વાન બ્રાહ્મણને વાદમાં હરાવવો, તેજ તેનો દડ’ આવી ચિંતામાં રાગ બોજ, પોતાના નર્મદમાં એક વખત ફરતો હતો. તે વખતે તેણે ગાંગાતેલીને જોયો. તે એક આળે કાણો હતો. તો પણ રંગે રંગો, અને કદાવર હતો. વગી બોડ તેની જોડ નહીં. રાગએ તેને બોલાવીને કહ્યું કે-‘વાઈ કામ પડ્યું છે. નવીન પડિત આપણી બ્રહ્મસભાને જીતીને જાય છે, તેને હું કાષ્ઠ રીતે જીતી શકીશ ?’ આ સાલગી ગાગાએ મનમાં વિચાર કર્યો કે-‘જીત્યા તો જ ગળહાકુર, અને હાર્યા-તો ધામી જીઈએ આપણું શું જવાનું છે ?’ એમ વિચાર કરીને તે બોલ્યો કે-“બોહો ! એમાં શું ? કાવાદાવા અને અટપટા કરવામાં હું કુશળ છઉં.”

રાગ-‘ઠીક-બોલાવુ, ત્યારે આવજો.’ તે પછી રાગએ કાળીદાસાદિ મૂખ્ય મૂખ્ય સંકિતોને બાનગીમાં બેસાવડને કહ્યું કે-‘આ નવીન પડિત જરૂર ગર્વ લયો છે તેનો ગર્વ કાષ્ઠ રીતે ખડન થવો જોઈએ તે મારે ગાગા ધામીને, તેની સાથે વાદ કરવા લાવવાનો, એ વિચાર રાખ્યો છે. તે તેને પહોંચે એવો પાણ છે’ આ સાલગી પડિતો રાજ થયા એટલે રાગએ આગળ ચલાવ્યું કે-‘આવતા સોમવારે તમે ગાગા ધામીને સભામાં લાવવો. તે બાનતમાં જેટલો કરવો ઘટે, તેટલો આડંબર જરૂર કરવો.’

‘ઠીક’ કહીને પડિતએ રજા લીધી. સોમવારે ગાગા તેવીને, મોટા પડિતનો વેશ પહેરાવીને, અને ખલખીમાં બેસાડીને, પડિતો ધામધમથી બ્રહ્મસભામાં લાવ્યા. તેનો ખાક જોઈને, નવીન પડિત અજબ થયો. તેણે બોજને પૂછ્યું કે-‘આ કાણ છે ?’

ભોજ—આ પડિતાનો આચાર્ય છે બહુ કામ હોય, ત્યારેજ તે સલામા પધારે છે. આપ તેમને વાદના છતો, તો હું રાજી થઈશ "

આ સાલળી નવીન પડિતે મનમા વિચાર કર્યો કે—'આ કોઈ મહાન પડિત જણાય છે; તેથી તેની સાથે વાણીવાદ ન કરવો, પણ તેને સમસ્યામા તત્ત્વજ્ઞાનની વિદ્યાથી હસવો.' શું થાય છે ? તે જોવા માટે, બ્રહ્મસલા અને રાજભોજ સૌ શાત થઈને બેઠા હતા તે વખતે નવીન પડિતે ગાગા તેવી સામે—ગાગા પડિત મામે, એક આગળી ઉચી કરી તેના જવાબમા ગાગા પડિતે બે આગળી ઉચી કરી ગાગાના જવાબથી, નવીન પડિતે ગભરાઈ ગયો. તો પણ તેણે પોતાની પાસે આગળીઓ ઉચી કરીને, ખીજે પ્રશ્ન કર્યો ગાગે તેના જવાબમા સુઠી વાળીને, પોતાનો હાથ ઉઠો કર્યો 'બસ' બસ ! હું હાથો' હવે મારે કાંઈ પૂછવું નથી' એમ કહીને, નવીન પડિતે ઉભો થઈ ચાલતો થયો. સલામા પડિતો કાંઈ સમજ્યા નહીં, તોપણ હાહા મહાદેવની ગર્જના કરીને, ચાલના થયા રાજભોજે ગાગાતેથીને તથા નવીન પડિતને રોક્યા ગાગાને રાજભોજમા બેસાડી, ભોજરાજ નવીન પડિતને પોતાના ખાનગી ઓરડામા લઈ ગયો આસન ઉપર પડિતરાજને બેસાડીને, રાજ ભોજે હાથ જોડીને, તેમને પૂછ્યું કે—'આપની સમસ્યામા હું કાંઈ સમજ્યો નથી કૃપા કરીને મને ખુલાસો કરો'

પડિતરાજ—મે તમાગ પડિત સામે, એક આગળી ઉચી કરીને, સૂચ્યું કે—'શિવ તત્ત્વ એકજ છે' તેના જવાબમા તેણે બે આગળી ઉચી કરીને, મને સૂચ્યું કે—'શિવ અને શક્તિ બે તત્ત્વો છે તે બેઉ અનાદિ તત્ત્વ છે' તે સૂચન મને બગાડર લાગ્યું કારણકે એક તત્ત્વ નિષ્ક્રિય છે—નદામુ છે બે તત્ત્વો હોય, તોજ સસાર ચક્ર ચારે પછી પાસે આગળી ઉચી કરીને મે સૂચ્યું કે—'એકને બદલે બે તત્ત્વો હોય, પણ તેને પાસે માને દ્રિયોથીજ પમાય' તેના જવાબમા તેણે સુઠી વાળીને, હાથ ઉઠો કરીને મને સૂચ્યું કે—'પાસે માને દ્રિયો શિવ તત્ત્વને મેળવી આપે એવી—સમર્થ છે, તો પણ તે સમર્થ હોય, તોજ—નહીં તો નહીં' આ જવાબથી હું ઘણોજ હારી ગયો વિશેષ પ્રશ્ન ગવાની તાકાદ મારામા રહી નહીં "

રાજ—આપ તો માની છો—આપ હાર્યાજ નથી હોય આ શિંગપાવ'

એમ કહીને મારે શિરપાવ આપીને, ભોજે પડિતરાજને વિદાય કરી પછી રાજભોજે ગાગા હાથીને પોતાની પાસે બોલાવીને પૂછ્યું કે—'તમે શી સમસ્યા કરી ? તે હું કાંઈ સમજ્યો નથી, મારે મને કહે

ગાગા—એક આગળી ઉચી કરીને તેણે મને દખાનવા માડ્યું કે—'હું મારી (બાકી છે તે) એક આપ કોડી નાખીશ' મે જરા પણ દખાવા વિના, બે આગળી ઉચી કરીને, તેને કહ્યો કે—'હું તારી બે આપ કોડી નાખીશ' પછી તેણે પાસે આગળીઓ ઉચી કરીને, મને તમારો બતાવ્યો તેના જવાબમા મારા જમણું હાથની મૂઠી વાળીને, મે હાથ ઉઠો કર્યો એમ્લે મે તેને સૂચ્યું કે—'તું મને તમારો મારીશ, તો હું તને દીકા—ગડદા—મારીશ હું કાંઈ મમ નથી આ તો ધાગનગરીનો ગાગા—લીધો લેવામે નહીં, વિગેરે' આ સાલળી રાજભોજે ગાગાને પણ સિરપાવ આપી ગવાના કયો પણ—પછી રાજ ખૂબ હસ્યો.

આડબરનો નાર આડબરથીજ ચાપ મર્વ વાળી વિદ્યાના પાયા કયા છે; અને મર્વ વિદ્યાની વિદ્યાના પાયા પાકા છે જેમ દુધમા જગ છસ પડતા, દુધ પોતાપણ તણ

દે, તેમ વિદ્યામા જના મગ્ગો ગર્વ પડતા, વિદ્યા અવિદ્યા બની જાય જેમ દીવો પ્રકાશ અને મેઘ બેઠે ઉત્પન્ન કરે, તેમ વિદ્યા મુક્તિ અને મદ બેઠે ઉત્પન્ન કરે વધારે પ્રમથાની જેમને જગ દાસ, તે પોતાની સ્ત્રીમતી પુત્રના મટે, અને વાટ કાપના મટે, તેમ મુક્તિની જેમને જગ દેવ, તેમણે મદને પુત્રના મટેવુ અને માનને કાપના મટેવુ

મુક્તિ માટે એકાન્ત-કુટુમ્બકળીતમા કુસાતા મમાર્ગીઓ, અને મોટા મદ, મદિરા, કથાવાતો અને એવી જ બીજી ધમાત્રોમા ધમાત્ર આધુમન્યગીઓ, મુક્તિ યાદે એકાન્ત મેગવી સકતા નથી તેઓ એકાન્તથી હમેશા દુઃખે છે જેમ મોટા અમનદારોને પોતાના કાર્યોના શાંતિથી વિચાર કરવા માટે, એવા તેમ મુક્તિના આદાને, માલગના અને અનુભવના ઉપદેશોના, વિચાર કરવા માટે-એકાન્ત નદીના નિર્ગન કાઠા, નિર્ગન ટેકરીઓ, ગામથી દૂર આવેલા મદિરા, મગીઓ બાર પછીનો અમથ, રિગેરે, એકાન્ત અનુભવના જેવા છે

વિપથશુભ માટે એકાન્ત-ગાળ જોજો એ વખત ધક્કામળામા કાળીદાસને પડ્યું કે—

મનોમથિલાવિપથાદિતાતા, વામસ્થ સ્વર્થ જનક વયે વ !

તેના જવાબમા કાળીદાસે કહ્યું કે—

સ્વર્ગાન્તમેવેષમયેદિ રાજન્, સર્વેડપિ તેનૈષ વિના સ્વલીલા ॥

અર્થ—‘હે કવિ’ કામગતિને ઉત્પન્ન જગનાર મન, સ્ત્રી, શત્રુદાદિ વિરોધ આદિ અનેક, તેના તાત કહેવાય છે પરંતુ કામગતિને તત્કાલ પ્રગટાવનાર ખરો પિતા કોણ છે ? તેના જવાબમા કાળીદાસે કહ્યું કે—‘હે રાજન્’ એકાન્તજ કામગતિનો મૂખ્ય પિતા છે એકાન્ત વિના અન્ય મર્વ સાધનો નથવા છે’

શાણી પુરોએ અને શાણી બહેનો પ્રેમા મહામત્રનો પાટ કવેલો ત્યાં એન્તા પુરોજ રહેતા હોય, એવા ધર, અગર મદ અગર મદિરામા પેમતા, બહેનોએ વિચાર કરવો

વસ્ત્રારી કુટુમ્બોમા કામકાજ ધણું પણ નવા પગેના સ્ત્રી પુરોના શરીર સારા મરણકે વિરમ શુભમા ધમાક મરવાની સમગ્ર ધણીને બોલી ત્યાં સ્ત્રી અને પુત્ર એન્તા, ત્યાં વિપથશુભમા ધમાક મરવાની સમગ્ર ધણી સમગ્ર મગી કેન્ડ લાચાર-પરવશ-પામર પોતાની સ્ત્રી આદી લાયક છે, ત્યારે પરદાર અથક હોય તેમા નવાક નહીં

હવે મસારની વિચિત્રતાનું વર્ણન કરે છે—

શિશ્વરિણીવૃત્તમ્—

ક્વચિદ્વીળાયાદઃ. ક્વચિદપિ ચ હાદેતિ રુદિતં ।

ક્વચિન્નારી રમ્યા, ક્વચિદપિ જરાજર્જરવપુઃ ॥

ક્વચિદ્વિદ્વોદ્ધોષ્ટી, ક્વચિદપિ સુરામત્તકલ્હઃ ।

ન જાને સંસાર, કિમમૃતમયઃ કિં વિપમયઃ ॥ ૮૯ ॥

૮૯ પદ્યમેદ—કવિત્-કોઈ દેખેલો ઘીળાયાદ-વીણા વાગી રહી છે ક્વચિત્ અપિ-વગી માર્ક ઠેકાણે હાતા રૂદિતં-હાપહાવના રૂદન થાય છે ક્વચિત્-કોઈ ઠેકાણે રમ્યા નારી-મનોહર સ્ત્રી છે ક્વચિત્ અપિ-વગી માર્ક ઠેકાણે જરાજર્જરવપુ-પદપણ થી શિથિત યર્ધ ગમેલા અગવાળા સ્ત્રી છે ક્વચિત્ વિદ્વદ્ગોષ્ટી-મધ દેખેલો વિદાન

અર્થ—સસારમા કોઈ ઠેકાણે વીણા વાગી રહી છે, અને કોઈ ઠેકાણે હાથહાયાના રૂદન થાય છે કોઈ ઠેકાણે મનોહર સ્ત્રી હોય છે, અને કોઈ ઠેકાણે ઘડપણુથી શીથીલ થઈ ગયેલા અગવાળી સ્ત્રી હોય છે કોઈ ઠેકાણે વિદ્વાનોની વાતો-જ્ઞાન ચર્ચાઓ-થાય છે, અને કોઈ ઠેકાણે મહિરાપાન કરનારા ગાડાઓનો કણચો થઈ રહે છે તેથી આ સસાર તે અમૃતમય છે? કે વિષમય છે? તે હું જાણુતો નથી (૮૯)

૮૮ નિવેચન—

જે જકેશન રેશનમા, મુમાફરોને જે ત્રણ કનાક પડ્યા રહેવું પડે, ત્યાં મુસાફરો સૌ સૌનો દાખડો ઉઘાડી ભાતુ ખાય નઈ લાડ, મોઢ પુરી, તો કોઈ એવડો, મોઢ ગાઠીયા વિગેરે જે પોતાના ડમ્બામા હોય, તે ખાય તેમ આ સસારમા કર્મના ડમ્બા ઉઘાડી, સૌ પોતાના ડમ્બાસાં મુખદુખ બોગવે પુરપારથ કરવાની ના નથી પ્રવેજ જોઈએ, પણ કરેલા કર્મ મોઢ કોઈ વખત, પુરપારથને પાડી નાખે છે, એ વાત યાદ રાખવી

મસાં એક અને રગ અને—તેમ આપણે એક અને આપણા રગ અનેક સસારને સમજી લઈને, મુખદુખમા લોભાયા નિના પ્રાપ્ત કર્તવ્ય પ્રે જવું ખાનદાન મ્હેનો કર્મડી સાસરીમા અને દુખ વેઠે છે સાત સિંહણ વચ્ચે જાણે એક મગલી તોપણ—જાણે છે કે—મે પાત્ર વરસે નજીક સાસરે ચાલી જશે સાસુ સમય થતા સમજાને જઈને સુશે, અને પછી ધર આપણજ છે ધીંગળા ફળ મીઠા

જે સસાર એવોજ હોય, તો શું કરવું ?

શાર્વલધિકીદિત્તુત્તમ—

जीर्णा एव मनोरथा स्वहृदये, यातं जरां यौवनं ।

हन्तांगेषु गुणाश्च वन्ध्यफलतां, याता गुणैर्विना ॥

किं युक्तं सहसाऽभ्युपैति वलवान्, काल कृतान्तोऽक्षमी ।

हा ज्ञातं स्मरशासनांध्रियुगलं, मुक्त्वाऽस्ति नान्या गतिः ॥૧૦॥

પુરપોની વાતો છે કવિત્ત્વ અપિ—વળા કાંઈ ઠેકાણે સુરામત્તકલહ—મહિરાપાન કરવાથી ગાઠા થએનાનો કણચો થઈ રહ્યો છે સસાર કિમ્ અમૃતમય કિં વિષમય—આ સસાર તે અમૃતમય છે કે વિષમય છે (તદ્ અહમ્) ન જાને—તે હું જાણુતો નથી

૯૦ પદ્યરૂપ—મનૌરથા—મનોરથો, તૃપ્ત્યાઓ સ્વહૃદયે જીર્ણા, ઘઘ—પોતાના હૃદયમા જીર્ણ થઈ ગયા છે અહરેણુ યૌવન જરાં યાત—અવયવોમાથી જુવાની ચાલી ગઈ અને પ્રદાવર્યા પ્રાપ્ત થઈ હન્ત—મેઢ સાથે મ્હેવું પડે છે પ્રેમ્યહો ગુણૈર્વિના—ગુણોના જાણનારા પુરપોને અભાવે ગુણા વન્ધ્યફલતા યાતા—શીર્ષ, વિદ્યા, મગીત વિગેરે શુભો નિષ્પૂજા નિન્યા—સંસારમા થોગ્ય ફળ નષ્ટ રકમા નહીં એટલે શુભેની કદર પ્રનાગ મળ્યા નહીં ચલવાન્, કૃતાન્ત અક્ષમી इति काल—ખાગવાન નાશ કરનાર તથા મોઢને ટપા ન દે તેવો માળ સહસા અભ્યુપૈતિ (અભિમુખપતિ) તરશી ચાલ્યો આવે છે કિં યુક્ત—માટે હવે શું કરવું જોઈએ હા જ્ઞાતં—શું પ્રવું જોઈએ તે પણ જાણ્યું સ્મરં શાસ્તિ इति स्मरशासन तस्य अंध्रियुगलं—સદાશિવના અગ્રહમળને મુક્ત્વા—છોડીને અગ્ગા ગતિ ન અસ્તિ—ખીન મોઢ ગતિ નથી—એટલે કરવા થોગ્ય એ જ છે

અર્થ—મનોરથો હૃદયમાં છુપ્યા થઇ ગયા જુવાની પણ ચાલી ગઈ. વળી ખેડ સાથે દહેવું પડે છે કે-શોર્મ, વિદ્યા, મંગીત વિગેરે ગુણો મારામાં છે; પણ તે ગુણોની કદર કરનારાઓને અભાવે, તે ગુણો પણ, નિષ્ફળ નીવડ્યા છે. [હજી આ પ્રમાણે ઉત્તરિત માટે વિચાર ચાલે છે ત્યાં-] જગવાન, નાશ કરનાર, અને કોઈને ટકવા ન દે (છવવા ન દે) એવો, તથા કોઈનો અટકાવે ન અટકે એવો-કાળ, પણ ત્વરાથી ચાલ્યો આવે છે આવે અમથે મારે શું કરવું ભેદએ! શું કરવું? તે પણ જાણ્યું છે કે-સદાશિવના ચરણકમળ છાંડીને, બીજી કોઈ ગતિ નથી-એટલે બીજું કાંઈ કરવા જેવું નથી. (૬૦)

૬૦ વિવેચન—

દોહરો—જળના મોત્ત જળ વિશે, હી નેમ અમાય,

તેમ મનોરથ ગરીબના, અનરમાં લય થાય

માત્ર ગરીબ જ નહીં, ધનવાનો પણ ખગ મરણના ધણા મનોરથો એમને એમ રહ્યા દુર્યોધન લાડા થઈને-આશાભર્યો-કુટાણો

મનોરથો મરણ થયા નહીં, અને જે કરવા જેવું હતું, તે થયું નહીં-રહી ગયું-એ જાવ જુવાનીનો સંતાપપૂર્વક લાજ લીધો નહીં, ત્યાં ધડપણ આવી પહોંચ્યું, અને કરવાનું હતું તે રહી ગયું

શીર્ષ-મંગીત વિગેરે ગુણો પ્રાપ્ત થયા, પણ તેની કદર કરનારા મળ્યા નહીં. એટલે તે પરિશ્રમ અર્થ ગયો, અને જે કરવાનું હતું તે રહી ગયું

કેમ રહી ગયું?—કાળ આવી પહોંચ્યો

અક્ષમી—કોઈને આ સંસારમાં ટકવા ન દે એવો કાળ આ (મરણરૂપી) અટલ સિદ્ધાંત છે, તોપણ મહા બાગનાર કાંધીયા, પોતાના મરણનો ભચાર જરૂર પણ કરે નહીં આ (મરણરૂપી) અટલ સિદ્ધાંત છે, તો પણ અનેકની સાથે કળ્યા કરવા મગે, આ (મરણરૂપી) અટલ સિદ્ધાંત છે, તો પણ અહ મમની ગાઠો ઢીલી કરવી મગે નહીં, આ (મરણરૂપી) અટલ સિદ્ધાંત છે, તો પણ પોતાના કલ્યાણ માટે, બે પાઈ પણ વાપરતી મગે નહીં તેજુરીએ દીધેના તાળા ઉઘાડ્યા, પાછા આવવું નથી, તો પણ તેજુરીમાંથી રખે કાંઈ વપરાઈ જશે, તેનો ભય લાગે છે સદા અહીં રહેવું નથી, અને જ્યાં જવું છે, ત્યાંથી પાછા આવવું નથી, તોપણ ભગવાન ભજવા મમતા નથી યોગમાં મેટા સાદ દોડ્યો આવતા હોય, ત્યારે યોગની વચ્ચા બેસી રહેવું તે જેમ ગાડપણું છે, તેમ-૪૦-૫૦ કે ૬૦ થયા, નમતા સૂર્ય થયા-ટાટો પહોર થયો, વાજ ધોગા થયા, અને દાત પડી ગયા દોડ્યા આવતા કામના લણકાર સાબળ્યા, તો પણ સંસાર વચ્ચે બેસી રહેવું, તે ગાડપણું છે દયાલુભાઈ બોલ્યા છે કે-“અલ્યા અત આવશે, ને હરિ ક્યારે કહીશ? એત એત નહિ તો પરતાઈશ, મરણ નહીં આવે કાનમાં કહીને, યારો અંધારું ઝાંચિયું દહને વિગેરે.”

શ્રુતિરમ્ભિતિઓની બાબાપી કરતા કરતા જેમ છે રહે, તેમ સંસારના અનેક કાર્યોની બાબાપી કરતા કરતા, અતે ‘શ્રી હરિને ભજવા’ એ સૌ ગહે

૧ બાબાપીના હિસાબ ક્યા જોયા? યાદ છે? યાદ ન હોય, તો સાબળો—ભય કર મદવાડ આવે; ત્યારે આસપાસથી સૌ મોંદાને કહેવા લાગે કે-“ધધાની વાત પડી મેલો;

ધરખારમાં મમતા ન રાખો; સગાસંબંધી બધાં જુઠાં છે. એટલે-કાંઈ કામનું નથી—
લારે બધાએ ખાદ. કરવાનું માત્ર હરિસ્મરણ.

અવળું દેખાય છે; તે અટકવું બેઈએ— શિશ્વરિણીવૃત્તમ્—

તૃપા શુષ્યત્યાસ્યે, પિવતિ સલિલં સ્વાદુ સુરમિ ।

હૃધાર્તઃ સન્ શાલીન્, કલયતિ શાકાદિવલિતાન્ ।

પ્રદીપ્તે રાગાઘ્રૌ, સુદૃઢતરમાશ્લિષ્યતિ વધૂં ।

પ્રતીકારો વ્યાધેઃ, સુખમિતિ ત્રિપર્યસ્યતિ જનઃ ॥ ૧૧ ॥

અર્થ—તૃપાથી મુખ મુકાનું હોય; ત્યારે મનુષ્ય મધુર અને મુગંધી
જળ (મદિરા અગર સરખત-સોઠા વિગેરે) નું પાન કરે છે. જૂખ લાગે
છે ત્યારે-શાક તથા તીખા તમતમા મશાલાઓ સાથે ભાતનું લોજન કરે છે.
સ્નેહરૂપી અગ્નિ પ્રદીપ્ત થાય છે; ત્યારે સીને પ્રેમથી ભેટે છે. આ પ્રમાણે
બધાં ઉત્પન્ન થવામાં જે જે કારણો છે; તે કારણોને વિપરીત બુદ્ધિને
પરિણામે, મનુષ્ય મુખરૂપ માને છે. ઔપધૃષ્ માને છે. (૬૧).

૬૧ વિવેચન—

મોંદકું કાઢતાં ઉંટ પેઠું—

૫૬-રાગ-મુલણા.

કુઃખથી છૂટવા, દેહ છેલ્લો ધરો; વાત જૂલાય તે અગ્નિ ભાવે;
કામ ને ક્રોધ ને લોભના પાશમાં, કુઃખ છે તોય આનંદ આવે,
પાપના કર્મ બંધાય છે બેવડા, હાથ હેમુ વણું જાય હેઠું.
ઉદયને ઇચ્છતા અસ્ત આવી ગયો, મોંદકું કાઢતાં ઉંટ પેઠું. ૧
ધર્મને કર્મને કાંઈ સમજે નહીં, નીતિની રીતથી અગ્નિ જેવા;
દેશ બદલી ગયો, વેશ બદલી ગયો, કાંઈ કરતા નથી દેવ સેવા;
સુધારવા જાય, પણ બગડતા જાય છે, એકબીજા તાણુ ખાય એક.
હાથ માઠી દશા દેશની થાય છે, મોંદકું કાઢતાં ઉંટ પેઠું. ૨
શાસ્ત્રની વાતને સાબળે છે કાણુ, કાણુ અભ્યાસનો ભેદ જાણે;
શું સદાચાર તે વાત સમજે નહિ, રાગ ને રંગમાં ખૂબ માણે;
ઉપર શુભ દેખાએ, માહિ કુર્ષે છે, હંદમાં હાજકું છેક બેઠું; *
કુંગળી ખાસડાં બેઠે ખમવાં પડે, મોંદકું કાઢતાં ઉંટ પેઠું. [કિયવૃત્તિ.] ૩

૬૧ ૫૬૨છેદ—આસ્યે તૃપા શુષ્યતિ સતિ-તૃપાથી મુખ મુકાનું હોય ત્યારે. સ્વાદુ
સુરમિ इति સલિલં પિવતિ-મનુષ્ય મીઠું અને મુગંધીદાર જળ (મદિરા મરખત વિગેરે)
ધીએ છે. હૃધાર્તઃ સન્-જ્યારે તેને જૂખ લાગે છે ત્યારે. શાક-આદિ વેધુ તે શાકા-
દયઃ તૈઃ વલિતાઃ (પુક્તઃ) તાન્ શાલીન્ શાક વિગેરે મશાલાથી પુક્ત એવા ભાનનું.
કલયતિ-ભોજન કરે છે. રાગાઘ્રૌ પ્રદીપ્તે-સીના સંગની આતુરતા થતાં. સુદૃઢતરં
માર્ગી રીતે-સ્નેહથી. વધૂં-સીને આશ્લિષ્યતિ-બેટે છે. વ્યાધેઃ પ્રતીકારઃ સુખમ્ इति-
રાગ માટે દવા મુખ...

ત્યા ધીપાનના જોડેતોજ મવાલ છે એવજવડો પાવન એ તેજ જગનીજ માન જરૂર છે પના તેમાં મળિ । મ નવ વિગેરે ખુગોદાર પદધારો ભગવીને પ્રાણી રાજો અમત્રનું કરે જૂખ ભાગના મારે આદ્ય પમે એના પદધારીની જ જરૂર , છતાં તેમાં મ યા તેન, આખી રિગેરે મથાતાજો એટલો બધા પધારો કરી નાજો ?-લુવાનીમા દમ, આની કે કાપ રોગ આવીને ઉઘા રડે ચુરચાગમી પુરકો સ્ત્રીના મગની આતુગના યાપ પગુ વિવે-અયમ, મયાના રિગેરેનો ભોપ મરે તે-પ્રારો દેના ન મન એવુ શરી નું વીચ-તેજ, જતદીથી મોઈ નાખે પગિગામે ૪૦-૫૦ વ મે મો રમ જેસા છુડા અથવા અતે-અય કરે રોગના દોષીયા તાત્પર્ય-મોઈદું મળતા ઉદ પમે

આ વાન ધણુ જલ્લા જલ્લા-મખેના મણેના પણુ મમજી ઘમ્તા નથી મજુ દૃષ્ટા યાય તેજ મમજે અથવા મોટો ભય આવે તો મોઈ લાજ યાય

દષ્ટાત-ચજમદેન મામે લલીત સોનીની દુકાન મોની લુવાન અને ગેરે રૂડો-દેખાવો રાજમદેનમા સોનલ ગણી ગદે તેગીને નીત મોનીમા મોહ ધયો 'કાંઈ ધાન ઘડાવવા છે મારે મોટો અને તોના નદે આવે એમ સાનન મળીએ દાસી સાથે મદેનરા યુ લલીત આવ્યો સોનાના વગીનાની થોડી વાતચીત થ્યા પછી, ગણી સાહેમે માયા પાધરી રાણીનું વધારે ૫-૬ હેન જોઈને નીત મજી ધયો મદેજ ગણપાની બે પાચ મીનીટ મજ ત્યા નીચ-ખમા નેકનામ ૧૨ મહારાજ આવે-મને-એમ પોમગ ધયો દોડી આવતી દાસીએ ખખર આવી ?-ગમ પધરે છે નીત મમમજી ધયો રાણીના પગમા પડયો 'કાંઈ રીતે મને બચાવો-એમ ગણીને મદેવા લાગ્યો ગણીએ દોર વતી લલીતને જગજની મગમા હિતારી દીધો લલીત જતા નરકમા ઉભો થયો કોડોર સાહેબ આખો દિવસ ગયા આ રાત પપુ રવા જે કોઈ નિષ્ઠા મૂલ મે તે નીત ઉપર લલીત વિચાર મેરે ?-આ તે થ્યા ભરના કર્મ ! જગ માગ ઉપર આ થો ત્યા સહેજ વાત મરતા બે પાચ મીનીટમાજ મધન ! હવે રાત્ર ગયો કેકમ રહેવા રાણી મો કાળે કેનહિં ? રિગેરે વિચારમા એક દિવસ અને રાત પસાગ થઈ ગયા મગમજે જગજ માફ મગા ભગડી આવી ખારણા ઉઘાડના ભગડી ભ મે તલીતે ધીરજથી તપ્તીને મમમની દીવી ક એ તો હુ સામી દુગનવાજો સોની ઠઉ કર્મ સનેગે અહો ક્યો છઉ અને માચવીને આવીથી માર તો અધાઈ છે ત્યા હું નરીએ રહોચી જઉ લે આમનાની વર્ગી-તારા કામ બદન વોંદી દેખી ભગડી રાજ થઈ લલીતને સાચવીને મગમાથી મક્યો લલીત નદીએ જઈ સાકસુક થઈ ગામમા આવ્યો મે ચાર દિવસ સુધી જગજની મજ મઈ નર્તી જગજની મધને જતા બે ચાર દિવસ લાગ્યા અને રાણીની મધને જતા જવતગ મયુ છયો ત્યા સુધી લલીતે ગણીના જરખા સામુ જોયુ નહો રિગેરે વિગેરે

થોકુ સુખ ભોગવતા દુખ ધણુ અને થેકુ દુખ મહન મરી લેતા સુખ ધાડ જે બાળ વિધવાઓ સયમના બગે કરી મમમિનરના દુ અને ધીરજથી વેકી લ છે એટલે-નાનરા કરતી નથી તેગીને નવા વર-નવા ધર નવા પુનદિ અને નવા અચદાર ઉભા થતા નથી મે ત્રયુ બાગરલનાગા વિધુર-પુરયો પાતા ૥ ત્રમ દુખો થોડો કાગ વેકી લકો ફરી પગથુના નથી તેઓ પણુ નવા સમાગના ત્રામમથી બચો જાય છે મદિ આ મેઉ થો । સુખમા લવચાય એટલે ફરી પરણે તો સુખ જગ ૧ગ જેટલુ અને દુખ ૧૧ ફૂગ ખસ-ધાધરને ખજવાગતા મીહુ લાગે પણુ પગિહાગે બગરના રધે

અવગુજ લાગે-અથા એવા નથી-તોપણ જીવન દીકગદીકરીને માથાપ દહે, તે અવગુજ લાગે વડેને માથુ કહે, તે અવગુજ લાગે એક બાવો અગ મદિનો પુત્રી, બાઈને દહે, તે બાઈ માને, અને તેણીને માટે સાચો માવો થયો છે, તેનું કહેનું બાઈને અવગુજ લાગે તેમ શાસ્ત્રો કહે, તે કુળનોને અવગુજ લાગે તતપતરામભાઈએ ગાયુ છે કે-

માખી બોલી મુખ થકી, ધ્યાન મર્યા પાસ,
જમ આવુ હું જ્યાં સુધી, ઉડીશમા આકાશ

ખર્યાએ માખીનું કહ્યું માન્યું નહીં, અને ઉડ્યું ઉછળતા ઉનામણામા પડ્યું, ત્યારે માનું દહેવું ખરૂં લાગ્યું-પશ્ચાત્તાપ થયો, પણ તે તમામ નકામું

સસાગના ભય કરે કુખમાથી ક્યારે મુક્ત થઈશ ?-એવો નિચાર કરે છે-

સ્રગધરાવૃત્ત-

સ્નાત્વા ગાંગૈઃ પયોભિ, શુચિકુસુમફલૈ-રર્ચયિત્વા વિમો ત્વાં ।

ધ્યેયે ધ્યાનં નિયોજ્ય, ક્ષિતિધરકુહર-ગ્રાવપર્ચકમૂલે ॥

આત્મારામ ફલાશી, મુશ્વચનરતસૂ-ત્પ્રસાદાત્ સ્મરારે ।

દુઃસ્વાન્મોહ્યે કદાઽહં, તવ ચરણરતો, ધ્યાનમાર્ગેકમશ્ન ॥ ૧૨ ॥

અર્થ-હે સદાશિવ ! હે શકર ! હે વ્યાપક ! સ્વસ્વસ્વપમા આનંદ માનનારો, તથા ફળ બાઈને રહેનારો, તથા ગુરૂના વચનમા અને આપના ચરણમા પ્રીતિ રાખવાવાળો, તથા ધ્યાન માર્ગનેજ મૂખ્ય માનનારો એવો હું-ગંગાના જળથી સ્નાન કરીને, પવિત્ર થઈને, પવિત્ર પુષ્પો અને ફળોથી આપનું પૂજન કરીશ; તથા પર્વતની ગુફાના પથ્થરરેખાથી સંધ્યાના મૂળમા બેસીને, ધ્યાન કરવા લાયક એવા જે આપ-તેમનુંજ ધ્યાન ધરી, આપની કૃપાથી ક્યારે (આ ભવબંધનના) હું ખથી મુક્ત થઈશ ? (૯૨).

૯૨ વિવેચન-

દુઃસ્વાન્મોહ્યે-રાગઓ પાસે અને બંધનના પાસે જવું, તેને (૯૩મા) શ્લોકમા કુખ ગણ્યું છે તે અર્થ અહીં લેવો નહીં અહીં 'સસાગનું ભય કરે કુખ' એવો અર્થ કરવો ક્યારે હું આવો થઈશ ?-ક્યારે હું પુત્રવાન થઈશ ? ક્યારે હું ધનવાન થઈશ ? ક્યારે

૯૨ પદ્ય-૮૯-હે વિમો ! હે સ્મરારે-હે વ્યાપક ! હે શબુ ! આત્મારામ. ફલાશી-સ્વસ્વસ્વપમા આનંદ માનનારો તથા ફળ બાઈને રહેનારો એવો હું મુશ્વચનરત-ગુરૂના વચનમા પ્રીતિ રાખવાવાળો એવો હું તવ ચરણરત ધ્યાનમાર્ગેકમશ્ન હિતિ અદમ્-તમાગ ચરણમા પ્રીતિ રાખવાવાળો તથા ધ્યાનમાર્ગે એજ જેનો મુખ્ય મનાય છે તે હું ગાંગે પયોભિ સ્નાત્વા-ગંગાના જળથી સ્નાન કરીને-પવિત્ર થઈને શુચિકુસુમફલૈ ત્યા અર્ચયિત્વા-પવિત્ર પુષ્પો તથા ફળોથી તમારૂં પૂજન કરીને ક્ષિતિધરકુહરપ્રાથમ્યપર્ચકમૂલે-પર્વતની ગુફાના પથ્થરરેખા સંધ્યાના મૂળમા બેસીને ધ્યેયે ધ્યાન નિયોજ્ય-ધ્યાન કરવા લાયક આપમા ધ્યાન (ચિત્ત) રાખીને કદા તવ પ્રસાદાત્-ક્યારે તમારી કૃપાથી દુઃસ્વાન્મોહ્યે-હું ખથી મુક્ત થઈશ ?

મારા પુત્રો પશુઓ ? વગેરે' વિચારો મને થાય ? પણ 'ક્યારે હું મારું કસ્યાણુ કરીશ ? ક્યારે હું—જે આ બધું; તે મરી જશન—બદલાઈ જઈશ—મનુષ્ય મરીને દેવ બની જશ ? રાગદ્વેષથી ગદિત બની જઈશ ? આ મનના ત્યાગી ચક્ર ?' એવા વિચારો બાળેજ દોષને થાય. મુમુ-
ક્ષુઓએ આવી ભાવનાઓ કરનાજ રહેવું જોઈએ. નિર્ધન હો; તો પશુ દાનની ભાવના રાખના રહેજો. કૂર હો; તો પશુ દયાની ભાવના રાખના રહેજો. પાણી દો; તો પશુ મોડાની ભાવના રાખના રહેજો. સાબળો— શ્રીમદ્ભગિવના ઉપાસકે ભાવના રાખવી કે—

રાગ-શિખરિણી—

કદા વારાણસ્યા-ભમરતટિનોરોધસિ વસન ।

યસાનઃ કૌંપીનં, શિરસિ નિદધાનોંજલિપુટમ્ ॥

અયે ગૌરીનાય !' ત્રિપુરહર ! જંમો ! ત્રિનયન ।

પત્નીદેત્યાક્રોશન્ નિમિષમિવ નેષ્યામિ દિવસાન્ ॥

અર્થ—એવો દિવસ ક્યારે આવે કે—આમને પ્રિય એવી ભાગીરથીના તટ ઉપર હું નિવાસ કરું. ત્યા કૌંપીન ધારણુ કરીને, અને માથા ઉપર બે દાધ જોડી રાખીને, શ્રી સદાશિવના સામે ઉભો થઈને મુનિ કંઈ કે—'હે પાર્વતીના પતિ ! હે ત્રિપુરહર ! હે શક્ત ! હે ત્રણનેવળા ! મારી ઉપર આપ પ્રગન્ન થાઓ.' આ પ્રમાણે ભક્તિ કરતા કરતા, મારા દિવસો (મારૂં જાતીનું આયુષ્ય) એક આખના પલકારા જેવા થઈ જાય !

શ્રીકૃષ્ણના ઉપાસકે ભાવના રાખવી કે—

કદા પૃદારણ્યે, વિમલચમુનાતીરવુલિને ।

ચરંતં ગોવિંદ, હલધરસુદામાદિસહિતં ॥

અયે કૃષ્ણસ્વામિન, મધુરમુરલીવાદન વિમો ।

પત્નીદેત્યાક્રોશન્-નિમિષમિવ નેષ્યામિ દિવસાન્ ॥

અર્થ—એવો દિવસ ક્યારે આવે કે—નિર્ભય જળવાળી ચમુનાના રેતાળ કાંઠા ઉપર આવેલા પૃદારણ્યમાં, હું નિવાસ કરું. ત્યા વસીને, બાલક, સીસામાં, વિગેરે સાથે આમ-તેમ હરતા શ્રીકૃષ્ણને મળોધીને કહું કે—'અયે ! કૃષ્ણ ! હું મારા સ્વામિન ! હે મધુર નાદ કરતી મોહીના વગાડનાર ! હે વિષ્ણુ ! આપ મારી ઉપર કૃપા કરો ! આ પ્રમાણે પોકાર કરતા, આખના પલકારાની પેઠે મારા દિવસો—મારૂં જાતીનું આયુષ્ય, ક્યારે નિર્ધન કરીશ.

શ્રીરામના ઉપાસકે ભાવના રાખવી કે—

કદા યા સાકેતે, વિમલસરયૂતીરવુલિને ।

ચરંતં શ્રીરામે, જનકતનયાલક્ષ્મણસુત ॥

અયે રામ ! સ્વામિન !, જનકતનયાલક્ષ્મ

પ્રસીદેત્યાક્રોશન્-નિમિષમિવ નેષ્યામિ દિવસાન્ ॥

અર્થ—એવો દિવસ ક્યારે આવે કે—હું અલ્પ જળવાળી સરયૂ નદીના રેતાળ કિનારા ઉપરના અગોખાના પ્રદેશમાં, હું નિવાસ કરું. ત્યા વસીને, જનકપુત્રી સીતા અને લક્ષ્મણ સાથે આમતેમ હરતા શ્રીરામને મળોધીને કહું કે—'હે રામ ! હે સ્વામિન ! હે વિષ્ણુ ! આપ મારા ઉપર પ્રગન્ન થાઓ.' એ પ્રમાણે ઉદ્ધાર કાઢતો એવો જો હું—તો, આખના પલકારાની પેઠે મારા દિવસો—મારૂં જાતીનું આયુષ્ય—વગાર કરીશ.

ભાવનાથી કીડા ભરતી અને છે, માટે ભાવનામાં કાર્ક છે ભાગના પ્રીતિ થાય, ત્યારે ભાવનાને નિર્મળ નિષ્કામ બનાવના રહેવું તેમાં રહેવા અને તમોના મલને કાત્તા રહેવું ભાવના સ્વચ્છ કરનારા કયા હોય ?—આત્મારામ, ફલાશી, ગુરુવચનરત, તત્ત્વ ચરણરત. ધ્યાનમાર્ગક્રમ —જેઓ પેલાગમી મનીને આત્મારામી બન્યા હોય, કૃષ્ણને સાર્વિક ખોગક લેતા હોય, ગુરૂની આત્મા પ્રીતિરાગી હોય, પ્રભુના ચરણમાં પ્રીતિવાળા હોય, અને ધ્યાનમાર્ગમાં ઘણાજ ગમ લેતા હોય

મદાધ શાન્તઝોને અને ધનવાનોને પડ્યા મેલી, જેઓએ કલ્યાણના કેડા પકડ્યા, તેમને ધન્ય છે—

શાર્દૂલવિષ્ણોદિતવૃત્તમ્

શય્યા શૈલજિલા ગૃહં ગિરિગુહા, વસ્ત્રં તરુણાં ત્વચ ।

સારંગા સુદ્વદો નનુ સિતિરુહાં, વૃત્તિ ફલૈઃ કાંમલૈઃ ॥

યેપાં નિર્ઘેરમમ્બુ પાનમુચિનં, રત્યં ચ વિદ્યાંગના ।

મન્યે તે પરમેશ્વરાઃ શિરસિ યૈર્-ગદ્ધો ન સેવાજ્જલિઃ ॥ ૧૩ ॥

અર્થ—જે પુરૂષો પર્વતની શિલાને શય્યાસ્થપે વાપરે છે, પર્વતની ગુફાને ઘરસ્થપે વાપરે છે, વૃક્ષોની છાલોના વસ્ત્રો પહેરે છે, મૃગલા તથા પક્ષીઓ જેમના મિત્ર છે. વૃક્ષોના કામળ ફળ ખાઈને જેઓ રહે છે, વળી જેઓ જરણાના જળનું ઉચિત પાન કરે છે, જેમને સ્ત્રીની પેઠે સુખ આપનારી, વિદ્યાસ્થપી સ્ત્રી છે, અને જેઓએ ગબ્બજોની અગર ધનવાનોની સેવા માટે હાથ બેડયા નથી, તે પુરૂષો પરમેશ્વર છે, એટલે તેમનો આત્મા ઉન્નત-નિર્મળ-માયાથી અલેપ છે, એમ હું માનુ છઉં (૬૩)

ધનનો છંદ અને ધર્મનો ફંદ—આ ફંદ છેક જેવા તેવા નથી ત્યાગીઓ, મદ ધારીઓ, મહારાજો, પડિતા, પૂજારીઓ, કથામરા, હઠ્ઠાસો રિગેરે અનેક, ધનવાનોને ધન માટે ખમા ખમા કરે ગયા જુમનાના પૂરમાં હાથી તણાઈ જાય, તેમ લોભના પૂરમાં મોટા-મોટા તણાઈ જાય. મણુ ન તણાય ?—ચરણરત-પ્રીતિપૂર્વક ચરણને આશરે રહેલા 'જેને જેનો આશરો, તેને તેની લાજ' મગા જમુનાના પૂર, હાથીઓને તણી જાય, ધણુ જળને આશરે રહેતા માછલાને તણે નહીં મોઝના તો ઉઠતા મામે પૂર તરે પ્રના દની મામે ચાલે

૬૩ પદ-૭૬—શલજિલા શય્યા-પર્વતની શિલા એજ પથારી ગિરિગુહા ગૃહ-પર્વતની ગુફા એજ વગ તરુણા ત્વચ વસ્ત્ર-વૃક્ષોની છાલ નેજ વસ્ત્ર સારંગા સુદ્વદ-મૃગના રિગેરે પત્રપક્ષીઓની મીત્રો નનુ અર્થ સિતિરુહા કાંમલૈઃ ફલૈઃ વૃત્તિ-વૃક્ષોના કામળ ફળો ખાઈને રહેવું યેપા નિર્ઘેરમ્ અમ્બુ, તત્ત્વ ઉચિત પાન-જરણાના જળનું ઉચિત પાન જેઓને હોય છે સ્ત્રી-અને રત્યે વિદ્યાંગના-સ્ત્રીના જેવ સુખ માટે વિદ્યા સ્ત્રી સ્ત્રી છે યૈ-જે પુરૂષાથી શિરસિ સેવાજ્જલિ ન વદ્ધ-ગામજોની અગર ધનવાનોની સેવા માટે હાથ બેડાયા નથી-સનાગો કમર્ષ નથી તે પરમેશ્વરા અદ મન્યે-તે પુરૂષો પરમેશ્વર જ એણે હું માનુ છઉં

ધનનો છંદ અને મંગલનો ફંદ—ખાખાશિવાની નગવડ દોષ; તે નોકરીનો—ધનવા-
નોને ઘેર ધન ખાવાનો, શોખ દાદીજ નાખતો. પેનશન લીધા પછી, ખામ કારણ વિના
દોષની નોકરી કરશે નહીં. નોકર એટલે સ્વનંત્રતાને વેચીને, મુલામતી ખરીદનાર. સિદની
દાન્દીમાં ખામેશ બહુ લીધો ચાલે ચર; પણ કુખ્યું ને કુખ્યું—કરકે દાડ બળે. તેમ
નોકર બંધને દીવાન દોષ; એક ખામે વાખ કબાનો દોષ. પણ કરકે દાડ બળે. પેનશન
લીધા પછી ૧-ના, નું તો અદીજ મફત—એવોદર કરશે નહીં. કસ્યાળુ જ્ઞાનની ઓધે છે; જ્ઞાન
નિગતિની ઓધે છે, અને નિગતિ લોકિક વ્યવહારની પેલી નરકનો મુલક છે. એવાખ્યંત
ઉંચે અધ્યા વિના, દોડી શકે નહીં; તેમ અનેક પ્રગતિઓમાંથી, ખટપટમાંથી મંસામાંથી
ઉંચે આત્મા વિના, કસ્યાળુ તરફ દોડી મરણ નહીં. કસ્યાળુના માથન માખ્યાને ૧ તે
યાદ રાખતો.

દશે દાદીનો અદિમા ગાય છે—

સગપરાયુક્તમ્—

સત્યમેવ ત્રિલોકી-સરિતિ હરશિરશ્-ચુંવિનીવિચ્છટાપાં ।

સદ્વૃત્તિ કલ્પયન્ત્યાં, ઘટવિટપમર્વરૂ-વલ્કલઃ સત્ફલંચ ॥

ફોડપં વિદ્વાન્ વિપત્તિ-જ્વરજનિતરુજા-જીવ દુઃસાસિકાનાં ।

વક્ત્રં ધીક્ષેત દુઃસ્યે, યદિ હિ ન વિમૃયાત્, સ્વં કુદુમ્બેઽનુકમ્પાં ॥ ૧૪ ॥

અર્થ—ત્રૈલોક્યમાં પ્રસરી રહેલી, તથા શ્રી સદાશિવના મુક્તકને જેની
કટિમેખળા—જેનો પ્રવાહ—મુખન કરી રહ્યો છે; એવી ગંગા હલ (હેયાત)
છે છતાં; [એટલે સ્નાનસંધ્યા તથા જળપાનની આવી ઉત્તમ સગવડ છે છતાં;]
વડલાના વૃક્ષો ઉપર થતા વઢકલ વચોની, તથા સોજન માટે સારાં ક્ષાશં
ફળોની સગવડ, જે કરી આપે છે; એવી ગંગા હલ હેયાત છે-છતાં; એટલે
આવી મુખકર ગંગાને તણને, કયો શઘ્નો પુરૂષ, વિપત્તિ સ્વપી જ્વરના

૯૪ પદ્ય૯૬—ત્રિલોકયાઃ સરિત્ ત્રિલોકીસરિત્ તત્ત્વાં ત્રિલોકીસરિતિ.
ત્રિલોકીસરિતિ તત્ત્વાં વચ-ત્રૈલોક્યમાં પ્રસરીને રહેલી ગંગા છે જ્યાં. હરસ્ય શિરઃ
તત્ત્વ ચુંવિની વિચ્છટા તત્ત્વાં સા તત્ત્વાં-સદાશિવના આધાને જેની કટિમેખળા
મુખન કરી રહી છે એવી ગંગા છે જ્યાં. ઘટખાસી ઘટપમ્ ઘટવિટપઃ ઘટવિટપાત્
મવાનિ તૈ ઘટવિટપમૈ વલ્કલઃ સત્ફલં ચ વડ્યાના ગાડ ઉપર થતા વઢકલ વચો
તથા સાગ ફળોથી. સદ્વૃત્તિ-આશ્ચર્યકારે નિરાંદને કલ્પયતિ इति કલ્પયન્તી તત્ત્વાં-
તૈયાર કરી આપતી એવી ગંગા હેયાત છે જ્યાં. યદિ દુઃસ્યેમ્બે કુદુમ્બે અનુકમ્પામ્ દિ
ન વિમૃયાત્-જો પોતાના કુખી કુદુખ માટે દયાની લાગણી ન હોય તો. એટલે દયાની
લાગણી ગળ્યા કરે અથવા તેમાં મોહ ગળે ક અર્થ વિદ્વાન્-એસ કયો વિદ્વાન્ પુરૂષ.
વિપત્તિ વચ જ્વર. તેન જનિતા રુક્ (રોગ) તથા વિપત્તિજ્વરજનિતરુજા-આ-
પત્તિ સ્વપી તાવથી ઉત્પન્ન થએલા રોગથી અતીવ-વધુ [દુઃસાઃ સાસિકા. (એટલી)
તાસામ્] દુઃસાસિકાનાં વચ્ચ ધીક્ષેત-કુખથી પીગાળને ખેસી અએલી સ્ત્રીઓના
મુખને જુએ

રોગથી પીડાતા કુટુંબમાં, મોઢ રાખ્યા કરે; અને દુઃખથી પીડાઈને બેસી ગયેલી સ્ત્રીઓનાં મુખ બેયાં કરે ! તાત્પર્ય—આવા દુઃખી-લાચાર માણસે, અશક્ત માણસે—બેઠ બગાડવાં નહીં. ‘ સાચી સંભાળ રાખનાર શ્રી હરિ છે; ’ એવો પાકો ભરોસો રાખીને, તેમને (રામ ભરોસે) તથા દેવાં; અને ગંગા તટે જઈને વાસ કરવો; એ ભાવ છે. (૯૪)

૯૪ વિવેચન—

ધર્મશાસ્ત્ર કહે છે કે—‘ માતાપિતાની અને સ્ત્રીપુત્રાદિકની આરા લીધા વિના, તેમને ત્યાગ કરાય નહીં. તેમને માટે ખાવાપીવાનો બંધાબસ્ત કર્યા વિના, તેમનો ત્યાગ કરાય નહીં; વિગેરે’—પણ જ્યારે મનુષ્ય પોતે, પોતાનું પોપણ કરવા પણ, અશક્ત હોય; ત્યારે તે દુઃખી અવસ્થામાં ન પડ્યા રહેતાં, ઘરનો ત્યાગ કરીને હરિ શરણે આવવું, એવો ભાવ છે. સંસાર વ્યવહારમાં હારી ગયેલા ઘણાં સ્ત્રી પુરુષો, આ પ્રમાણે ધરખાર તજીને, કુટુંબકળીસો તજીને, દારીવાસ કરે છે. સુખમાં મોહની ગાઠો મળજીત યાય; અને દુઃખમાં મોહની ગાઠો દીલી પડે. મોહની ગાઠો દીલી પડે, તે સમયે જીવન નૌકા, શ્રી હરિ પ્રત્યે કા ન હાકવી ! એ ભાવ.

હિંદુ ધર્મમાં ગંગાનો મહિમા ઘણો છે. ભર્તૃહરિએ વિદ્યાન શતકમાં, જગન્નાથ પંડિતે ગંગાભહરીમાં અને એવા બીજા અનેક પંડિતોએ, પોતપોતાના ગ્રન્થોમાં, ગંગાનો મહિમા ગાયો છે. હિંદુસ્તાનમાં અવતર્યા; હિંદુ બન્યા; અને દ્રવ્યની સગવડ મળી; છતાં, ગંગામાં સ્નાન ન કર્યું; તે પાકા પામર.

હવે કાશીનો મહિમા ગાય છે—

શાર્વલચિક્રોદિતઘુત્તમ—

ઉદ્યાનેપુ વિચિત્રભોજનવિધિસ્-તીવ્રાતિતીવ્રં તપઃ ।

કૌપીનાવરણં સુવસ્ત્રમમિતં, મિષ્ટાટનં મण्डनम् ॥

આસન્નં મરણં ચ મદ્ગલસમં, યસ્યાં સમુત્પચ્ચતે ।

તાં કાશીં પરિહૃત્ય હન્ત વિવુઘૈ-રન્યત્ર કિં સ્થીયતે ॥ ૯૫ ॥

અર્થ—જે નગરીની વાડીઓમાં—ભાતભાતનાં ક્ષણ-ક્ષણોદિ મળે છે; અગર અન્નદેવોદિ સ્થાનોમાં ભાતભાતનાં ભોજન તૈયાર મળે છે; મોક્ષ સુખના જ્ઞા-સુખોને તપ કરવું હોય; તો તપની સગવડ પણ, જે નગરીમાં છે; અને ભિક્ષા સ્વપી ઉત્તમ અન્ન પણ જ્યાં મળી શકે છે; તથા જ્યાં લગ્નદા દાંકવા માટે

૯૫ ૫૬૨૭૬—યસ્યાં કાશ્યાં—જે કાશીનગરમાં. ઉદ્યાનેપુ—વાડીઓમાં. વિચિત્રાણાં ભોજનાનાં વિધિ—ભાતભાતના ભોજનના પ્રકાર. તીવ્રાતિતીવ્રં તપઃ—અત્યંત તીવ્ર તપ. મિષ્ટાટનં યથ અમિતં મण्डनम्—ભિક્ષા માગી લાવના જે પ્રાપ્ત થાય; તેજ શણગાર રૂપ ઘણું ઉત્તમ ભોજન. કૌપીનં યથ આવરણં સુવસ્ત્રં—લગ્ન દાંકવા માટે લગ્નદા રૂપી મુંદર (સ્વત્) વસ્ત્ર છે. આસન્નં મરણં મદ્ગલસમં સમુત્પચ્ચતે—પાને આવેલું મરણ મંગળ સમાન ગણવામાં આવે છે. હન્ત—અણ. તાં કાશીં પરિહૃત્ય—તે કાશીને તજીને. વિવુઘૈઃ અન્યત્ર કિં સ્થીયતે—વિદ્યાનો બીજો ઠેકાણો શા માટે વસવા દશે ?

લેંઘોટી સ્વપ્ની મુદ્દર (સ્વપ્ન) વચ્ચે મળી રહે છે; તે કાશીનો ત્યાગ કરીને, વિદ્વાનો ખીજે ઠેકાણે શા માટે વસતા હશે ? એટલે સમજી પુરૂષોએ કાશીનો ત્યાગ કરીને અન્ય ઠેકાણે વસવું નહીં. (૬૫)

૬૫ વિવેચન—

ભર્તૃહરિએ વિજ્ઞાનચતકમાં કાશીના મહિમા ગાયો છે. માંબજો વાનગી આપુ.

રાગ—સગધમજતમ

યામામાય તિલોયી જનમહિતશિયા-ચલમારામમૂર્તિ ।

ઘાતાદીનાં સુગણાં, સુગયસતિભુવાં, મંદર્લ મંદર્વતિ ॥

તાં ગર્ભે વ્યાલુરંતિ, જ્વલિદપિ મનુજા, માતુરત્પ્રાંતિમાજ ॥

તાં વાદી નો મજંતે, કિમિતિ સુમતયો, દુઃસ્વાર્થ વાંત ॥ ૧૩ ॥

અર્થ—પ્રથુ લોકમાં પરમ પૂજ્ય એવા શ્રીકૃમાવધુલ (મહાશીવ) ની વિભાવ મૂર્તિ ૨૫ કાશી નગરીમાં, જે મનુષ્યો નિવાસ કરે છે; તે મનુષ્યો જ્યાંદિ દેવોના સુખ-કારક આનોને પણ શણગારે છે. તે તે પવિત્ર સ્થાનોના આબૂપણ ૨૫ થઈ પડે છે; એટલુંજ નહિ, પણ તેઓને માનના ગર્ભમાં કદિ આજોટલું પડતું નથી. એટલે તેઓ જન્મમગ્નના ફેરમાથી બચી જાય છે. તેથી હે સારી શુદ્ધિવાળા પુરૂષો ! તમે શા માટે માસારીક દુઃખના ભાગને વળા કરો છો ? અને શા માટે કાશીધુરીમાં આશીને વસના નથી ?

ત્યા એકાદનાદિ મનુષ્યગ્નો પાકમાં અને પ્રકાશ્યા-એરી કેમજીવ અને એકમ-ફાઈની યુનિવર્સિટીઓ જોવા માટે, જેમ અનેક દૂર દેશના લોકો આવે છે; તેમ કાશીધુરી કાશી-રાગણુરી-ખીનાગમ-જોવા, દૂર દેશના પડિતો આવે છે. મુમયમાનોના ત્રામથી કાશીનગર વિખાધ ગણુ હતુ, તેમાં અગ્રેષ્ઠ ભજુનરે અનાચાગને ઉમેરો કર્યો. ગ્રહ પગ પગ, શિખ્યાપ વિગેરે શિધિય થયા તોપણ હજુ તે કાષ્ઠક કાશી છે.

કાશીના પડિતો, પરમહસો, સન્ધારીઓ અને સાધુઓ, કાશી છાડીને, જે દૂર બટકે; તેમનો ભર્તૃહરિ ખરખરો કર્યો.

કશ્યાણુની ઇન્દ્રાવાજાએ, હજી ગમેયા ધનવાનોને આરણુ કદિ જવું નહીં—

શાર્દૂલધિમ્નીહિતવૃત્તમ્—

નાયં તે સમયો રહસ્યમધુના, નિદ્રાતિ નાથી યદિ ।

• સ્થિત્વા દ્રશ્યતિ કુપ્યતિ પ્રભુરિતિ, દ્વારેષુ ચેપાં વચઃ ॥

ચેતસ્તાનપઢાય યાદિ મવનં, દેવસ્ય ત્રિષ્વેક્ષિતુઃ ।

નિર્દોવારિકનિર્દયોક્ત્યપરુષં, નિઃસીમશર્મપદમ્ ॥ ૧૬ ॥

૬૬ પદ્યછેદ—જ અર્થ તે સમયઃ—તારો આ વખત નથી. એટલે તમે રોડને મગવા આવ્યા છો, પણ અત્યારે તે બને તેમ નથી. અધુના નાય રહસ્ય નિદ્રાતિ-હાથમાં ધણી એકાંતમાં સૂતા છે । યદિ સ્થિત્વા મયાન દ્રશ્યતિ—કદિ અમારુ કશું નહીં માન અને જોવા કરીશ. પ્રમુ કુપ્યતિ—ધણી સુરમે યશે. ચેપાં દ્વારેષુ इति वचः જેઓના દ્વારમાં આવા વચનો (બોલાવા હોય) તાત્ર અપઢાય—તે પુરૂષોને તજીને ચેતઃ—હે મિત્ર । વિષ્વેક્ષિતુઃ દેવસ્ય મવનં યાદિ—વિશ્વનાથ પ્રજુના જુનનમાં જા (હવે જુનનના વિશે-

અર્થ—“ તારો આ વખત નથી, (એટલે અત્યારે તને માલીક મળી શકશે નહીં,) કારણકે માલીક એકાતમા સુતા છે કદિ તું અનાર કહ્યું નહીં માન, અને અહીં તું જોયા કરીશ, (એટલે અહીં તું ઉભો રહીશ) તો ઘણી તારા ઉપર ગુસ્સે થશે ” આવા વચનો જેઓના દ્વારમા બોલાતા હોય; તે પુરોષોને તણે, હે ચિત્ત ! વિશ્વનાથ પ્રભુના ભુવનમા તું જા વિશ્વનાથ પ્રભુનું ભુવન એવું છે કે-જ્યા દ્વારાપાળોની આવી કઠોર વાણી સાંભળવામા આવતી નથી આવી કઠોર વાણી નહીં સાંભળવાને લીધે, વિશ્વનાથ પ્રભુના દ્વાર કંટાળાજનક છે, તથા અનંત સુખને આપવા વાળા છે. (૬૬)

૯૧ વિવેચન—

પરીક્ષિતે શ્રી ગુરુદેવત્વેન પૂજ્ય —“ મહારાજ મરવા વખતે શું કરવું જોઈએ ? તેના જળમના હેતુમા શ્રી ગુરુદેવજી મો યા છે ?—

સત્યા ક્ષિતૌ કિં કશિપો પ્રયાસૈર્-વાહૌ સ્વસિદ્ધે શુપચર્હેણ કિમ્ ।
સત્યજલૌ કિં પુરુષાઽન્નપાન્યા દિગ્વલ્કલાદૌ સતિ કિં દુક્કલૈ ॥ ૪ ॥
ચોરાણિ કિં પયિ ન સતિ દિશતિ મિશ્તા, નૈવાગ્નિપા પરમૃત સરિતોઽપ્યશુશ્યન્ ॥
રુદ્ધા ગુહા કિમજિતોઽવતિ નોપસન્નાન, કસ્માદ્ ભર્જતિ કથ રો ધનવુર્મદાધાન્ ॥૫॥
[ભાગ ૨૫ ૨ અ ૨]

અર્થ—પૃથ્વીની સગવડ છે, તો તળાઇ અને ગોદડાના મોટા ટાંક કંવાની કાંઈ જરૂર નથી હાથની ભુજ પામે છે, તો ઓશીકાની શી પગ્વા છે ? હાથનો ખોખો છે, તો પટ્ટી જમવા માટે છુદા છુદા વાસણોની માંઈ જરૂર નથી દિશા રૂપ અગર વ કક્ષ રૂપ વસ્ત્રો હોય, તો પટ્ટી રેશમી વસ્ત્રો-ઉચ્ચી કોંમતના વસ્ત્રોની શી પરવા છે ? ટાંક તડકાથી શરીરનું રક્ષણ કરવું હોય, તો શું માર્ગમા ચિંચગ નથી પડ્યા ? [ચિંચરાની ગોદડી બનાવી ચનારી લેવું] પોતણે કંનારા વસ્ત્રો, શું કુત્રીનું રૂપ બિંદા નથી આપતા ?—આને છે પીવ માટે જળ જોઈએ, તો શું નદીઓ સુમાઈ ગઇ છે ? રહેલા માટે ઘર જોઈએ, તો શું ગુફાઓ માંઈએ બંધ કરી દીધી છે ? કદિ આમાનું માંઈ ન મળી શકે, તો અગ્નિત ભગવાન, પોતાને શરણે આવેના જીવોનું રક્ષણ, શું નહીં કરે ?—કરોજ સારાસ કે માચના કર્યો વિના પણ શરીરનો નિભાવ થઇ શકે છે, ત્યારે જ્ઞાનવાન પુરોષ, ધનના દુષ્ટ મત્થી અથ બની ગમેલા-રાગજોને અગર ધનનાનોને-શા માટે સેવતા હશે ?

નિર્ગંઢ માટે થોડાથી જેટલી સુખાકારી રહે છે, તેટલી ધણાથી રહેતી નથી છતાં ધણા માટે ભારે પ્રયત્ન-ભારે મગસેપ-થઇ રહ્યો છે, તે દયાજન છે નિર્ધન ખાવ સુખ પુન-તોપણ પ્રેમધ્વાર દ્વાખાને જન્ય ધનવાન ખાવ માનપાણી, પણ દરાખાને વાગ વાગ જન્ય નિર્ધનના વસ્ત્રો પણ આદ્ય તે ઉપગત ધણી-શ્રીકૃષ્ણનો ખોખારો-શ્રીકૃષ્ણ માથેજ છે મ મે મત્ત પ્રણયતિ ' તેષા યોગક્ષેમ વદામ્યહમ્ ॥ એવા પાત્ર પગવાના પ્રભુએ આપ્યા છે જેઓએ શાંત્રીની અો મતોની ગંધ લીધી નથી, તેઓ બને નારાનત પદાર્થો

(ભો ૩૯ છે) નિર્ગતા દૌષારિકાણા નિર્દયા ઉક્તિ યસ્માત્ તત્ અત્ત પચ અપરુપ-દાનપાત્રાની આવી નિર્દય વાણી જ્યાં સંભળાતી નથી અને એવી વાણી નહીં અમળવાથી જે દાગ કંટાળાજનક છે નિ સોમ તત્ ર્મ ચ નિ સોમશર્મ, નિ-સોમશર્મ પ્રદદાતિ ઇતિ નિ સોમશર્મપ્રદમ્—આ તત્ત સુખને આપનારાશુ (ભુનન)

ની પચાત્રમા અવિનાશી યજ્ઞ બોધ નાખે, પણ જેઓએ શાસ્ત્ર અને મતને મેન્યા છે પોતાને મગાડી મૂકી નાટકના એક એક તરીકે નેતાણી નાખ્યા છે. મગાડના એવું મન નેવે મમજી લીધે છે, તેમણે માફ કરવું ગામતું, અને બચવા મમમને નદાશિવના પુત્રના ગામવે મદાશિવનું બુવન કેવું ?-નિ સીમચ્ચમ્પદ્યમ્-અનત નુખને આપનાવાયુ

અનત સુખના શ્રદ્ધાસુ દેસા હમે તે નાખીએ—

દૃષ્ટાંત—પાટણીયુત્તમ નરસેનદગાય ગન્ય કરતો હતો તેને 'ચક્રદાત' નામનો પ્રધાન હતો તે પ્રધાનને 'યુતિભદ્ર' અને 'મિત્રિયો' નામના મે પુત્રો હતા ધૂતિભદ્રને ભણુનામા બહુ પ્રેમ હતો તે પરણ્યો હતો, પણ પોતાની સ્ત્રી પામે જતા નહીં 'રખે તે મમગથી વિમુખ ગહેને,' એમ મમજી, ચક્રદાત દીસાને, 'મર્યા' નામની વેસ્થાને ઘેર, યુતિભદ્રને મળ્યો હતો મર્યાના મમજી યુતિભદ્ર પાડ વગમ ગ્યો તેવામા એવું બન્યું કે-ચક્રદાત દીસાન મરી ગયો નામએ તેના મોટા પુત્ર યુતિભદ્રને વેસ્થાને ત્યાંથી ગોરાની, દીવન ગીરી મજાણી લેવા આજ્ઞા કરી તેના જવાબમા યુતિભદ્રે કહ્યું કે- 'વિચાર કરીને તેમ કરીશ' વિચાર કરતા યુતિભદ્રને એમ લાગ્યું કે-આ મગાડ તદ્દન મતનળી છે તેમાએ રાજેશી તે નગેશી હજારો ખટપટ-હજારો પ્રપચ-હજારો પાપ' ત્યા અનાયામે માટે બધાય, તે માત્ર રાજના સુખ મળીતા, હૃદયમા સુખ નહીં, કાન્યુ કે અને પ્રમગની ઉપાધિઓથી હૃદય બોધનની માફક ધમધમતુંજ હોય 'રજેર' આ પ્રમાણે વિચાર કરી, યુતિભદ્ર જેન સાધુ બન્યા પછી ગળ પામે જઈને, તેણે ગળને ધર્મલાભ આપ્યો યુતિભદ્રે 'સભૂતિવિજય' નામના સાધુને પોતાના ગુરુ કર્યા આતુર્ભામ ગ્યાઓ, ત્યારે ગુરુએ યુતિ ભદ્રને મર્યા વેસ્થાને ઘેર આતુર્ભામ ગહેવાની આજ્ઞા કરી ગુરુએ બીજા શિષ્યને મિહના ગહેલાણુ ઉપર, આતુર્ભાસ ગાગવાની આજ્ઞા કરી ત્રીજાને પનઘટ ઉપર, અને ચોથાને મર્પના મદદા ઉપર, આતુર્ભાસમા ગહેવાની આજ્ઞા કરી

યુતિભદ્રને આવેતા જોઈને 'મર્યા' વેસ્થા બહુજ રાડ થઈ માટે સતમ કરીને, વિનાસ બુવનમા ઉતારો આપ્યો ધણાદાવજાન કર્યા, પણ યુતિભદ્ર કમ્યા નહિ તેણે વેસ્થાને ઉતારો બોધ મ્યો કે-હ બલી સ્ત્રી' ગમે એવો મોટો અનગા હોય ગમે ગમ્યા મોટા વૈભવ હોય, પણ ધર્મ વિના તે તમામ નિ રૂળ છે મનુષ્ય દેહ વિર્યો માટે છેજ નહીં વિર્યો તો મનુષ્યની ખરીદા મગ્ય માટે પાયરેલી જાગમજાન છે વિજેર' વેસ્થાને ખાત્રી થઈ કે યુતિભદ્ર પહેલા હતો તે આ નથી આતો વીનરાગી મત કે ચાણુની કેડીએ ચડ નાર અને મનાનનાર ભોમીઓ વેસ્થા શ્રાવિમ થઈ, અને આતુર્ભાસ પૂરો થતા, યુતિભદ્ર ગુરુને શરણે આવ્યા બીજા શિષ્યો પણ પોતપોતાના સ્થાનમથી પાડા આવ્યા ગુરુએ યુતિભદ્રના બહુ વખાણુ કર્યા, સિંહની રહેલાણુ ઉપર જેણે આતુર્ભાસ કર્યો હતો, તે રીખને ધવ્યા થઈ તેણે ગુરુને કહ્યું કે-એમા યુતિભદ્રે કાંઈ કર્યું નથી' ગુરુએ કહ્યું કે-એમ હોય, તો આવતે નેમાસે તમે ત્યા જજો શિષ્યે કહ્યું ગમ્યુ, અને બીજા આતુર્ભાસે તે શિષ્ય વેસ્થાને ઘેર આવ્યો વેસ્થાનો વૈજન જોઈને, શિષ્ય વપરાયો મલીન મગાણી મરતા વેસ્થાએ કહ્યું કે-અમે તો વેસ્થા, ધન હોય તોજ રીક્યે નેમાગ દેગનો રામ રત્નકબન આવે છે તે લઈ આવેા, તો રાજ થાઈ' માધુ પહેલમ્યા નેમાગ રત્નકબન લઈને આવવા રસતામા ચોર મળ્યા તે રત્નકબન લઈ ગયા માધુ કરી નેમાગ ગયા રત્નકબન લીધી તેને સતાડીને માડમાડ વેસ્થાને ઘેર પહેલમ્યા રત્નકબન લઈને સાધુને આવેશા

નેષ, વેશ્યા ગ્નાન કરના મેરી ગ્નાન કરી લીધા પછી, વેશ્યાએ તેજ કબજાથી પોતાનું શરીર લુછ્યું શરીર લુછ્યા પછી વેશ્યાએ તે કબજાને ખાગમા નાખી દીધો તે નેષ સાધુએ કહ્યું-‘હે સ્ત્રી ! રત્નમ્બજની મેંમન તને જરાએ નથી લુ ગમાડે’

વેશ્યા—મારા કળ્તા તમે મો ગણ્યા ગમાડે ડો રત્નમ્બજની કર્મત કરતા, તમારા ચારિત્રી કર્મત કરોડગણી છે મે રત્નમ્બજ ખાગમા ફેંકી દીધો અને તમે તમારા ચારિત્રને મળમૂત્રની મોગી ખાડમા ફેંકી દેના તૈયાર થયા છો સાધુ તો શુનભદ્ર છે જે પોતે બન્યા, અને મને બચારી, મને શાનિડા કરી તમે તેવા થાઓ, અને અહીંથી ચાલ્યા જાઓ, નહીં તો પોલીસને સોપવા પડશે વિગેરે વિગેરે—[જૈનક પસૂન]

જેમ વૈરાગ્યને રાગનો લય તેમ ગગને વૈરાગ્યનો લય આ તો સામાન્ય વાત તેથી આગળ વધો, તો દેખાશે કે રાગમા ત્યાગ અને ત્યાગમા રાગ શ્રીહરિમા રાગ હોય તોજ શ્રીહરિનીખાતર, અનાત્મ વસ્તુઓનો લાગ મરી શકે શ્રીહરિમા ત્યાગ હોય તોજ અનાત્મ વસ્તુઓમા શ્રી રાગ કરી શકે

સસારમા અને અકારના સુખ હોય તોપણ તે નિધિને હાથ ડે—

દરિણોષ્ટમ્—

મિયસલિ વિપદ્વદ્વાતપ્રતાપપરમ્પરા—

પરિધિચપલે ચિન્તાચક્રે નિધાય ત્રિધિ સ્વલઃ ॥

મૃદમિવ ચલાત્ પિણ્ડીકૃત્ય પ્રગલ્ભકુલાલચત્ ।

અમયતિ મનો નૌ જાનીમઃ કિમત્ર વિદ્યાસ્યતિ ॥ ૧૭ ॥

અર્થ—ઉદ્ધત કુભાર જેવા ખળ વિધાતાએ, ઉપાધિસ્વપી દડોના સમુદ્ધાથી, ઝોળાકારમા ચક્કર ચક્કર ફરતા, ચિત્તાસ્વપી ચક્રમા, અમારા મનને ઘાટ્યું છે પછી હે પ્રિય સ્ત્રી ! તે ખળવિધાતા, માટીની માફક બળાત્કારથી, અમારા મનને પિડાસ્વ (પોત્તુ ઢીલુ) બનાવીને બમાવે છે હવે તે વિધાતા શું કરવા ધારે છે, એટલે—અમારા મનને કેવા રગમા બોળે છે, તે અમે જાણતા નથી (૯૭)

૮૭ પદ્ય—વિપદ્ વવ્વ હડા વિપદ્વદ્વા તેષામ્ વ્રાત (જ્યેષ્ઠ) તસ્ય પ્રતાપ તસ્ય પરપરા તસ્યા પરિધિચપલે इति ચિન્તાચક્રે ઉપાધર્ષી દડોના મનુહોથી—એટલે હગરો ઉપાધર્ષી દડોના વ્રતાપથી—એટલે કાર્યથી ઝોળાકારમા ફરતા ચિત્તાસ્વી (ચપન) ચક્રમા (અસ્માક) મન નિધાય અમારા મનને નાખીને—સ્થાપીને હે પ્રિય સ્ત્રી—હે જાલી સખી ! સ્વલ ત્રિધિ પ્રગલ્ભકુલાલચત્—ઉદ્ધત કુભારની માફ ખન વિધિએ મૃદમ્ ઇવ ચલાત્ ચલાત્ મન પિણ્ડીકૃત્ય માગીની પેરે બળાત્કારથી અમારા મનને પિડાવે બનાવી (અસ્માક મન) અમયતિ આમા ! મનને બમાવે છ કિં અગ્ર વિદ્યાસ્યતિ—હવે ને શ કરવા માગે છે તે નો જાનીમ અગો જાણુના નથી

૬૭ વિવેચન—

ગુજરાતના રાજા કુમારપાળે દેખાવાયેને ગુરુ માન્યા જૈન ધર્મને પુષ્ટિ આપી, દેવના બીજ વાળ્યા કુમારપાળ પછી અજયપાળ ગાદીએ ગેરૂં તેણે પોતાના પ્રાચીન જૈન ધર્મનું પાનન કર્યું, અને જૈન ધર્મનો દેવ કર્યો પોતાના જૈન દીવાન કપદીને ધર્મની ખટપટને પરિણામે, દેહાત દડની શિક્ષા કરી તેનની તાતી કડાઈમા નાખવાને હુકમ થયો, ત્યારે તે દીવાન બોલ્યો હતો કે—[ગરમાળા પાતુ ૩૧૧]

રાગ—સાદુલ૦

અર્ચિચ્ચ વનવચ્ચ લીપવપિજા, વિદ્યાગિતા કોટય ।

વાદેપુ પ્રતિવાદિના વિનિહિતા, શાસ્ત્રાર્યગર્ભા ગિર ॥

ઉત્પાતપ્રતિરોપિતૈર્નૃપતિભિ, શારૈરિય ક્રોઢિતં ।

કર્તવ્યં કૃતમર્ચિતા યદિ વિષેસ-ત્વનાડપિ સજ્ઞા ઘયં ॥

ભાવાર્થ—એક દિવસ વિધિની મરજી એમ હતી કે—દિવાની શિખા જેવી પીગી પીગી કરોડો સોનામહોરના ઘાન, અમે કરતા હતા એટલે અમારે હાથે થતા હતા વળી ટાંક દિવસ એવો પણ હતો, કે—અમારે શાસ્ત્રના વિવાદમા શાસ્ત્રાર્થથી ગર્ભિત નાણી અમે પ્રતિ પક્ષીએને સભળાવતા હતા એટલે વાદીએને છૂતી સેના હતા વળી કોઈ વખત એવો પણ હતો કે, સોગદાબાજના સોગદાની માફક, અમે ગાનએને રાજગાદી ઉપર બેસાડતા હતા અને ઉઠાડતા હતા આજ વિદ્યાતાની મરજી એમ અજયપાળે કે—અમારે તેનની આ તાતી કડાઈમા પકવુ તો તે કરવા પણ—ઘય સજ્ઞા—અમે તૈયાર છઈએ

પ્રયત્ન કરવાની ના નથી તોપણ પરિણામે પ્રજા રાખે તેમ રાજપુરીથી રહેલુ

પોતાનો ઇષ્ટદેવ કોણ છે, તે હવે કહે છે—

મૈત્રેયવૃક્ષમ—

મહેશ્વરં વા જગતામધીશ્વરે, જનાર્દને વા જગદન્તરાત્મનિ ॥

તયોર્નં મેદમતિપતિરસ્તિ મૈ, તથાડપિ ભક્તિસ્તરુણેન્દુરોચરં ॥૧૮॥

અર્થ—ચોદ લોકના અધિપતિ મહાદેવમા, અને ચોદ લોકના અતર્થામી વિષ્ણુ ભગવાનમા, મારે કોઈ પણ પ્રકારનો લોદ નથી, તોપણ જેમના મુસ્ત-કમા નાનો ચદ્ર છે, એવા સદાશિવમા મારી વાકિત ॥ એ/લે સદાશિવ મારા ઇષ્ટદેવ છે (૮૮)

૮૮ પદ્ય—જગતામ અધીશ્વરે હિત મહેશ્વરે—ચો. ભુવનના અધિપતિ એવા મહાદેવમા ઘા—અને જગદન્તરાત્મનિ હિત જનાર્દને ચો. ભુવનના અતર્થામી એવા વિષ્ણુ ભગવાનમા તયો—ને એકમા મૈ મેદમતિપતિ ન અસ્તિ મારે મધ પણ પ્રકારનો લોદ નથી તથાપિ—તોપણ તરુણેન્દુ રોચરે યસ્ય સ તસ્મિન્—જેમના મુગ્ધમા તરુણ ચદ્ર છે એવા મહાશિવમા મ મન્તિ—મારી બાંધિ છે

૯૮ વિવેચન—

શિવ નિષ્કૃત્તી એકતા—દક્ષના યજ્ઞની પૂર્ણાતિમા નિષ્કૃત્તે પધારીને કહ્યું હતું કે—

અહ વ્રદ્ધા ચ શર્વશ્ચ, જગત કારણં પરમ્ ॥

આત્મેશ્વર ઉપદ્રષ્ટા, સ્વયં વૃગવિશેષણ ॥ ૫૦ ॥

આત્મમાયા સમાવિશ્ય, સોઽહં ગુણમયીં દ્વિજ ॥

સૃજન રક્ષન હરન વિશ્વ, દત્તે સંજ્ઞાં ક્રિયોચિતામ્ ॥ ૫૧ ॥

x x x x

ત્રયાણામેકભાષાનાં, યો ન પશ્યતિ ચૈ મિદામ્ ॥

સર્વભૂતાત્મનાં વ્રહ્મન, સ શાંતિમધિગન્ધતિ ॥ ૫૪ ॥

[ભાગ ૪ અ ૭]

અર્થ—જગતનું પરમ કારણ, આત્મા, ઇશ્વર, સાક્ષી, સ્વયં પ્રકાશ, અને ઉપાધિગ્રહિત જે હું છઉં, તેજ વ્રદ્ધા અને મદાશિવ છે, એમ સમજવું [૫૦] હજી પોતાની ત્રિગુણાત્મક માયાનો આશ્રય કરીને, જગતની સૃષ્ટિ-ગ્તિ અને પ્રલય કરવા સાર, તે તે કામ મા ધટે એવા જુદા જુદા નામ ધારણ કરે છઉં [૫૧] x x x હું દક્ષ પ્રભાપતિ ' સર્વ પ્રાણીઓના આત્મા અને એકરૂપ એવા અમે ત્રણે દેવતા, જે પુરૂષ બેદબુદ્ધિ ન રાખે, તે પુરૂષને શાંતિ (મોક્ષ) મળે છે [૫૪]

વૈષ્ણવો ભાગવતને માને, પણ વિષ્ણુના વચનોને ન માને, તો તે કેવું કહેવાય ' સેત બધુરામેશ્વરની સ્થાપના કરીને, શ્રીગમ બોલ્યા હતા કે—

ઓપાદ—'શિવદોહી મમ દાસ મહાવે, સો નર સ્વપ્નેષુ મોહિ ન પાવે,

શરેવિમુખ ભક્તિ નહ મોરી, સો નર મૂઢ મદમતિ મોરી' વિગેરે

શિવભક્તિની શ્રેષ્ઠતા બતાવે છે—

શાર્વલધિક્ષીઢિતઘૃત્તમ્—

રે કન્દર્પ કરં કદર્થયસિ કિં, કોદળદટકારવૈઃ ।

રેરે કોકિલ કોમલૈઃ કલરવૈઃ, કિં ત્વં વૃથા જલપસિ ॥

મુગ્ધે સ્તિગ્ધાન્નિદગ્ધમુગ્ધમધુરૈર્-લોલૈઃ કટાક્ષૈરલં ।

ચેતશ્ચમિતચન્દ્રચૂડચરણ-ધ્યાનામૃત વર્તતે ॥ ૧૧ ॥

૯૯ ૫૬-૭૬—રે કન્દર્પ—હે કામદેવ ! કોદળદટકારવૈ—ધનુષ્યના ટકારથી કરં વિમ્ કદર્થયસિ—હાથને શા માટે ફુપ્પ દે છે ? રે રે કોકિલ !—હે પ્રેમન ! કોમલૈ કલરવૈ—કોમળ અવાગ્નેથી ત્વ વૃથા કિં જલપસિ ત્વ નમખી શા માટે બકવાદ કરે છે ? મુગ્ધે—હે મુરારી ! (તથા) સ્તિગ્ધાન્નિદગ્ધાન્ન મુગ્ધાન્ન મધુરાન્ન, તૈ લોલૈ કટાક્ષૈ અલ્પ—એકવાળા—માકુડા મે એવા મનોહર તથા પ્રિય ચપળ આસોથી હવે બમ છે—હવે કાર્ધ વગે તેમ નથી (મગ્ધુકે) ચુમ્બિત ચન્દ્રચૂડસ્ય ચરણયો ધ્યાન પથ અમૃત યેન, તન્ ચુમ્બિતચન્દ્રચૂડચરણધ્યાનામૃતં હિતિ ચેત વર્તતે—મારૂં ચિત્ત શ મરના ચગળના ધ્યાન રૂપી અમૃતનું પાન કરી ગયું છે

અર્થ—હે કામદેવ ! ધનુષ્ય ટંકારથી તારા કાચને ચા માટે દુઃખ કે છે ? [ચોટસે તારા ધનુષ્યના ટંકારથી, માફ ચિત્ત હવે હોવા પામે તેમ નથી.] હે કાચત ! તારા કોમળ અવાજેથી, હવે તું નકામી બંધવાઈ કરે છે. હે ઝુલ્હરી ! તારાં સ્નેહવાળાં, વ્યાકુળ કરે એવાં મનોહર તથા પ્રિય ચપળ કટાક્ષોથી, હવે બચ્ચ કર. હવે તેની અસર મારા ચિત્ત ઉપર થાય તેમ નથી. કારણ કે—માફ ચિત્ત શ્રીસદાશિવના ચરણના ધ્યાનરૂપી અમૃતનું પાન કરી રહ્યું છે. (૯૯)

૯૯ વિવેચન—

શિવભક્ત પોતાની સ્ત્રી પ્રત્યે, પણ વૈરાગ્યવાળા હોય છે; ત્યારે પરદારામાં કેમ લપટાય ! લપટાય તો મનચુના પિત્રાર્થ. હવે આપણે વિચ્છે ભક્તની વાત માંભળો—

અમ્ધરાટતમ—

[વિજાનકાનક]

વાલેય વાલમાય, દ્યજતિ મ સુદતો, યસ્મદાર્શવિશાલે : ।

અસ્માન ચિદ્રામયન્તો, હસદધરદલ-ક્ષિતપૂતપ્રવાલા ॥

નેતું વાંછત્યકામાન, સ્થસદનમધુના, ક્રીડિતું દત્તચિત્તાન ।

પુષ્યન નીલોત્પલામે, મુરજિતિ કમલા-વહ્નમે ગોપછીલે ॥ ૧૨ ॥

અર્થ—આ બાળા—આ યુવતી કે જેના મુઠર ઘાત છે; અને આબાના કોમળ કુંપળાયાનો તિરસ્કાર કરે; એવા જેના મુઠર દોહ છે; તે બાળા, હજી પોતાની બાળએણા-વિપ્લવમુખની લાલસા—તજતી નથી. કારણકે વિશાળ કટાક્ષો મારીને, અમને મોહ ઉપજાવે છે. હવે તેણીનો મોહ આલે તેમ નથી, કારણકે હવે અમે, ઉદયના સ્વામ કમળના જેવા સ્વામ રંગના, લક્ષ્મીના પતિ અને ગોપીકાઓની માથે રાસક્રીડા કરનારા શ્રીમુશરી-કૃપાળુ શ્રીકૃષ્ણ વિશે, મનને અપર્ણ કરીને, કામના રહિત થયા છઈએ. આ સ્ત્રી પોતાની સાથે વિદાર કરવા, અમને ઘેર લઇ જવા માગે છે; પણ તે વાત હવે બને તેમ નથી.

ગમે તે ધર્મ—ગમે તે સપ્રદાય હોય, તેમા શોભા જેવું કાષ્ટ હોય; તો તે વૈરાગ્ય. પછી જ્ઞાન અને ભક્તિ સ્વર્ગમા પણ ભોગવવા લાયક—વૈભવો અને અપ્સરાઓ સ્વર્ગથી જે આગળ, તે—મોક્ષ પંથ. જેના વખાણુ સી કરે તે.

નિરંતર ભગવાનના ધ્યાનમા રહેનાર મોગિની ગિયતિ કેવી હોય છે; તે સાંભળો—

શાર્વલધિમીઢિતવૃત્તમ્—

કૌંપીનેં શતલ્પજર્જરતરં, કન્યા પુનસ્તદદશી ।

નિશ્ચિન્તં સુલ્પસાધ્યયૈસ્તમજનં, શય્યા સ્મશાને વને ॥

મિત્રામિત્રસમાનતાઽતિવિમલા, ચિન્તાય શૂન્યાલયે ।

‘ધ્વસ્તાશેષમદમમાદમુદિતો, યોગી સુલ્પં તિષ્ઠતિ ॥ ૧૦૦ ॥

૧૦૦ ૫૯૨છેદ—શતગૃહેઃ : જર્જરતરં કૌંપીનેં—પણ ઓંધરાથી માથેલી અત્યંત છુતી લગોડી. પુનઃ કન્યા તાદશી—પણી ગોડી પણ તેવીજ. [નિર્ગતા ચિન્તા યયાસ્વાદ તથા નિશ્ચિન્તમ્—નચિન્તપણે] સુલ્પેન સાધ્ય સુલ્પસાધ્યં, સુલ્પસાધ્યં મૈશમ્ નિશ્ચિન્તમ્ સજ્જનં—મુખથી પ્રાપ્ત થએલી શિક્ષાનુ નચિન્તપણે ભોજન. (ય અતઃ) શય્યા સ્મશાને

અર્થ—ઘણા ચિંથરાથી સાધેલી અત્યંત જુની લગોટી, ગોદડી પણ તેવીજ-ફાટલતૂટલ, અને અત્યંત જુની, સુખથી પ્રાપ્ત થએલી ભિક્ષાતુ નચિંત-પણે ભોજન, સ્થશાનમા અગર વનમાં પથારી-સુવાનુ, મિત્ર અને શત્રુ ઉપર સમાનતા, એકાતમા અતિ શુદ્ધ મનથી ઇશ્વરનું ધ્યાન-આ તમામ સામગ્રિ-ઓનું સેવન, જેના મદ અને પ્રમાદ સપૂર્ણ રીતે નાશ પામ્યાં હોય છે; તે આનંદમા રહેનારો યોગી, સુખપૂર્વક કરે છે. [૧૦૦]

૧૦૦ વિવેચન—

પરીક્ષિતે શ્રી શુક્રદેવજીને કહ્યું હતું કે-‘તમારા જેવા પવિત્ર બ્રાહ્મણોના ચરણ ધોયાનું જળ, જ્યાં નખાય, ત્યાં અમારા જેવાને ઉલા રહેવાનો પણ અધિકાર નથી.’ તે પ્રમાણે નજીવી બાબતો માટે લડનારા, ખાવાપીવા અને યોજમળમા આનંદ માનનારા, માન બહાલ અને ઇર્ષ્યાના પુરમા કુખકા ખાતા-એવા-જે આપણે, તેમને, આવી વાતો સાંભળવાનો અધિકાર પણ નથી આતો પ્રભુ દયા’ નિર્ધનના ઘરમા નવા નવા પકવાન. ભાવથી જમો છો ? કે-હજી માદા ? હજી નવગ નથી ?

ધ્યસ્તાશોષમદમમાદમુદિત યોગી-જેમનો મદ અને પ્રમાદ સપૂર્ણ રીતે નાશ પામ્યા છે તે યોગી યોગી એટલે-‘ભગવા અગર ધોળા વસ્ત્રવાળો ત્યાગી,’ એટલું જ નહીં-પણુ વિશેષ તત્સ્માત્ યોગી ભવાર્જુન ! પ્રભુમા યોગ માધે તે યોગી મદ અને પ્રમાદ જીવના કદા શત્રુ છે જેમ બેદરકાર પુરપની વ્હાલી સ્ત્રી, જેતજેતામા છકી જાય છે, તેમ બેદરકાર માની-ત્યાગી-પડિત-અગર ભક્તના, આ બે વ્હાલા દોષ, જેતજેતામા-ખબર ન પડે, એવી રીતે-છકી જાય છે

કાંઈ સમજ્યા હો, તો ભોગની આશાઓ તજીને શ્રીહરિને શરણે આવો, એમ હવે કહે છે—

શાર્વલધિક્ષોદિતઘૃત્તમ—

ભોગા મંગુરવૃત્તયો વહુવિધામ્-તૈરેવ ચાયં ભવં ।

તત્કસ્યૈવ કૃતે પરિભ્રમત રે, લોકાઃ કૃતં ચેષ્ટિતૈઃ ॥

આશાપાશશતોપશાન્તિવિશદે, ચેતઃ સમાધોયતો ।

કામોચ્છિત્તિયો સ્વધામનિ યદિ, શ્રદ્ધેયમસ્મદ્વચઃ ॥૧૦૧॥

(ઘા) યને-સ્થશાનમા અગર વનમા પથારી-સુવાનુ મિત્રે ચ અમિત્રઘ મિત્રામિત્રો, તયો સમાનતા મિત્રામિત્રસમાનતા-મિત્ર અને શત્રુ ઉપર સમાનતા રાખવી તે અણુશૂન્યાલયે-અને એકાન્તમા અતિચિમલા ચિન્તા-અતિ શુદ્ધ મનથી, ઇશ્વરનું ધ્યાન કરવું તે આ તમામ સામગ્રિઓનું પાવન ધ્યસ્ત (નાશ પામ્યા છે) અશોષ મદમમાદ યેન સ ધ્યસ્તાશોષમદમમાદ. અતઃ પય મુદિત -જેના મદ અને પ્રમાદ સપૂર્ણ રીતે નાશ પામ્યા હોય છે, તે પ્રમત્ર (યોગી) યોગી સુખં તિષ્ઠતિ-યોગી સુખપૂર્વક કરે છે.

૧૦૧ ૫૬:૪૬-વહુવિધા ભોગા-ભોગો ઘણા પ્રકારના છે તેપણુ તે મંગુરા વૃત્તિ ચેપામ્ તે મંગુરવૃત્તય-ક્ષણજન્ય નેઃ સિષ્ટો યન અગર મદમા-ને નોચામ-.

અર્થ—બોબો ધણા પ્રકારના છે; તો પણ તે તમામ ક્ષણભંશુર છે. તે બોબોથીજ આ મંસાર છે. (એટલે બોબો બોગવવા બંધ કરો; કે તુરત મંસાર બંધ થઈ જાય; જે ભાવ છે, 'મંસાર બંધ થાય,' એટલે-મંસારનાં મુખદુઃખ મટી જાય. તાત્પર્ય—મંસારને બોબોનોજ ટેકો છે.) ત્યારે હેલોકો ! તમે કયા મુખ માટે, આ મંસારમાં બટકો છો ? (નાન-લોગો માટેજ બટકતા હો; તો બોબો ક્ષણભંશુર છે. બોબોથી મળેલા મુખો પણ, ક્ષણભંશુર છે. કૃત્રીયા મોતીના લાભો ન હેવાય; તેમ નાશવંત બોબો માટે, અમૂલ્ય જીવન ખરચી ન નંખાય જે ભાવ.) જે અમારા વચનમાં તમને શક્તિ હોય; (એટલે આ વાતને તમે બરાબર સમજ્યા હો-તો) તમામ કરેલાં કામોથી, છેવટનો (અર્થ) કોઈ લાભ નથી; માટે હવે બસ કરો. (બોબોમાંથી ચિત્તને પાછું લાવો; જે ભાવ.) સેંકડો આશાસ્પી પાશથી મુક્તિ મળતા, નિર્મળ થાય એવા ચિત્તને, કામનાનો નાશ કરવામાં જે શક્તિમાન છે; તે સ્વપ્રકાશ આત્મામાં, એકાગ્ર કરો. (૧૦૧).

૧૦૧ પદવચન—

કરો ! કેવો માલ ' આના વિવેચન આપણે શુ કરીએ ' આ અમૃતને શુ ઓગા-ખાવીએ ' આ અમૃતનુ તો, મુગા મુગા પાન કરીએ '.

ભતૃંહરિ મહાગણ, હવે થાકીને કહે છે કે-કપકો દર્દને કહે છે કે-'યદિ અસ્મ-દૂષય ઇદ્રેયમ્-તમે અમારું વચન માનો-તો તમને અમામ વચનમાં નિશામ આવશે હોય-તો તમને જે નહે છે, તે તમારી પોતાની આત્માઓ છે, તમારી પોતાની વામનાઓ છે-કામનાઓ છે આ કામનાઓ તમામ ચિત્તને મેલુ-મળીન કરી મૂકી છે તેથી કહે છે કે-'આશાપાશશતોપશાંતિવિશદં ચેત-આશાના પાશોમાંથી પોતાની માનિથી (મુક્તિથી) સ્વસ્થ થાય એવા તમારા ચિત્તને કામોચ્છિત્તિવદો સ્વધામનિ સમાધીયતાં-કામનો નાશ કરવામાં જે શક્તિમાન છે, એવા પરમાત્મામાં એકાગ્ર કરો આશાઓના બંધનમાંથી મુક્ત થવા, અતન પ્રયત્ન કરવો તોપણ-આશાઓના પાલનો નાશ થાય, ત્યાં સુધી વાદ ન જોતા એટલે ચિત્તમાં આશાઓ મૂકી મઈ હોય, તો પણ તે ચિત્તને, દરિ અરણ્યમાં જોડી દેવુ કૃત્વજ રાજની આશાએ તથ કરવા નીકળ્યા હતા ગજ મળ્યુ અને પ્રજુપદ પણ મળ્યુ

આ મમાર કે 'તત્-તેટલા માટે કસ્ય યથ કૃતે-કોને માટે ? કયા મુખ માટે ? જે લોકો ચારે લોકો પરિવ્રમ્ભ-તમે બટકો છો ? કૃતં (બાલં) ચેરિતે-તમારા કરેલા કામોથી છેવટનો લાભ કાઢ નથી-હવે બસ કરો યદિ અસ્માકં વચઃ ઇદ્રેયમ્-તમે અમારું વચન માનના હો તો-[ચિદ્દાનુમ્ ચોગ્ય ઇદ્રેયમ્] આશાયા પાશશતાનિ આશાપાશશતાનિ-તેવામ્ ઉપશાન્તિ (વિગમ) અત યથ વિશદં (નિર્મળ) इति ચેત-આગારથી સેકડો પાશથી મુક્તિ મળતા જે નિર્મળ થાય, એવા ચિત્તને [કામસ્થ ઉચ્છિત્તિ (નાશ) અત યથ વશ તસ્મિન્] કામોચ્છિત્તિવદો સ્વધામનિ-કામનાનો નાશ કરવામાં જે શક્તિમાન છે તે સ્વપ્રકાશ આત્મામાં ચેત સમાધીયતાં-ચિત્તને એકાગ્ર કરો

સસારમા ધન્ય મને છે ? તે કહે છે—

શાર્વલવિક્રીડિતવૃત્તમ્ —

ધન્યાનાં ગિરીકન્દરે નિવસતાં, જ્યોતિઃ પરં ધ્યાયતામ્ ।

આનન્દાશ્રુજલં પિપન્તિ શકુના, નિઃશંકમંકેશયાઃ ॥

અસ્માકં તુ મનોરથોપરચિત-પ્રાસાદવાપીતટ-

ઝીઢાકાનનકેલિકૌતુહ્લુપા-માયુઃ પરિક્ષીયતે ॥ ૧૦૨ ॥

અર્થ—પહાડની શુદ્ધિમા વસતા, અને પરબ્રહ્મનુ ધ્યાન ધરતા ભાગ્યશાળી પુરુષોના, બ્રહ્માનંદના સુખમા (થયોલા પ્રેમને લીધે) આપ્તમાથી ખરી પડતા આસુના જળને, ખોળામા ખેઠેલા પક્ષિઓ નિઃશંકપણે પીએ છે તે ભાગ્યશાળી પુરુષોત્ત આયુધ્ય, આ પ્રમાણે વ્યતીત થાય છે, (અમારૂં આયુધ્ય કેવી રીતે વ્યતીત થાય છે, તે કહીને હવે તેને માટે ખેદ કરે છે) પણ-અમારૂં આયુધ્ય તો, રાજમહેલમા-વાવના કીનારા ઉપર, અગર બિહાર માટે બનાવેલા બગીચા-ઓમા, મનોરથથી ગોઠવેલી રમતગમતના કૌતુક લોગવવામા ક્ષીણ થાય છે (૧૦૨)

૧૦૨ વિવેચન—

વનમા વાવનો ભય ધગમા સ્ત્રીરૂપી વાઘણ વનમા સર્પોનો ભય ધરમા મનઘી રૂપી સર્પોનો ભય, વનમા નર અને રીંછનો ભય, ધગમા પુત્રાદિ રૂપી વર અને રીંછનો ભય આપાટીમા, ગાર્ડન પાર્ટીમા અને એવા બીજા વિનાસોમા રખડતા શ્વેતને, આ વાત ન કરશો કરશો તો ભર્તૃહરિને, અને અને તમને પણ ગાળો દેશો

૫૬.

કાણાને કાણો કહેતા, તો લાગે કડવું ' '

કુના ધડમા ભરેલું પાણી, જેમ ખરખર ચાલુ જાય છે, તેમ રખડતી ઇન્દ્રિયોવાળા શ્વેતનુ જીવન, ખરખર ચાલુ જાય છે મહિરા પીછને ગાડા થએલાઓનું કેડેથી વચ્ચે, ક્યારે સરી પડ્યું તેનું તેને જ્ઞાન રહેલું નથી તેમ કરીડો દેતા ન મળે, એવી આયુષ્યની પજો, ક્યા આલી જાય છે તેનું મિત્રથી પુરોગેને જ્ઞાન રહેલું નથી

૧૦૨ પદ્યકે.—ગિરિકન્દરે નિવસતા-પહાડની શુદ્ધિમા રહેલાઓ, પર જ્યોતિ ધ્યાયતા-પરબ્રહ્મનુ ધ્યાન ધરતા નાના ધન્યાનાં-ભાગ્યશાળી પુરુષોનું આનન્દેન ગલિ તાનિ અશ્રુણિ તેષામ્ જલ આનન્દાશ્રુજલ-બ્રહ્માનંદના સુખમા આપ્તમાથી ખગતા આસુના જળને । અદે દોરતે इति અદ્વેશયા । અદ્વેશયા इति શકુના-ખોળામા ખેડેલા પક્ષીઓ નિ શકુમ્ પિપન્તિ-નિઃશંકપણે પીએ છે તુ-પણ અસ્માકં આયુ અમારૂં આયુ ય તા મનોરથેન ઉપરચિતાનિ (કલ્પિતાનિ-ગેના) પ્રાસાદવાપી તટઝીઢાકાનનગાનિ તેષુ વલય (જનનમતો) તેષામ્ કૌતુકાનિ તાનિ જુપન્તે તે મનાર-જુપ તેષા इति અસ્માકમ્-અમે નજેઓ ગજમહેન, વાવના કીનારાઓ, અને નિઃશંક માત્ર જાણવા ન મળી શકેલા મનોરથથી ગોઠવેલી રમતગમતના કૌતુક લોગવવામા પરિક્ષીયતે-ધી ! થાય ન તમા પાછો છે

રાગ-નાદ્વલં

[ત્રિવલ્લિ]

ગોષ્ઠી બાળપણે જીવનની પણ તે, મળે! નથી જાય છે,
 ભોજના વિષયો વિશે નહિમાં, પ્રીતિ પરાવાય છે
 સુધો તે અનન્ય અતર દમ, મ મચીને મુલે,
 મોલો માનવ જન્મ આ જન્મમાં, ખાતે દરી મં ખુલે !
 આપા ઉત્તમ જન્મમાં અનન્ય, મન્ય મને દરી,
 પીઠ પિંડ વિન મરી પ્રતિદો, કા મમને આદરી !

કાળા મદરમાં પડન પગને, મ મચીથી ખુલે,
 મોલો માનવ જન્મ આ જન્મમાં, ખાતે મી મ ખુલે !

પથારીમાં પેનાળ થાય તે જેમ ગાડાનું મમ તેમ બધીમગી ભગવદ્ અનુબૂત
 તે પણ ગાડાનું કામ

હવે કહે છે કે-આ મમારમાં કષ્ટ વળુ ભય ગહિત છે ? અચ્ચા છે ?—
 શાર્વલિપિમોહિતપુત્રમ્—

આઘાતં મરણેન જન્મ જરયા, વિદ્યુત્તલં યૌવન ।

સંતોષો ધનલિપ્સયા શમસુલં, પ્રીદાંગનાવિભ્રમૈઃ ॥

લોર્કમ્સરિપિર્ણા વનમુગો, વ્યાલેનૃપા દુર્જનઃ ।

અર્થયેણ વિમૂતિરપ્યપદ્ધતા, ગ્રસ્તં ન કિં કેન વા ॥૧૦૩॥

અર્થ—મરણે જન્મને ગળ્યું છે, (એટલે જન્મ મરણના ભયથી ઘેરા-
 બેલો છે) ઘડપણે વિજળી જેવા અચળ યૌવનને ગળ્યું છે, (એટલે યૌવન
 ઘડપણના ભયમાં ને ભયમાં રહેતું છે.) ધનપ્રાપ્તિની હ્રસ્વતાએ સંતોષને
 ગળ્યો છે, પ્રીદાંગિણા વિલાસોએ શાંતિના સુખને ગળ્યું છે, હ્રિયાખેર
 લોકોએ શુભોને ગળ્યા છે, સપોએ વનની ભૂમિઓને, દુર્જનોએ રાજાઓને,
 અને અચળતાએ વૈભવોને ગળ્યા છે. ત્યારે જગત્માં કઈ વસ્તુ અન્યથી-
 ગળ્યા વિનાની-ભય વિનાની-નિર્ભય-રહી શકી છે ? તાત્પર્ય-નાશવત જગ-
 તના તમામ દેહાદિક પદાર્થો નાશવત છે (૧૦૩)

૧૦૩ પદ્મ-૩૬—મરણેન જન્મ આઘાત-જન્મને મરણે ગળેલું છે મરણના પ્રાસને
 સંભારીએ ત્વ જન્મને આનંદ પ્રીતિ થઈ જાય છે અને જે જન્મમાં તે જરૂર મરવાના
 છે વિદ્યુત્તલ ઇતિ યૌવન જરયા આઘાત-વીજળીના જેવું અચળ સંતોષના યૌવન
 વૃદ્ધાવસ્થાથી મળેલું એટલે યૌવન પછી વૃદ્ધાવસ્થા જરૂર આવવાની છે અને તે યૌવનનો
 નાશ કરવાની છે સંતોષ ધનલિપ્સયા ધનપ્રાપ્તિ મરવાની હ્રસ્વતાથી સંતોષ પ્રીદાંગના
 વિભ્રમૈઃ શમસુલં-સારા અભવાણી સ્ત્રીના વિલાસોથી શાંતિનું સુખ [મત્સર અસ્તિ
 ચેવામ્ ઇતિ મત્સરિણ તૈ] મત્સરિભિ લોકે ગુણા-હ્રિયાખેર લોકોએ શુભોને ગળી
 લીધા છે દોડીત મગાયા છે વનમુગ વ્યાકે-વનની ભૂમિઓ સપોએ વૃષા દુર્જન-
 રાજાઓ દુર્જન પુરોહી ગણાએ છે-આધીન થએલા છે વિમૂતિ અપિ અર્થયેણ
 અપદ્ધતા-અચળતાએ વૈભવો દહેલતા છે વા કેન કિં ન ગ્રસ્ત-માર્ગ આ જગત્માં
 કોણે અને ગણુ નથી ?-અથ પેલા કોઈ નથી ?-અથપ લગાડી નથી ?

૧૦૩ વિવેચન—

સાડે જોઈને તુ રાજી થઈએ ! જાણુ કે સાડે ઘડીકજી ટડનાનું છે નાટક સાડે-
પણુ ઘડીકનું સ્ત્રી સારી, પણુ ઘડીકની, વૈભવ મારા, પણુ ઘડીકના એટલે નાશવત જગ-
તના તમામ પદાર્થો, નાશવત છે તેમા મોહ કરવો નહીં કદિ મોહ થયો, તો પદાર્થ
આપ્યો જગે, અને તેમા કરેલો મોહ, માર ખનગવશે સ્નેહવાનુ જ્વલતેડનિશ-સ્નેહ-
વાળા માણુમે સદા સજગ્યાજ કરે

ત્યારે તુ સ્નેહ જોટો છે ?—અનિત્ય વસ્તુમા સ્નેહ થાય, તે જોટો, અને નિત્ય
વસ્તુમા સ્નેહ થાય, તો તે ખરા. જડજગતને મૃગનીના જમ્યામા સ્નેહ થયો, તો ત્રણ
અવતાર લેવા પડ્યા આપણુને આપણા જમ્યામા સ્નેહ થાય, તો કેટલા અનિત્ય લેવા
પડે ! કેટલા અનિત્ય આપણી મુક્તિ થાય !

મસાગમા દેહાદિ સ્નેહ કરવા લાયક પદાર્થો નથી, તેનું હવે નિરૂપણુ કરે છે—

શાર્દૂલ૦

આધિવ્યાધિશતૈર્જનસ્ય વિવિધૈ—રારોગ્યમ્મૂલ્યતે ।

લક્ષ્મીર્યત્ર પતન્તિ તત્ર વિવૃત-દ્વારા इव व्यापदः ॥

जातं जातमवश्यमाशु विवशं, मृत्युं करोत्यात्मसात् ।

तर्कि नाम निरंकुशेन विधिना, यन्निर्मितं सुस्थितम् ॥ ૧૦૪ ॥

અર્થ—મનની કરોડો ચિંતાઓથી, અને શરીરના નાના પ્રકારના
રોગોથી, મનુષ્યના આરોગ્યનો મૂળમાથી નાશ થાય છે. જ્યાં લક્ષ્મી હોય છે;
ત્યાં ઉધાડા ખારણાવાળી આપત્તિઓ દોડી આવે છે. જે જે ઉત્પન્ન થાય
છે; તે તે અવશ્ય પરવશ થઈને, મોતને આધીન થાય છે. ત્યારે સ્વતંત્ર
વિધિએ જે જે કર્યું છે, તેમાથી કયુ નિશ્ચળ છે ? નિર્ભય છે ? તાત્પર્ય—જગત-
મા ઉત્પન્ન થએલા દેહાદિ તમામ પદાર્થો નાશવત છે, મોહ કરવા લાયક
નથી. [૧૦૬].

૧૦૪ વિવેચન—

દેહ અને લક્ષ્મી—આ જે સ્નેહના મોટા મથક છે આ જેહ મથકો અનેક ભયથી

૧૦૪ પદ-૩૬ —વિવિધૈ આધિવ્યાધિશતૈ—નાના પ્રકારની કરોડો મનની અને
શરીરની પીડાઓથી જનસ્ય આરોગ્ય ઉન્મૂલ્યતે—મનુષ્યના આરોગ્યનો મૂળમાથી નાશ
થાય છે. યત્ર લક્ષ્મી. (વસતિ) તત્ર—જ્યાં લક્ષ્મી હોય છે ત્યાં [વિવૃત્તે દ્વારં વાસાં
તા] વિવૃત્તદ્વારા इव व्यापद પતન્તિ—ઉધાડા ખારણાવાળી આપત્તિઓ આવી પડે
છે જાતે જાતે—જે જે ઉત્પન્ન થાય તેને દેખેને મૃત્યુ અવશ્ય આશુ વિવશં
(જૂલવા)—મૃત્યુ જડ જગતી પગલ કડી આત્મસાત્ કરોતિ—પોતાને આધીન કરે છે
તત્—ત્યારે નિરંકુશેન વિધિના યત્ નિર્મિત—નિર્મિત વિધિને જે ઉત્પન્ન કરે છે તે
નામ—તેમાથી કયું ? સુસ્થિતમ્—નિશ્ચળ છે ? નિર્ભય છે ?

પેલગેના છે સુદર શરીરગાગો પુન માનવિનાને ગમે, મુગ્ધ શરીરગાગો પાનિ સીને ગમે,
પાનુ લેને તે શરીરગાગ પાનુ દરદ થાય ફવાડે ફવાડે કીડા ખગ, તો-મનથીએ બાડે પછ
નહી, અને 'ક્યારે નમે મનગો ?' એમ સાનવાર પૂછ 'આમાથી બનુ, તો હવે ધરમા ન
ગઈ, પણ દિમા સ્થ હિપર જઈ આત્માની પ્રાપ્તિ દઈ,' એવો માદાને પળતીન પેલગ થાય
'આટનામા એમ મોટા માપ ગયો ડ,' એમ કહીને, ત્યાં આપણને પદનાન જમના
જેગાડે, તો તે પદનાન કેસ પીમા લાગે 'સાકરને બદલે મોમવ દુધમા પડી ગયો છે,'
એમ કહીને, મહ આપણને દુધ આપે, તો તે દુધ કેમ પીરાય 'સરી ગએના થાજના
મખીને, મોટી ધમાગન ગણ બાધે'

લક્ષ્મીની જાનતમાં—

અર્થાનામર્જને કુર્મ, તથેવ પરિપાલને ।

નાશો કુર્મ વ્યયે કુર્મ, ધિગર્થ ય પુન પુન ॥

ધનને પ્રાપ્ત કરવામા કુર્મ, પ્રાપ્ત થયા પછી માચનસમા કુર્મ, તેનો નાશ થાય તો
કુર્મ તે વપરાઈ નય તો પળ કુર્મ ત્યારે તો ધન ધણુજ થોકુ સુખ આપે, અને ધન
કુર્મ આપે

મસાગમા મતોડની માટ જમવા છે મગા મનથી અગર સી પુનાદિને, ધનવાન
પુરે, લક્ષ્મીનો લાભ આપતો ગે, તોપનુ મનથીએને અને સી પુનાદિને, મતોડ થાય
નહી અમતોડને પગિણામે, માર્છિ વાંકુ રેખે, કે મુગ્ધ-ધનસાનની ઈર્ષ્યા-દેવ-કર્મા કર
ધન વાપર્ષી છના ધનવાનને સોએ નેવુ દકા, સખથીએનો મતોડ મને નહી

તાત્પર્ય—નાશનત પદાથોનાં સુખ થોડ, અને કુર્મ થણા, એમ મમજને મમાગમા ગેલુ
જમથી મારીને મરે ત્યાં સુધીમા, અને સાચુ સુખ ક્યા છે ? તે હવે કહે છે—

અપરાધુત્તમ—

કુચ્છેણામે વ્યમધ્યે, નિયમિતતનુમિ, સ્થીયતે ગર્ભમધ્યે ।

ફાન્તત્રિશ્લેષદુઃસ્વ-વ્યતિક્રમવિપ્રમે, ચૌવને મિમયોગઃ ॥

નારીણામપ્યગ્ઠા, ચિલસતિ નિયત, દૃઢમાયોઽપ્યસાધુઃ ।

સંસારે રે મનુષ્યા, વદત યદિ મુર્ખ, સ્વલપમપ્યસ્તિ ફિચિત્ ॥૧૦૬॥

૧૦૫, ૫૬-૭૬—અમેધ્ય મધ્યે યસ્ય તત્ત અમેધ્યમધ્ય તસ્મિન્નુ ઇતિ ગર્ભમધ્યે—
નિષ્ઠા અને મુનથી જરેના અપરિત ગર્ભાશયમાં કુચ્છેણ-કુર્મથી નિયમિતતા તનય
વેપામ્ તે, તૈ નિયમિતતનુમિ—અગેને મગેની સ્થીયતે-રહેવાય છે-રહેવુ પડે છે
ફાન્તાયા વિશ્લેષસ્ય (નિયોગ) દુસ્ત તસ્ય વ્યતિક્રમ (મંત્ર) અત્ત પવ વિશમમ્
તસ્મિન્નુ ઇતિ ધૌચને-ધૌનમા સીનો નિયોગ થાય ત્યારે કુર્મ તો હોય, તેમા વળી
વિમયોગ-મેગે નિયોગ પ્રાપ્ત થાય એવે જાણુ નાયગ સીનું મળ્યુ થાય તે દૃઢ
માય અપિ અસાધુ-નડપનુ પનુ કુર્મકર છે કારણે નારીણામ્ અવજ્ઞા નિયત
ચિલસતિ સીનો નિગ્ઠકાર-૧ રકારી મેશા નેમા હોય છે યદિ સસારે-કદિ આ
ગમારમા સ્વતર્પ અપિ ફિચિત્ મુર્ખ અસ્તિ માધ જગ પનુ સુખ હોય તો રે'મનુ
જ્ઞા વદત-કે મનુ શે મને મ્હે

અર્થ—વિદ્યા અને મુત્રથી ભરેલા અપવિત્ર ગર્ભાશયમાં, દુઃખથી માંડમાડ, અગોને સંકેચીને, જીવને રહેવું પડે છે. (યૌવન પણ દુઃખકર છે; કારણકે.) યૌવનમાં સ્ત્રીનો વિયોગ થાય; ત્યારે સામાન્ય દુઃખ તો હોય; તેમાં વળી જ્યારે મોટો વિયોગ થાય; એટલે પોતાનું અગર સ્ત્રીનું મરણ થાય; ત્યારે ભયકર દુઃખ થાય. ઘડપણ પણ દુઃખકર છે. કારણકે ઘડપણમાં સ્ત્રીઓનો પતિ પ્રત્યે અનાદર--તિરસ્કાર સામાન્ય રીતે પ્રગટી નીકળે છે--થાય છે તેથી હે મનુષ્યો! સંસારમાં જરા પણ સુખ હોય; તો તમે મને કહો. (૧૦૫).

૧૦૫ વિવેચન—

કેદખાનામાં કેદીઓને અમુક હદની કોટડીઓ, અને અમુક હદમાં હગ્વા ફરવાની રજા માતાના ઉદરરૂપી કેદખાનામાં, નાનામાં નાની કોટડી મળમૂત્રાદિથી ભરેલી કોટડી વળી એક બે દિવસની કેદ નહોતી--નવ માસ વીતી જાય પણ બોનાય નહોતી બહાર નીકળ્યા પછી, બગીચા ઓરી અને દાતના દુખ પડે, તોપણ ચાર છ વરસ માતાની ગોદમાં ખેલી લે. સાતમે વરસે મહેતાજીના દર્શન થાય ભણુનાની ઉપાધિ ઉભી થાય વીશ બારીશ વરસે ભણી રહેનાનો વખત થાય, ત્યાં મોટા શુર (સ્ત્રી)ના દર્શન થાય તે રૂપાગા હોય, ભણેલા હોય, તો તેમના અભિમાનને--અચળાટને સ્વચ્છદને--વેરી લેતા આવડે, તો મસાગ ચાલે. ક્રૂર હોય અગર તેમની જીભ કુવાડા જેવી હોય, તો તેને પણ વેરી લેતા આવડે, તો મંસાર આવે નહોતો તો હો-હો અવળે ગધેડે અગ્રારી નીકળે આવા દુઃખ દેખાય, તોપણ વિવેચકોનુપ પુરુષને સંસાર મીઠો લાગે એમ કરતા સ્ત્રીનો વિયોગ થાય, તો થોડા દિવસનું દુઃખ, અને સ્ત્રીનું મરણ થાય, તો ઘણું દિવસનું દુઃખ આ પ્રમાણે સંસારમાં દુખના દાવ ખેલતા ખેલતા, જોત જોતામાં પુરુષ ધરડો બની જાય ઘડપણમાં સ્ત્રી જીવતી હોય, તો તે પુત્રાદિને હાવભાવ કરે, પણ પતિને નહોતો. પતિ પતિપણ બતાવના જાય, તો સ્ત્રી-મોઝે પચાણુ ટકા-પતિનો તિરસ્કાર કરે ધરડી ગધેડીની લાતો ખાતો ફુગળો ગધેડો, જેમ આમતેમ નામે, તેમ સ્ત્રીના મેણા ટોણા ખાતો વદ્ધ પુરુષ, સંસારમાં આમતેમ ટટના ખાય ભરે દરીએ કુખતા માણુમને, ભાગેલા વહાવુડ પાટીયુ હાથ આની જાય, અને તેને જો તે મજબૂત પકડી લે, તો તે જેમ પોતાના મનને કાઈક શાંતિ આપે, તેમ મંસારના દુખથી કટાંગેના માણુસને, સત્સંગની-વૈરાગ્યની કાઈક ગધ આવી જાય, અને તે ગધને, જો તે નિશ્ચયપૂર્વક પકડી લે, તો તે પોતાના મનને કાઈક શાંતિ આપી શકે.

વિચારસાગરના પાચમાં તરંગમાં, મહાત્મા શ્રીનિશ્વરદાસે ભણુંનું દષ્ટાન આપ્યું છે તે પ્રથમ રાગનો મુખ્ય મનિ હતો. બીજા મંત્રિઓએ ખટપટ કરતાં, ભણું ઉપર રાગની અવકૃપા યદ્ય. ભણું તપ કરના વનમાં આવ્યો ગયો ત્યાં મોહનું મુખ્ય ધ્યાન જે સ્ત્રી, તે તેને યાદ આવી 'અટો' એ સ્ત્રીનો ત્યાગ કર્યો, પણ મારી સ્ત્રી તે કેરી. '

ચોપાઈ—તિય જો ચારિ ચતુર્પદ મોહત, ચારિ-ફૂલ-ફળ-ખગ મન મોહન.

• પશુઓમાં ચાર મુદર લક્ષણાળી, ચાર પ્રલના મુદર લક્ષણાળી, ચાર ફળના મુદર લક્ષણાળી, ચાર પક્ષીના મુદર લક્ષણાળી--એવી મુદર સ્ત્રી - - -

પનુઓના ચાગ લગણી માંભગો—

દાહરો—કરિકર ઉર, મગજની પુનઃ, મરી મમ કટિ માન,

લોચન મયમ કુંગમમ, વૈ પનુ મુગ્ધા

[હાથીની નુંદ જેવા જેવા માથમ, મુગ્ધની ખરી જેવું જેવીનું મુગ્ધ-ધાન, મિલની કઠ જેવી પાતળી કમર, અને દરબની આખ જેવા જેવીના મયમ નેન]

ચાર પુ'પના નામ માંભગો—

દાહરો—કમનવદન આતમી કુમુમ, મિસુમ મિન્દ મનિસમ,

નિરમ્મનમમ નામિક, મયમ નનુ અમિગમ

[કમનના-પુ પ જેવું જેવીનું મયમ હતું, આતમી પુ પ જેવી છુદ્ધિના ધામરૂપ દરબની અને ઉપર કાશી દરબ-કુદર, તાના પુ'પ જેવી નામિક, અને મયમના પુ'પ જેવું મુદ્દ શરીર]

ચાર મળના નામ માંભગો—

દાહરો—મિન અધા દામિગમ, ઉન્ન વિન્નમ મીર,

કાદમમ એટી કદન, મવિ મનિમખીર

પામ લીલોશ જેવો નીચેનો તાક, નડમના થી જેવા દાન, ખીસના જેવા કદીન અને રિયઝ મન, મદર (મયમના લાન કદ)ના જેવી પમની એટી, એ રીતે ચાર કમનાળી

ચાર પક્ષીના નામ માંભગો—

દાહરો—મરાનમમ છે મદ મનિ, કપોત કદન એશ,

મકિન વાળી અનિ મધુ, મયમુન્નમ મેશ

અર્થ—હસના જેવી મદમનિ, કપોત (હાલો અથવા મધુન)ના જેવો કદનો આકાર, કામના જેવી મધુ વાળી મોરના પીંછ જેવા મદર મુનાળ વાળ એ રીતે ચાર પક્ષી જેવી સ્ત્રી

'આવી સ્ત્રી મોદ' મદા કાળ છે જતા મગ્ધને નીકટ આવેલું જાણી, મે તેમનીને ત્યાગ કર્યો, તે થણ માર્ક કર્યું પણ જે વખતે હું નસાગ્યા હતો, ત્યારે—

ચોપાઈ—આત / મદ મ મમ મમ જમમે, ભી લપટ અમનમ મે ભમમે,

મીતો મલીન મુન્ન નિમિદિન, સરન મામમમ શશ્વ લુ કાત મિન્દ મકપા

અર્થ લપેચો માસમનીના, ઉપરી વાળ અમુદ અનીના,

હતમે મીન પદા-થ મદર, અતિ અપવિન મનાનીઆ મવિ મકપા

અર્થ—મારા જેવો મુ કાલુ ?- (મેલા મળના મગ્ધાર અવારસા જેટલી મારી સમજાવ્યું, પણ ભી પામે હું-નિમ લોનુપ-કગાન) મગ્ધ અત્યાગ સુધી હું સ્ત્રીના શુભ અગમા લોભામને, મેસાનમા પડ્યો ત્યો તે શુભ નામ મેલુ હતું કે-મલીન માસ ઉપર આમકું લપેટલુ હતું અને તે આમના ઉપર અનિ. (મીંછીના કમ જેવા ઉભા આકાર) વાળ ઉગ્યા હતા-એલુ અમુદ અને મુશ્કી લરેના પાત જેલુ-મદ અને ભીનુ વગી જેમથી કાત મિન્દ મામમમ શશ્વ અવે એવું અતિ અપવિન અને મનાનીનું મ્યા. આદો 'એમા મ્યો પદાર્થ' અને મુદર લાગ્યો હતો-ક હું તેમા અત્યાર સુધી મોહી રહ્યા' વિગેરે વિગેરે

ભણું આગળ વિચાર કરે છે કે-રાગની સેનામાં પ્રભો ભય ! અને વણી શી-ગ ?
તોપણ અતે ગળા ખીમથો, અને સત્તા ખેચી લીધી ગળાએ આપેના વૈભવો પણ, હતા
ત્યારે હતા, પડી તુરત ચાલ્યા ગયા મધગુ જતા એક ધૈર્ય મારી પાસે બાકી રહ્યો
હવે તેને કા ન સેવુ ' તેને કા ન બોલુ-તેને કા ન ભણુ ' નિગેરે નિગેરે

તાત્પર્ય—મનુષ્યોને માત્રુ સુખ સસાગમાં નથી, અને જે છે તે ૧૦૭ માં શ્લોકમાં
આગળ બતાવશે તેના જેવું છે

મનુષ્યોના ઇચ્છાઓ હિમાલય બતાવે છે—શાર્દૂલ નિં

આયુર્વર્ષશતં નૃણાં પરિમિતં, રાત્રી તદર્થ ગતં ।

તસ્યાર્ધસ્ય પરસ્ય ચાર્ધમપરં, વાલત્વવૃદ્ધત્વયો ॥

શેષ વ્યાધિવિયોગદુઃખસહિતં, સેવાદિભિર્નીયતે ।

જીવે ધારિતરદ્વચ્ચલતરે, સૌખ્યં કૃતઃ પ્રાણિનામ્ ॥૧૦૬॥

અર્થ—મનુષ્યોનું આયુષ્ય સો વરસનું નિર્માણ થએલું છે તેમાથી
(૫૦) વરસ તો રાત્રીમાં નિદ્રામાં જાય છે. તેમાથી અરધુ, એટલે (૨૫) વરસ,
સાડાળાર વરસ બાહ્યાવસ્થામાં, અને સાડાળાર વરસ ઘડપણમાં ચાલ્યા જાય
છે. બાકીનું (૨૫) વરસનું આયુષ્ય, વ્યાધિ તથા વિયોગના દુઃખથી ઘેરાયેલું
હોય છે. આ પચીસ વરસોને એટલે જીવાનીના આ વરસોને, મનુષ્યો ધનવાનની
સેવા વિગેરેમાં-ચુલામગિરીમાં-ગાળે છે, જળના તરંગ સમાન અતિ અચળ
જીવતરમાં, પ્રાણીઓને સુખ ક્યાથી હોય ? (૧૦૬)

૧૦૬ નિવેચન—

શાઓ મનુષ્યનું આયુષ્ય સો વરસનું કહે છે કે-પણ મનુષ્યનું ખરૂં આયુષ્ય ૪૦
વરસનું છે ૪૦ વરસમાં ખાવુંપીવું પચે, આ રે મારે દેખાય કાને સારું સંભળાય, ધન-
ધન પગ હપડે રોગાદિ ઓછા આવે-નિગેરે પડી રમતા પાણી

પ્રભુએ મનુષ્યને બળદને, કતનને અને બળનાને-દરેકને આગી આગી વરસની આવ
નદા આપી તે શત સાબળા—

બળદે પ્રભુની પ્રાર્થના કરી “—“ દે નાય ” આવું લાડુ આયુષ્ય આપરો, તો તરીવા

૧૦૬ પદ છંદ —નૃણા આયુર્ વર્ષશતં પરિમિત-મનુષ્યોનું આયુષ્ય સો વરસનું
નિર્માણ થએલું છે તસ્યર્ધ રાત્રી ગત-તેનું અર્ધ રાત્રીમાં ગએલું છે એટલે (૫૦)
વરસ રાત્રીમાં જ-અને પરસ્ય તસ્ય અર્ધસ્ય અપર અર્ધ-ખીમ અર્ધાનું અર્ધુ એટલે
(૨૫) વરસ વાલત્વવૃદ્ધત્વયો-આ યાવગ્ધા તથા વૃજપણમાં (ગત-ગએલું છે) શેષ-
બાકીના ૨૫ વરસનું આયુષ્ય વ્યાધિશ્ચ વિયોગદુઃખશ્ચ વ્યાધિવિયોગદુઃખે તામ્યા
સહિત વ્યાધિવિયોગદુઃખસહિત-તેમાં વ્યાધિ તથા વિયોગ દુઃખના મમામ ધર્મ જાય
છે સેવાદિભિ નીયતે-આ પચીસ વરસો સેવા પ્રવામાં પસાર થાય છે ધારિતરદ્વચ્ચ
ચ્ચલતરે જીવે इति જીવને-જળના તરંગ સમાન અતિ અચળ ઇચ્છાઓ પ્રાણિનામ
સૌખ્ય કૃત-પ્રાણીઓને સુખ ક્યાથી હોય ?

તાંથી તાળીને, માગ કુચા નીકળી જશે ચાગીસમાથી વીમ વગમતુ આયુષ્ય, મનુષ્યને આપો, તો તે ધર્મધ્યાન કરીને, આપને પામશે, બીજો તેમા માફ પશુ માર્ગક માર્ગક થશે ”

કુતરાએ દીવાનાયને હાથ બેઠીને કહ્યું કે—દે કૃષામાત્ર આનુ લાકુ આયુષ્ય આપશે તો કુકા ઉધગવીને, અને સોમની લામીઓ ખાઈ ખા ને, માગ કુચા નીકળી જશે મા ૪૦ માથી ૨૦ વરસ મનુષ્યો આપે તો તે માર્ગક ધર્મધ્યાન કરીને આપને પામશે અને તેમા માફ પશુ માર્ગક માર્ગક થશે

બગરે પ્રશ્નને કહ્યું કે—હે પ્રશ્ન ! કુ વધારે શ્રીય તો વધારે માળના પકડી પાપ કરીશ મારા ચાગીસ વરસમાથી ૨૦ વગમ ચોગાખાધને મનુષ્યો આપે તો તે માર્ગક ધર્મધ્યાન કરીને આપને પામશે અને તેથી માફ પશુ માર્ગક માર્ગક થશે

આ ત્રણેની અરજ સાંભળી પ્રશ્નએ મનુષ્યને બગના ૨૦, કુતરાના ૨૦, અને બગનાના ૨૦—એમ સાઠ વરસ આપ્યા એને—મનુષ્યને ચોનાના ૧ થી ૪૦ વરસ, બગના ૪૧ થી ૬૦, કુતરાના ૬૧ થી ૮૦, બગનાના ૮૧ થી ૧૦૦ વરસ

કેમ આવધાન છો ? સાંભળો ત્યારે—મનુષ્યને નાનુ સુખ ૪૦ વરસ સુધીજ દોષ પછી બેતાગા—આ પગે—મને ઘડપણના લણપાર વાગે તોપણ ૪૧ થી ૬૦ સુધીમા મનુષ્ય મોગી ઉપાર્થોએ માથે લે નહીં બાધ બાધ બનીને, એ બગદ મના રધારે બાગ (નેપમ) ઉપાર્થોને આમતેમ દો દોડ કરે નહીં બેઠે એ બગદની મારફત ચેતે કરી વગે એમ પ્રતા સાઠ વરસ થાય પછી ૬૧ થી ૮૦ કુતરાનુ આયુષ્ય મનુષ્ય ભોગવે તે આયુષ્યમા હાથ પગ દીતા થાય પશુ શ્રમ વધી પડે જેને તો લડે બોલે ત્યાં સુધી ઉઠે માર્ગકે બોલુ ગમે નહીં તોપણ બેસેજ નય ધરના મહે ક—હવે કદા સુધી ભમરો ? તોપણ સમજે નહીં ભસતા ભસતા ૮૦ મે વરસ પહેલે પછી ૮૧ થી ૧૦૦ વરસ બગનાનું આયુષ્ય મનુષ્ય ભોગવે તે વખતે શ્રમ ઘાકી નય બોલુ બોલાય નહીં બગનાની મારફત માત્ર આમતેમ ટગર ટગર નેયા કરે પુત્રો બેને બહલે આઠના બૂદ પહેરીને ધરમા આવે માર્ગકે આનાને બંને બાર આના આપીને વાગ કુતરાવીને આવે પુત્રપુત્રો મય દા મૂકીને વર્ત હમેશા લજ્જા આપે પૂરી હાથે વિગેરે—પોતાને ન ગમે એવી બાળગોષાગની રીતજાન—માગગોષાગના તોફાન ડોસો ટગર ટગર નેયા કરે અને હૃદયમા મગમ્યા મે

બધા ડોસા આના નથી હોતા તોપણ સોએ નેનુ દમ નીમગે નાતની વાડીમા પશ્વાન જમી રજા પછી પતરાગા ઉપર મેસી રહેવુ તે જેમ પીક નહીં તમ ૪ ૫૦ વરસ સુધી સસારતા સુખદુઃખ જોઇ લીધા પછી પોતાના ધરમા પોતાના ધધામા—નાનગતમા—અને સમાજમા—મેસી રહેવુ એટલે—તેમા આસક્ત રહેવુ તે કીક નહીં આઠ મમની ગરિ દીવી કરીને જેમને પોતાના માન્યા હોય તમને મનમાથી મરી પડવા દે ન જેમને પોતાના શત્રુ માન્યા હોય તેમની સાથે મૈત્રી કરવા પ્રયત્ન કરવો રાત્ર મગ લાયક સત્તા અને શાસ્ત્રો છ તેમની શોધ મરી દે ન મરવા લાયક કામાદિ છે તમનો ત્યાગ કરવો વિગેરે વિગેરે

મલેકના ઉવટમા મનુ કે ‘જળના તગ સમાન અતિ ચમળી શુદ્ધર

પદ

રાત્ર—મગ ન તાન ધમાત

મેરો હરિમ બજન પ્યારે ઉમગિયા બીત જાતી દે

ઉમરીયા બીત જાતી દે—ગોત નહીં ચાદ આતી દે—મેરો હરિમ ૦ ૭૩

પૂર્વ શુભ કર્મ કર આયા, મનુજ તન ધરણીમે પાયા,
 ૧૩૨ વિરયોમે ભરમાયા, મીત નહી યાદ આતી હૈ—કરોં
 ખાનાપન ખેનમે ખોયા, જ્ઞેખનમે કામ વશ હોયા,
 બુદ્ધાપે ખાટપગ સોયા, આગ મનમે સતાતી હૈ—કરોં
 કદુ બ પગિવાર સુતદાગ, મનપનસમ દેખ જગ સારા,
 માયાએ જન સિતારા, નહોં યદ સગ જાતી હૈ—કરોં
 જ્ઞે હરિદે ચગણ ચિત લાવે, સો ભનસાગરકો તર જાવે,
 ભક્ષાનદ મોક્ષપદ પાવે, વેદ વાણી સુનાતી હૈ—કરોં
 કેમ એવા માલ આવા પદ પ્રેમથી ફરી ફરી ગાને
 સાલગો—વળી એવ આપુ—

પદ.

ગગ—માડ તાન દાદરા

તેરી ઉમર ખીતી જાય રે પ્રાણી ગમ સુમર લે—ટેકો
 બુદ્ધ બુદ્ધ દપકતા રે, જ્યો અજલિકાના નીર, (૨)
 પવ પન છીન—જીનમે તેરા, (૨) છીજત જાય શરીર—પ્રાણીં તેરીં
 દાથી ઘોડા પાનખી રે, દાસી દાસ અનેક, (૨)
 મહેવ ખગના નારીયા તેરે, (૨) સગ ન આવે એક—પ્રાણીં તેરીં
 ચાર દીનોકી છદગી રે, જેમી હસ બિનાય, (૨)
 કર લે જો કુઠ હો સકે રે—

[થવા ઘો—ચના ઘો—શી આગા કરી ? સાલગી ? સાલગો ફરી]
 કરે જો કુઠ હો સકે રે, (૨) ફિર પીછે પછતાઇ—પ્રાણીં તેરીં
 ખાલી આયા જગતમે રે, ખાની જાનનહાર,
 ભક્ષાનદ મજન વિના તેગ, બુદ્ધ સખ નિચાર—પ્રાણીં તેરીં
 ત્યારે આ સુખજેવુ દેખાય છે તે શુ છે—

અસારે સ્વલ્પ સંસારે, સુલ્પભ્રાંતિઃ શરીરિણાં ॥

લાલાપાનમિવાંગુષ્ઠે, વાલાનાં સ્તન્વવિષ્ણમઃ ॥૧૦૭॥

અર્થ—ખરેખર અસાર એવા આ સંસારમા, મનુષ્યોને સુખની ભ્રાંતિ
 થાય છે આ સુખ એવા પ્રકારનું છે, તે હવે સાલગો. ખાળક અગુઠા ધાવે છે,
 ત્યારે અગુઠા ઉપર ચોટેલી પોતાની લાળ, ખાળક ધાવે છે, તોપણ જાણે તે
 માતાનું સ્તન ધાવતો હોય, એવું તેને લાગ થાય છે—એવો તેને ભ્રમ
 થાય છે (૧૦૭)

૧૦૭ પદ્મ—સુલ્પ ભ્રાંતિ સંસારે—ખરેખર અમારું એવા આ અમારમા શરી
 રિણા સુલ્પભ્રાંતિ—મનુષ્યોને સુખની ભ્રાંતિ છે લાલાયા પાન લાલાપાન—લાગ
 ના. ૧. ૧. સ્તન્વવિષ્ણમ ઇષ અહુષ્ઠે લાલાપાન—અ
 વાગ ચાલે છે, જ્યાં જાણે માતાનું કુદ્ધ પીણુ હોય

૧૦૭ રિચેન—

કુતરો કાઠકે મોઝા લઈને ચગરે ચગગતા નગગતા દાડમની આડી મોઝાકામા પાગી-
લોદી નીચુ લોદી ચાપી કુતરો ગાંડ થયો કુતરે પોતાના પ્રયત્નને નકામ માન્યો
આપણા સુખ અને આપણા પ્રયત્નની સફળતા પણ આવીજ છે જનનીયા વગીને લુએ,
તો આ વગુ દેખાય આપણા એજ આનંદપદ છે, ત્યાં જ્યાં આત્માને રાકીએ, ત્યાં
ત્યાગમે તે રીતે આનંદ પ્રગટે ત્યારે આનંદ મનો ? મુખ ? ના આપેના ? જનનાન-
આત્માનો આપેનો આનંદ, અને આત્માના આપેના મુખ હજી આજ નિચાડે કરીએ—સાબરો

કરોડો દેના ન મળે, એરી આયુષ્યની પગે, આપણે આપી દઈએ જીએ, ત્યારે માડમાડ
સ સાગના સુખ મળે છે કરોડો દેના ન મળે એરી, આત્મા કંઠ્યાણુની આનંદગી, આપી
દઈએ હઈએ ત્યારે માડમાડ અમારના સુખ આપણને મોડ મોનાનો દાગ આપીને, બનાવરી
ચગકતો ગીયોડનાગો દાગ લઈને, આપણે ગાંડ થઈએ જીએ તુઠીદામ મોલ્યા છે કે—

ધોપાઈ—નનનુ પાછ રિપ ના દેહી, પતરી સુધા તે નાં વિદાંતી,
તાલિ મનુડ લત કહે ન મેળ, મુગા મદે પગમલિંકિ યોડ

મલતજાનનો વિચાર કરનારા, મોટું મામ કરે છે, તે હરે માબરો—

શાર્વલધિમોહિતવૃક્ષમ્—

બ્રહ્મજ્ઞાનત્રિવેકિનોઽમલધિયઃ, કુર્વન્ત્યહો દુષ્કરં ।

યન્મુચ્ચન્ત્યુપભોગફાચ્ચનરનાન્ન્યેકાન્તતો નિ સ્પૃહાઃ ॥

ન માત્તાનિ પુરા ન સમ્પતિ ન ચ, માતૃૃ દદમત્યયઃ ।

વાચ્છામાનપરિગ્રહાણ્યપિ પરં, ત્યક્તું ન શક્તા વયમ્ ॥૧૦૮॥

અર્થ—બ્રહ્મજ્ઞાનનો વિવેક કરનારા, અને તેથી જેમની ખુદિ નિર્ભળ
થઈ છે એવા પુરૂષો, અરે ! ભારે કામ કરે છે એટલે નિ સ્પૃહક થઈને, તેઓ
શ્રી પુત્રાદિનાં સુખ, સોનું અને ધન, જે તણ ન શકાય એવા છે, તેનો સવંથા
ત્યાગ કરે છે વેલવના આ પદાર્થો અમને પૂર્વે મળ્યા નહોતા અત્યારે
અમારી પાસે, વેલવના આ પદાર્થો નથી, અને લવિયમા પ્રાપ્ત થશે કે નહીં,
તેનો અમને વિશ્વાસ (ખાતરી) પણ નથી. માત્ર શેકસલ્લીની માફક અમે
વેલવોનો વિચાર કર્યા કરીએ છઈએ. શેકસલ્લીની માફક વિચારેલા આ
વેલવો તજવા પણ, અમે શક્તિમાન નથી [૧૦૮]

૧૦૮ પદ્ય-૭૬—બ્રહ્મજ્ઞાનવિવેકિન-મલતજાનો વિચાર કરનારા કમલાધી-
વેશાં તે અમલધિય-નિર્ભળ ખુદિદાદા મહોન્નરે દુષ્કરં કુર્વન્તિ-ભારે કામ કરે
છે યત્-કારણે પદાન્તત નિસ્પૃહા મૂલ્યા-દંતાપૂરક સિદ્ધ થાને [ઉપભોગશ્ચ
ફાચનશ્ચ ધનશ્ચ] ઉપભોગવાચનધનાનિ મુચ્ચન્તિ-અર્થ પુત્રાદિના સુખ-સુવર્ણ અને
ધનનો ત્યાગ કરે છે પુરા ન પ્રાપ્તાનિ-આ ઉપભોગ વિશે પ્રથમ અમો મળ્યા
નથી સમ્પતિ ન-અત્યાર પણ અમારી પાસે નથી પ્રાપ્તો દદમત્યય ચ ન-અને
ભવિષ્યા પ્રાપ્ત થશે તે ન દં વિશ્વાસ પણ (પી) વાચ્છામાત્રેણ-કન્નિવતાનિ-પરિ-
ગ્રહાણિ પર-મળ્યા ધી ન શિગે ધી કે મળે ન ઉપભોગ વિષયને પણ દદમતું ધયન્ન
શક્તા-તજવાને અમે શક્તિમાન નથી

૧૦૮ વિવેચન—

વૈભવવાળા સસારમા કુગાય, તે તો ઠીક, પણ જેમની પાસે વૈભવ નથી, તેઓ વૈભવની લાલચમા પડ્યા પડ્યા કા કુટાય. ‘વૈભવ મળ્યા પછી, વૈભવ સાચવવાના હુ ખ, અને વૈભવ મળ્યા નથી, તેમને વૈભવ મેળવવાના હુ ખ, તેનો બગબગ મિચાર કરીને, વૈભવમાથી ચિત્તને પાણુ વાળી, પ્રભુ ચગલુમા બેડવુ, એવો ભાન છે આ તો વાતો કરીએ, બાકી કામનાઓને સમ્બલી, તે બહુ અધર કામ છે કામ અધર છે, તોપણ જ્ઞાનવૈરાગ્યના ધોધમા, કામનાનો કચરો ધોવાધ જાય છે; એમ આપણે સાબળીએ છઇએ, અને આપણે બેઠએ પણ છઇએ

જગતમા આરે તગ્મથી છવને ભય છે, છતા છવ પાપ કેમ કરે છે?—

વસન્તતિલકાવૃત્તમ્—

વ્યાઘ્રીષ્વ તિષ્ઠતિ જરા, પરિતર્જયન્તી ।

રોગાશ્ચ શત્રવ ઇવ, પ્રહરન્તિ દેહમ્ ॥

આયુઃ પરિસ્રવતિ ભિન્ન-ઘટાદિવામ્ભો ।

લોકસ્તથાપ્યહિતમાચરતીતિ ચિત્રમ્ ॥૧૦૯॥

અર્થ—વાઘલુની પેઠે તિરસ્કાર કરતી જરા અવસ્થા (દેહને વીંધી નાખવા, મનુષ્યની પાસેજ) ઉભી છે, રોગ શત્રુઓની માફક, દેહને પ્રહાર કર્યા કરે છે; કાણુ ઘડામાથી જેમ જળ આલ્યુ જાય છે, તેમ દેહમાથી આયુષ્ય ખરખર આલ્યુ જાય છે, તોપણ પોતાનુ જેથી બગડી જાય, એવા કૃત્યો લોકો કરે છે, તે ખરેખર આશ્ચર્યજનક છે. [૧૦૯]

૧૦૯ વિવેચન—

‘આ પાપ છે, અને આ પાપ માટે, મારે પોતાને હુ ખ બોગવવા પડશે,’ એમ ધણુ છવો જણે છે—તોપણ—‘શુ કરીએ ’ ‘એમ ન કરીએ તો આલે નહીં,’ ‘એવા ભક્ત હજી અને થયા નહીં,’ ‘એવુ કહાપણુ અમારે પાનવે નહીં,’ નિગેરે-વિગેરે કહેનાગ સ્ત્રી-પુરુષો હજી ધણુ છે કોઇના ખેતરમાથી લીધુ ધાસ ચરી આવવાની ટેવ, જે ગાયને પડે, તે ગાયની કોકમા ડેરા પડે તે પ્રમાણે કુટેવો ન મટતી હોય તો સતોને શરણે રહીને, ચિત્તને ડેરા (યમ નિયમનુ સખત પાલન) ધાલો એટલે—યમ નિયમનુ મખત પાનન કરેા અભ્યાસથી ખોટુ શીખાય, તેમ અભ્યાસથી ખરે પશુ શીખાય અભ્યાસથી પાપ થાય, તેમ અભ્યાસથી પુણ્ય પણ થાય પણ—તમારે સુર કયા છે ? તમારે કોઈ ઠેકાણે ભાવ કયા છે ? તમને ટોમનાર

૧૦૯ પદ્મજેદ —વ્યાઘ્રી હ્ય પરિતર્જયન્તી જરા તિષ્ઠતિ—વાઘલુની પેઠે તિગ્મજર કરતી જરા અવસ્થા (મનુષ્યની પાસેજ) રહે છે શત્રવ હ્ય રોગા દેહમ્ પ્રહરન્તિ—શત્રુઓની માફક રોગો દેહને પ્રહાર કર્યા કરે છે મિત્રઘટાત્ અમ્મ હ્ય આયુ પરિ સ્રવતિ—કાણુ ઘડામાથી જેમ જળ આલ્યુ જાય છે તેમ આયુષ્ય આલી જાય છે તથાપિ—તોપણ લોક અહિતમ્ આચરતિ—લોકો અવળે માર્ગે ચાલે છે—પાપકર્મ કરે છે इति ચિત્રમ્—તે ખરેખર આશ્ચર્યજનક છે

કોણ છે ? તમારે અભ્યાસ ક્યા છે ? તેનો વિચાર કરજો; તો ખાતરી થશે; કે—એકાદા વિનાના જેમ મર્યાદા, તેમ નિશ્ચય વિનાના પ્રયત્નો. તેનું પરિણામ કાંઈ નહીં. 'ક્યા આભણી કૃત્યા કાન; તોએ ન આવ્યુ યજ્ઞ જ્ઞાન.'

હાથી મંગાના જળમા ન્દાવ, પણ કાંડે આવી ગેતી ઉઠાવે. હવે તેના કરતા વધારે મર્યાદા થાય. ચાલ ગાખવું કે—ધ્યાનીના કપડા જેમ ઇચ્છ્યાને ગેવા મરે નહીં; તેમ જેવા તેવા અભ્યાસથી ભરગેગ મરે નહીં.

હવે અભ્યાસનો મહિમા બતાવે છે—

શિષ્યરિણોબુક્તમ્—

સદા યોગાભ્યાસ-વ્યસનવશયોરાત્મમનમોઃ ।

અવિચ્છિન્ના મૈત્રી, સ્ફુરતિ કૃતિનમ્નસ્ય કિમ્ તૈઃ ॥

મિયાણામાલાર્પે-રધરમધુર્ભિર્વક્ત્રકમલૈઃ ।

સનિઃશ્વાસમોદૈઃ, સકુચકલશ્લેષસુરતૈઃ ॥ ૧૧૦ ॥

અર્થ—યોગાભ્યાસના વ્યસનથી, જે પુરૂષનાં આત્મા અને મન વચ્ચે દોષ છે; અને તે ભાવ્યશાળી પુરૂષના ઉપર પ્રભાવે વશ કરેલા મનને, આત્માની અવિચ્છિન્ન મૈત્રી સ્ફુરતી રહી હોય છે. [એટલે જે પુરૂષનું મન આત્માસમી બની ગયું હોય છે] તે પુરૂષને સીઓનાં ભાષણોનું, (એટલે—સીઓની હાવભાવવાળી વાતચીતનું), અધરોધના મધનું (એટલે પ્યારથી લીધેલા સુગંધનું), સુગંધી નિઃશ્વાસવાળા સુખકમળોનું, અને સ્તનના આલિંગન સહિત મૈથુનનું કોઈપણ પ્રયોજન રહેતું નથી. [૧૧૦].

૧૧૦ વિવેચન—

એક ધરી પગવાળીને ખેસતા આવડતું નથી, એક ધરી હાથ વાળીને, મીન રાખતા આવડતું નથી, કોઈ વચનો માબાબા પતી. શાંતિ રાખતા આવડતું નથી—એવા

૧૧૦ ૫૬=૭૬ —યોગાભ્યાસસ્ય વ્યસનં, તેન વશે, તયો ઇતિ આત્મમનસો—યોગાભ્યાસના, વ્યસનથી વશ થએલા આત્માનો અને મનનો કૃતિમઃ અવિચ્છિન્ના મૈત્રી સ્ફુરતિ—આભ્યાસી પુરૂષને નિઃકંઠ મન્ય સર્વ વૃક્ષો હોય છે તસ્ય કૃતિમ તૈ કિમ્—આવા ભાગલાળી પુરૂષને નીચે જણાવેલા લાભો અગર પ્રસંગેનું શુ પ્રયોજન—શી દરકાર—હોય છે ? મિયાણામાલાર્પે—પ્યારી સીઓના ભાષણોથી—હાવભાવ વાળી વાતચીતથી. અધરસ્ય મધૂર્ભિ તૈ—અધરોધના મધથી—પ્યારથી લીધેલા સુગંધોથી. વક્ત્રકમલૈઃ—કમળ સરખા સુખોથી [નિ શ્વાસસ્ય આમોદઃ । તેન સહિતાનિ તૈ] સનિ શ્વાસમોદૈઃ—ધર્મકમલૈઃ—સુગંધી નિશ્વાસવાળા કમળો સગળા સુખોથી કુચો કલશો ઇય કુચ-કલશો તયો. શ્લેષ (આલિંગન—બેટવું) કુચકલશશ્લેષઃ તેન સહિતાનિ ચતાનિ સુરતાનિ ચ સકુચકલશશ્લેષસુરતાનિ કૈ સકુચકલશશ્લેષસુરતૈ—સ્તનના આલિંગન સહિત મૈથુન—સીસન—તેથી શુ ?

પામરો માટે આ વાતો નથી. બાળકને ગુરૂદેર વાગ, લુવાન સ્ત્રીને માસરવામ, અને યોગીઓને ગુરૂમંત્રી વાસ,—ઉંચા પ્રકારના યમ નિયમો શીખવે છે. એક બળદીયુ પશુ, પક્ષોટયા વિના ગાડીમા જોગતુ નથી; ત્યારે પક્ષોટયા વિનાનો માણસ—અભ્યાસ વિનાનો માણસ, આત્મ કસ્યાણુની ક્રેડીએ કેમ ચડી શકે! એટલે અનેક પ્રકારના શિક્ષણની અપેક્ષા રાખનાર માણસ, અભ્યાસવિના જન્મભર જેઠામા (દુઃખમા) પડ્યો રહે; અને અભ્યાસથી જન્મભર પુષ્પે પૂજાય.

ઉંચા નીચા મનુષ્યોના પ્રકાર બતાવે છે—

શાર્દૂલચિક્રોદિતવૃત્તમ્—

જાતઃ ક્રૂર્મઃ સ એકઃ પૃથુભુવનભરા—ચાર્પિતં વેન પૃથું ।

શ્લાઘ્યં જન્મ ધ્રુવસ્ય ભ્રમતિ નિયમિતં, યત્ર તેજસ્વિચક્રમ્ ॥

સંજાતવ્યર્થપક્ષાઃ પરહિતકરણે, નોપરિષ્ઠાન્ન ચાધઃ ।

વ્રહ્માણ્ડોદુમ્બરાન્તર્મશકવદપરં, પ્રાણિનો જાતનષ્ટાઃ ॥૧૧૧॥

અર્થ—તે એકજ કાચબો જન્મેલો છે કે જેણે પોતાની પીઠ, મોટા ભુવનના ભાર માટે અર્પણ કરેલી છે. તે પ્રમાણે ધ્રુવનો જન્મ પશુ, વખાણવા લાયક છે; કારણકે તેની આસપાસ સક્ષત્કપિઓ જેવા તપસ્વીઓનું મંડળ, અથવા જ્યોતિશ્વક, નિયમિત રીતે ક્યાં કરે છે. સ્વર્ગ વિગેરે ઉપરના લોકોમાં, અથવા મૃત્યુલોક વિગેરે નીચેના લોકોમાં, પારકાઓનાં કસ્યાણુ કરવામાં, જેમની સહાયતા વ્યર્થ નીવડી છે; (એટલે જેઓએ જન્મીને, કોઈને કોઈ, પણ પ્રકારની મદદ કરીજ નથી; કોઈનું કાંઈ પણ ભત્રું કર્યું નથી;) તે પ્રાણીઓ પ્રહાંડરૂપી ઉભરાના ફળમાં, ઉત્પન્ન થએલા જીવકાંત્રી માફક, માત્ર જન્મે છે અને મરે છે. [૧૧૧]

૧૧૧ પદ્યરૂઢઃ—સઃ એકઃ ક્રૂર્મઃ જાતઃ—એકજ કાચબો જન્મેલો છે. વેન પૃથુ-ભુવનભરાય (મોટા ભુવનના ભાર માટે) પૃથું ચાર્પિતં—જેનાથી અથવા જેણે મોટા ભુવનના ભાર માટે પોતાની પીઠ આપી હતી ધ્રુવસ્ય જન્મ શ્લાઘ્યં—ધ્રુવનો જન્મ વખાણવા લાયક છે. (કારણ કે) યત્ર—જેની આસપાસ. તેજસ્વિનામ્ ચક્રમ્ નિયમિતં—ભ્રમતિ—સક્ષત્કપિ જેવા તપસ્વિઓનું મંડળ અગર જ્યોતિશ્વક નિયમીત રીતે ક્યાં કરે છે. ન ઉપરિષ્ઠાત્ ન ચ અધઃ—સ્વર્ગ વિગેરે ઉપરના લોકોમાં અથવા મૃત્યુલોક વિગેરે નીચેના લોકોમાં. પરહિતકરણે—પરેવાં હિતસ્ય કરણે—પારકાઓના કસ્યાણુ કરવામાં. સંજાતઃ ધ્યર્થઃ પક્ષાઃ ચેવામ્ તે સંજાતવ્યર્થપક્ષા—જેઓની મદાયતા વ્યર્થ નિવડી છે એટલે જેઓએ જન્મીને આ કાર્ય કર્યુંજ નથી. વ્રહ્માંડં યથા હુદુમ્બરં (ગુપ્ત, ઉંચગતુ ફળ) વ્રહ્માણ્ડોદુમ્બરં તસ્ય અન્તઃ. વ્રહ્માણ્ડોદુમ્બરાન્તઃ—પ્રહ્લાદરૂપી ગુપ્તમા. મશકવત્ અપરે પ્રાણિનઃ જાતનષ્ટાઃ (આદી જાતા. પથાન્ નષ્ટા.)—ખીચ પ્રાણીઓ મરના માફક ઉત્પન્ન થાય છે અને નાશ પામે.

૧૧૧ વિવેચન—

જેમણે જગતમાં જન્મીને, પંધિરોજગાર કરીને ખાધું પીધું, અને બાળગોપણ ઉત્પન્ન કરી, તેમાં ને તેમા મમયને વ્યતીત કરી નાખ્યો; તે સંસારના કીડા છે—મંમારનાં શરણાં છે. સંસારમા મોટો ભય ક્યાં છે ? તે હવે કહે છે—

શાર્દૂલધિક્કોદિતમુક્તમ્—

અન્મીલત્રિચ્છીતરંગવલયા-પ્રોત્તુલ્લપીનસ્તન-

દ્વન્દ્વેનોદયતચક્રવાકમિથુના, વક્ત્રામ્યુજોદ્ધાસિની ॥

કાન્તાકારપરા નદીયમભિનઃ, કૂરાશયા નેપ્યતે ।

સંસારાર્ણવમજ્જનં યદિ તતો, દૂરેણ સંત્યજ્યતામ્ ॥ ૧૧૨ ॥

અર્થ—[વૈરાગ્યશતકનો રસ પીનારા હે ભાગ્યશાળી પુરુષો !] નદી જેમ તરંગની પંક્તિઓથી શોભે છે; (સામાને આકર્ષણ કરે છે); તેમ સ્ત્રી પોતાના પેટ ઉપરની ત્રણ વક્ત્રીઓથી શોભે છે; (સામાને આકર્ષણ કરે છે), નદી જેમ ચક્રવાક પક્ષીના બેઠાથી શોભે છે; તેમ સ્ત્રી પોતાના હંથા અને પુષ્ટ બે સ્તનના બેઠાથી શોભે છે. નદી જેમ કમળથી શોભે છે, તેમ સ્ત્રી પોતાના કમળ સરખા મુખથી શોભે છે. એટલે—આ પ્રમાણે સ્ત્રી, નદીની માફક, સર્વ પ્રકારે શોભાયમાન છે, તોપણ મગસાદિ કથંકર કૂર પ્રાણીઓ જેમ (મોટી) નદીમાં વસે છે; તેમ ભયંકર કૂર આશયો (વિચારો) સ્ત્રીમાં વસે છે; તેથી આ સંસાર સાગરમાં, જેમને છુટી મરવું ન હોય; તેમણે નદીના આકાર ધારણ કરનારી એટલે—નદીરૂપી સ્ત્રીનો દૂરથીજ ત્યાગ કરવો. [૧૧૨].

૧૧૨ વિવેચન—

દરેક પ્રમાણિક ધર્મ, અગર દરેક પ્રમાણિક મંત્રદાય સ્ત્રીનો ત્યાગ કરવાનું કહે છે; તોપણ અત્રિના આશ્રમમા અનુસૂયા, વસિષ્ઠના આશ્રમમા અરુપતી, ગમના મહેયમા સીતા,

૧૧૨ ૫૬૨૭૬—ત્રિચ્છીતરંગ વલયં તૈર્વાં વલયં (પક્તિ, હાર, લાઇન) ત્રિચ્છીતરંગવલયં, અન્મીલત્ર (શોભણ છે) ત્રિચ્છીતરંગવલયં ચત્સ્યાઃ સા અન્મીલત્રિચ્છીતરંગવલયા-નદી જેમ તરંગથી શોભે છે તેમ સ્ત્રી તેના પેટ ઉપરની ત્રણ વક્ત્રીઓથી શોભે છે. પ્રોત્તુલ્લપી (હંથા) સ્ત્રી પીનસ્તનો (પુષ્ટ અગર કટણ સ્તન) ચ પ્રોત્તુલ્લપીનસ્તનો તયો દ્વન્દ્વે તેન-હંથા અને પુષ્ટ બે સ્તનનાં બેઠાં. ઉચ્ચતાનિ ચક્રવાકમિથુનાનિ ચત્સ્યામ્ સા ઉચ્ચતચક્રવાકમિથુના-ચક્રવાક પક્ષીના બેઠા જેમા ઉભા છે એવી નદી. વક્ત્રં અમ્યુજં ઇય વક્ત્રામ્યુજં, તેન ઉદ્ધાસિની વક્ત્રામ્યુજોદ્ધાસિની—જેમ નદી કમળથી શોભે છે તેમ સ્ત્રી કમળસરખા મુખથી શોભે છે. અભિમતઃ—સર્વ પ્રકારે. કૂરાશયા ઇયમ્ મદી-ઇયમ્-સ્ત્રી-તોપણ કૂર આશયવાળી આ નદી અને આ સ્ત્રી છે, યદિ—જો. સંસારઃ અર્ણવઃ ઇય તસ્મિન્ મજ્જનં ન ઇચ્યતે—સંસારરૂપી સમુદ્રમા છુટી મરવું ન મગવું હોય. તતઃ—તો તે. કાન્તાયાઃ આકારઃ લસ્ય ધરા કાન્તાકારધરા—સ્ત્રીના આકારને ધરવાવાળી નદાને. પૂરેણ સંત્યજ્યતામ્—દૂરથીજ તથા દેવી બેઠાં.

શ્રીકૃષ્ણના મહેનતા ૧૬૧૦૮ સીતાઓ, સદાશિવના અશાનના પાર્વતી ત્યારે આ શુ ? સસારીઓને ઝેરમા અમૃત, અને અમૃતમા ઝેર ? કોવસામાથી રીસ ? જરા ઉડા ઉતરીને બુઓ, તો તમામ સ્ત્રીની આ નિંદા નથી ક્રૂરાશયા-જેમના હેતુ ક્રૂ હોય છે તે સ્ત્રીની આ નિંદા છે શીશુદેવજી જેવા તીવ્ર વૈરાગીને સ્ત્રીની જર નથી મસાર મુખીને જેઓ નાહા, તેમણે કદિ સ્ત્રીનો સગ કરવો નહી હૃદયના ઉડાણુમા સ્ત્રીની ભાવના થતી હોય, તો તે વાત ગુરને હી દેવી પછી ગુરના બોધદ્વારા અને મયમદ્વાગ, તે ભાવનાને વીખેરી નાખની વિશ્વામિત્ર અને પગશગ જેના સમર્થ આ ભયકર રોગમા પીડાયા છે, માટે કલ્યાણને ચાહનાર ત્વાગીએ, જ્ઞાનવૈરાગ્યમદ્વાગ આ રોગનો તગથી નાશ કરવો

નાગદંતને આ રોગ થયો હતો શ્રીગમે યુક્તિથી તે રોગનો નાશ કર્યો પછી નારદ પપા સરોવર ઉપર મળ્યા ત્યારે તેમણે ગમને પૂછ્યુ હતુ કે-‘મહાગળ મને મ પરણ્યા દીધો નહીં ?’ તેના જવાબમા શ્રીગમ બોલ્યા હતા કે-(મોઢવાણી પાનુ ૩૭ A)

આપાઈ—સુન સુનિ કહ પુરાણુ મુતિ સતા, મોઢ વિપિન કહ નારી વમતા

જપ તપ નિનમ જલાશય ઝારી હોધ ઔધ્મ શોષે સખ વારી

દાહરો—અવગુણુ મૂન થન પ્રદ, પ્રમદા મળ દુ ખ ખાની,

તાતે કીન્હ નિનાગ્ણુ, મુનિ મે યહ છમ જાનિ સિયાં

[યાદ રાખવુ કે-જે સ્ત્રી (સીતા) માટે પોકાર કરી રહ્યા છે, તે સ્ત્રીને તળવાનો ઉપદેશ કરે છે] નારદ આગળ કહે છે કે—

આપાઈ—સુનિ રઘુપતિ કે બચન મુલાયે, મુનિ તત્તુ પુલખી નયન ભરી આયે,

કહકહ જનન પ્રભુકી અમ રીતિ, સેન પર મમતા આતિ પ્રીતિ

વિરક્ત સસારીઓએ પણ, અને તેમજ સ્ત્રીથી અનગ રહેવુ ગણ્યુએ-‘મોઢ વિપિન કહ નારી વમતા’ જેમ વસત નહુ વનને ખીલવે, તેમ સ્ત્રી મોહને ખીનવે ગનથુને આધો બનાવના-ગુન્હેગાર બનાવવા-શ્રીરામ સીતાને સાથે લાખ્યા હતા ક્રીપદીએ ક્રીંગવાને ભયકર બૂન ખવગવી દીધી

આ સસા-મા છવ મ્વી રીતે દગાય છે, તે હવે કહે છે—

માલિનીવૃક્ષમ—

इह हि मधुरगीतं, नृत्यमेतद्रसोऽयं

स्फुरति परिमलोऽयं, स्पर्श एष स्तनानाम् ॥

इति हतपरमार्थै—रिन्द्रियैर्भ્રામ્યमाणः

स्वहितकरणधूर्तै , पञ्चभिर्वञ्चितोऽस्मि ॥ ૧૧૩ ॥

૧૧૩ ૫૬-છેદ-इह हि—આ સસારમા મધુરગીત-મધુર ગાયન વતદુ નૃત્ય-આ નાચ રગ અર્થ રસ—આ અર્થ પરિમલ—આ સુગંધી ષ્પ સ્તનનાનામ સ્પર્શ—આ ગતનોનો અર્થ—ઈતિ—એ પ્રમાણે હતા પરમાર્થ થે તાનિ હતપરમાર્થાનિ તૈ હતપરમાર્થ—જેવો પરમ અર્થને-મોતના સાધનોને-હણી નાખ્યા છે-નાશ કર્યો છે, એવી ઈ.દ્ર્યો સ્વસ્ય હિત સ્વહિત, તસ્ય કરણે ધૂર્તાનિ તૈ—સ્વહિત ષરણધૂર્તૈ—પોતાનો માર્થ સાધનાના કષટમા કુશળ (એવી ઈ.દ્ર્યો) પચ્ચભિ इन्द्रियै—

અર્થ—શરીર સંકોચાઈ ગયું છે, (એટલે દુબળું બની ગયું છે.) ચાલવાની શક્તિ હણાઈ ગઈ છે; દાંતની લાઇન તુટવા લાગી છે; આખું તેજ ઓછું થવા લાગ્યું છે; કાને ઓછું ઓછું સંભળાય છે, સુખભાવી લાળ ટપકે છે, વળી કુટુંબીઓ—સ્ત્રી પુત્રાદિક—ઘોઠ્યુ સાબળતા નથી; (એટલે કહ્યું માનતા નથી.) સ્ત્રી સેવા કરતી નથી. [આટલાથી અંત આવતો નથી, પણ તેથી વધારે દુઃખ-તો-એ થાય છે. કે—] અરે ! વૃદ્ધ પુરુષને પુત્ર પણ, શત્રુસ્વપ્ન બની જાય છે—શત્રુની માફક વર્તે છે. [૧૧૪].

૧૧૪ વિવેચન—

શ્રી શંકરાચાર્ય બોલ્યા છે કે—

અમ ગલિત પલિત મુડ, દશનવિહોન જાત તુડ

વૃદ્ધો માતિ શુદ્ધોત્વા દડ, તદપિ ન મુચ્યત્યાશાપિડ.

ભજ ગોવિંદ ભજ ગોવિંદ, ગોવિંદ ભજ મદ મતે !

સ સારમા જેમ અનેક આકૃત, તેમ ઘડપણુ પણ એક ભયજી આકૃત છે આ આકૃતમા સબંધીઓની કીંમત થાય જેમને આપણે આપણા કીધા હોય, જેમને માટે આપણે અનેક પાપ કર્યા હોય, અનેક કષ્ટ વેદ્યા હોય, -તે આપણા છે કે નહીં ? તેની ખાત્રી ઘડપણુમા થાય

દૃષ્ટાત—રળીયાતમાને એકજ દીકરી—‘મધુ’ મધુને દીકરી પરણીને આવ્યો, ત્યારે રળીયાતમાને એવો ભાવ પ્રગટ્યો કે—‘ભાણીયાને ગને ભાણીયાની વડુને, મારા ઘરમા શામુ, તો વડુ ગધે, અને અમે જમીએ મારે આ બધુ ભાણીયાને જ આપવાનું છે ને ! વિગેરે !’ રળીયાતમાએ આ વાત ‘મધુ’ ને જરી નપુએ હા પાડી ભાણીઓ અને ભાણીયાની વડુ ‘કમુ’ મા પાસે રહેવા લાગ્યા, ખાંધ પીએ અને મોજ કરે ત્રણ ચાર વરસ થયા, પણ મા તો મુવા નહીં, ને ભાણીયાના હાથમા, રળીયાતમાનો દલો આવ્યો નહીં ધણીધણીમાણી વિચાર કરે કે—‘અહો ! આપણે આહીં રહેવા આવ્યા પછી-ધણા માણસો મરી ગયા, અને આપણી મા તો હજી એવા ને એવા છે મ્યારે રણછોડરાયે માના તેડા કરશે !’ વિગેરે આ ચિંતામા ભાણીયો અને ભાણીયાની આ વડુ સુકાવા લાગ્યા ‘વાચમે વરમે મા પાટા પડ્યા, પથરીમા એ દિવસ સુધી સુખસાન પડ્યા આ. મા બોલે નહીં, પણ શ્રી હરિને શરણે રહે ત્યા માએ સાલળ્યુ કે—

કમુ—ભાણીયાને-આજ શુ રાધુ ?

ભાણીયો—પ્રભુનું નામ લઇને કસાગ કં

કમુ—જ સાર કેમ ?

ભાણીયો—હવે મા બેઠા થાય, એવું લાગતું નથી.

કમુ—તો-તો-તમાગા મોમા સાકર—

કુટુંબીઓ, સ્ત્રી પુત્રાદિક ઘાત્રયે ન આદ્રિયતે-વાક્યનો સત્કાર કરતા નથી કહ્યું માનતા નથી માર્યા ન શુશ્રૂયતે-સ્ત્રી સેવા કરતી નથી [આટલાથી પણ અંત આવતો નથી અરે એવું દુઃખ થાય છે કે] જીર્ણવયસ પુરુષસ્ય પુત્ર. અપિ સમિપ્રાયતે-વૃદ્ધ પુરુષનો પુત્ર પણ શત્રુ બની જાય છે—શત્રુવત્ વર્તે છે.

આ રાખે સામળી મા ચમખા 'આ' આ તો માગ મોનની ગદ બુએ છે
મે રાડ અમાગળીએ, આ લખાં ભાદ્યો ધગમાથી, મન મુરિને મળે કાઇ આપ્યું જ
નહીં. બેડુ જ કંઈ ન જાણ્યા, તે પગ ક્યસને મને, ખાઉ તે પપ્પુ નગીર શ્રીને
તો પપ્પુ એમને હું નહુ ઝડ રોય-નગર હું. સ્વાર્થનું જમ તેજ મગર આ લખાં
ભાદ્યો ધગમાથી, હું એમો એમ આવી નહિ, તે પડેના ભક કડી લઉં - મારો સ્વાર્થ
સાધી લઉં - તો હું જાહી નહીં તો માગ બેઠી ઘાઈ ગાડી નહીં હાથ ધમતી આવી,
ને હાથ પસતી આવી આગરાની વાન એ હું - છે પપ્પુ વપગતુ નથી હાથે તે માથે,
બાકી પાછા કામરા ઉભાવી હુનારા હુગી જગે વગી બીજી વાન-અપાર મારે તેમને (આ
છો-ગતે) કાઇ કંઈવું નથી બીજા માર મન આવે એમ નથી કુમ્તિથી મન કરી લણુ વિગેરે.

આમ રિચાર કરી, હાલેથી ભાણીયાને બેનાવીને માએ કંઈ કે- હવે મારે તેધારી
છે, મારે કાઈક પુ-પદાન કહે-તો મી- ભાણીયા- 'જુડુ માર્ડ' પડી માએ કુમ્તિના દરયા
માક્યુ ભાણીએ જાણ્યું કે- 'મા હે-યા' ભાણીએ હજમમાને હરખમા, મા જે માગે, તે
આપવા લાગે. બે નહુ હજગ રૂપેયા માએ વાપરી નાખ્યા વિદ્યાર્થીઓના બોડાંગમા, ગોરા
બામા, મદિરામા, યજ્ઞબોજનમા, અનાથ સ્ત્રિપ્રાપ્તિએ-ભ્યા ભ્યા પોનાને યાદ આપ્યું,
ત્યા ભ્યા અન, ધન અને વસ્ત્રને દોડાવ્યા પુણ્યના પગરણુ માડી દીવા પુણ્યની મેઝે
આગળ આનતી કરી એ સુખાત પ્રાદ્યલ્યનું પૂજન કરી, પાંચે બેસાડી ભગવાનની વાતો
પૂછવા માડી ધીના દીવા કરે યા વેદના મનાવ્યા થયા નાખ્યા પાચમે દિવસે માછની
લખીયત સુધરી પણ ભાણીયાના ભાવની વાન, ભાણીયા પાસે ગહી, અને માછના ભાવની
વાન માછ પાસે રહી માછએ ભાણીયાને કહિ કાઇ કંઈ નહીં હસમે દિવસે માછ દર્શને
નીકળ્યા, પણ હાથમા એકની માળા નહીં હાથમા ધન ધાવની પોતીઓ ભ્યા કીક
દેખ્યું, ત્યા દીનતાપૂર્વક-ત્રેમથી વાપડું માછ સમારને સમજી ગયા માછએ સસારનો
સાર કાઢી લીધો માછએ ખરા દિલથી ભાણીયાને ગુરુ માન્યો

સસારમા મુખ કયે દેખવું છે ? - એમ પૂછે છે

શિશ્વરિણીનુસર-

ક્ષણં વાલો ભૂત્વા, ક્ષણમપિ યુવા કામરસિકા ।

ક્ષણં વિત્તેર્હીનઃ, ક્ષણમપિ ચ સંપૂર્ણવિમવઃ ॥

જશન્નોર્જરકૈર-નટ દર વલીમણ્ડિતતનુઃ ।

નરઃ સંસારાન્તે, રિજાતિ ચમયન્તીજરનિકામ ॥ ૨૨૬ ॥

૧૨૫ પદ્ય-છે - ક્ષણં વાલ ભૂત્વા-થો । દિનમાં બાનાકથા બોગવે છે-આગક
થકને રહે છે ક્ષણમ્ અપિ-વગી થોજા દિવસો કામરસિકા યુવા વિરયમા રસિક-
માર રાખનારો-બુવાન થકને રહે છે ક્ષણમ્ વિત્તે દીન-થોડીવાર નિર્ધન થકને
આયુષ્ય માગે છે ક્ષણમ્ અપિ ચ સંપૂર્ણવિમવ-વગી થોડીવાર સંપૂર્ણ વૈભવવાળો
થકને આયુષ્ય માગે છે જરાજીર્ણ મહા-થોડીવાર ધ-પણથી સકોચાઈ ગયેલા
અગોવાળો થકો રહે છે વલીમિ મણ્ડિતા તનુ યસ્ય છ વલીમણ્ડિતતનુ-તૈદન
પુખ્ત શરીર વાળો-પેટે વાટા પડે એવું મુખાકારી જનન ગાયે છે નર નટ દર

અર્થ—પુરૂષ થોડા દિવસ બાળક થઈને રહે છે. એટલે બાલ્યાવસ્થાનાં સુખ દુઃખ ભોગવે છે. વળી થોડા દિવસે વિષયમાં રસીક એવો જુવાન થઈને આમ તેમ ફેરે છે. કોઈ વખત નિર્ધન બની જાય છે; અને કોઈ વખત સંપૂર્ણ વૈભવવાળો બની જાય છે. વળી કોઈ વાર ઘડપણથી દુખળાં અંગોવાળો બને છે; અને કોઈવાર પેટે વાટા પડે; એવી સુખાકારીવાળો તદ્દન પુષ્ટ શરીરવાળો (આધેક) બની જાય છે. આ પ્રમાણે નટની માફક રમતાં રમતા સંસારના અંતમાં [એટલે મોત આવે છે ત્યારે] યમરાજની નગરી રૂપી પડદામાં, જીવ પેસી જાય છે; મરી જાય છે. [૧૧૫]

૧૧૫ વિવેચન—

જેમ નાટક શળામા ખેચાર કલાકમા, અનેક ખેલ ભજવાય; તેમ આ ૪૦-૫૦ અગર સાઠ વરમમા, જીવને અનેક ઓરીયા વીતે. નાટકના ખેલાડી નાટકના ખેલ કરીને, પડદામા આપ્યા જાય; તેમ સંસારના ખેલાડી, સંસારના ખેલ કરીને, મૃત્યુ રૂપી પડદામા આપ્યા જાય. દયાશમભાઈ ગાય છે કે—

૧ ખોટો ખેલ સંસારનો, આતશબાજનો રગ;

રમતા વગસ વીત્યા ઘણા, ક્ષણમા થાશે તે ભગ—

કરીએ શ્રીકૃષ્ણ ઉપાસના, ધરીએ ડદિયામા ધ્યાન.

ફરીરે નહીં ગર્ભાસમા, ફરીએ ફીટ નિદાન—

કરીએ૦

૨ જન્મ મરણ તણી વેદના, નથી કાંઈ મ કટ સહેલ,

ધ ધો કરતારે ઢળી પડ્યો, જેમ કાંઈ ધાણીનો ખેલ—

કરીએ૦

૩ દેહતણુ ફળ એજ છે, ભાવે ભજીએ ભગવાન,

ખીજાં સાધન સમારના, નહીં હરિનામ સમાન—

કરીએ૦

૪ નિએ જાણોરે રહેવું નથી, જુડો જગત વિશ્વાસ;

એથી રહેજેરે તુ વેગજો, આઠે પહોર ઉદાસ—

કરીએ૦

[ગાઠે બાધી લેવા જોવા આ રત્નો છે.]

ત્યારે છેવટમા કરવું શું ?—

વંશસ્થવૃત્તમ્—

પ્રશાન્તશાસ્ત્રાર્થવિચારચાપલં,

નિવૃત્તનાનારસકાવ્યકોતુકમ્ ॥

નિરસ્તનિઃશેષવિકલ્પવિપ્લવં,

પ્રપત્તમન્વિચ્છતિ શૂલિનં મનઃ ॥ ૧૧૬ ॥

આ પ્રમાણે નટની માફક રમતા રમતા, સંસારગમ્તે-ગંભારના અંતમા, એટલે મોત આવશે ત્યારે. યમસ્ય ધાની યમધાની, યમધાની પપ્પ જવનિકા (પડદો) તામ્-યમરાજની નગરીરૂપી પડદામા. વિશત્તિ-પેસે છે, પ્રવેશ કરે છે.

૧૧૬ પદ્મ-છેદ-પ્રશાન્ત શાસ્ત્રાર્થવિચારસ્ય ચાપલં યસ્ય તત્ત મનઃ-જેની શા-

અર્થ—માફે મન કે—જેની શાસ્ત્રોના અર્થના વિચારની વ્યવહારતા, શાંત થઈ ગઈ છે; (આ શાસ્ત્રમાં આમ કહ્યું છે; અને આ શાસ્ત્રમાં આમ કેમ કહ્યું છે? જેવી બાંજગડ હવે મારા મનમાં થતી નથી). નાના પ્રકારના રસ-વાળા કાવ્ય સંબંધી કોતુહલ પણ; જેનું શાંત થઈ ગયું છે; જેના વિકલ્પોનો મદાજો ઉપદ્રવ નાશ પામ્યો છે; એવું માફે મન, શ્રી મદાશિવને શરણે જવાની ઈચ્છા રાખે છે. (૧૧૬).

૧૧૬ વિવેચન—

કેટલાએક એમ મનને છે કે—અમારે શાસ્ત્રો વાચવા સામળવાની જરૂર નથી. અમે તો માત્ર ગમ ગમ કરીશું; અગર યાત્રાઓમાં વીચારશું. આ માન્યતા તદ્દન પાપા વગનની છે. પ્રાધાર્મિકી જીવોએ શાસ્ત્રોની અને સંતોની દેશી અવસ્થા ગ્રાપવી જોઈએ. [આ શાસ્ત્ર વાચવા અગર સામળવા, તેમાં મદ્યુરની સલાહ લેવી] સામળો એક સત્યરૂપ કહે છે કે—

ગમ, શાફલ—

નાદમાક શિથિકા ન ઘાસ્તિ વટકા-બાલક્રિયાસત્તિકયા ।

મોતુંગસ્તુરગો ન કશ્ચિદ્મુગો, નાર્વ્યવરં સુંદરમ્ ॥

કિં તુ ક્ષમાતલયત્યર્થેયવિદુષાં, સાહિત્યવિધ્યાનુપામ્ ।

ચેતસ્તોષકરી શિરોમતિધરી, ચિદાનવઘાસ્તિ ન ॥

અર્થ—મોતાર્થી પુરુષો કહે છે કે—આ મગાગમ અમારે પાલખીની દરકાર નથી. મોનના કા શાન દુગાના આદિ મરકારના પદ્ધતોની પણ અમારે દરકાર નથી. પાણી દારૂ મોટા પણ અમારે જોઈતો નથી, દોષ નોકરની જરૂર નથી, સુદર વસ્ત્રની પણ અમારે દરકાર નથી. અમારે એકજ વસ્ત્રની દરકાર છે—તે એ કે—આ મસારમાં રહેનારા સાદિલ્લવાવિનામી અનેક વિદ્વાનોની પ્રમદીય, મર્યાદા સુંદર, ચિત્તમાં શાંતિ ફેલાવી દે એવી, અને જીવિને નત્રાનો રવભાવ શીખવી દે એવી વિદ્યા—એવા જ્ઞાન—ની અમારે જરૂર છે. એટલે એવા જ્ઞાનની અગર એવા જ્ઞાનથી લખેલા પુસ્તકોની અમારે દરકાર છે.)

ઘોરા કાલ્યા પછી, સોયની જરૂર નથી, જમી ઉર્યા પછી, પતરાળાની જરૂર નથી; તેમ જ્ઞાન થયે પછી, શાસ્ત્રોની સુચવલોમાં ઉત્તરવાની જરૂર નથી. હરિસ મળ્યા પછી, કા-ગમની જરૂર નથી. મદ્યુર વિકલ્પોએ “અથ તો મોરે રથમાં સુંદર, હસરે ન કોઈ.” એમ સિદ્ધ કરી આપ્યા પછી, સદૃશ વિકલ્પોની પણ જરૂર નથી. આ પ્રમાણે નિરાત થએલું મન, શ્રી મદાશિવના ચરણમાં વિરમે રમે, એ ભાવ છે.

જ્ઞાના વિચારની વ્યવહારતા શાંત થઈ ગઈ છે [જ્ઞાના રસાનિ ચત્તાનિ કાવ્યાનિ ચ નાનારસકાવ્યાનિ તેષામ વૈતુકમ્] નિવૃત્તં નાનારસકાવ્યકૌતુકમ્ यस્ય તત્, નિવૃત્તનાનારસકાવ્યકૌતુકમ્—કાવ્યરમિકના જેની શાંત થઈ ગઈ છે તેમજ નિરસ્તઃ નિ શ્રેય (મમત્ર) વિકલ્પાનાં ચિપ્લવ (ઉપદ્રવ) यस્ય તત્—જેના વિકલ્પોનો સધળો ઉપદ્રવ નાશ પામ્યો છે તે માફે મન સ્થલિનં પ્રતિ પ્રપત્તમ્—મદાશિવ પ્રત્યે પડવાને—દાખાને થી મદાશિવને શરણે જવાને અગ્નિચ્છતિ—કહે છે.

વૈરાગ્યનો મહિમા કેટલો છે, તે છેવટમાં બતાવે છે—

શાર્દૂલધિક્રોઢિતવૃત્તમ્—

ભોગે રોગમયં કુલે ચ્યુતિમયં, વિત્તે નૃપાલાદ્યં ।

મૌને દૈન્યમયં વલે રિપુમયં, રૂપે જરાયા મયમ્ ॥

શાસ્ત્રે વાદમયં ગુણે સ્વલમયં, કાચે કૃતાન્તાદ્યં ।

સર્વં વસ્તુ મયાન્વિતં શ્રુતિ નૃણાં, વૈરાગ્યમેવામયમ્ ॥ ૧૧૭ ॥

॥ इति श्रीमद्भारविप्रवरभर्तृहरिकृतं वैराग्यशतकं संपूर्णम् ॥

અર્થ—ભોગ ભોગવવામાં રોગનો ભય છે, કુળમાં હલકા પડવાનો ભય છે; ધનમાં રાગનો ભય છે, સુગા રહેવામાં દીનતાનો ભય છે, બળવાનને દુશ્મનનો ભય હોય છે; રૂપને ઘડપણનો ભય છે; શાસ્ત્રીય જ્ઞાનને વાદનો ભય છે; ગુણની બાબતમાં બળ પુરૂષોનો ભય છે; કાચામાં (દેહમાં) કાળનો ભય છે. આ પ્રમાણે આ સસારમાં, મનુષ્યોની તમામ વસ્તુઓ ભયથી ઘેરાયેલી ॥ માત્ર વૈરાગ્યજ અભય છે. (૧૧૭)

૧૧૭ વિવેચન—

જેમ ગાયમાથી દુધ-દહીં-માખણ અને ઘી, તેમ જ્ઞાનમાથી વિવેક-વૈરાગ્ય-(ધર્મનું) પાલન-અને પગભાત્તા.

વૈરાગી ભક્તોએ શ્રી રીતે દીવસ ગાળવો ? તે શ્રીકૃષ્ણે એકાદશમાં (અ ૧૬) ઉદ્ધવને કહ્યું છે. સાબળો—

શ્રદ્ધાઽમૃતકયાયાં મે, શશ્વન્મદનુકીર્તનમ્ ॥

પરિનિષ્ઠા ચ પૂજાર્યા, સ્તુતિભિઃ સ્તવનં મમ ॥૨૦॥

આવરઃ પરિચર્યાયાં, સર્વાંગૈરભિયંદનમ્ ॥

મદ્મન્તપૂજામ્યધિકા, સર્વમૂતેષુ મન્મતિઃ ॥૨૧॥

અર્થ—મારી અમૃત સરખી કયામાં શ્રદ્ધા, શ્રવણ કર્યા પછી મારી કથાનું નિગંતર ચિતવન, મારી પૂજામાં નિરંતર નિષ્ઠા, સ્તોત્રોથી નિરંતર મારી સ્તુતિ, સેવામાં નિરંતર

૧૧૭ પદ્યછેદ—ભોગે રોગમયં—ભોગ ભોગવવામાં રોગનો ભય છે કુલે ચ્યુતિ-મયં—કુળમાં હિતરી જવાનો-હલકા પડવાનો-ભય છે વિત્તે નૃપાલાત્ મયં—ધનમાં રાગનો ભય છે મૌને દૈન્યમયં—સુગા રહેવામાં દીનતાનો ભય છે વલે રિપુમયં—મળવાનને દુશ્મનનો ભય હોય છે રૂપે જરાયા મયમ્—રૂપમાં ઘડપણનો ભય છે શાસ્ત્રે વાદમય—શાસ્ત્રીય જ્ઞાનમાં વાદનો ભય છે ગુણે સ્વલમયં—ગુણની બાબતમાં બળ પુરૂષોનો ભય છે કાચે કૃતાન્તાત્ મયમ્—કાચામાં કાળનો ભય છે શ્રુતિ—આ સસારમાં નૃણાં સર્વં પ્રસ્તુ—મનુષ્યોની તમામ વસ્તુઓ મયાન્વિતં—અયથી ઘેરાયેલી છે વૈરાગ્યમ્ એ અભય—માત્ર વૈરાગ્યજ અભય છે

આદર, મર્વ અગોચરી નમસ્કાર, મારા ભક્તોનું વિગેર (ભાવથી) પૂજન, મર્વ પ્રાણીઓના મારી ખાવના, માર મારે મર્વ લૌકિક ક્રિયા, વચનથી માન ગુણોનું મ્યન, માન ભજનના અગત્યથી ગુનાગ-ધન, ભોગ અને પુન ગમાવવા આદિ મુખ-નો ત્યાગ, અને મારે મારે મનન, દાન, દોષ, જપ, નત તથા તપની ક્રિયા આ તમામ ભક્તિને ખીનરનાગ માધન છે

ભયંકર અસાન—કેટલાએક કહે છે ‘-જ્ઞાન માર્ગમાં વૈરાગ્યની જરૂર, ભક્તિ માર્ગમાં નહીં ભક્તિમાર્ગમાં તો શ્રી હાથગળે ભોગ લગાવવા, ખાવુ-પીવુ અને મોજ રાખી’ આચાર્યો શ્રી હાથગળે ધરાવેતો ભોગ જમના નથી, પોતાની ગોષ્ઠ પોતે જુદી રે છે, તે વૈરાગ્યની વિશ્વૃત્તિ છે ‘પ્રસાદ તુલસીના પત્ર પગ સમાપ, તેટલોજ ખાવો,’ એવી જે આશા છે, તે વૈરાગ્યની વિશ્વૃત્તિ છે, ‘પ્રસાદ સીને વહેઓને ખાવો, અને બૂખ્યાને પહેતો આપવો,’ તે આશા પણ વૈરાગ્યની વિશ્વૃત્તિ છે, ‘પ્રસાદ વહેયતા વારો આતરો મરવો નહીં, સીને મરવો આપવો,’ તે પણ વૈરાગ્યની વિશ્વૃત્તિ છે સી સીને જમાડીને જમે છે તે વૈરાગ્યની જાખી છે નાતના પટેલીયા નાતને જમાડીને પછી પોતે જમે છે, તે વૈરાગ્યની જાખી છે દીમરીને લાખ રૂપિયા આપ્યા દોષ, તોપણ ‘કુન નહીં-ને કુનની પાખડી આપુ ઝડ, એમ જે કહેવાય છે, તે પણ વૈરાગ્યની જાખી છે નાતને, જરેખી ખાન જમાડના દોષ તોપણ નાતની ગળ લેના, ‘ભાષ્યોની ગળ દોષ તો નાતને જર ખાજરાનું ઢેખઈ જમાડુ એમ જે કહેવાય છે, તે વૈરાગ્યની જાખી છે છેવટમાં કહ્યુ કે- ‘વૈરાગ્ય કનકથી રહિત છે, માટે તેનો આશરો રાખજો’

ક્રીડીયો પાસે જેમ હાથીની વાતો કરાય નહીં, અને કરીએ તો, હાથીના આહાર વહાર વિગેરે કાઢપણુ બાળતની વાત, ક્રીડીઓ માને નહીં’ એટલે ક્રીડીઓના ખ્યાલમાં હાથીની વાત આવેજ નહીં તેમ સસારી અગર ત્યાગી, જેઓ અનાતમ પદાર્થોમાં રમે છે, ગમે છે, તેમની પાસે વૈરાગ્યની વાતો કરાય જ નહીં-કરીએ તો તેઓ માને પણ નહીં? તમે તો કાષ્ઠક અધિકારી છો, માટે સાબળો—

રાગ, રાહલં—

પ્રાણાનામનિલેન ધૃતિરુચિતા, સત્કલ્પવૃક્ષે વને ।

તોયે વાચનપદારેણુકપિટ્ટે, ધર્માભિષેકમિથા ॥

ધ્યાતાં રત્નશિલાતલેષુ વિચુષ્ણ-સ્રોતનિષ્ઠો સંયમ ।

વત્કાક્ષતિ તપોમિદન્યમુનયસ-તત્ત્વિમસ્તપસ્વત્યમૌ ॥ [કાળાદાસ]

અર્થ—(કલ્પના કરો કે તુરત કૃળ આપે, તે કલ્પવૃક્ષ) મોક્ષાર્થી પુરુષો કલ્પ-વૃક્ષના વનમાં વસે, તો પણ કાષ્ઠ કલ્પના (વાસના) નહીં રાખતા, વાણના આહારથીજ દેહને ટમવી ગમે સોનાના જેવા રજવાના નહીં પણ સોનાના જ કમળો, જે જળાસ યમા થાય ત્યાંથી મોક્ષાર્થી પુરુષો, સોનાના તે કમળોને વીણી લઈ, સોનું એકકું કરવાની દરકાર ન ગમે પણ તે જન્મે માત્ર નાથ ધોવામાં ઉપયોગ કરે જન જેવી નહીં, પણ રત્નોનીજ શીનાઓ, ત્યા અમખ્ય હાય, ત્યા મોક્ષાર્થી પુરુષો વસે, તોપણ તે શીનાઓની દરકાર રાખે નહીં માત્ર તે શીનાઓ ઉપર બેસીને, પરમાત્માનું ધ્યાન ધરે ઉર્વશી જેવી

અનેક દેવાગનાઓ ન્યા મનવાચીત લોગ આપવા તૈયાર રહે, પણ મોક્ષાર્થી પુરૂષો સયમના બળે, તેમના સામુ પણ જોતા નથી જે (અનાત્મ) પદાર્થો માટે, હિંગ્લય-શીખુ, ગવણુ, બાણામુર આદિ પુરૂષોએ ભય કર તપ કર્યા, તે પદાર્થોના ત્યાગ માટે, આ મોક્ષાર્થી પુરૂષો તપ કરી રહ્યા છે એટલે-તે પદાર્થોમાથી મમતા તોડવા માટે, આ મોક્ષાર્થી પુરૂષો તપ કરી રહ્યા છે

વત્રોમા તાતણા મૂખ્ય છે, તેમ જગદાદિ દશ્ય પદાર્થોમા બ્રહ્મ મૂખ્ય છે દશ્ય પદાર્થોને અવાગનવાર નાશ પામતા સાલળીને, અગર દેખીને, મર્ધ અહીં હમેશા રહેવાનું નથી, એવા ચોક્કસ નિર્ણયપર આવી દશ્યમા વૈરાગ્ય પામવું બ્રહ્મલોક સુધીના સુખ નાશવત છે, એમ બુદ્ધિથી સમજી લઇને, આનોક પગતોકના સુખમા વૈરાગ્ય ગમવો સસાગ ના સુખ માટે-નાશવત સુખ માટે, મોટા સુખ-નિત્ય સુખ ખોનાઈ જાય છે, તે અગર નવર નજર પાસે દેખાતા અનેક દષ્ટાંતોથી સિદ્ધ કરવું

છેનટમા થોડી નાતો કરી દઉં-ત્યાગમાર્ગ મર્વોત્તમ છે, એમા તો મર્યાદા ના પડાય એમ નથી સન્યાસમાર્ગ મૌથી શ્રેષ્ઠ છે, તેટલોજ કટણ છે જેમ ગુનાબને કાટા, તેમ ત્યાગવૈરાગને દલ અને પાખડ દલ અને પાખડથી બચે તે પુરૂષજ ત્યાગવૈરાગના સુખ લઈ શકે આ સસાગમા મનભેદનું તોફાન આજનું નથી અનાદી કાળથી ચાલુ આવે છે તોપણ યોગશાસ્ત્રમા ખતાવેલા પચમહાવ્રત, યમ, નિરમ સર્વને માન્ય છે તેનું પાલન દરેક યુગમા, અને દરેક સપ્રદાયમા, યથાશક્તિ થયા કરે છે તે પાનન જેમ જેમ બોધુ થાય, તેમ તેમ સમાજ દુખી જેમ જેમ પાનન વધે તેમ તેમ સમાજ સુખી અત્યારે આપણા પોતાના ઘરમા અને ઘરની બહાર, જગત્ હિપરથીજ સુખી દેખાય છે, બાકી ભય કર દુખી છે

પચ મહાવ્રત કયા કયા ?—

દ્વર્ચ-અર્હિસાસત્યાસ્તેચવ્રહ્મચર્યાંપરિગ્રહા યમા ॥ [પાતજલ-સાધનપાદ ૩૦]

અર્થ—અર્હિમા સત્ય, અસ્તેય (માલીકની ગ્ગ વિના તેની કોઈ પણ વસ્તુ ન લેવી તે) બ્રહ્મચર્ય, અને અપરિગ્રહ (બિક્ષા સિવાય અને અગ દાકવાના વસ્ત્ર સિવાય કોઈ ન લેવું તે) આ પાચ યમો છે-આ પાચ મહાનતો છે

દ્વર્ચ-શૌચસંતોષતપ સ્વાધ્યાયેશ્વરપ્રણિધાનાનિ નિયમા ॥

[પાતજલ સંધનપાદ ૩૨]

અર્થ—આતર અને બહાર પવિત્રતા, પોતાને જે પ્રાપ્ત થયું હોય અગર પ્રાપ્ત થાય, તેમા સતોષ, મનવાણી અને કાયાથી તપ, પોતાના શાસ્ત્રોનો અભ્યાસ-પાઠ, સત્ કર્મ કરવા, પણ તેના કૃષ્ણ ઇશ્વરને અર્પણ કરવા, તેનું નામ ‘ ઇશ્વરપ્રણિધાન ’

આ યમ નિયમોને વેદાત ‘ સાધન ચતુષ્ટય ’ મ્હે છે, જેનો આ યમ નિયમોને ‘ સમ્યક્દર્શન ’ કહે છે આ યમનિયમોને પાળીને, આધમરી બન્યા હોય, તે જ્ઞાનના અધિકારી અત્યારે કથાવાતી ઘણે ઠેકાણે થાય છે, પણ પરિણામ જેવું તેવું-કોઈ-નથી તેનું કારણ જુઓ-તો આ છે કેટલેએક ઠેકાણે પાતજન યોગદર્શન, સાખ્યદર્શન, વેદાંતદર્શન, ઉપનિષદો વિગેરે વચ્ચે છે અને મંત્રજાપ છે, પણ જેને તળીયે મોટા ગાબડા પડ્યા હોય. તે ડોપમાં

(બાનદામા) પાણી ટકે નહીં, તેમ જેમની દસ ઇંદ્રિયો અને અગ્નીઆગ્રમુ મન ભટકતુ હોય તેમને જ્ઞાન બાપકુ સુ વરે' જ્ઞાનનો ધોધ પડે, પણ હૃદયને સ્પર્શજ કરે નહીં જેમ બ્રહ્મ કોઈથી લેપાય નહીં, તેમ તેમનું હૃદય ગમે એવા સાચા જ્ઞાનથી પણ નિર્મય રહે

પાતજલના સુષો મુખે બોલી જાય, ઉપનિષદના -લોમનો હમેશા પાત કરે, પણ એવ ધડી શાંતિથી જેમવાનું વહીએ, તો ખેસે નહીં પરદામ જોઈને લલચાય, અગર પોતાના શક્તિ હોય ત્યા સુધી, કોઈ પણ પ્રકારના બધન વિના, પોતાની પત્ની સાથે વિવિધ મુખ્ય ભોગવ્યા કરે ખાવામાં પણ એમજ મદર ઉપર જળી, પણ મુખ ઉપર જળી નહીં જે હોય તે મુખમાં મુઝેજ જાય & દોઈની કુકાને પકવેના પદાર્થો ખાવાની, ધર્મે ના પાડી, તેનો હેતુ સમજે નહીં & દોઈની કુકાનો હિપગત, સેકડો ખુમચા વાળા, ચલેણા વાળા, ધુમધી રંગેટાએવી ભડકા જેવા મરચાની ચટણી વાળા, હોટત વાળા, અને પાનખીડા વાળા જે અનર્થ કરી ગયા છે, તે અનર્થને ધણુજ થોડા સ્ત્રી પુરુષો સમજે છે આખું વૈરાગ્ય શતજ વાચ્યા પછી-અગર સાબળ્યા પછી- તે તે પદાર્થોમાં વૈરાગ્ય આવે, કુલ્યસેનો મરી જાય, તો ભાગ્ય મમજવું કુર્ભાંગી સાબળે, જગા ગાટેજ નહીં પરિણામે' કુર્ભાંગી કુ.ખી ચાય-પરતાય

કેટલાએક કહે છે કે- 'ધણી નિશાનો ચર્ષ, ધણી મહેતે ચર્ષ, ધણા પાસ થયા, ભણીગણીને ધણા સ્ત્રી પુરુષો ડાહ્યા થયા' પણ ડાહ્યાના લક્ષણ તપાસો, તો સોએ પચાણુ ટકા, ડાહ્યા એટલે ૨૫-૭૬-અતઃત્રીત-કોઈને ગાઠે નહીં એવા ઉદ્ધત જે દેશ સમજાયે હોય- ન્યા ડાહ્યા પાક્યા હોય, ત્યા આટલા દવાખાના, અને આટલી હોટસો કેમ હોય' ત્યા આટલા બધા & દોઈ અને ખુમચા વાળા કેમ કમાય' જે મનુષ્યે પોતાના કુટુંબને બચાવવું હોય, જે મહેતાએ પોતાના નિશાળીયાએને બચાવવા હોય, તેમણે અહારવિહાર ઉપર બહુજ ધ્યાન હેતુ જોઈએ

અર્ચના સુખ અપાવે, એવો આ દેહ, પ્રભુ મેળવી આવે, એવો આ દેહ, શ્રી સ કરા- આય, ગૌતમપુદ્, મહાવીર અને એવા બીજા સંતો, સદેહે દેવ બની ગયા-દેવની મારક પૂજવા, એવો આ અમોતો દેહ, તેને કેટલી બધી બેદરમરીથી તોડી ફોડી નખાય છે, તેનો વિચાર કરી જોજો

ખાવાપીવાનો હેતુ, દેહને આરોગ્ય રાખી, ધર્મો કરવો, ગ્રાણીજાતની બને તેટલી સેવા કરવી, અને શીઠરિની આરાધના કરવી તે જે તે આધને સરીર બગાડવું તે નહીં

પરણુવાનો હેતુ, વિવિધમુખ મારે લોચુપ અજેવા મનને, એકજ સ્ત્રીના રાગમાં ઉતારી, ધર્મમર્ષોદા પ્રમાણે થોડામાં થોડું-વિવિધમુખ ભોગવી, અમોવા વીર્યની રક્ષા કરવી તે, ચૂકરચ તરીકે, માતાપિતાની, કુટુંબની અગર અતિથીઓની સેવામાં સ્ત્રી પુરુષો સાથે રહી, તેમના આર્શિર્વાદ લઈ, સસારને મુખ રૂપ કરવો તે ચત્તાદિ ધાર્મિક ક્રિયાઓમાં સ્ત્રી સાથે ખેસીને, દ્રવ્યનો સદુપયોગ કરી, પગતોકને સાધવો તે રાકાખામ જેવી દોષિત આવી હોય, એકનાથ અને તેમની સ્ત્રી જેની દોષિત આવી હોય, મગાગસા અને ચગાવની જેવી દોષિત આવી હોય, તો—

[રાગ—પુનમ ચાદની]

સાખી—આ લોકે સુખી બનુ, પરલોકે—વળી તેમ,
ધર્મ અર્થ કામે કરી, રાખુ મોક્ષમા નેમ

નેમે નદવર આવે, મુજ અ ગાગીએ નાચતો રે,
તો તો માનવ જીવન, ધન્ય ધન્ય લેખાય—

એ મે કરી પ્રતિજ્ઞા છઠ્ઠે પગલે લક્ષમા રે—

[વિવાહ સરકાર પાનુ ૨૪]

પ્રભુને પકડી લાવે—તેવો ગૃહસ્થાશ્રમ છે આવો ઉત્તમ હેતુ વીમરી જાળને, શરીરમા તાકાદ હોય, ત્યાં સુધી સ્ત્રી સાથે વિપયસુખ ભોગનવુ—એ આજકાલ પવન છે સ્ત્રી ન હોય, તો ઘર્ષ ગોદણુ ગોતી કાઢી નાગાને નાગા મળે કુતરાને કારતક માસનોજ નિયમ, માણસને નિયમજ નહીં પશુ કગ્તા દલકા માણસ વાર વાર મનને સમજાવળે કે—વિપય સુખ, પશુપક્ષીના અવતારોમા પણ મળશે આ ત્યાં નહીં મળે વિપય સુખ તજીએ, તો જ આ મળે સમજી હો—તો સમજી જળે

તે પછી—વાણીનો સયમ, જીભે સ્વાદનો સયમ, કાને સાભળનાનો સયમ, અને આખે જોવાનો પણ સયમ આ ચાર સયમ, જીવને અનેક પાપમાથી બચાવી લે, અને કન્યાજીને કેડે ચડાવે થોડુક જ્ઞાન થાય, ત્યાં સોએ પચાણુ ટડા જીવેને, અસ્વાદનો રોગ કાની નીકળે—ધુધિવાદ કરતા આનહી જાય આ રોગને એળખી કાઢી, તેમાથી બચવુ

સાધન ચતુષ્ટય, યોગ્યતા અગર મમ્યકદર્શન મ ગંધી આટલી વાત કરી તે પછી—ગુરુ અને જ્ઞાન ઉપનયન આપનાર અગર કહી બાધનાર ગુરુ, જેવો તેવો હોય તો ચાલે જ્ઞાન આપનાર ગુરુ જ્ઞાની હોવો જોઈએ ચારીત્ર આપનાર ગુરુ, ચારીત્ર પાળો હોવો જોઈએ ભક્તિ આપનાર ગુરુ, ભક્ત હોવો જોઈએ જ્ઞાનની અન કરણમા અસર થઈ છે કે નહીં ? તે તપામવુ હોય, તો શ્રીકૃષ્ણના વચનો યાદ કરવા શ્રીકૃષ્ણ જ્ઞાન કોને કહે છે, તે સાભળો—

અમાનિત્યમર્દંભિત્ય-મદ્વિસા ક્ષાંતિરાર્જવમ્ ॥

આચાર્યાપાસન શૌચં, સ્થૈર્યમાત્મવિનિગ્રહ ॥ ૭ ॥

ઈદ્રિયાર્થેષુ વૈરાગ્ય-મનહંકાર પથ ચ ॥

જન્મમૃત્યુજરાવ્યાધિ-દુ સ્વદોશાનુદર્શનમ્ ॥ ૮ ॥

અસત્તિરમભિષ્વગ, પુત્રદારગૃહાદિપુ ॥

નિત્યં ચ સમચિત્તત્વ-મિટાનિટોપપત્તિપુ ॥ ૯ ॥

મયિ ચાનન્યયોગેન, મનિરવ્યભિચારિણી ॥

વિવિક્તદેશસેવિત્વ-મરતિર્જનસસદિ ॥ ૧૦ ॥

અધ્યાત્મજ્ઞાનનિત્યત્વ, તત્ત્વજ્ઞાનાર્થદર્શનમ્ ॥

પતજ્ઞાનમિતિ પ્રોક્ત-મજ્ઞાન ઘટતોઽન્યથા ॥ ૧૧ ॥ [ગીતા અ ૧૩]

અર્થ—અમાનીપણુ, અદબીપણુ, અદ્વિસા, ક્ષમા, અરજતા, આચાર્યની સેવા, પવિત્રતા, ગ્રિહસ્થતા, મન ઇદ્રિયોનો નિગ્રહ, ઇદ્રિયોના વિચોમા વૈરાગ્ય, અહ કારનો અભાવ, જન્મ-મૃત્યુ-વૃદ્ધાવસ્થા, રોગ ઇત્યાદિમા રહેના દુ ખો, તથા તેમા રહેવા દોષોનુ વારવાર.

ચિત્તવન, વળી કર્મના ફળમા અનાસન્નિ, તથા પુનઃ-મૃદ અને ધનાદિમા મમતાનાં પણ, પ્રિય અગર અપ્રિય વસ્તુની પ્રાપ્તિમા સદાય ચિત્તની મમાનતા, (૭ થી ૯) અ યોગથી મારા ઉપર ઉપજતી અન્યભિચારિણી ભક્તિ, પવિત્ર એકાત્મ્યતાનું સેવન, પ્રા પિત્રી-લોક મમુદમા અગ્રીનિ, સદાય અધ્યાત્મ જ્ઞાનમા નિગ, નરનજ્ઞાનમા અર્થ પરમાત્માનુ વાગ માં દર્શન-એ સર્વનું નામ જ્ઞાન આથી જે વિપરીત-ઉત્કૃ-તે અજ્ઞા

જ્ઞાનનું પહેલું પગથીયું—પહેલું લક્ષણ—મમાન છે મહતો, પડિતો, આચાર્યો ધા મોટા થાભના મહેવાય, પણ જ્ઞે તેઓ માની હોય-અસાધવાળા હોય, ‘અમે મોટા’ ‘અમે મોગ’ એમ સમજતા હોય, તો તેઓ જળ વિનાના નવાણુ છે—પાટા ઉપર ખસી પડેલા હબ્બા છે મુમુક્ષુ પણ જ્ઞે માની હોય, તો તે આજ્ઞાની છે દરેક ધર્મ અગર સપ્રદાયના મુમુક્ષુઓએ, પોતે કેટલા નિર્માન છે, તે તપાસતા મહેવ

વાદ સંખલુ કે-જીવનના પ્રયોગો, રસામણી પ્રયોગો જેવા છે ગમાયણી પ્રયોગો એકજ દ્રવ્યના પ્રમાણમા ફેરફાર કરતા, જુદીજ વસ્તુ બની આવે વળી તેમા બીજી કા દ્રવ્ય અમુક પ્રમાણમા મળના, તીજ વસ્તુ થાય તે પ્રમાણે માનવ હૃદયનું ઘડતર થાય છે

સાક્ષીના અવલયી-[૧] પોતા પાસે જે ધન હોય, તેમા વૈરાગ્ય થાય, એટલે આપવાનું-દાન કરવાનું-મન થાય, તો લોભ ઓછો થાય [૨] વિશ્વામાથી રાગ ઓછો થાય, તો ક્રોધ ઓછો થાય, અને [૩] સર્વત્ર આત્મભાવ થાય, તો ક્રોધ ઓછો થાય

ધર્મનો મુખ્ય હેતુ—અનાત્મવસ્તુઓમાત્માગ, અને આત્મવસ્તુમા ગગ કુમ મના કરનાં અસગરહેતુ, તે સાર અને અમમના કરતા મત્સગ કરવો તે સાર અને કરજીની શુદ્ધિ અશુદ્ધિનું ઉપર, માનવ જીવનની મિમત અકાય છે મયમ વિતાનુ બધા ભય છે એ વિનાની મોટર અગર રહેવે ગાડી ભારે અમમાત મરી ખેસે છે મોટા વિનાનો જગની થોડો, કલાકે દસ ગાઉ ચાલતો હોય તો પણ તે નકામો છે અને મોકકા વાળો પાળેતો થોડો, કનાકે પાંચ ગાઉ ચાલતો હોય તો તે કામનો છે એટલે સયમ વાળુ મન કામનુ છે, અને સયમ વિતાનું મન નકામુ છે અમણુ મજુરો પણ મોથે માગ નાની બહેનો સાથે એકાત્મતા પવિત્રતાથી રતી શકે, જ્યારે સયમ વિનાના ભણેના માણસો નાની બહેનો સાથે એકાત્મતા પવિત્રતાથી રહી શકે નહીં માત્ર ઇન્ચએ (મનોરથો) ફગ આપી શકતા નથી, સાથે સાધનો જોઇએ આપ મો સાધન સપત્ન થાઓ, એવી શુભ આશિષ આપીને વિરમુ છઉં

હવે ત્યારે ધણજ હેતથી જય શ્રીકૃષ્ણ પ્રેમથી વાચજો—વચાવજો—સાભાવજો અને સભાવજો રખડે રખડે કુરુષ છે

આ કાર્ય વિફળતા બનાવવા કહ્યું નથી આ તો અમારું ગાકુંધેનુ છે તમને આ ગમ્યુ, માટે સભાવજુ કાઈ બુનયૂક હોય તો ઉદાર દિલથી સખા કરશેજી કાંઈ લખવા જેવુ હોય, તો રાગદેવી કુદરતા તજીને લખશેજી વાચીને રાજ થાઓ, તો પ્રેમથી-ઉમગાથી આશીર્વા આ અને કે-અમારી જ્ઞતિ સદા શ્રીહરિના ચરણમા રહે

મોક્ષમદિર, અમદાવાદ.
દીવાળી ૧૯૮૬

રામરાકર જ્ઞાનજી ભદ્ર.